

АГРО- ЕКО- ТОКСИКО- ЛОГІЯ

Данчук В.В., Ушкалова В.О.,
Войцицький В.М., Хижняк С.В.,
Дрозда В.Ф., Волощук Н.М.,
Виговська Л.М., Данчук О.В.,
Мідик С.В., Іщенко Л.М.

Словник-довідник найбільш вживаних
агроекотоксикологічних термінів

У запропонованому словнику-довіднику надано найбільш вживані агроекотоксикологічні терміни і поняття. У словниковому викладі у стислій, але достатній для розуміння формі, систематизовано і науково обгрунтовано наведені тлумачення термінів і понять, що ввійшли до загальної наукової термінології з екотоксикології, з урахуванням специфіки аграрних та ветеринарних наук.

Видання розраховане на широке коло фахівців Держпродспоживслужби України, Державної екологічної інспекції України, науковців і фахівців в галузі екології, зокрема агроекотоксикології, агрономів та ветеринарних лікарів.

Буде корисним для студентів і викладачів вищих навчальних закладів.

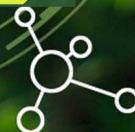
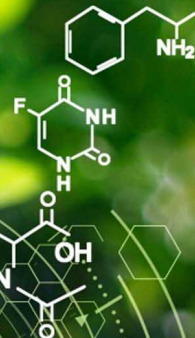
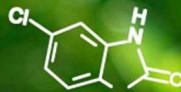
АГРОЕКОТОКСИКОЛОГІЯ

АГРО- ЕКО- ТОКСИКО- ЛОГІЯ

СЛОВНИК-ДОВІДНИК
НАЙБІЛЬШ ВЖИВАНИХ
АГРОЕКОТОКСИКОЛОГІЧНИХ
ТЕРМІНІВ

ЗА РЕДАКЦІЇ
В. УШКАЛОВА

КИЇВ • 2021

Данчук В.В., Ушкалов В.О., Войціцький В.М.,
Хижняк С.В., Дрозда В.Ф., Волошук Н.М., Виговська Л.М.,
Данчук О.В., Мідик С.В., Іщенко Л.М.

За редакції Ушкалова Валерія Олександровича

АГРОЕКОТОКСИКОЛОГІЯ

(словник-довідник найбільш вживаних
агроекотоксикологічних термінів)

КИЇВ – 2021

ПЕРЕДМОВА

Техногенний розвиток суспільства спричинює його вплив на біосферу. Це викликає виникнення певних конфліктів між людством, з одного боку, та середовищем – з іншого боку. У вивченні ефектів впливу токсичних речовин на екосистеми та захисту людей і біоти в цілому від їхніх наслідків значне місце належить **екотоксикології** (грецьк. *ekos* – житло, *toxikon* – отрута, *logus* – вчення) – наука, яка безпосередньо пов'язана з екологією і токсикологією, відноситься до природничих, медико-біологічних знань та ґрунтується на використанні сучасних науково обґрунтованих положень запобігання шкідливої дії різноманітних чинників на довкілля та здоров'я людини. Вона вивчає шляхи надходження та міграцію екотоксикантів у довкіллі, їх вплив на живу природу і визначає характер змін у живих організмах на різноманітних рівнях (молекулярному, субклітинному і клітинному, тканинному, органному, організменному). Одним з основних завдань екотоксикології – є розробка методів запобігання або суттєвого зниження негативного впливу екотоксикантів на довкілля і здоров'я людини.

Більш ємним і лаконічним, мабуть, визначенням цієї науки є: **екотоксикологія** – це наука, яка досліджує природні і техногенні компоненти, які за певних умов можуть бути токсичними для екологічних систем і безпосередньо для людини, закономірності надходження, міграції та нагромадження токсикантів в екологічних ланцюгах і циклах, механізми їх природного і штучного знешкодження, а також способи запобігання забруднення ними довкілля.

Проблеми раціонального використання природних ресурсів, охорони природи завжди були і є найактуальнішими для суспільства. Людство вже усвідомило, що воно відповідальне за стан екології як середовища свого існування, так і всієї планети. Для обізнаності в цьому не тільки наукової спільноти, але і широкого кола пересічних людей, подолання їх екологічної неосвідченості, надання їм науково обґрунтованих відомостей видана різноманітна навчальна і наукова, в тому числі науково-популярна література. Розвиток вчення про екологію і токсикологію потребує певного регулярного оновлення інформації, доступності викладу для формування

світогляду про сучасні науковообґрунтовані найуживаніші терміни і поняття, роз'яснення їх застосування.

В екотоксикології одне з провідних місць займає **агроекотоксикологія** (грецьк. *agros* – поле, у складних словах відповідає «земля», «землеробський», більш ширше – все, що пов'язано з сільським господарством; *orios* – дім, родина, тобто середовище мешкання; *toxikon* – отрута; *logos* – слово, поняття, вчення), що вивчає складні динамічні системи земної поверхні сільськогосподарського призначення, які створені людиною для отримання продукції, вплив на них природних і антропогенних екотоксикантів, його мінімізацію для отримання безпечної для здоров'я і життя харчової продукції.

Наведені в словнику-довіднику матеріали охоплюють всі розділи сучасної агроекотоксикології, систематизовано та розтлумачено найбільш уживані, апробовані та деталізовані терміни, які мають важливе інформаційне і навчально-дидактичне значення, а також і нові, що з'явилися за останній час.

Включені в словник-довідник також терміни і поняття, які дотичні напрямку агроекотоксикології, зокрема, ветеринарної медицини чи харчової промисловості, та активно використовуються. Близькі за змістом терміни подані з погляду навчальної літератури. Матеріал словника підібрано так, щоб він став джерелом інформації з різних напрямків: екологічного, токсикологічного, агрохімічного тощо. Автори намагалися зробити словник-довідник, з одного боку, коротким і зрозумілим читачу, а з іншого – достатнім для розуміння наведених термінів і понять, при цьому зберігаючи їх науковість.

Даний словник-довідник розрахований на широке коло фахівців Держпродспоживслужби України, Державної екологічної інспекції України, спеціалістів з агроекотоксикології та екології, агрономів та ветеринарних лікарів. Він буде корисним студентам, аспірантам і викладачам спеціалізованих вищих навчальних закладів.

Автори висловлюють щиру подяку всім, хто сприяв виданню словника-довідника, зробив слушні критичні зауваження і побажання. Вони також будуть вдячні всім тим, хто надасть будь-які пропозиції стосовно його покращення, які не залишаться без уваги.

ПОЯСНЕННЯ ТА УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Автори зібрали та систематизували близько 4000 термінів та понять, що мають важливе інформаційне значення та широко вживаються в сучасній агроекології. Увесь матеріал подається за абеткою. Слова, які надаються через дефіс, розглядаються як одне слово.

До словника-довідника включено як окремі терміни-слова (наприклад, **акарициди**), так і терміни-словосполучення (наприклад, **ефективність застосування пестициду**). Словник-довідник укладено за алфавітним принципом відносно перших слів словосполучення. Синонім терміну надано через кому (**отруєння, інтоксикація**) чи через косу лінію (**чинник / фактор**), якщо синонім стосується лише одного слова словосполучення. Абrevіатури термінів подаються через кому. Якщо термін має однозначний переклад на англійську мову, він надається у круглих дужках жирним шрифтом відразу після основного терміну.

Значну частину багатослівних термінів подано зі зворотним порядком слів, що дало змогу сформуванню близькі за змістом терміни. За необхідності у круглих дужках напівжирним шрифтом надано уточнення значення терміну. Якщо визначення терміна у різних галузях має різне тлумачення, наводяться скорочувальні позначки, набрані курсивом, наприклад, *хім.*

біол. – біологія

бот. – ботаніка

ген. – генетика

екол. – екологія

мат. – математика

мед. – медицина

харч. – харчування

хім. – хімія

фарм. – фармакологія

фіз. – фізика

фізіол. – фізіологія

A

Аберация (aberration) – 1) відхилення від звичайного перебігу чи стану; 2) відхилення від норми; 3) хибність, відхилення від істини, спотворення, омана; вживається у різних галузях науки: фізика, біологія, медицина, психологія, соціологія.

Аберация хромосомна (chromosomal aberration) – структурні зміни хромосом, які спричинені розривами, перерозподілом, частковою втратою або подвоєнням деяких ділянок хромосом.

Абіогенний (abiogenic) – 1) процес, що відбувається без участі живих організмів; 2) той, що має неорганічну природу.

Абіотичне перетворення (abiotic transformation) – процес перетворення хімічних речовин у довкіллі за небіологічними механізмами (хімічні реакції окиснення, відновлення, гідролізу, розкладу під дією кислот чи лу-

гів, а також фізико-хімічні процеси адсорбції, фотохімічні реакції та ін.).

Абіотичне середовище (abiotic environment) – сукупність неорганічних умов (чинників) існування організмів (світло, тепло, вода, повітря, материнська порода тощо).

Абіотичний чинник / фактор *див. чинник абіотичний.*

Абіоцен, абіоценоз (abiocene, abiocenosis) – сукупність абіотичних елементів місця мешкання живих організмів (довкілля).

Аблакування – спосіб щеплення (дерев, кущів) зближенням гілок, які не відокремлені від стовбура.

Аборигени – 1) види, що виникли та еволюціонували на даній місцевості, не виходили за межі свого виникнення; 2) корінні мешканці.

Аборигенна флора (місцева) – природна флора, що формується в процесі еволюції на даній місцевості.

Аборигенні тварини (місцеві) – породи і популяції тварин, які з

давніх часів населяють певну територію і виникли тут у процесі еволюції.

Абразія (abrasion) – 1) *екол.* процес руйнування і розмивання берегів річок, водосховищ, морів хвилями; руйнування і пошкодження наземних органів рослин твердими часточками (піщинками, снігом) під час пилових бур чи заметілей; 2) вискрібання.

Абрикос звичайний *Armeniaca vulgaris* Lam. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: моніліоз, клястероспоріоз, бактеріальний рак; б) шкідник: попелиці.

Абсолютна похибка (вимірювання) – різниця між результатом вимірювання та істинним значенням вимірюваної величини. Розмірність абсолютної похибки є такою ж, як і у вимірюваної величини.

Абсорбент (absorbent) – це рідина чи тверде тіло, що поглинає газ чи розчинену речовину усім своїм об'ємом.

Абсорбція (absorption) – вбирання (поглинання) однієї речовини іншою з рівномірним розподілом її в об'ємі поглинача.

Аварійно-рятувальна служба – сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт; працівники зараховуються за трудовим договором, а також обов'язково проходять професійну, спеціальну фізичну, медичну та психологічну підготовку.

Аварійно-рятувальна служба непрофесійна – служба, що створюється з числа інженерно-технічних та інших досвідчених працівників суб'єктів господарювання, які здобули необхідні знання та навички у проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт і здатні за станом здоров'я виконувати роботи в екстремальних умовах.

Аварійно-рятувальні роботи – роботи, спрямовані на пошук, рятування і захист населення, уникнення руйнувань і матеріальних збитків, локалізацію зони впливу небезпечних чинників.

Аварія (accident) – позаштатна ситуація, при якій виникає реальна або потенційна загроза життю і здоров'ю людини.

Аварія на об'єкті підвищеної небезпеки – небезпечна подія техногенного характеру, що виникла внаслідок змін під час експлуатації об'єкта підвищеної небезпеки (наднормативний викид небезпечних речовин, пожежа, вибух тощо) і яка спричинила загибель людей чи створює загрозу життю і здоров'ю людей та довікллю на його території і/або за його межами.

Аварія техногенна (technogenic accident, technological accident)

– небезпечна подія техногенного характеру, що спричиняє ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення; призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу; призводить до наднормативних, аварійних викидів забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище. Аварії поділяються на: *I категорії*, внаслідок яких загинуло 5 чи травмовано 10 і більше осіб; стався викид отруйних, радіоактивних та небезпечних речовин за межі санітарно-захисної зони

підприємства; збільшилась концентрація забруднювальних речовин у навколишньому природному середовищі більш як у 10 разів; зруйновано будівлі, споруди чи основні конструкції об'єкта, що створило загрозу життю і здоров'ю працівників підприємства чи населення; *II категорії*, внаслідок яких загинуло до 5 чи травмовано від 4 до 10 осіб; зруйновано будівлі, споруди чи основні конструкції об'єкта, що створило загрозу життю і здоров'ю 100 і більше осіб.

Авіахімобробіток (aerial application of pesticides or fertilizers, cropdusting)

– процес обробітку рослин пестицидами або добривами для їх захисту чи підживлення за допомогою авіатехніки.

Авіциди (avicides) – хімічні речовини (пестициди), які використовуються для боротьби з птахами.

Автогамія (autogamy) – процес самозапилення і самозапліднення у вищих рослин; самозапліднення у деяких одноклітинних організмів.

Автоінтоксикація — отруєння організму шкідливими речовинами, що утворюються в ньому при нормальній життєдіяльності або при захворюваннях.

Автоліз (autolysis) – саморуйнування клітин організмів під впливом гідролітичних ферментів.

Автоматизація технологічних процесів (щодо тваринництва) – це етап комплексної механізації, що характеризується звільненням людини від безпосереднього виконання функцій управління технологічними процесами і передачею цих функцій автоматичним пристроям.

Автомутагени (automutagens) – речовини, які утворюються в клітинах живих організмів у процесі їх життєдіяльності і спричиняють спадкові зміни.

Автотрофи (autotrophs) – живі організми, що синтезують із неорганічних речовин органічні в результаті фотосинтезу або хемосинтезу з використанням енергії Сонця.

Автохтони (autochthons) *див. аборигени.*

Агент біологічної боротьби – корисний організм, який використовують в біологічній боротьбі з шкідливими (наприклад, ентомофаг – в боротьбі з комахами, фітофаг – в боротьбі з бур'янами).

Агент канцерогенний (carcinogen, carcinogenic agent) – чинник хімічної, фізичної або біологічної природи, що посилює бластомогенний ефект канцерогену.

Агломерація – *біол.* утворення мікроорганізмами скупчень у рідинах або тканинах внаслідок зміни фізичних чи хімічних властивостей клітин.

Агрегація (aggregation) – об'єднання однорідних (подібних) або різнорідних частинок у єдине ціле за допомогою фізичних сил зчеплення.

Агресини (aggressins) – *біол.* продукти життєдіяльності чи розпаду хвороботворних мікроорганізмів, що сприяють розмноженню та поширенню в організмі (тілі) господаря патогенних мікроорганізмів.

Агробіогеоценоз (agrobiogeocenosis) – це система зі штучно створеним біотичним

угрупованням на певній ділянці земної поверхні для отримання сільськогосподарської продукції. Характеризується нестійкістю, нездатністю до тривалого існування без підтримування людиною.

Агробіоценоз (agrobiocenosis) – це штучно створене угруповання організмів у вигляді посівів або насаджень культурних рослин з метою одержання сільськогосподарської продукції, що також містить бур'яни, ґрунтового та наземну фауну; характеризується незначною екологічною стійкістю.

Агроекосистема

(agroecosystem) – це штучно створена екосистема з метою отримання сільськогосподарської продукції, яка регулярно підтримується людиною (поле, пасовище, город, сад тощо); просто-риво обмежена, штучно створена, взаємопов'язана сукупність біотичних та абіотичних компонентів, характеризується нестабільністю та втрачає свої властивості без контролю з боку людини, існує для отримання рослинної сільськогосподарської продукції.

Агроландшафт (agrolandscape) – ландшафт, основу якого становлять сільськогосподарські

угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмути та інші захисні насадження.

Агропродовольчий ринок (agri-food market) – суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, в тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях відповідно до законодавства.

Агротехнічний метод виробництва яєць – умови утримування курок-несучок (органічний, вільний вигул, підлоговий, клітковий).

Агрофітоценоз (agrophytocenosis) – це штучно створене людиною угруповання рослин у сільськогосподарському виробництві, яке характеризується відносною однорідністю видового складу та певною структурою.

Агрохімікати (agrochemicals) – органічні та мінеральні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості продукції рослинництва.

Агрохімічне обстеження (agrochemical survey) – обов’язкове суцільне обстеження сільськогосподарських угідь з метою державного контролю за показниками родючості та забруднення ґрунтів.

Агрохімічний аналіз (agrochemical analysis) – це лабораторні дослідження: 1) ґрунтів, з метою вивчення їх гранулометричного, мінералогічного, хімічного складу та фізичних і механічних властивостей; 2) рослин, на вміст макро- і мікроелементів, органічних сполук (білки, жири, вуглеводи та ін.), що характеризують якість рослинних продуктів і кормів; 3) мінеральних добрив, для встановлення кількості поживних речовин, кислотності тощо; вапнувальних матеріалів, на вміст Кальцію і Магнію; органічних добрив, на вміст Нітрогену (азоту), Фосфору, Калію, мікроелементів, сухої речовини і вологи; торфу, на вологість, зольність, кислотність, ступінь розкладання.

Агрохімічний паспорт земельної ділянки (поля) – документ, що містить дані щодо хімічної характеристики ґрунтів і стану їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами.

Агроценоз (agrocenosis) – угруповання організмів в посівах і посадках культурних рослин. Нестійка система, яка нездатна тривало існувати без постійної підтримки людиною. Порушення природних зв’язків між організмами в агроценозі призводить до частого наростання чисельності шкідливих видів, спалахів масового розмноження.

Агрис звичайний *Ribes uva-crispa* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: борошниста роса, антракноз, септоріоз, або біла плямистість, бокальчаста іржа, вертицильозне в’янення; б) шкідники: агрусова попелиця, вогнівка.

Адаптаційний потенціал біосистеми – це межа модифікаційної мінливості, що обумовлює стійкість біологічних систем до дії стресорів.

Адаптація (adaptation) – 1) пристосування будови і функції організмів до умов існування; 2) адаптація фізіологічна – сукупність реакцій, які забезпечують пристосування організмів (або їх органів) до зміни умов довкілля.

Адаптація множинна / перехресна – процес і результат підвищення стійкості біологічного об'єкта до дії кількох стресорів.

Адаптація популяційна – пристосування, які виникають у процесі формування популяції в даних умовах існування, характеризують поведінку виду в різних умовах існування.

Адаптивна реакція – процес і результат підвищення стійкості біологічного об'єкта до дії стресора.

Адаптивний вплив – тип взаємодії чинника(-ів) з біологічним об'єктом чи системою, який викликає перехід в стан підвищеної стійкості до чинника(-ів).

Адаптоген (adaptogen) – речовина, що підвищує пристосувальну здатність організму до впливу певних чинників.

Адвентивність – *біол.* імміграція виду з одного біоценозу або зони поширення (ареалу) в інший з наступною акліматизацією. Результат випадкового чи навмисного занесення організмів людиною або тваринами, водними і повітряними течіями тощо в нові

регіони. Властива всім живим організмам, оскільки вони постійно активно або пасивно розселяються по земній кулі. Види, що проявляють властивості адвентивності, називають адвентивними, інвазійними, чужорідними, іноді інтродукованими чи акліматизованими.

Адекватність (adequacy) – відповідність, тотожність змін природи будь-якого рослинного організму впливові зовнішніх умов життя.

Адитивність (additivity) – властивість різних речовин при комбінованому впливі, або однієї речовини при повторному впливі, викликати явище сумачії ефекту.

Адміністративне правопорушення (проступок) – це протиправна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністратор Єдиного державного реєстру тварин – суб'єкт, уповноважений центральним ор-

ганом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, направлену на проведення в установленому Законом порядку реєстрацію тварин, здійснювати оформлення, видачу ідентифікаційних документів та виконувати інші функції, передбачені законодавством.

Адсорбат (adsorbate) – речовина, що нагромаджується на поверхні адсорбенту.

Адсорбент (adsorbent) – тверда речовина, що здатна ефективно вилучати (сорбувати) з середовища (розчину чи газу) і накопичувати на своїй поверхні адсорбат.

Адсорбція (adsorption) – вилучення речовини (адсорбату) з газового середовища або розчину і накопичення її на поверхні твердого тіла (адсорбенту) або рідини.

Ад'ювант (adjuvant) – 1) речовина, додавання якої пришвидшує або посилює дію основного компоненту; 2) допоміжні речовини в складі препаративної форми пестициду, які служать для додання препарату необхідних

властивостей. Поділяють на дві групи: активатори і поліпшувачі. Активатори підсилюють токсичну дію препарату, до них відносять поверхнево-активні речовини – це, як правило, мінеральні або рослинні олії. Поліпшувачі спрямовані на надання препарату необхідних властивостей – це зволожувачі, стабілізатори, прилипачі, абсорбенти тощо; 3) речовина, препарат (хімічний чи біологічний), що виявляє неспецифічну стимулюючу дію на імунну реакцію організму, підвищує імуногенні властивості вакцин.

Аерація ґрунту (soil aeration) – газообмін ґрунтового повітря з атмосферним. Для організмів, що живуть у ґрунті і коренях вищих рослин, забезпечує постійне постачання кисню та видалення продукту життєдіяльності (вуглекислоти).

Аеренхіма (aerenchyme) – повітряносна тканина рослин, що складається з тонкостінних паренхімних клітин і значної кількості міжклітинних порожнин.

Аероби, аеробні організми (aerobes, aerobic organisms) – організми, для життя яких потрібний молекулярний кисень.

Аерозолі (aerosols) – 1) складні системи, у яких диспергована тверда (дим) або рідка речовина (туман) перебуває у газовому середовищі в завислому стані. Якщо тверда дисперсна фаза містить частинки досить великі за розміром ($> 10^{-5}$ м) – це дими; 2) препаративна форма пестициду, у складі якої одна або кілька діючих речовин і розчинник. Існує два типи аерозольних препаративних форм: готові для застосування та аерозолі для обкурювачів і генераторів.

Аерозольне застосування пестицидів – використання пестициду у вигляді частинок розміром до 20 мкм у діаметрі, які здатні висіти у повітрі тривалий час. Краплинні аерозолі (тумани) одержують за допомогою аерозольних термічних генераторів із масляних розчинів. Тверді аерозолі (дими) одержують при спалюванні спеціальних димових шашок, в які вміщують пестициди. Перевагою аерозолів є те, що пестицидний туман або дим відрізняється високою дисперсністю і здатністю поширюватися, тому добре проникає в об'єкти і рівномірно розподіляються в них. Зокрема при фумігації зачиненого середовища (парники, теплиці

тощо), яке заселене шкідливими організмами.

Аеропланктон (aeroplankton) – мікроскопічні організми, що мешкають у товщі атмосфери і живуть за рахунок органічних речовин повітряного середовища.

Азотфіксуючі мікроорганізми, діазотрофи (nitrogen fixing microorganisms, diazotrophs) – мікроорганізми, що засвоюють атмосферний азот. Мешкають у ґрунті, а деякі форми в коренях бобових рослин, де утворюють бульбочки. Збагачують ґрунт азотом, перетворюючи його на доступні для рослин форми. Атмосферний азот фіксують також певні види актиноміцетів, мікоризних грибів, дріжджів, спірохет, а також деякі ціанобактерії (синьо-зелені водорості), бактерії, що живуть у кишечнику багатьох тварин. Азотфіксуючі мікроорганізми відіграють важливу роль у кругообігу Нітрогену в природі.

Акарифаг (acarifage) – організм, який живиться кліщами. Це хижі кліщі, деякі «божі корівки», павуки та інші хижі членистоногі.

Акарициди (acaricides) – хімічні засоби (пестициди), які використовують для знищення кліщів.

Аквакультура (aquaculture) – 1) утримання водних тварин (гідробіонтів) у власності однієї або більше фізичних або юридичних осіб протягом стадії вирощування або культивування до їхнього збору включно, за винятком збору або вилову диких водних тварин (гідробіонтів), які тимчасово утримуються для забою без годування; 2) сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

Аквакультура індустріальна – діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури з використанням рибницьких і плаваючих садків, рибницьких басейнів, інших технологічних пристроїв,

у тому числі із застосуванням установок замкнутого водопостачання.

Акваторія морського порту (портова акваторія) – визначена межами частина водного об'єкта (об'єктів), крім суднового ходу, призначена для безпечного підходу, маневрування, стоянки і відходу суден.

Акліматизація (acclimatization) – пристосування організмів до нових умов існування, в які вони потрапили природним шляхом або в результаті діяльності людини.

Акліматизація об'єктів аквакультури – діяльність із переселення гідробіонтів до водних об'єктів (їх частин), які розташовані за межами їх природного ареалу, з метою збагачення та оптимізації видового складу водних біоресурсів за повної адаптації переселених гідробіонтів до нових умов існування, що сприяє створенню стійких популяцій, які здатні до самовідтворення.

Акредитована лабораторія (accredited laboratory) – лабораторія будь-якої форми власності, що акредитована Національним органом України з акредитації

та/або іноземним органом з акредитації, який є повним членом ІЛАС – Міжнародної організації із співробітництва в галузі акредитації лабораторій, відповідно до стандартів ISO/IEC 17025, ДСТУ ISO 17025 або інших стандартів, якими їх замінено.

Акт судово-токсикологічного дослідження – висновок за результатами досліджень об'єктів (трупів, речових доказів, живих осіб, матеріалів карних та цивільних справ), проведених експертом для встановлення наявності та кількості отрути в об'єктах при діагностиці отруєнь.

Активатор (activator) – *біол.* речовина, яка підвищує активність ферменту, або переводить фермент з неактивного стану в активний.

Активация (activation) – 1) посилення активності; 2) стосовно токсичних речовин – підвищення токсичності в результаті дії фізичних, хімічних та біологічних чинників довкілля.

Активність ґрунту біологічна (soil biological activity) – інтенсивність процесів життєдіяльності у ґрунті. Визначається загальною кількістю мікроорганізмів в

1 г ґрунту або кількістю CO₂, яка виділяється з 1 г ґрунту за одиницю часу (дихання ґрунту).

Активний транспорт (active transport) – енергозалежний транспорт розчиненої речовини через біологічну мембрану в напрямку підвищеної концентрації (проти градієнту концентрації).

Активний фармацевтичний інгредієнт, лікарська речовина, діюча речовина, субстанція – речовина чи суміш речовин, що призначена для використання у виробництві лікарського засобу і під час цього використання стає його активним інгредієнтом. Такі речовини мають фармакологічну чи іншу безпосередню дію на організм у складі готових форм лікарських засобів, їх застосовують для лікування, діагностики чи профілактики захворювання, для зміни стану або фізіологічних функцій організму, для догляду, обробки та полегшення симптомів.

Активний центр (active site) – *біол.* ділянка на поверхні молекули ферменту, що бере участь у зв'язуванні, орієнтації та активації субстрату. Утворюється функціональними групами амінокислотних залишків, може містити коферменти та катіони металів.

Активність ентомофага льотна

– здатність дорослих комах до льоту. Важлива біологічна особливість корисних комах, зокрема тих, які використовують методом сезонних колонізацій; один із критеріїв якості лабораторних культур ентомофагів, наприклад трихограм. Від льотної активності залежить швидкість розселення ентомофагів з місць випуску; *сезонна* – ступінь проявляння життєздатності в різні пори року. У корисних комах слід враховувати сезонну адаптивність виду комахи-господаря; *добова* – ступінь прояву життєздатності в різний час доби. Добову активність ентомофагів необхідно враховувати при призначенні хімічних обробок проти шкідників. Обробки слід проводити в періоди найменшої активності ентомофагів.

Актиноміцети (actinomycetes) – мікроскопічні променисті гриби, живуть в ґрунті, воді, на поверхні рослин, з ряду видів отримують антибіотики групи актиноміцинів.

Актинофаг (actinophage) – вірус, який уражає актиноміцети.

Акумуляційний вплив екоотоксикантів – сумарна дія повтор-

них доз токсиканта, при якій наступна доза надходитиме до організму раніше, ніж буде нейтралізована дія попередньої.

Акумуляція (accumulation) – процес нагромадження речовин на поверхні Землі, в живих організмах, на дні природних та штучних водних басейнів, у відстійниках інженерних споруд продуктів ерозії та абразії, води, солей, органічних решток, різноманітних ксенобіотиків внаслідок стихії чи діяльності людини та інших геологічних та біологічних чинників.

Алармізм (alarmism) – радикальний науковий напрямок, що акцентує увагу на негативному впливі діяльності людини на довкілля.

Алерген (allergen) – чужорідна речовина, переважно білкової природи тваринного, рослинного або бактеріального походження, потрапляння якої в організм викликає специфічну імунологічну реакцію – синтез антитіл (імуноглобулінів); речовина, що несе ознаки генетично чужорідної інформації і викликає в організмі розвиток імунологічних реакцій.

Алергенсильний – токсикант, що при внутрішньошкірному введенні у вухо морським свинкам в стандартній дозі 200 мкг або при 20-кратному нанесенні на шкіру спричинює сенсibiliзацію більш як у 50% тварин.

Алергенність пестицидів – класифікація за класами небезпечності: I клас – сильний алерген; II клас – помірний алерген; III клас – слабкий алерген; IV клас – алергенної дії не виявлено.

Алергічна реакція (allergic reaction) – це специфічна імунна відповідь сенсibiliзованого організму на дію речовини або алергену.

Алергія (allergy) – стан гіперчутливості, викликаний дією на організм специфічного алергену (чужорідної речовини), наслідком чого є шкідливі імунологічні зміни при подальших контактах організму з цим алергеном.

Алехора – рід жуків родини Стафілін. Робляться спроби використання *A. bilineata* методом сезонної колонізації проти капустяних мух та інших шкідливих мух-фітофагів.

Аліментарний (шлях) (**alimentary**) – той, що пов'язаний з живленням, харчуванням.

Алкалоз (alkalosis) – підвищення в крові та інших тканинах організму лугів, що спричинює зниження кислотного резерву (веде до збільшення pH).

Алкалоїди (alkaloids) – азотовмісні вторинні метаболіти рослинного походження, характеризуються основними властивостями і викликають виражені фізіологічні ефекти.

Аломони (allomones) – це хімічні речовини, які виробляються організмами, та мають спрямовану дію на представників інших біологічних видів; речовини, які приносять користь або перевагу тим організмам, які їх виробляють у результаті впливу на організми інших видів.

Алохтони (allochthons) – організми, які мешкають у даній місцевості, але виникли в процесі історичного розвитку в іншому місці.

Альбуміни (albumins) – група простих білків, які входять до складу цитоплазми клітин та різних рідин і тканин організму тва-

рин і рослин (сироватки крові, лімфи, плазми, ліквору), а також продуктів харчування (молока, яєць, зерен злакових і бобових культур).

Альгіцид (algicide) – хімічний препарат (пестицид), використання якого призводить до відмирання рослинності (водоростей) у водоймах.

Альтернативне землеробство – див. *землеробство екологічне*.

Альтернативні джерела енергії – поняття, яке характеризує відновлювальні джерела енергії, наприклад вітрову, геотермальну, сонячну енергію.

Альфа-розпад, α -розпад – тип спонтанного радіоактивного перетворення ядер атомів, наслідком чого є випромінювання α -частинок – ядер атому Гелію, які складаються з 2-х протонів і 2-х нейтронів.

Аматоксини чи аманітини (amatoxins) – група органічних сполук, що є циклічними пептидами (октапептиди), які складаються з восьми амінокислотних залишків. Зокрема містять γ -гідроксильовану амінокислоту, що

обумовлює їх токсичність. Представники групи анатоксинів містяться у блідій поганці (*Amanita phalloides* (Fr.) Link). Це смертельна отрута (летальна доза для людини 0,1-0,3 мг/кг).

Аміди і нітрили аліфатичних карбонових кислот, хлорацетаніліди – гербіциди, які ефективні проти однорічних односім'ядольних і багатьох двосім'ядольних видів бур'янів, пригнічують процес окисного фосфорилування, знижують активність нітратредуктази, порушують азотний обмін, синтез білка і утворення полірибосом, пошкоджуючи таким чином проростаюче насіння; вони не ефективно діють на вегетуючі бур'яни, оскільки процес фотосинтезу не чутливий до них.

Амінокислоти (amino acids) – карбонові кислоти, що містять одну або дві аміногрупи, мономери білків. Специфічна послідовність амінокислотних залишків у поліпептидному ланцюзі формують первинну структуру білка.

Амоніфікація (ammonification) – процес розкладання мікроорганізмами органічних азотовмісних речовин з виділенням аміаку.

Амплітуда екологічна (ecological amplitude) – 1) межі пристосованості виду чи співтовариства до мінливих умов середовища; 2) діапазон концентрації речовин в середовищі існування, в якому вид або екосистема в цілому не відчуває негативного впливу даної речовини.

Ампліфікація (amplification) – *ген.* процес багатократного примноження (копіювання) специфічної ділянки ДНК.

Анабіоз (anabiosis) – тимчасовий стан організму, коли усі життєві процеси у ньому вповільнюються на стільки, що зникають або істотно знижуються видимі ознаки життя. У різних організмів стан анабіозу може тривати від кількох хвилин до багатьох років.

Анаболізм (anabolism) – сукупність реакцій обміну речовин в організмі, що відповідають асиміляції і направленій на утворення органічних речовин.

Анаероби, анаеробні організми (anaerobes) – організми, які здатні жити і розвиватись без наявності в довкіллі молекулярного кисню.

Анаеробіоз (anaerobiosis) – обмін речовин в організмі за відсутності молекулярного кисню.

Аналіз активаційний – метод визначення якісного і кількісного складу речовин, який ґрунтується на активації атомних ядер, аналізу їх радіоактивних випромінювань.

Аналіз генетичний (genetic analysis) – сукупність методів дослідження спадкових властивостей і мінливості організмів.

Аналіз елементний (elemental analysis) – метод визначення якісного і кількісного складу хімічних елементів (атомів, іонів).

Аналіз кількісний (quantitative analysis) – аналіз, при якому кількість чи концентрація речовини, що піддається дослідженню, може бути визначена (оцінена) і виражена числовою величиною в певних одиницях.

Аналіз люмінесцентний (luminescent analysis) – якісний і кількісний метод дослідження різних об'єктів, який оснований на явищі люмінесценції.

Аналіз ризику (risk analysis) – процес отримання інформації,

яка необхідна для запобігання негативних наслідків для здоров'я і життя людини, що включає етапи з оцінки ризику, управління ризиком і розповсюдження інформації про ризик.

Аналіз ризику (ГМО) – процес, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: оцінка ризику ГМО забруднення, управління (керування) ризиком та повідомлення про ризик.

Аналіз хімічний (chemical analysis) – сукупність хімічних методів для визначення речовин, з яких складається досліджуваний зразок (якісний аналіз), або кількісних величин речовин, які входять до зразка (кількісний аналіз).

Аналіз чутливості (sensitivity analysis) – встановлення величини впливу зміни параметрів моделі на величину вихідних величин (розрахованих за даною моделлю).

Аналіз якісний (qualitative analysis) – використовується при дослідженні якісних властивостей (характеристик) досліджуваного зразка: 1) аналіз, в якому речовини аналізують чи класифікують на основі їх хімічних чи фізичних властивостей, таких як

реактивність, розчинність, молекулярна вага, точка топлення, мас-спектри і т.п. При цьому встановлюється елементний склад речовини, її молекулярна маса та структура; 2) хімічний аналіз, за допомогою якого визначають присутність елементів або певних речовин у зразках.

Аналізатор – загальна назва приладів для автоматичного аналізу якісних та кількісних характеристик речовин.

Анатоксин (anatoxin) – токсин, що втратив свою токсичність під дією захисних сил організму, проте зберіг антигенні та імуногенні властивості.

Анафілаксія (anaphylaxis) – алергічна реакція негайного типу, виникає при парентеральному введенні алергену.

Анемофіли (anemophiles) – рослини, що запилюються вітром (більшість злаків, осока, береза, дуб, тополя та ін.).

Аніон (anion) – негативно заряджений іон.

Аномалія (anomaly) – 1) ненормальність, неправильність, будь-яке відхилення від норми або за-

гальної закономірності; 2) відхилення показника контрольованого параметру від загальноприйнятої норми.

Антагонізм (antagonism) – 1) суперечність між живими організмами, що виявляється у боротьбі за існування, в якій шкоди зазнає один чи більше організмів; 2) ефект комбінованої дії речовин, виражений у меншій мірі, ніж результат простого додавання ефектів ізольованої дії тих самих речовин; 3) *фізіол.* основа нейролефректорної, гуморальної та нейрогуморальної регуляції діяльності систем організму, що забезпечує підтримання сталості кров'яного тиску тощо.

Антибіоз (antibiosis) – 1) антагоністичне обмеження можливостей співіснування видів у ланцюгах живлення (якщо негативна дія однієї сторони – це аменсалізм); 2) неможливість існування у середовищі організмів одного виду в наслідок його забруднення речовинами, що виділяють організми іншого виду.

Антибіотик (antibiotic) – продукт вторинного метаболізму рослин, тварин, актиноміцетів, грибів, бактерій або синтетичний;

характеризується вибірковим біостатичним або біоцидним впливом в низьких концентраціях на окремі або групи живих організмів. Застосовують з лікувальною метою, для консервації продуктів, стимуляції росту, продуктивності і родючості.

Антибіотикорезистентність – це стійкість бактерій до одного або кількох антибіотиків.

Антиген (antigen) – будь-яка високомолекулярна сполука, що сприймається організмом як чужорідна, здатна специфічно стимулювати імунокомпонентні клітини та забезпечувати розвиток імунної відповіді (теж, що і алерген).

Антидот (antidote) – лікарський засіб, який сприяє попередженню, знешкодженню отрути або послабленню її токсичного ефекту.

Антидотна профілактика – застосування антидоту для попередження інтоксикації.

Антидотна терапія (antidote therapy) – лікування інтоксикації за допомогою антидоту.

Антиекдизоїди (antiecdisoids) – речовини, які імітують дію екди-

стероїдних гормонів і стимулюють процеси линяння у комах, а також виявляють ларвіцидну дію (діють на личинки).

Антимутаген (antimutagen) – фактор хімічної або фізичної природи, що гальмує або унеможлиблює мутагенез.

Антирезистент (antiresistant) – речовина, що використовується, як добавка до пестицидів для зниження резистентності шкідників до дії застосованого препарату.

Антирезистенти рослин – хімічні сполуки, які позитивно впливають на підвищення стійкості рослин проти пошкодження шкідниками і ураження збудниками хвороб.

Антисептики (antiseptics) – 1) речовини, що володіють антимікробною активністю і застосовуються, головним чином, зовнішньо (галогени, кислоти); 2) той, що запобігає гниттю.

Антисироватка (antiserum) – сироватка, що містить антитоксини.

Антиоксиданти (антиокиснювачі) – харч. речовини, призна-

чені, як і консерванти, для продовження терміну зберігання продуктів харчування.

Антитіла (antibodies) – складні білки-імуноглобуліни (глобулярні білки глікопротеїнової природи), що синтезуються лімфоцитами під дією антигенів і специфічною з ними взаємодіють.

Антитоксини (antitoxins) – 1) антитіла, які утворюються в організмі під дією токсинів тваринного, рослинного або бактеріального походження і здатні нейтралізувати отруйні властивості токсинів; 2) речовини, які вводяться в організм для нейтралізації дії токсинів внаслідок їх зв'язування і знешкодження.

Антифіданти – 1) речовини, які пригнічують живлення комах; 2) хімічні сполуки, які змінюють смак рослин, чим запобігають їх поїданню комахами і тваринами.

Антиювенільні препарати *див. прекоцени.*

Антифунгальний – протигрибковий; згубний для грибків, або той, що пригнічує їх розмноження чи ріст; ефективний проти грибкових інфекцій.

Антропогенне навантаження, вплив антропогенний *див. навантаження антропогенне.*

Апоплексія рослин – раптове засихання рослин, викликане впливом шкідників, хвороб, хімічного забруднення.

Апоптоз (apoptosis) – генетично запрограмоване саморуйнування і загибель клітин або їх органел (наприклад, мітохондрій – мітохондріальний апоптоз).

Апробація (approbation) – 1) перевірка на практиці, в реальних умовах теоретично створених методів; 2) офіційне схвалення, затвердження чого-небудь після випробування, перевірки, зокрема оцінка селекційних досягнень у тваринництві.

Арахнідізм (arachnidism) – інтоксикація тваринного організму внаслідок укусу отруйного павука.

Арбітражне / експертне визначення посівних якостей насіння і товарних якостей садивного матеріалу – процедура, що проводиться шляхом аналізу проб, відібраних від партії насіння та/або садивного матеріалу,

і встановлює відповідність посівних якостей насіння і товарних якостей садивного матеріалу вимогам законодавства у сфері насінництва та розсадництва.

Арбітражне лабораторне дослідження/випробування – лабораторне дослідження (випробування), що проводиться уповноваженою референс-лабораторією з використанням підтверджених (референс) методів на вимогу особи, яка оскаржує результати основного лабораторного дослідження (випробування).

Арборициди (arboricides) – загальна назва хімічних речовин (пестицидів) для спрямованого знищення деревно-чагарникової рослинності, яка небажана в певних фітоценозах – луках, пасовищах та ін.

Аргіроз (argyrosis) – зміна пігментації тканин внаслідок накопичення металічного срібла або продуктів відновлення солей срібла.

Ареал (area) – 1) *екол.* область розповсюдження на земній поверхні якогось явища, певного типу співдружності організмів, подібних умов (наприклад, ландшафт-

тів) чи об'єктів (наприклад, населених районів); 2) *біол.* область розповсюдження та розвитку певного таксона (вид, сімейство та ін.).

Ароматизатори (flavors) – продукти, які не вживаються окремо, а додаються до харчових продуктів з метою надання їм аромату та/або смаку, або модифікації аромату та/або смаку і можуть містити харчові продукти та/або харчові добавки. До ароматизаторів належать ароматичні речовини, ароматичні препарати, термічно оброблені ароматизатори, ароматизатори коптильні, попередники аромату та інші.

Ароморфоз (aromorphosis) – еволюційні зміни, які ведуть до загального підвищення організації; збільшують інтенсивність життєдіяльності, але не є вузьким пристосуванням до різних обмежень умов існування.

Асептика (asepsis) – сукупність профілактичних заходів, спрямованих на запобігання потраплянню патогенних мікроорганізмів у рани, тканини, органи і порожнини тіла.

Асимілююча спроможність водного об'єкта – спроможність

водного об'єкта приймати певну масу речовини в одиницю часу без порушення норм якості води в контрольних створах (пунктах) водокористування. Визначається з урахуванням процесів змішування, розбавлення і самоочищення домішок у водному об'єкті.

Асиміляція (assimilation) – утворення в організмі складних речовин з більш простих.

Асоціація (association) – 1) об'єднання, союз; 2) *біол.* сукупність однорідних спільнот організмів з однаковим складом видів і з подібними взаємовідносинами як між організмами, так і між ними і середовищем існування.

Атмобіонт (atmobiонт) – вид тварин, які населяють верхній шар підстилки і здатні підійматися на нижні частини рослин.

Атмоліз (atmolysis) – розділення суміші газів завдяки різній швидкості їх дифузії через спеціальні мембрани.

Атмосфера (atmosphere) – газоподібна оболонка Землі та інших небесних тіл.

Атом (atom) – найменша частинка хімічного елемента, яка здатна брати участь в хімічних реакціях; носій властивостей хімічного елемента.

Атомна одиниця маси, а.о.м. (atomic mass unit, a.m.u.) – дорівнює $1.6605 \cdot 10^{-24}$ г (1.6605×10^{-27} кг), за одиницю порівнянь вибрано $1/12$ маси ізотопу ^{12}C .

Атомний номер (зарядове число) – кількість протонів в ядрі атома хімічного елемента, що відповідає порядковому номеру хімічного елемента в періодичній системі елементів Д.І. Менделєєва.

Атрактанти (attractants) – природні і синтетичні сигнальні речовини (феромони, аломони та кайромони), які запахом або смаком приваблюють членистоногих та тварин, використовують для дезорієнтації та контролю з подальшим знищенням певних видів тварин; 2) хімічні речовини, що використовують для приваблення комах з метою їх знищення або стерилізації.

Аудит (audit) – 1) оцінка особи, організації, системи, процесів, підприємства, проекту або про-

дукту; 2) систематичне та незалежне вивчення певної дії з метою визначення того, чи відповідає така діяльність та пов'язані з нею результати запланованим заходам і чи запроваджені такі заходи результативно та у спосіб, який дозволяє досягти поставленої мети; 3) перевірки, у тому числі в галузі управління проектами, якістю, природними ресурсами та збереження енергії тощо.

Аудит екологічний (environmental audit) – перевірка дотримання законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища. Полягає у визначенні сучасного екологічного стану всіх компонентів зовнішнього середовища (літосфери та мінерально-сировинних ресурсів) та їх впливу на довкілля і здоров'я людей; рельєфу та небезпечних ендо- та екзогеодинамічних процесів, руйнуючих літосферу і перетворюючих рельєф; поверхневої та підземної гідросфери і водних ресурсів; атмосфери і кліматичних ресурсів; фіто- та зоосфер і біологічних ресурсів; демосфери та стану здоров'я населення у зв'язку з екологічними чинниками; техносфери та її впливу на всі компоненти приро-

дних екосистем. Суб'єктами екологічного аудиту виступають фізичні та юридичні особи, а об'єктами – підприємства та установчі організації.

Аудитор із сертифікації (агроном-інспектор) – фізична особа, яка отримала свідоцтво аудитора з сертифікації (агронома-інспектора) та включена до Реєстру аудиторів із сертифікації (агрономів-інспекторів).

Аутогенний імунобіологічний ветеринарний лікарський засіб – засіб специфічної профілактики, який виготовлений з ізоляту мікроорганізму, виділеного від хворої тварини, і для неї ж призначений, або для поголів'я тварин, що контактували з цією хворою твариною в межах одного господарства.

Афелінус *Aphelinus mali* – вид паразитичних комах родини Афелінід. Паразитують, головним чином, у попелицях.

Афідіїни – підродина паразитичних перетинчастокрилих Aphidiiinae. Заражають личинки дорослих попелиць.

Афідофаги – комахи, котрі живляться попелицями. До афідофагів відносяться багато кокцинелід, золотоочки, хижі галиці, сирфіди, паразитичні види.

Афілія (aphylly) – здатність квіткових рослин існувати без листків; редукція листків у рослин.

Афіциди (aphicides) – хімічні речовини (пестициди), що використовують для знищення тлі.

Афлатоксини (aflatoxins) – це клас природних мікотоксинів, що виробляються багатьма видами грибів роду *Aspergillus*. Виділено понад 14 афлатоксинів (В₁, В₂, G₁, G₂, М₁, М₂ та ін.), що мають подібну будову, але відрізняються між собою фізико-хімічним і біологічними властивостями (найбільш токсичний афлатоксин В₁). Викликають аліментарні токсикози не тільки при вживанні безпосередньо контамінованих рослинних продуктів, але й продуктів тваринного походження (наприклад, молоко), які набувають токсичних властивостей через систему харчових ланцюгів. Крім того, мікотоксини характеризуються канцерогенними властивостями.

Ацетил-КоА (acetyl-CoA) – ацетильна форма коензиму А, що утворюється у вигляді проміжного продукту за перетворення різних субстратів (вуглеводів, білків, ліпідів), бере участь у циклі Кребса, процесах біосинтезу жирних кислот, холестеролу тощо.

Ацетилхолін (acetylcholine) – складний етер холіну та оцтової кислоти; нейромедіатор нервової системи.

Ацидоз (acidosis) – накопичення в крові та інших тканинах організму аніонів кислот, що спричинює зменшення лужного резервування (веде до зниження рН).

Б

Багатолітражне обприскування – це нанесення пестицидів у краплиннорідкому стані при наступних нормах витрат робочої рідини, $\text{дм}^3/\text{га}$: для обробки польових культур – 400-600, багаторічних насаджень – 1000-2000. Ефективне у тих випадках, коли препарат має тільки контактну дію, фітотоксичний і потребує сильного змочування (промивання) рослин. Здебільш застосовують при боротьбі з хворобами, сисними комахами (у разі використання контактних інсектицидів), проти зимуючих стадій шкідливих організмів.

Багаторічні пасовища (perennial pastures) – це поліпшені природні або створені на орних землях пасовищні кормові угіддя, які дають змогу забезпечити високу продуктивність тварин.

Багаторічні насадження (perennial plantings) – це земельні ділянки, зайняті штучно

створеними деревними, чагарниковими або трав'янистими багаторічними насадженнями, здатними давати урожай плодово-ягідної, технічної або лікарської продукції.

Багаторічні рослини *див. рослини багаторічні*.

База порівняння (basis of comparison) – показники, сукупність цифрових значень (даних), які використовуються як основи для порівняння з іншими аналогічними показниками, та на базі яких проводиться порівняльний аналіз.

База передзабійного утримання – це відособлене приміщення (площадка) на території забійного підприємства для приймання, розміщення, ветеринарного огляду, сортування і відпочинку забійних тварин.

База топографічних даних – це сукупність взаємопов'язаних складноструктурованих геопросторових даних, керування якою здійснюється централізовано.

Базове насіння – це генерації насіння, які отримані від послідовного розмноження добазового насіння.

Базовий садивний матеріал багаторічних рослин – це безвірусні рослини або частини рослин сортів, клонів, отримані від послідовного розмноження вихідного садивного матеріалу і призначені для створення маточних насаджень.

Бактерициди (bactericides) – це хімічні речовини та препарати для знищення бактерій та інших мікроорганізмів (гриби, водорості, віруси).

Бакова суміш (tank mixture) – розчин різних (зазвичай двох-трьох) пестицидів, або пестицидів, змішаних з мінеральними добривами, що використовується у системі захисту рослин.

Бактерії (bacteria) – це мікроскопічні одноклітинні організми, які поширені в ґрунті, воді, повітрі та організмах тваринного і рослинного світу. Число бактерій у навколишньому середовищі змінюється під впливом різних факторів (інсоляція, обробіток ґрунту тощо). Беруть участь у колообігу речовин (нітрифікація, денітрифікація, азотфіксація, відновлення і окиснення сполук та хімічних елементів).

Бактеріопланктон (bacterioplankton) – це сукупність популяцій мікроорганізмів, що входять до складу планктону.

Бактеріостаз (bacteriostasis) – це пригнічення або повне припинення росту і розмноження бактерій без деструкції, яке спричинене впливом несприятливих абіотичних чи біотичних чинників.

Бактеріофаги (bacteriophages) – це група вірусів бактерій, які здатні реплікуватися в бактеріальній клітині, викликати її лізис і звільнювати фагові нащадки, що проникають в нові бактеріальні клітини.

Бактеріофізм (bacteriophism) – це форма симбіозу, живлення вищих рослин за допомогою симбіонтів-бактерій (бульбочкові азотфіксатори).

Баланс «ризик-користь» – *вет.* оцінка позитивних ефектів ветеринарного лікарського засобу щодо будь-якого ризику для здоров'я тварин чи людини пов'язаного з якістю, безпечністю або ефективністю ветеринарного лікарського засобу, будь-якого ризику щодо небажаного ефекту для навколишнього середовища

та ризику розвитку резистентності до ветеринарного лікарського засобу.

Балансоутримувач зелених насаджень – це спеціально вповноважені на конкурсних засадах державними чи місцевими органами влади підприємства, організації, які відповідають за утримання та збереження зелених насаджень на підпорядкованих територіях зеленого господарства.

Балон (газовий) – контейнер, зазвичай циліндричної форми, що призначений для стиснених, зріджених або розчинених газів, обладнаний засобами регулювання самовільного витоку газу при атмосферному тиску та кімнатній температурі.

Басейн річки (river basin) – це зона суходолу, яка включає річкову систему (головну річку з її притоками) та відділена від інших річкових систем вододілами.

Батьківський (материнський) **компонент** – це самозапильна лінія або стерильний гібрид (А).

Батьківський (чоловічий) **компонент** – це форма, пилом якої запліднюється материнська форма (Б або В).

Бджолиний віск *див. віск бджолиний*.

Безлистість – це повна редукція листків у рослин. Функцію фотосинтезу в них виконують зелені стебла.

Безпека в природокористуванні – це комплекс засобів, що забезпечують найменший рівень несприятливого впливу природи та технологічних процесів її освоєння на здоров'я людини.

Безпека виробничого обладнання (safety of production equipment) – властивість виробничого обладнання задовільняти вимогам безпеки праці в умовах, встановлених нормативно-технічною документацією.

Безпека виробничого процесу (safety of production process) – це характеристики виробничого процесу, що задовільняють вимогам безпеки праці в умовах, встановлених нормативно-технічної документацією.

Безпека екологічна (environmental safety) – 1) сукупність дій, станів і процесів, що не призводять прямо або опосередковано до шкідливих життє-

воважливих змін (або загроз таких змін), які спричинюються до-вкілля, людству або окремим людям; 2) комплекс явищ, станів та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі та в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно або політично підготовлене людство; 3) процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь.

Безпека за надзвичайних ситуацій – це комплекс заходів, що обумовлює захищеність населення, об'єктів довкілля від небезпеки в умовах надзвичайних ситуацій.

Безпека праці – це умови праці, за яких виключено вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників.

Безпечна відстань – це найменша відстань між людиною і джерелом небезпечного і (або) шкідливого впливу, за якого цей вплив відсутній або не перевищує допустимого рівня.

Безпечний харчовий продукт – це харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання.

Безпечні корми – це корми, що не справляють шкідливого впливу на здоров'я тварин та не роблять харчові продукти тваринного походження небезпечними для споживання людиною.

Безпечні умови для людини – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його чинників на людину.

Безпліддя (infertility) – це повна або часткова втрата організмом здатності утворювати життєздатні статеві клітини (гамети) чи відтворювати потомство.

Безприв'язний спосіб утримання великої рогатої худоби – має два варіанти утримання: вільно вигульне на глибокому шарі підстилки, а також у боксах. У

першому варіанті тварини без обмежень переміщуються на вигульових майданчиках, у приміщеннях для відпочинку, мають вільний доступ до кормів і води.

Безгосподарні відходи – відходи, власника яких не встановлено або власник яких не є відомим.

Беккерель, Бк – одиниця активності нукліда в радіоактивному джерелі. 1Бк = 1 розпад/1 с. Одиниця названа на честь французького вченого А. Беккереля.

Беладонна звичайна *Atropa belladonna* L. – отруйна багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових (Solanaceae), містить багато отруйних алкалоїдів, зокрема, атропін. Водночас, це лікарська рослина, декоративна, введена в культуру. Занесена до Червоної книги України, природоохоронний статус виду – вразливий.

Бензопірен (benzopyrene) – це поліциклічний ароматичний вуглеводень, що утворюється під час нагрівання органічного матеріалу за нестачі кисню і характеризується канцерогенними властивостями. Міститься у вихлопних га-

зах, промислових відходах, цигарковому димі, копчених харчових продуктах тощо.

Бензол (benzene) – це вуглеводень C_6H_6 , речовина безбарвна, прозора, з особливим запахом, легкорозчинна в етері, спирті, хлороформі та інших розчинниках, окрім води. Він є добрим розчинником для жирів, смол, олій, асфальту, алкалоїдів, сірки, фосфору, йоду. Речовина у повітрі горить світлим кіптявим полум'ям і дає легкозаймисті випари.

Бентос (benthos) – це сукупність організмів, що мешкають на дні водойм. Поділяється на фітобентос (водорості, квіткові рослини) і зообентос (донні тварини).

Бер – це позасистемна одиниця еквівалентної дози іонізуючого випромінювання (1 бер = 10^{-2} Зв).

Бета-розпад, β -розпад – це тип спонтанного радіоактивного розпаду ядер атомів хімічних елементів, який супроводжується випромінюванням електронів (e^-) або позитронів (e^+). Електрони і позитрони мають загальну назву β -частинки.

Білки (proteins) – це біополімери амінокислот, що синтезуються

згідно генетичного коду та є основою життєдіяльності організмів. Забезпечують дотримання генетичної ідентичності організму, обмін речовин з довкіллям, перетворення енергії та відтворення виду.

Білки харчового продукту – це органічні речовини, вміст яких у харчовому продукті обчислюється за формулою: білок = загальний азот за Кьельдалем $\times 6,25$.

Біоактивація (bioactivation) – це підвищення активності речовини в результаті її трансформації під впливом біологічного чинника.

Біоаккумуляція, накопичення – 1) нагромадження в організмі хімічних речовин, що надходять з навколишнього середовища крізь поверхню, травну систему, легені, при проведенні спеціальних маніпуляцій та ін.; 2) накопичення хімічних речовин у межах одного трофічного ланцюга. Характеризується коефіцієнтом біоаккумуляції (BAF).

Біоасиміляція – включення речовин, що надходять із зовнішнього середовища, до складу власного тіла організму.

Біоаугментація (bioaugmentation) – це додавання специфічних культурних мікроорганізмів у забруднений ґрунт або підземні води з метою біодеградації забруднень.

Біовейвер (biowaiver) – це процедура проведення дослідження біоеквівалентності *in vitro* на підставі біофармацевтичної системи класифікації (БСК) для підтвердження біоеквівалентності генеричного та референтного ветеринарних лікарських засобів системної дії у твердій дозованій формі для перорального застосування з негайним вивільненням з метою державної реєстрації генеричного лікарського засобу без проведення досліджень *in vivo*.

Біовідходи (biowaste) – це відходи, що біологічно розкладаються, з садів та парків, харчові та кухонні відходи з домашніх господарств, ресторанів, закладів громадського харчування та роздрібною торгівлі та подібні відходи харчової промисловості.

Біогаз (biogas) – це суміш газів, в якій переважають метан (55-65 %) та діоксид карбону (35-45 %), отримують із біомаси, що використовується як паливо.

Біогенез – етапи еволюції органічного світу на Землі.

Біогенні елементи *див. елементи біогенні.*

Біогенні речовини *див. речовини біогенні.*

Біогенні токсини *див. токсини біогенні.*

Біогеоценоз (biogeocoenosis) – це функціональне поєднання на певній однорідній ділянці земної поверхні природного комплексу рослинного (фітоценоз) та тваринного (зооценоз) різноманіття і абіотичного середовища (атмосферного, ґрунтового, водного, геологічного тощо) між якими відбувається обмін речовин та енергії.

Біодеградація (biodegradation) – це властивість певних матеріалів чи об'єктів змінювати свою структуру або якість під впливом біологічних чинників.

Біодетоксикація (biodetoxication) – це зниження токсичності речовини живими організмами шляхом біодеградації та біотрансформації.

Біодоступність (bioavailability) – це здатність речовини взаємодіяти немеханічним шляхом із живими організмами.

Біоекологічний спектр *див. спектр біоекологічний.*

Біоенергетика – розділ біології, що вивчає сукупність перетворення енергії в біологічних системах та механізми її перетворення в процесах життєдіяльності організмів.

Біоіндикатор (bioindicator) – це біологічні об'єкти (організм, вид, популяція, спільнота), що характеризуються специфічними особливостями середовища мешкання чи свідчать про специфічні зміни умов довкілля. Поділяються на дві групи: біоіндикатори рівней забруднення та біоіндикатори стану екосистеми.

Біоіндикація (bioindication) – 1) властивість організмів реагувати на зміну фізико-хімічних та екологічних характеристик середовища існування, що виражається в особливостях їх росту, розвитку, чисельності тощо; 2) виявлення біологічно значимих токсичних навантажень, які засновані на реакції живих організмів

та їх співтовариств (біоти); 3) оцінка стану середовища за допомогою біологічних об'єктів (клітини, організми, популяції, спільноти).

Біокаталіз (biocatalysis) – це зміна швидкості хімічних реакції в організмі за участі ферментів.

Біокомпостування – це біотехнологічна переробка органічних відходів при закладці біомаси на біологічне розкладання (біодеградацію), що надає їм можливість розкладатися швидше ніж в природі.

Біоконцентрація (bioconcentration) – 1) накопичення хімічної речовини у водному організмі з води; 2) процес, при якому концентрація хімічних речовин у водному організмі перевищує їх концентрацію у воді. Використовується у галузі водної токсикології. Характеризується коефіцієнтом біоконцентрації (BCF).

Біоліни (biolines) – це біологічно активні речовини, які утворюються в результаті життєдіяльності живих організмів і змінюють біоценотичне середовище, впли-

ваючи на стан і чисельність популяцій різних видів рослин і тварин.

Біологічна аварія (biological accident) – це аварія, яка супроводжується розповсюдженням небезпечних біологічних речовин у кількості, які створюють загрозу життю і здоров'ю людей та тварин, існуванню рослин, наносять збитки навколишньому природному середовищу.

Біологічна безпека, біобезпека (biosafety) – 1) стан захисту людей, сільськогосподарських тварин і рослин, навколишнього природного середовища від небезпек, які викликані біологічними чинниками; 2) стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини; 3) передбачає оптимальні умови життєдіяльності, що виключають шкідливий вплив біологічних патогенних агентів на здоров'я населення.

Біологічна діагностика (biological diagnostics) – це відтворення захворювання на біологічних об'єктах (рослинах, лабораторних тварин, культурі клітин) з метою виявлення хвороботворного чинника і підтверджені діагнозу.

Біологічна експертиза *див. експертиза біологічна.*

Біологічна ефективність застосування пестициду *див. ефективність застосування пестициду (біологічна).*

Біологічна система (biological system) – живий об'єкт чи система об'єктів різноманітної складності (клітина, тканина, система органів, організм, біоценоз, екосистема, біосфера), що складається із взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів.

Біологічна технологія, зооінженерна – виходить з умови досягнення запланованого обсягу продукції при мінімальних затратах кормів, праці та матеріальних засобів, визначає вибір породи та системи утримання тварин, спосіб їх годівлі та догляду за ними, розробляє питання відновлення стада і санітарно-ветеринарного обслуговування

Біологічна цінність харчової продукції – визначається вмістом в продукті незамінних, життєво важливих поживних речовин і, перш за все, кількістю білка, незамінних амінокислот, вітамінів, мікроелементів, поліненасичених жирних кислот, біологічно активних речовин, фосфатидів тощо.

Біологічне забруднення (biological pollution) – це вплив дій людства на якість водного і земного середовища. Поділяється: 1) забруднення, яке пов'язане із потраплянням у довкілля і розмноження в природному середовищі небажаних для людини організмів, у т.ч. отруйних; 2) проникнення до природних екосистем видів організмів, які не характерні для даного біоценозу. Особливо небезпечним є забруднення довкілля патогенними мікроорганізмами.

Біологічне підсилення *див. біомагніфікація.*

Біологічний захист (бактеріологічний) – це комплекс адміністративно-господарських, спеціальних протиепідемічних та медичних заходів, направлених на сво-

єчасне виявлення чинників бактеріологічного зараження і захист населення і території.

Біологічний захист рослин (biological plant protection) – 1) використання проти шкідливих організмів їхніх природних ворогів (хижаки, паразити, гербіфаги) і продуктів їхньої життєдіяльності (антибіотики, гормони, феромони тощо); 2) фундаментально-прикладна галузь знань, предметом досліджень якої є біоагенти та біорегулятори – природні та генетично змінені організми та їхні генні продукти, зокрема до-біоагентів належать: а) хижаки, паразити та ентомопатогени – проти шкідників; б) рослиноїдні тварини та фітопатогени – проти бур'янів рослин; в) антагоністичні мікроорганізми, їхні метаболіти та індуктори – стійкість рослин проти хвороб рослин. Головна мета – отримання високоякісної (екологічно безпечної) продукції за умови збереження біологічного різноманіття біоценозів.

Біологічний контроль – це спосіб контролю за регульованими шкідливими організмами з використанням біологічних контрольних організмів чи їх природних ворогів, антагоністів, конкурентів, що самовідтворюються.

Біологічний контрольний організм – це природний ворог, антагоніст, конкурент або інша мікроскопічна біотична одиниця, що відтворюється сама та використовується для боротьби із регульованими шкідливими організмами.

Біологічний матеріал – це мікроорганізми, культури клітин, РНК, ДНК, тканини, клітини, біологічні рідини, секрети і продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення, мазки, зіскоби, змиви, біопсійний матеріал, що отримані від тварин.

Біологічний моніторинг *див. моніторинг біологічний.*

Біологічний період напіввиведення (elimination half-life, biological half-life) – це час, необхідний для зменшення в організмі або окремих органах активності (речовин, метаболітів, елементів тощо) на 50% внаслідок їх виведення. Визначається хімічними властивостями та біологічним значенням речовин, властивостями тканини, в яких накопичується, та може змінюватись завдяки спеціальним раціоном, лікувальними речовинами та ін.

Біологічний період напіврозпаду (для речовин) (**biological half-life**) – це час необхідний для того, щоб кількість субстанції в біологічній системі зменшилась на 50% завдяки біологічним процесам.

Біологічний поріг шкодочинності / шкідливості – щільність популяції або ступінь розвитку шкідливого організму, що призводить до мінімальних статистично достовірних втрат продукції рослинного походження.

Біологічний тероризм – це використання біологічних патогенних агентів для завдання шкоди життю та здоров'ю людей з метою досягнення цілей політичного та матеріального характеру.

Біологічні агенти (biological agents) – віруси, мікроорганізми, клітини і тканини тварин, їх компоненти, які використовуються у виробництві медичного імунобіологічного препарату, як діюча речовина, що обумовлює його активність.

Біологічні добрива див. *добрива біологічні*.

Біологічні засоби ураження – це збудники ряду важких інфекційних хвороб, які можуть бути застосовані проти людей, тварин і рослин.

Біологічні зразки (biological specimens, biological samples) – це органи і тканини, продукти секреції і екскреції організмів, які використовуються для досліджень.

Біологічні інокулянти – біологічні препарати, що використовують живі культури корисних для рослин мікроорганізмів для зміцнення здоров'я культури. Поділяються наступним чином: а) асоціативні і ґрунтові азотфіксатори *Azotobacter chroococcum*, *Azospirillum brasilense*, *Azotobacter vinelandii*, *Agrobacterium radiobacter*, *Flavobacterium* sp., *Bradyrhizobium japonicum* – мікроорганізми, які в ризосфері рослин можуть фіксувати атмосферний азот; б) фосфатмобілізатори – *Bacillus megaterium*, *Bacillus polymyxa*, *Bacillus cereus*, *Enterobacter nimipressuralis*, *Agrobacterium radiobacter* – мікроорганізми, які за рахунок продукції органічних кислот і ряду ферментів здатні забезпечувати

розчинення звязаних форм фосфору, забезпечуючи ним рослину; в) везикулярно-арбускулярні (ВАМ) гриби – симбіотрофні гриби роду *Glomus*, які здатні утворювати мікоризу з багатьма с./г. культурами.

Біологічні інсектициди та акарициди – це вузькоспеціалізовані мікроорганізми і продуковані ними специфічні біотоксини направленої дії, призначені для боротьби з імаго і личинками шкочочинних комах, кліщів і комарів. Володіють широким спектром дії, що дозволяє їм ефективно боротися з наступними шкідниками: колорадським жуком, капустяною совкою, вогнівкою, яблуневою плодохеркою, лучним метеликом, американським білим метеликом, яблуневою і плодовою міллю, павутинними кліщами, великою кількістю видів гусені, тощо. При цьому препарати абсолютно безпечні для бджіл.

Біологічні методи захисту рослин – використання організмів та продуктів їх життєдіяльності (або їх синтетичних аналогів) для контролю щільності популяцій комах-шкідників, бур'янів та грибів, що викликають хвороби сільськогосподарських рослин.

Біологічні методи знешкодження забруднювачів – засновані на здатності біоти в процесі життєдіяльності розкласти або накопичувати різноманітні забрудники; умовно поділяються на: 1) мікробіодеградацію – деградація забрудників різними видами мікроорганізмів; 2) біопоглинання (біоаккумуляцію) – здатність різних організмів, перш за все певних мікроорганізмів і рослин, поглинати і накопичувати забрудники.

Біологічні ритми (biological rhythms) – циклічні коливання інтенсивності та характеру біологічних процесів і явищ. Їх можна охарактеризувати як регулярні кількісні та, пов'язані з ними, якісні зміни деяких особливостей біологічних процесів, що відбуваються на різних рівнях організації живого (клітинному, тканинному, організму та популяційному) у тварин, рослин, мікроорганізмів.

Біоломінесценція (світіння організмів) (**bioluminescence**) – випромінювання світла живими організмами, пов'язане з процесами їхньої життєдіяльності, яка властива деяким бактеріям, нижчим рослинам (грибам), безхребетним тваринам та риbam.

Біологічні цикли *див. цикли біологічні.*

Біологічно небезпечні об'єкти – підприємства фармацевтичної, медичної і мікробіологічної промисловості з наявністю в технологічному циклі так званого біологічного фактору, основними компонентами якого є мікроорганізми, продукти їх метаболічної діяльності і мікробіологічного синтезу.

Біом (biome) – це сформований комплекс живих організмів та середовища їх існування певної ландшафтно-географічної зони.

Біомагніфікація, біологічне підсилення (biomagnification) – 1) накопичення у трофічних ланцюгах ряду хімічних речовин, наприклад, пестицидів, радіонуклідів; 2) зростання кількості будь якої речовини в екосистемі чи харчовому ланцюгу при переході до більш високого трофічного рівня. Характеризується коефіцієнтом біомагніфікації (BMF).

Біомаса (biomass) – 1) загальна кількість живої речовини в певній екосистемі; 2) загальна маса особин одного виду, групи видів чи спільноти в цілому, яка припа-

дає на одиницю поверхні або об'єму місцеперебування. Найчастіше виражають в масі сирови або сухої речовини або в пропорційних їй одиницях; 3) живий та неживий наземний і підземний органічний матеріал, наприклад, деревина, сільськогосподарські культури, відходи рослинництва та тваринництва, муніципальні органічні відходи тощо.

Біометрія (біостатистика) – це наука про застосування статистики в біології, сукупність прийомів планування, обробки експериментальних даних і спостережень у біологічних дослідженнях методами варіаційної статистики.

Біомінералізація (biomineralization) – це синтез різноманітних неорганічних кристалічних або аморфних мінералоподібних речовин живими організмами у процесі своєї життєдіяльності.

Біоочистка (biopurification) води – видалення забруднювачів і шкідливих речовин з вод (наприклад, стічних) чи ґрунту за допомоги живих організмів (мікроорганізмів, рослин тощо), які здійснюють біодеградацію цих речовин.

Біополімери природні (natural biopolymers) – високомолекулярні природні сполуки (білки, нуклеїнові кислоти, полісахариди), молекули яких складаються з великої кількості груп атомів, що повторюються і утворюють ланцюг; становлять структурну основу клітин і забезпечують їх нормальну життєдіяльність.

Біопрепарати (biologicals) – 1) *фарм.* біологічні препарати, які використовують для профілактики, лікування і діагностики інфекційних захворювань, до яких відносять: суспензії живих або убитих бактерій (вакцини, діагностикуми); окремі компоненти мікробних клітин (протективні антигени, алергени та ін.); продукти життєдіяльності бактерії, які виділяються в культуральне середовище (нативні та знезаражені токсини, ферменти, деякі антибіотики); сироватки, які містять антитіла до клітинних компонентів, позаклітинних продуктів бактерій; 2) *екол.* біологічні препарати, які застосовують у боротьбі зі шкідливими організмами, що за видовою належністю поділяють на такі групи: а) *бактеріальні* – вироблені на основі різних видів бактерій, їх за-

стосовують для боротьби зі шкідниками і гризунами, проти фітопатогенів – бактерій-антагоністів; б) *грибні* – основою є гриби-ентомопатогени із широким спектром дії проти шкідників та мікроби-антагоністи і гіперпаразити, специфіку яких використано у боротьбі проти хвороб; в) *вірусні* – виготовлені на основі ентومопатогенних вірусів. Висока специфічність цієї групи біопрепаратів обумовлює їхню дію переважно на одного шкідника.

Біореактор (bioreactor) – закрита система, така, як ферментер, у яку вводять біологічні агенти поряд з іншою сировиною таким чином, що це приводить до їхнього розмноження або до продукування інших речовин.

Біоремедіація (bioremediation) – набір технологій, які засновані на застосуванні біологічних об'єктів (рослин, грибів, комах, червів, бактерій) для очищення об'єктів довкілля (вод, ґрунтів, атмосфери) від забруднювачів. Біоремедіація забруднених ґрунтів розрізняється: *in siti* – очищення довкілля від забрудників без виділення забрудненого об'єкту з району забруднення; *ex siti* – заснована на знятті шару

забрудненого ґрунту і очищені його від забруднювача за межами забруднення.

Біорізноманіття (biodiversity)

– 1) сукупність типів різних об'єктів світу любого простору (території, акваторії, планети в цілому), яку виділяються на основі вибраної міри (ознаки, по якій об'єкти різняться); 2) різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси; це поняття, що включає різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем; 3) сукупний генофонд всіх живих організмів, які мешкають на Землі; 4) варіабельність серед живих організмів і екосистем; 5) співіснування різних проявів життя в межах певної території або таксона, світу в цілому; 6) міра кількості, різноманітності і мінливості форм живих організмів. Біорізноманіття стандартного визначення не має.

Біосенсор (biosensor) – аналітичний пристрій, розпізнавальним компонентом якого слугує біологічний матеріал (ферменти, клітини або їх компоненти, тка-

нини, рецептори, антитіла, нуклеїнові кислоти тощо), який використовується для детектування речовин, поєднаний з перетворювачем (електрохімічним, оптичним, калориметричним тощо).

Біосинтез (biosynthesis) – процес утворення речовин з більш простих сполук, який відбувається в живих організмах або поза них в штучних умовах під дією ферментів.

Біостимуляція (biostimulation)

– *екол.* передбачає модифікацію середовища шляхом додавання поживних речовин, донорів та акцепторів електронів для стимулювання існуючих мікроорганізмів, особливо бактерій які здатні до біоремедіації.

Біосфера (biosphere) – нижня частина атмосфери (тропосфера), вся гідросфера (води річок, озер, водосховищ, морів і океанів) та верхня частина поверхні Землі (літосфера), які населяють живі організми.

Біота (biota) – 1) складний взаємопов'язаний комплекс живих організмів (рослини, тварини, мікроорганізми) об'єднаних спільною територією поширення;

2) історично складена сукупність рослин і тварин, об'єднаних спільністю свого територіального поширення.

Біотестування (bioassay) – 1) процедура встановлення токсичності середовища з використанням тест-об'єктів; 2) випробування, які засновані на реакції живих організмів (тест-об'єктів) щодо токсичності хімічних речовин в експериментальних лабораторних чи польових умовах, полягають в реєстрації змін біологічно значущих показників піддослідних тест-об'єктів з подальшою оцінкою у відповідності до вибраних критеріїв токсичності.

Біотехнологія (biotechnology) – 1) сукупність промислових методів, що використовують живі організми і біологічні процеси для виробництва різних цінних продуктів (мікробіологічний синтез ферментів, амінокислот, вітамінів, гормонів, антибіотиків та інших цінних молекул), одержання культур рослинних і тваринних клітин, відтворення живих організмів, одержання біогазу тощо; 2) інтеграція природних наук та інженерії для використання біологічних організ-

мів, клітин, їх органел і молекулярних структур для виробництва продукції і послуг.

Біотехнологія екологічна, біотехнологія довкілля, біотехнологія природоохорона – 1) використання і регулювання біологічних систем для вирішення ряду екологічних проблем, включаючи захист довкілля від промислових, сільськогосподарських і побутових відходів, деградацію токсикантів, що потрапили в середовище; 2) створює маловідходні промислові процеси отримання харчових і лікарських речовин, кормів, мінеральної сировини, енергії.

Біотичний чинник *див. чинник біотичний.*

Біотоксин (biotoxin) – токсична речовина, яка синтезується в організмі і залишається в ньому або виводиться з нього.

Біотоп (biotope) – ділянка ґрунтової або водяної поверхні, однорідна за умовами проживання, що заселена певним угрупованням організмів. Це основна екологічна одиниця класифікації ділянок земної поверхні за ступенем їх подібності.

Біотрансформація (biotransformation) – хімічні перетворення речовин за участі ферментів, які відбуваються в організмі.

Біохімічна потреба в кисні, БПК (biochemical oxygen demand, BOD) або біохімічне споживання кисню, БСК – 1) кількість кисню, що використовують при біохімічних процесах окислення органічних речовин (в результаті дихальної активності мікроорганізмів, які ростуть на присутній у зразку органічній сполуці), за визначений час інкубації проби (без урахування процесів нітрифікації), мг O_2 /мг речовини; **2)** кількість кисню необхідна для окиснення розчинених органічних речовин у пробі води при аеробному (бактеріологічному) розкладі, мг O_2 /дм³ води. Використовується для оцінки ступеня забруднення води органічними сполуками. Відрізняють повне окиснення усіх речовин (протягом 20 діб) – БПКповн та кількість кисню, що поглинулась за 5 діб – БПК5.

Біохімічний аналізатор (biochemistry analyzer) – прилад для проведення біохімічних аналізів (у сироватці та плазмі крові, сечі тощо), вимагається тільки

введення зразків і реакційної суміші, наступні стадії автоматизовані.

Біофільтр (biofilter) – пристосування для очистки води, в тому числі стічної, з використанням живих організмів.

Біоценоз (biocenosis, biocoenosis) – сукупність рослин, тварин і мікроорганізмів, що населяють певну ділянку суші або водоймища, характеризуються певними відносинами між собою та абіотичними факторами середовища, пристосованістю до умов довкілля.

Біоциди (biocides) – хімічні речовини для знищення шкідливих живих організмів. Біоциди поділяються на пестициди (бактерициди, фунгіциди, інсектициди, гербіциди, зооциди та ін.), антисептики, дезинфікуючі засоби та консерванти. Використовують для обробки води, захисту деревини, а також в харчовій, медичній, сільськогосподарській чи інших галузях.

Біфідобактерії (bifidobacteria) – рід анаеробних грампозитивних бактерій, представник кишкової мікрофлори.

Благополуччя тварин (animal welfare) – умови, за яких перебуває тварина, включаючи систематичний догляд, належне годування, належні приміщення для утримання тварин, попередження хвороб, гуманне поводження з тваринами, у тому числі під час забою.

Блекота чорна *Hyoscyamus niger* L. – здавна використовують з лікувальною метою і для виготовлення фарб. Усі частини рослини дуже отруйні. У коренях, які схожі на корені петрушки, містяться сильнодіючі отруйні алкалоїди.

Боби кормові, кінські (хвороби) – чорна ніжка, фузаріоз, несправжня борошниста роса, пороз, іржа, шоколадна плямистість, аскохітоз, церкоспороз, біла гниль, бактеріальна плямистість.

Бойня (slaughterhouse) – забійне підприємство будь-якої форми власності, що відповідає чинним ветеринарно-санітарним вимогам і призначене для забою тварин (птиці), первинної переробки, зберігання та реалізації сировини тваринного походження.

Бокс біологічної безпеки – конструкція, що використовується

для фізичної ізоляції (утримання та видалення, під контролем, з робочої зони) мікроорганізмів з метою попередження можливості зараження персоналу і контамінації повітря робочої зони та довілля.

Боксоване приміщення (бокс) – ізольоване приміщення з тамбуром (передбоксником).

Болиголов плямистий *Conium maculatum* – трав'яниста рослина роду *Conium* з буро-червоними плямами на нижній частині стебла. Вся рослина дуже отруйна, особливо токсичне незріле насіння. Діючими речовинами є алкалоїди, найотруйніший з них коніїн паралізує закінчення рухових нервів. Отруєння супроводжується сильним головним болем, звідки й назва „болиголов”. Отрута викликає опіки, дерматити, параліч.

Болото (swamp, marsh, bog) – 1) надмірно зволожена ґрунтовими і атмосферними водами земельна ділянка з наявністю на поверхні розкладених і напіврозкладених залишків у вигляді торфу; 2) надмірно зволожена земельна ділянка із застоєм водним режимом і специфічним рослинним покривом.

Болото верхове (raised bog) – це вид боліт, що зволожується атмосферними опадами.

Болото низинне (lowland bog, moor, swamp) – це болото, яке утворюється в низинах та зволожується ґрунтовими і поверхневими водами.

Болото перехідне – ділянки болота які займають проміжне положення між верховими і низинними, що зволожуються за рахунок атмосферних опадів, ґрунтових і поверхневих вод.

Бонітет – кількісний показник, що відображає реальне або потенційне якість природних об'єктів (тварин, рослин, ґрунтів), що визначає їхню економічну цінність.

Бонітет ґрунту – інтегральна оцінка продуктивності ґрунту з використанням 100-бальної шкали: в 100 балів оцінюється ґрунт, що дає найвищий урожай, – вилужений чорнозем, який не порушений ерозією.

Бонітування – комплексна оцінка племінних та підконтрольних тварин за племінними та продуктивними якостями і типом тварин.

Бонітування овець – комплексна оцінка тварин за племінними і продуктивними якостями, яка проводиться в усіх господарствах незалежно від форми власності, належності та підпорядкованості, що мають племінних овець.

Бонітування сільськогосподарської птиці – комплексна оцінка птиці за племінними і продуктивними якостями, яка проводиться в усіх птахопідприємствах незалежно від належності та підпорядкованості, що мають племінні стада.

Бонітування сільськогосподарських тварин – система оцінки племінних якостей тварини за комплексом господарчочорисних ознак. За його результатами визначають подальше призначення тварини.

Боніфікатори – це речовини, які поліпшують фізичні властивості робочих рідин пестициду. Наприклад, мінеральне масло додають до порошкоподібного препарату для поліпшення його прилипання і утримання на рослинах (насінні).

Боронування (harrowing) – це обробіток ґрунту боронами, під

час якого відбувається його подрібнення, розпушування і вирівнювання, знищення паростків і сходів бур'янів. Використовують зубові, сітчасті, пружинні та ротаційні борони.

Боротьба з тероризмом – діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Боротьба зі шкідниками (pest control) – агротехнічні та карантинні заходи, що створюють несприятливі умови розвитку шкідників, а також біологічні, фізико-механічні та хімічні засоби, методи і прийоми, які спрямовані на знищення шкідників.

Борщівник Сосновського *Heracleum sosnowskyi Manden.* – одна з найбільших трав'янистих рослин України. Виростає заввишки 150-250 см. Відомо близько 70 видів борщівників, із них в Україні росте 5 видів. Найбільш поширений – борщівник Сосновського, що трапляється майже по всій Україні – на луках, на берегах річок, поблизу доріг. Доторкнувшись до живої рослини (особливо в першій половині дня, коли вона вкрита росою), можна отримати сильні опіки. Її волосинки

та їдкий сік викликають нудоту, задуху, підвищення температури, алергічну реакцію, на шкірі залишають характерні шрами. Борщівник – лікарська рослина. З молодих листків готують зелені борщі.

Ботанічні сади (botanical gardens) – науково-дослідницькі та культурно-просвітницькі заклади, які призначені для вивчення рослинного світу, виведення та впровадження в народне господарство нових перспективних видів, форм і сортів рослин.

Браконіди – численна родина Braconidae невеликих паразитичних перетинчастокрилих комах, які мають важливе значення в зменшенні чисельності шкідників сільськогосподарських культур та лісу. Окремі види браконід, зокрема *Habrobracon hebetor* (Say), використовуються в біологічній боротьбі з комахами-шкідниками.

Бродіння (fermentation) – біохімічний процес розкладу вуглеводів, що відбувається під впливом мікроорганізмів або їх ферментів (за присутності кисню) до різних кінцевих продуктів: молочної, масляної, пропіонової і оцтової кислот, етилового спирту тощо.

Бузина чорна *Sambucus nigra* L. – харчова, медоносна, лікарська, фарбувальна, ефіро-олійна, декоративна рослина, має інсектицидні властивості. Сирі плоди неїстівні. Зі стиглих плодів виготовляють киселі, компоти. Сухі квіти бузини чорної надають кондитерським виробам (напоям і тісту) мигдального запаху. У листках бузини чорної і трав'янистої містяться отруйні речовини, зокрема алкалоїд коніїн і глікозид самбунігрин, за розщеплення якого утворюється синильна кислота (10 мг на 100 г свіжих листків).

Бульба (tuber) – потовщений, здутий, м'ясистий пагін з редукованими листками, стебло якого сильно розростається і накопичує запасні речовини.

Буряк *Beta vulgaris* L. чи *Beta vulgaris saccharifera* (цукровий, столовий, кормовий; хвороби та шкідники) – а) хвороби: коренеїд, несправжня борошниста роса, або пероноспороз, церкоспороз, рамуляріоз, зональна плямистість,

або фомоз, аскохітоз, альтернативний іржа, борошниста роса, мозаїка, жовтяниця, ризоманія, хвостова гниль, парша, туберкульоз коренеплодів, рак, або зобоватість коренів, сіра гниль, бура гниль, червона гниль, фузаріозна гниль, кагатна гниль; б) шкідники: довгоносики, попелиці.

Бур'яни (weeds) – небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб.

Буферна зона (buffer zone) – територія, яка має на меті збереження двох або більше інших районів на відстані один від одного, з тієї чи іншої причини.

Буферність ґрунту, буферна ємність ґрунту (soil buffer capacity) – здатність ґрунту зберігати стабільну кислотність середовища (рН). Найбільшу буферну ємність мають ґрунти важкого (глинистого) механічного складу.

В

Вагільність, здатність розселятись, рухливість – вроджена здатність організмів переміщуватись у просторі. Здатність організмів розселятися на нові місця проживання. Легкість розширення ареалу, що пов'язана з великою екологічною валентністю.

Важкі метали (heavy metals) – це хімічні елементи з атомами номером більше 40 і питомою вагою більше 4,5 г/см³, більшість з яких токсичні. Потреба у них живих організмів залежить від їх біологічного значення: деякі, зокрема Цинк, Купрум, необхідні в дуже малих кількостях, інші, зокрема Плюмбум та Кадмій – токсичні для організму людини. Проблему становить накопичення важких металів у трофічному ланцюгу та організмі людини.

Вакуум (vacuum) – стан простору, який характеризується повною відсутністю будь-яких речовин чи молекулярних частинок.

Вакцина (vaccine) – медичний препарат, який отримують з вбитих або ослаблених живих збудників інфекційних хвороб чи продуктів їх життєдіяльності.

Вакцинація рослин (plant vaccination) – штучне надання організмам несприятливості до хвороб за допомогою вакцин.

Вал протиерозійний – агротехнічна споруда, яка влаштовується на схилах для захисту ґрунту від водної ерозії.

Валентність (valence) – це поняття, що характеризує здатність атомів одного хімічного елемента утворювати певну кількість хімічних зв'язків з атомами інших хімічних елементів. Мірою валентності елемента є кількість атомів водню (або іншого одновалентного елемента), яку атом даного елемента може приєднати чи замінити.

Валідація (validation) – 1) дії, які відповідно до принципів належної виробничої практики (GMP) доводять, що певна методика, процес, обладнання, сировина, діяльність або система дійсно дають очікувані результати; 2) перевірка і представлення об'єктив-

них доказів того, що план виконання дій будь-якого виду, у тому числі визначений законодавчим актом, стандартом, методикою проведення досліджень (випробувань), дає змогу з високою вірогідністю досягти поставленої мети.

Валідація процесу (process validation) – документоване підтвердження того, що процес, який відбувається в межах встановлених параметрів, може здійснюватися ефективно та з відтворюваними результатами.

Валідація сигналу (signal validation) – процес оцінки даних, які підтримують виявлений сигнал, для підтвердження того, що вони містять достатній доказ існування нового потенційного причинно-наслідкового зв'язку або нового аспекту відомого зв'язку, а тому обґрунтовують подальший аналіз сигналу.

Валуни – обкатані уламки гірських порід розміром більше 70 мм.

Вапно (lime) – в'язучий матеріал, що отримується випалюванням та подальшим переробленням вапняку, крейди та вапняно-магнезійних гірських порід.

Вапнування ґрунтів (liming of soils) – 1) спосіб хімічної меліорації кислих ґрунтів; 2) внесення вапняних добрив у ґрунт з метою нейтралізації його надмірної кислотності.

Вароатоз, варооз – інвазійна хвороба бджолиних сімей, яка викликається кліщем Вароа Якобсоні (*Varroa jacobsoni* Oudemans). Збудник уражає дорослих бджіл і розплід. При захворюванні з'являються не здатні до польоту трутні і бджоли, що призводить до ослаблення бджолиних сімей. При сильному ступені ураження гине розплід, спостерігається викидання з гнізд загиблих бджолиних і трутневих личинок та лялечок. Восени і взимку уражені кліщем сім'ї проявляють неспокій і часто гинуть.

Введення в експлуатацію – це процедура, яку потрібно пройти перед початком експлуатації будь-якого механізму, споруди чи конструкції за її призначенням споживачем (користувачем).

Введення продукції в обіг – виготовлення (ввезення на митну територію України) продукції з наступною її реалізацією на території України.

Вегетативний (vegetative) – 1) пов'язаний з ростом і живленням рослинних і тваринних організмів; 2) такий, що стосується розмноження шляхом утворення нового організму з частини материнського.

Вегетаційний період (vegetation period) – відрізок часу, протягом якого рослина, виявляючи активну життєдіяльність, проходить повний цикл розвитку.

Вегетація (vegetation) – проростання, стан активної життєдіяльності рослин.

Везикант (vesicant) – отрута шкірно-наривної дії.

Вектор (vector) – *ген.* агент трансмісії, що передає генетичну інформацію від однієї клітини або організму до інших, наприклад, плазміди, ліпосоми, віруси.

Вектор вірусний (viral vector) – *ген.* вектор, отриманий шляхом модифікації вірусу за допомогою методів молекулярної біології таким чином, щоб зберегти деякі, але не всі, материнські гени вірусу; якщо гени, відповідальні за здатність вірусу до реплікації, видалені, створений вектор є нездатним до реплікації.

Величина (quantity) – властивість явища, тіла або речовини, що має розмір, який може бути виражений числом із зазначенням основи для порівняння (маса, об'єм, швидкість, сила струму, витрата тощо).

Величина граничної межі (threshold limit value) – *гігієн.* гранична концентрація речовини у повітрі, щоденний вплив якої не викликає будь-яких несприятливих реакцій у більшості частини персоналу ні на даний час, ні в більш віддалений період.

Веном (venom) – токсин, який входить до складу отруту, що використовуються тваринами з метою самозахисту або при нападі на жертву зі застосуванням отруйного апарату.

Вермикультивування – це технологічний процес переробки органічних відходів сільського господарства червами (найчастіше *Eisenia foetida* і *Lumbricus rubellus*) та бактеріями.

Вермикультура (vermiculture) – це популяція дощових червів, яка культивується та використовується для створення біогумусу або інших потреб; вирощування

дощових черв'яків для використання при компостуванні.

Вермициди (vermicide) – це хімічні речовини (пестициди), які використовуються для боротьби з паразитичними та іншими червами.

Вертикальне озеленення – елементи озеленення фасадів будівель, паркових споруд, спеціальних ажурних споруд, вертикальних стін та інших об'єктів з використанням деревовидних ліан та інших витких рослин.

Ветеринарна медицина (veterinary medicine) – галузь науки та практичних знань про фізіологію і хвороби тварин, їх профілактику, діагностику та лікування, збереження здоров'я і продуктивності тварин, захист людей від зоонозів і пріонних хвороб, а також пов'язана з цим практична діяльність.

Ветеринарна практика – діяльність з надання послуг, пов'язаних з профілактикою, діагностикою та лікуванням хвороб тварин, консультуванням з питань ветеринарної медицини, яка провадиться закладами ветеринарної медицини та спеціалістами ветеринарної медицини на підставі

відповідної ліцензії.

Ветеринарне обслуговування (veterinary services) – діяльність спеціалістів ветеринарної медицини, що включає в себе збирання інформації про ознаки наявності хвороб тварин, лабораторні та інші діагностичні дослідження (випробування), профілактику та лікування хвороб тварин, консультування утримувачів тварин з питань біологічної безпеки, захисту здоров'я та благополуччя тварин.

Ветеринарне свідоцтво/довідка – це виданий в установленому порядку документ, що підтверджує ветеринарно-санітарний стан партії тварин, продуктів тваринного походження, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів, кормів тваринного та рослинного походження, включаючи обов'язкове зазначення результатів лабораторних досліджень та ветеринарно-санітарного статусу території (потужності) походження, а для тварин – засвідчення проведення вакцинації та діагностичних досліджень.

Ветеринарний лікарський засіб, ветеринарний препарат – це будь-яка речовина (субстан-

ція) чи комбінація речовин (субстанцій) із заявленою властивістю з метою лікування чи профілактики хвороб тварин, або будь-яка речовина (субстанція) чи комбінація речовин (субстанцій), що може застосовуватись тваринам з метою відновлення, корегування чи зміни фізіологічних функцій, виявляючи фармакологічну, імунологічну чи метаболічну дію, або для встановлення діагнозу чи евтаназії тварин.

Ветеринарний лікарський засіб імунобіологічний – ветеринарний лікарський засіб, призначений для введення тварині з метою формування активного чи пасивного імунітету або діагностування його стану.

Ветеринарний лікарський засіб референтний – ветеринарний лікарський засіб (ветеринарний препарат), зареєстрований в Україні згідно повного реєстраційного досьє з доведеними ефективністю, безпечністю та якістю і з яким порівнюється досліджуваний ветеринарний лікарський засіб (ветеринарний препарат).

Ветеринарний лікарський засіб фальсифікований – це підроблений ветеринарний лікарський засіб, що не відповідає відомостям

(в тому числі щодо маркування) про ветеринарний лікарський засіб з відповідною назвою, внесеним до Державного реєстру ветеринарних лікарських засобів України.

Ветеринарний паспорт тварини – це ідентифікаційний документ на тварину, виданий державним ветеринарним інспектором, офіційним ветеринарним лікарем або ліцензованим ветеринарним лікарем, що містить інформацію про власника тварини, опис тварини (кличка, вид, порода, стать, вік, масть та ін.), відомості про її маркування, стан здоров'я, діагностику, вакцинацію, лікування, протиепізоотичні заходи щодо тварини, а також ветеринарно-санітарний стан господарства, в якому вона утримується.

Ветеринарний фармакологічний нагляд – це наукова та практична діяльність, пов'язана з виявленням, оцінкою, вивченням та запобіганням виникненню побічних реакцій чи інших проблем, пов'язаних із застосуванням ветеринарних лікарських засобів.

Ветеринарно-санітарна експертиза – комплекс необхідних ла-

бораторних та спеціальних досліджень (вірусологічних, бактеріологічних, хіміко-токсикологічних, патолого-анатомічних, гістологічних, паразитологічних, радіологічних), які проводяться спеціалістами ветеринарної медицини щодо безпечності продуктів тваринного походження, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів, субстанцій, включаючи аналіз виробничої технології та технологічного обладнання щодо відповідності ветеринарно-санітарним заходам.

Ветеринарно-санітарне та епізоотичне благополуччя – стан захищеності життя і здоров'я людей та тварин від ризиків, пов'язаних з хворобами тварин, включаючи зоонози; забезпечення оптимальних умов життя тварин, що запобігає хворобам і шкідливому впливу чинників довкілля на їх здоров'я та продуктивність.

Ветеринарно-санітарний стан – наявність або відсутність хвороби тварин, що підлягає повідомленню, та/або рівень забруднюючих речовин відносно максимально допустимого рівня.

Ветеринарно-санітарний статус – статус країни, її окремої те-

риторії (зони, регіону або компартменту) або потужності стосовно хвороби тварин, який визначається згідно з критеріями, встановленими відповідними міжнародними організаціями.

Ветеринарно-санітарні заходи – це заходи передбачені законодавством та/або рішеннями компетентного органу чи державних надзвичайних протиепізоотичних комісій включаючи: протиепізоотичні заходи; процедури державного контролю (інспектування; відбір зразків; лабораторні дослідження (випробування); сертифікаційні та дозвільні (погоджувальні) процедури; карантинні заходи, включаючи відповідні вимоги щодо транспортування тварин. Вимоги щодо надання інформації, процедур відбору зразків та методів оцінки ризику хвороби тварин застосовуються для захисту життя і здоров'я тварин від ризиків, що виникають: а) у результаті занесення чи поширення хвороб тварин, організмів, які переносять хвороби, а також хвороботворних організмів; б) від добавок, забруднюючих речовин, токсинів або хвороботворних організмів, які містяться у продуктах тваринного походження; в) в

результаті хвороб, які переносяться тваринами або продукцією, що виробляється з них.

Ветеринарно-санітарні правила (veterinary and sanitary regulations) – комплекс санітарних норм і вимог, які встановлені Державною ветеринарною службою і обов'язкових для тваринництва, направлених на створення сприятливих санітарних умов довілля з метою охорони тварин від хвороб, а також на виробництво продукції тваринництва високої санітарної якості.

Вибірка – це множина об'єктів або подій, вибраних за допомогою визначеної процедури з генеральної сукупності для участі в дослідженні.

Вибіркова токсичність, селективність – здатність речовини уражати один вид живих організмів без пошкодження іншого виду, навіть якщо вони знаходяться в тісному контакті, або здатність діяти на одні структури (фізіологічні процеси), не зачіпаючи інші. Пов'язана з видовими, статевими, віковими, індивідуальними та іншими особливостями організмів. Кількісний показник – коефіцієнт вибірко-

востічи коефіцієнт селективності, характеризує, відповідно, ступінь вираженої селективності або вибіркової та є відношенням напівлетальних доз (LD_{50}) для відповідних організмів.

Вибух (explosion) – 1) надзвичайно швидке виділення енергії в обмеженому об'ємі, пов'язане з раптовою зміною стану речовини внаслідок екзотермічної реакції, що проходять з надзвичайно великою швидкістю і супроводжується стрімким зростанням тиску, характерним різким звуком, інколи світлом; 2) раптове, швидке горіння гомогенної суміші пального й повітря з фронтом полум'я, що миттєво розповсюджується від місця загорання.

Вибух популяційний – різке багаторазове і відносно раптове збільшення чисельності особин будь-якого виду, пов'язане зі зміною звичайних механізмів його регулювання.

Вибухові речовини / відходи – тверді або рідкі речовини чи відходи (або суміш речовин чи відходів), які самі по собі здатні до хімічної реакції з виділенням газів такої температури і тиску і з такою швидкістю, що викликає

пошкодження оточуючих предметів.

Вивільнення ГМО у довкілля – це дія або бездіяльність, в результаті якої відбулося внесення (по-трапляння) ГМО у довкілля.

Вигул тварин (walking of animals) – тимчасове знаходження тварин у присутності їхніх власників або осіб, що їх заміняють, на відкритому повітрі поза місцями постійного їх проживання з метою задоволення їхніх фізіологічних потреб і гармонійного розвитку.

Вид – *біол.* основна структурна одиниця біологічної систематики живих організмів (тварин, рослин і мікроорганізмів); таксономічна, систематична одиниця, група організмів із загальними морфо-фізіологічними, біохімічними та поведінковими ознаками, які здатні до вільного схрещування з появою плодовитих нащадків; мають єдине походження, пристосовані до певних умов існування і займають у природі певний ареал.

Вид адвентивний (чужорідний, інтродукований) – вид живих організмів (рослин, тварин або грибів), що знаходиться за межами

свого природного ареалу і заселив певну місцевість навмисно чи випадково в наслідок діяльності людини.

Вид вимерлий – вид, що зник в наслідок еволюційних змін біосфери.

Вид інвазійний – здатний до експансії, поширюється природним шляхом чи внаслідок діяльності людини, становить значну загрозу як місцевим видам, так і біологічному різноманіттю.

Вид карантинний *див. карантинний вид чи карантинний організм.*

Вид шкідливий – вид, особини чи популяції якого завдають людині шкоди або викликають захворювання.

Видалення відходів – 1) операція поводження з відходами, що не є утилізацією, навіть коли внаслідок такої операції додатково відбувається процес використання речовин або енергії; 2) здійснення операцій з відходами, що не призводять до їх утилізації.

Видалення зелених насаджень – здійснюється у разі: а) виконання підготовчих і будівельних робіт на об'єктах; б) знесення

аварійних, сухостійних та само-
сійних і порослевих дерев з ді-
аметром кореневої шийки не
більш 5 см; в) ліквідації аварійної
ситуації на інженерних мережах
населеного пункту; г) віднов-
лення світлового режиму в жит-
ловому приміщенні; д) прове-
дження ремонтних та експлуата-
ційних робіт в охоронній зоні по-
вітряних ліній електропередачі,
на трансформаторній підстанції і
розподільному пункті системи
енергопостачання, мережі водо-,
теплопостачання та водовідве-
дження, телекомунікаційній і кабе-
льній електромережі; е) досяг-
нення деревом вікової межі; є)
провадження господарської дія-
льності на території розсадників;
ж) ліквідації наслідків стихійного
лиха, аварійної та надзвичайної
ситуації.

Види лабораторних тварин – а)
традиційні (звичайні, конвен-
ційні) лабораторні тварини (без-
породні білі миші та щури, со-
баки, кішки, кролі, морські сви-
нки, жаби тощо); б) домашні і
сільськогосподарські тварини,
які використовуються як лабора-
торні (кози, свині, вівці, телята,
коні, кури, гуси, качки тощо); в)
генетично контрольовані тва-

рини, використання яких дає мо-
жливість отримувати однорідні
результати (інбредні та конгенні
лінії, гібриди різних ліній, мута-
нти); г) гнотобіоти (“стерильні”
лабораторні тварини) – тварини,
в організмі яких немає мікроорга-
нізмів, гельмінтів, членистоногих
тощо, такі тварини контролю-
ються щодо мікрофлори, зок-
рема, безвірусні тварини; безан-
тигенні (миші, щури, морські
свинки, рідше – собаки, мініатю-
рні свині, телята); д) нові види ла-
бораторних тварин (дрібні лабо-
раторні тварини-гризуни, такі як
золотистий, сірий і джунгарський
хом’ячки, піщана, монгольська,
звичайна, руда, темна, степова
полівки), білки, бабаки, ховра-
шки; морські тварини (дельфіни,
морські їжаки та морські зайці,
восьминоги); сумчасті (кенгуру,
опосуми); плазуни (ящірки, кро-
кодили); деякі представники риб,
земноводних, комах, деякі види
мавп.

Види домінанти – види, які пе-
реважають за чисельністю або бі-
омасою у біотичному угрупованні
(біоценозі). В екосистемі
види представлені популяціями,
які входять до певної функції,
групи (продуценти, консументи

першого, другого та інших порядків, редуценти).

Види зникаючі (endangered species) – види, чисельність яких помітно зменшується чи досягла критичного рівня в межах ареалу або його частин. Для їх збереження застосовуються спеціальні заходи охорони та відтворення.

Види районування / зонування земель – це поділ території з урахуванням природних та агробіологічних вимог щодо вирощування сільськогосподарських культур, а також територій, які мають відповідну схожість за визначеними ознаками; розрізняють природно сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші.

Види рідкісні (rare species) – види з обмеженою кількістю популяцій, які локалізовані у межах вузького ареалу, а також ті, що розсіяно розташовані окремими популяціями на більш значній території. Можуть бути легко знищені в результаті будь-яких випадкових явищ.

Видимість – фіз. міра здатності бачити та ідентифікувати об'єкти

на різних відстанях за певних метеорологічних умов.

Виділення токсичних газів (при контакті з повітрям чи водою) – речовини чи відходи, при взаємодії з повітрям чи водою, можуть виділяти токсичні гази в небезпечних об'ємах.

Вид-індикатор *див. біоіндикатор.*

Виживаність (survival) – 1) можливість або здатність вижити, залишитися живим, не загинути; 2) оцінка ймовірності (для організму, клітин тощо) вижити за несприятливих умов.

Виживання (survival) – 1) середня кількість особин (у відсотках), які збереглися у популяції за певний інтервал часу; 2) властивість живих організмів зберігати життєдіяльність в умовах довкілля.

Видова структура – різноманітність видів у біоценозі, що виражається співвідношенням їх чисельності або маси. Видова структура біоценозу залежить від умов середовища. Види, які переважають чисельністю, є доміантними. Серед них вирізняють

види едифікатори (своєю життєдіяльністю найбільшою мірою створюють середовище для всього угруповання, і без яких існування інших видів неможливе).

Визначення фітосанітарної небезпеки (для України) – процес визначення кількості регульованих шкідливих організмів, які можуть бути потенційно занесені на територію України шляхом ввезення об'єктів регулювання.

Викид гранично допустимий *див. гранично допустимий викид.*

Викид (emission) – короткочасне або довготривале (протягом певного часу) надходження в довкілля будь-яких забруднювачів.

Викид в атмосферу шкідливий – головне джерело забруднення атмосфери. Найбільшими є транспортні (утворюються внаслідок роботи транспортних засобів) і промислові (відходи промислового виробництва) викиди, які забруднюють довкілля і створюють несприятливі умови для існування живих організмів.

Викид неорганізований – промисловий викид, який надходить в атмосферне повітря у вигляді

ненаправлених потоків газо-пилової суміші в результаті порушення герметичності обладнання, відсутності або незадовільної роботи обладнання по відбору газо-пилової суміші в місцях перевантаження, вивантаження або зберігання продукту.

Використання вилученої з обігу продукції – дії, в результаті яких забезпечується недопущення негативного впливу вилученої з обігу продукції на життя, здоров'я людини, майно і довкілля.

Вилучення кормів – заходи, спрямовані на запобігання та/або зупинення обігу або демонстрації небезпечних кормів.

Вилучення продукції з обігу – фактичне припинення обігу (реалізації) продукції, здійснене в установленому порядку, за рішенням власника продукції або спеціально уповноважених органів виконавчої влади в межах їх повноважень.

Вилучення харчового продукту – заходи, спрямовані на запобігання розповсюдженню, демонстрації чи пропонуванню небезпечного харчового продукту споживачам.

Вимерзання (рослин) – загибель рослин при низьких мінусових температурах довкілля внаслідок порушення обміну речовин, кристалізації води в клітинах та ушкодження їх цілісності.

Вимирання (extinction) – 1) кінцева доля кожного біологічного об'єкту; 2) часткове або повне зникнення окремих видів, груп рослин, тварин або флори чи фауни на певній території або акваторії.

Вимірювальна система (measuring system) – сукупність одного або більше засобів вимірювання та, включно з реактивами та джерелами живлення, зібрана та пристосована для видавання інформації, необхідної для отримання вимірних значень величини у межах заданих діапазонів.

Вимірювана величина (measurand) – фізична величина чи параметри її залежності, що підлягають вимірюванню.

Вимірювання (measurement) – 1) багаторазове спостереження величини, що вимірюється; 2) отримання кількісних даних про властивості системи за допомогою набору спеціальних правил

та методів, що дозволяють співвідносити цю властивість з певною шкалою значень прямо чи шляхом порівняння зі спеціальними еталонами.

Вимірне значення величини (measured quantity value) – це значення величини, яке представляє результат вимірювання простого одностадійного процесу і не потребує ніяких проміжних аналізів або розрахунків; охоплює різні величини і передбачає багатократну реєстрацію показів, остаточне значення, зазвичай, розраховують за сукупністю значень як середнє арифметичне або медіану, у яких, як правило, похибка виміру менша, ніж у окремих значень.

Вимоги з безпеки праці (labour safety requirements) – 1) вимоги, встановлені законодавчими актами, нормативно-технічною документацією, правилами, виконання яких забезпечує безпеку персоналу; 2) розроблені на основі медичної науки критерії, показники, гранично допустимі межі, санітарно-епідеміологічні нормативи, правила, норми, регламенти тощо (медичні вимоги щодо безпеки для здоров'я і життя людини).

Виморожування – 1) видалення здатних до конденсації газів чи рідин шляхом конденсування їх у вловлювачі за низької температури; 2) вловлювання речовин, які містяться в малих кількостях у відхідному після спалювання газі, шляхом охолодження газу в спеціальному пристрої; 3) концентрування розчинів шляхом переведення частини розчинника в тверду фазу при охолодженні.

Вимушений забій тварини – забій тварини у разі отримання нею травм, фізичних ушкоджень тощо, якщо подальше лікування є неефективним чи економічно недоцільним, що проводиться за дозволом та під наглядом спеціаліста ветеринарної медицини.

Виноградник – земельна ділянка зайнята виноградними насадженнями.

Випадкова похибка вимірювання (random measurement error) мат. – складова загальної похибки вимірювання, яка змінюється випадковим чином (як за знаком, так і за величиною) під час повторних вимірювань однієї і тієї ж величини.

Випаровування (evaporation) – фізичний процес, завдяки якому

рідка субстанція перетворюється в пар чи газ; процес фазового переходу речовини із рідкого стану в пароподібний чи газоподібний, який відбувається на поверхні речовини.

Випасна аквакультура – діяльність з екстенсивного вирощування об'єктів аквакультури шляхом вселення різновікових груп гідробіонтів, одержаних в умовах аквакультури, в рибогосподарські водні об'єкти (їх частини) для підвищення ефективності використання їх біопродукційного потенціалу.

Випробування (testing, research) – експериментальне визначення кількісних і (або) якісних характеристик об'єкта згідно процедури.

Випробування гідростатичним тиском – випробування, що проводиться відповідно до національних або міжнародних вимог для того, щоб гарантувати, що контейнери, які знаходяться під тиском, можуть утримувати високий тиск (до проектного значення тиску).

Випромінення (radiation) – потік електромагнітних хвиль чи

елементарних частинок, що виникли в процесах поділу ядер чи квантових переходів в атомах та молекулярних частинках.

Випуск ентомофага – безпосередній випуск в польові умови інтродукованих або попередньо розведених в лабораторії ентомофагів з метою їх акліматизації або використання іншим методом.

Випуск за параметрами – система випуску, яка дає гарантію, що продукція має необхідну якість, на підставі інформації, отриманої під час виробничого процесу, а також на підставі відповідності певним вимогам.

Виробник (producer) – це фізична чи юридична особа (резидент чи нерезидент України), яка виготовляє продукцію або доручає її розроблення чи виготовлення та реалізує цю продукцію під своїм найменуванням або торговельною маркою (знаком для товарів і послуг).

Виробник відходів – фізична або юридична особа, діяльність якої призводить до утворення відходів.

Виробник молока та молочної сировини – юридична особа незалежно від форми власності, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, особисте селянське господарство, фізична особа, яка утримує корів, овець, кіз, буйволиць, кобил та виробляє молоко і молочну сировину.

Виробник продукції – суб'єкт господарювання, що вводить в обіг продукцію, яку він виробляє або імпортує.

Виробник упаковки – суб'єкт господарювання, який виробляє, імпортує та/або продає упаковку та товари в упаковці.

Виробництво (production) – усі операції щодо закупівлі матеріалів і продукції, виготовлення, контролю якості, видачі дозволу на випуск, зберігання, розповсюдження та відповідного контролю.

Виробництво зерна (grain production) – діяльність сільськогосподарських товаровиробників, що пов'язана з вирощуванням зерна, забезпеченням у насіннєвому матеріалі, зерні для продовольчих, фуражних та технічних цілей, поліпшенням його якості,

створенням експортного потенціалу ринку зерна, а також гарантуванням продовольчої безпеки держави за рахунок розвитку власного зернового господарства.

Виробництво кормів (feed production) – діяльність, пов'язана зі створенням кормів, що включає всі стадії технологічного процесу, у тому числі первинне виробництво, підготовку, змішування, обробку, переробку, наповнення, пакування, відновлення та інші зміни стану відповідного об'єкта.

Виробництво органічної продукції /сировини – виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб, у тому числі з вирощування та переробки, за якої виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо; на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи та принципи для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів.

Виробництво питної води (drinking water production) – за-

бір води з джерел питного водопостачання та/або доведення її якості до вимог на питну воду.

Виробнича ділянка (ветеринарна) – частина виробничої потужності, на якій здійснюється виробництво окремих фармацевтичних форм ветеринарних лікарських засобів.

Виробнича лабораторія (production laboratory) – лабораторія, яка виконує відомчий лабораторний контроль продукції, що випускається, на відповідність нормативній документації.

Виробнича санітарія (production sanitary) – система організаційних заходів і санітарно-технічних засобів, які запобігають або зменшують вплив шкідливих виробничих факторів на персонал.

Виробничий контроль (в галузі охорони атмосферного повітря) – це контроль за виконанням вимог законодавства про охорону атмосферного повітря, що здійснюється підприємствами, установами, організаціями в процесі їх господарської діяльності.

Виробничий цикл – операційний час проходження всіх етапів

виробничого процесу, які забезпечують одержання готового продукту.

Виробничий штам мікроорганізму – використовується в якості продуцента речовин.

Вироджуваність (degeneracy) – порушення морфологічних характеристик і цитологічної структури тваринних і рослинних організмів, що не супроводжується розвитком патологічного процесу (карликовість, гігантизм, зрощення органів, укорочення окремих органів, метаморфози, безнасіневі плоди, повні квітки тощо).

Виснаження вод (water depletion) – зменшення мінімально допустимого стоку поверхневих або стічних запасів підземних вод.

Виснаження ґрунту (soil depletion) – зниження родючості ґрунту через неправильну агротехніку, сівозміну та ін.

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи – документ установленої форми, що засвідчує відповідність (невідповідність) об'єкта державної

санітарно-епідеміологічної експертизи, медичним вимогам безпеки для здоров'я і життя людини, затверджується відповідним головним державним санітарним лікарем і є обов'язковим для виконання власником об'єкта експертизи.

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо безпечності харчових продуктів – документ установленої форми, в якому на підставі результатів аналізу ризику та перевірки (розширеного контролю) наданого виробником або постачальником зразка харчового продукту, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу харчових продуктів, його виробничої технології і технологічного обладнання, що використовується при його виробництві, визначається перелік санітарних заходів та технічних регламентів, яких повинні дотримуватися виробник та постачальник для забезпечення безпечності харчового продукту.

Висновок судово-медичної токсикологічної експертизи – це документ, що складається експертом за результатами досліджень об'єктів (трупів, речових доказів,

живих осіб, матеріалів кримінальних проваджень і цивільних справ), проведених експертом для виявлення та визначення хімічних речовин в об'єктах біологічного походження та інших речових доказах.

Висолювання (salting out) – виділення речовини з розчину у вигляді твердої, рідкої чи газової фаз за введення висолювача, який добре розчинний в даному розчинникові.

Витіснення (виду) – заміщення одного екологічно близького виду іншим внаслідок створення умов, сприятливих для експансії одного з видів.

Витривалість (endurance) – здатність живих організмів переносити несприятливі впливи навколишнього середовища. Висока витривалість є передумовою виживання видів, низька, в умовах постійних змін середовища мешкання, веде до скорочення і зникнення виду.

Витривалість (толерантність) рослин – це властивість певних рослин щодо грибкових, бактеріальних і вірусних хвороб, у яких, незважаючи на високий ступінь

ураження хворобою, продуктивність знижується незначно.

Вихідні дані (output data) – первісні записи та документи дослідницької установи або копії, завірені керівником дослідження, які є результатом спостережень та дій у ході дослідження. Вихідні дані можуть включати, наприклад, фотографії, мікрофільми, інформацію для зчитування на комп'ютері, надиктовані спостереження, записи даних з автоматизованих приладів або будь-яких інших засобів збереження інформації, що здатні безпечно зберігати інформацію.

Вихідні матеріали (source materials) – матеріали, з яких виробляють або екстрагують діючу речовину.

Вищі рослини (Streptophyta) – відділ або інфрацарство царства зелених рослин (Viridiplantae). До цієї групи відносять наземні рослини та харові водорості.

Відведені місця чи об'єкти – місця чи об'єкти (місця розміщення відходів, сховища, полігони, комплекси, споруди, ділянки надр тощо), на використання яких отримано дозвіл для здійснення

операцій у сфері поводження з відходами.

Відділ розмноження (у розсаднику) – служить для вирощування підщеп плодових та садивного матеріалу (живці, відсадки тощо) ягідних культур. Цей відділ складається з: а) ділянки з вирощування насінних підщеп – шкільки сіянців, яка має свою сівозміну (сіянці; ярі з підсівом трав; трави першого року; трави другого року; пар); б) ділянки з вирощування підщеп плодових вегетативними способами, а також вегетативного розмноження ягідних культур.

Відділ формування саджанців (у розсаднику) – це відділ плодового розсадника, в якому висаджують підщепи, прищеплюють на них прищепи та вирощують і формують щеплені саджанці плодових і ягідних культур. Відділ формування складається з: а) ділянки, або шкільки, щеплених саджанців, яка має відповідне чергування полів (поле дичок окулянтів; однорічки; дворічки; ярі з підсівом трав; трави першого року; трави другого року; пар або овочеві культури); б) ділянка кореневласних саджанців складається з 1-2 полів, на яких вирощуються 1 або 2-річні саджанці з

укорінених живців, відсадків, кореневої порослі плодових та ягідних культур.

Відкликання кормів – заходи, спрямовані на повернення оператору ринку небезпечних кормів, які продано або передано кінцевому користувачу, або які є доступними кінцевому користувачу.

Відкликання харчового продукту – заходи, спрямовані на повернення небезпечного харчового продукту, який продано або передано споживачу, або який є доступним споживачу.

Відкриті умови аквакультури – це умови, за яких розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури здійснюються у водному середовищі, не відокремленому від водних об'єктів (їх частин) бар'єрами, що запобігають вільному виходу об'єктів аквакультури.

Відмінності чутливості вікові (age differences in sensitivity) – якісні і кількісні особливості реагування на дію токсичної речовини, характерні для організму певного віку.

Відмінності чутливості індивідуальні (individual differences in

sensitivity) – мінливість реагування на дію токсичної речовини у особин однієї популяції.

Відмінності чутливості міжвидами (species differences in sensitivity) – якісні і кількісні особливості реагування на дію токсичної речовини особин певного виду.

Відмінності чутливості статеві (sex differences in sensitivity) – якісні і кількісні особливості реагування на дію токсичної речовини особин певної статі одного виду.

Відновлення (recovery) – це процес, який приводить до часткового або повного відновлення клітини, тканини, органів чи організму в цілому, які були ураженні внаслідок дії токсичної речовини.

Відновлювальні роботи (recovery work) – це комплекс робіт, пов'язаних з відновленням будівель, споруд, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які були зруйновані або пошкоджені внаслідок надзвичайних ситуацій на відповідних територіях.

Відновна вартість зелених насаджень – це вартість, яка визначає їхню цінність, включаючи витрати на відновлення.

Відносна атомна маса, A_r (relative atomic mass) – фізична величина (безрозмірна), що показує, у скільки разів маса одного атома даного елемента більше $1/12$ частини маси атома ізотопу Карбону (^{12}C). Значення відносних атомних мас елементів визначають як частка від ділення значення абсолютної атомної маси атома даного елемента до $1/12$ частини абсолютної маси атома ізотопу ^{12}C .

Відносна молекулярна маса, M_r (relative molecular mass) – це фізична величина, що дорівнює відношенню маси речовини певного формульного складу до $1/12$ маси ізотопу ^{12}C . Дорівнює сумі мас усіх атомів із яких складається молекула.

Відносна похибка вимірювання (relative measurement error) – це похибка вимірювання, виражена як відношення абсолютної похибки до результату вимірювання.

Відокремлене приміщення – ізольована частина будівлі або її відділення, які мають окремий

вхід із приміщення будівлі (холу, коридору, тамбуру) та відокремлена стінами і перекриттями.

Відправник (одержувач) тварин – це особа, яка здійснює відправлення (одержання) тварин під час їх транспортування перевізником.

Відпрацьовані гази (exhaust gases) – 1) гази, що утворюються внаслідок перебігу різних технологічних процесів і викидаються у довкілля; 2) продукти згорання, які викидаються з труби у повітря.

Відпрацьовані оливи – будь-які мінеральні або синтетичні змащувальні або індустріальні оливи з двигуна внутрішнього згорання та оливи з коробки передач, змащувальні оливи, оливи для турбін та гідравлічні оливи.

Відстійна яма (settling pit) – певний резервуар для збирання та первинного очищення стічних вод внаслідок відстоювання.

Відтворюваність вимірювання (reproducibility of measurements) – міра порівняння результатів вимірювань однієї і тієї ж величини тим самим мето-

дом, але при різних умовах вимірювання (виконавці, апаратура, лабораторія тощо).

Відхилення від протоколу (плану) дослідження – непередбачений заздалегідь відступ від протоколу (плану) дослідження після початку дослідження.

Відхідні гази – газоподібні виділення, що містять тверді, рідкі або газоподібні викиди.

Відходи (waste) – це речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. За своєю природою поділяються на: а) *відходи виробництва* – залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, хімічних речовин, що утворилися при виробництві продукції або виконання робіт повністю втратили або частково вихідні властивості; б) *відходи небезпечні* – відходи, що мають такі фізико-хімічні чи біологічні властивості,

що створюють або можуть створити значну небезпеку для довкілля і здоров'я людини, та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними; в) *відходи споживання* – вироби і матеріали, які втратили повністю або частково споживчі властивості в результаті фізичного або морального зношування; г) *відходи тверді побутові* – відходи сфери споживання, які утворюються в результаті побутової діяльності населення (папір і картон, полімерні матеріали, скло, деревина, каміння і кераміка, металеві вироби, шкіра і гума, кістки, відсів та ін.).

Відходи ґрунтові – а) внаслідок розливу нафти на ґрунті; б) ґрунт і каміння, що містять небезпечні речовини; в) забруднений ґрунт і забруднена порожня порода, коли здійснюються операції з очищення дна водойми.

Відходи інертні (inert waste) – відходи, що не зазнають жодних фізичних, хімічних чи біологічних змін та трансформацій.

Відходи медичні / біологічні – а) відходи лікування інфекційних хвороб людини, тварин, серед них відходи, збір та видалення

яких є предметом особливих вимог для попередження інфекції; б) неінфекційні відходи лікування людей, тварин, серед них медичні інструменти, частки тіла та органи, включаючи пакети з кров'ю та консервовану кров, відходи, збір та видалення яких не є предметом спеціальних вимог для попередження інфекції (наприклад, перев'язочні матеріали, гіпсові пов'язки тощо).

Відходи неутилізовані (unutilized wastes) – відходи для яких відсутні технічні рішення щодо їх використання як вторинної сировини.

Відходи побутові (household waste) – 1) відходи домогосподарств, а також відходи суб'єктів господарювання, установ, організацій, які за своєю природою чи складом подібні до відходів домогосподарств; 2) змішані та/або роздільно зібрані відходи від домогосподарств, включаючи відходи паперу, картону, скла, пластику, деревини, текстилю, упаковки, біовідходи, металобрухт, медичні та небезпечні відходи у складі побутових, а також змішані та/або роздільно зібрані відходи з інших джерел у разі, коли

ці відходи подібні за своїм складом до відходів домогосподарств.

Відходи промислові (industrial waste) – побічні продукти, що отримані на всіх технологічних етапах виробництва основного продукту та не використовуються як вторинна сировина на даному підприємстві.

Відходи рослинного походження (wastes of plant origin) –

а) зелені відходи, серед них відходи лісового господарства, відходи, що біологічно розкладаються; б) рослинні відходи від приготування їжі та продуктів, серед них осад від миття та чистки, центрифугування та сепарації, відходи рослинних тканин, матеріали, непридатні для споживання чи переробки, відходи від перегонки спиртних напоїв.

Відходи сільськогосподарські – поділяють на: а) відходи рослинництва – це те, що залишилося після вилучення корисної частини сільськогосподарських культур (бадилля овочів, солома, стебла кукурудзи, соняшнику і т.д.) та переробної промисловості (лушпиння, полова і т.п.) б) відходи тваринництва – до них відносять

туші тварин, підозрюваних у зараженні, отруєнні та/або захворюванні на інфекційні хвороби; гній і вміст травного тракту, сеча, курячий послід, а також торф, солону та інші матеріали, які використовували для підстилки; в) відходи агрохімії – заборонені до використання та непридатні пестициди і агрохімікати, вилучені правоохоронними органами контрафактні і контрабандні пестициди.

Відходи специфічні (specific waste) – групи відходів із схожими характеристиками, які, беручи до уваги властивості, потребують спеціальних методів і засобів управління.

Відходи тваринного походження та змішані харчові – а) тваринні відходи від приготування їжі та продуктів, відходи тваринних тканин, осад від миття та чистки; б) змішані відходи від приготування їжі та продуктів, відходи від консервантів, відходи кухонь та їдалень, що біологічно розкладаються.

Відходи харчових продуктів (food waste) – харчові продукти що повністю або частково втрапили свої споживчі властивості, і

не мають подальшого використання і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися.

Відходи хімічні (chemical waste)

– один із найбільш токсичних і небезпечних видів відходів. До тих, які підлягають обов'язковій утилізації, відносяться: лабораторні; різного походження хімікати; кислоти, луки, суміші речовин; пестициди і отрути від сільськогосподарських підприємств; які містять ртуть та нафту; галогенові; піроматеріали; які містять хімічні речовини, що не підлягають сертифікації або такі, що втратили терміни придатності (ароматизатори, харчова і косметична продукція, побутова хімія, наповнювачі та інше).

Відходи, що біологічно розкладаються – відходи, що мають властивості піддаватися анаеробному або аеробному розкладу, такі як відходи харчових продуктів, садові та паркові відходи, папір, картон.

Відходи, що містять поліхлордифеніли – а) масла, що містять поліхлорбіфеноли; б) обладнання, забруднене або що містить поліхлорбіфеноли; в) будівельні

відходи, що містять поліхлорбіфеноли, наприклад, герметики, підлоги на основі смол, прокладки для скління, конденсатори, що містять поліхлорбіфеноли.

Візуалізація (visualization)

– представлення даних у двовимірному чи тривимірному форматі.

Вілт (wilt)

– захворювання рослин, що спричиняється бактеріями, грибами, вірусами та абіотичними чинниками і характеризується ураженням їх судинної системи. Спостерігається в'янення, засихання і відмирання наземної частини (органів).

Вільні зони та склади

– це частинами митної території України або приміщеннями, що розташовані на цій території та відділені від інших.

Віріони (virions)

– позаклітинні зрілі вірусні частинки, які мають певну форму, розмір і хімічний склад, в тому числі нуклеоїд (генетичний матеріал) і капсиди; здатні виживати в кристалічній формі та інфікувати живі клітини.

Вірулентний (virulent)

– хвороботворний, здатний викликати інфекційну хворобу.

Віруси (virus) – неклітинна форма життя, яка підтримується за рахунок ультраструктури та метаболізму клітин бактеріальних, рослинних чи тваринних організмів. Сам вірус складається тільки з молекули ДНК (РНК) та білкової оболонки, характеризується здатністю до реплікації тільки всередині живих клітин-господарів.

Вірусний препарат (virus preparation) – біопрепарат, в якому діючою основою є віруси або їх токсини, що спричинюють хвороби у шкідливих організмів.

Віск бджолиний (bees wax) – це органічна сполука, яка виділяється восковими залозами бджіл і використовується для будівництва стільників, запечатування комірок з медом і розплодом.

Віоленти, конкурентноспроможні (competitive) – це види, що найсильніші за здатністю утворювати співтовариства або входити в них, енергійно розвиватись, захоплювати територію; здатні пригнічувати конкурентів за рахунок більш інтенсивного росту за сприятливих для них умов, наприклад, для рослин-віолентів є характерною потужна

коренева система і добре розвинена надземна частина.

Віолентність – здатність рослин найповніше використовувати ресурси довкілля, а отже, чинити сильний конкурентний вплив на інші види.

Вітаміни (vitamins) – низькомолекулярні органічні сполуки різної хімічної природи (біологічно активні), що життєво необхідні організму людини і тварин в малих дозах, і не синтезуються в організмі у достатній кількості, тому повинні надходити з їжею.

Вітер (wind) – рух повітря в горизонтальному напрямі з місць високого до місць низького тиску.

Вкорінення (rooting) – проникнення заново відростаючих коріньців висаджених рослин у ґрунт, що дає їм змогу закріпитись механічно та забезпечити достатнє мінеральне живлення.

Власник відходів (waste owner) – утворювач відходів (первісний власник відходів) або фізична чи юридична особа, яка відповідно до закону, володіє, користується і розпоряджається відходами.

Власник земельних ділянок (landowner) – це юридична чи фізична особа, які мають документ на право власності на земельну ділянку.

Власник зернового складу – фізична особа – підприємець, яка є власником зерносховища, учасник повного, командитного товариства, товариства з додатковою відповідальністю, що здійснює діяльність зернового складу, або учасник інших видів товариств (у тому числі акціонер акціонерного товариства), частка якого перевищує 10 відсотків у статутному капіталі юридичної особи – зернового складу.

Власник продукції (product owner) – це фізична або юридична особа, суб'єкт підприємницької діяльності усіх форм власності, що виробляє чи реалізує відповідну продукцію.

Власник реєстраційного посвідчення (ветеринарного) – це фізична або юридична особа, за заявою якої було здійснено державну реєстрацію ветеринарного лікарського засобу.

Власник тварини (animal owner) – це фізична або юридична особа, яка здійснює догляд за

твариною, що належить їй на праві власності і несе відповідальність за стан тварини та її дії згідно з чинним законодавством.

Властивості води органолептичні (organoleptic properties of water) – сукупність якостей води, що сприймається рецепторами людини: смак, запах, колір, мутність, наявність плівок або піни на поверхні.

Вміст речовини / елемента – кількість речовини чи елемента, що визначається у складі об'єкта, який піддається аналізу.

Вміст твердих речовин у воді (сумарний) – загальний вміст твердих речовин (розчинних та нерозчинних) у воді.

Внутріпородний / зональний тип тварин – 1) група тварин, що є частиною породи і має, крім загальних для даної породи властивостей, деякі специфічні особливості на пряму продуктивності, типу конституції, екстер'єру, кращу пристосованість до умов зони поширення, стійкість проти захворювань та інших несприятливих факторів навколишнього середовища; 2) однорідна група тварин у межах породи, які відрі-

зняються напрямом продуктивності, конституційно-екстер'єрними ознаками, пристосованістю до умов розведення. Зокрема, серед свиней великої білої породи є тварини як м'ясного, так і сального типів.

Внутрішній підхідний канал – гідротехнічна споруда, природний або штучний водний шлях, розташований у межах акваторії порту, призначений для підходу або відходу суден до причалів та маневрування в межах акваторії морського порту.

Внутрішньовидові гібриди – гібриди, які одержані від особин одного виду.

Вовчі ягоди звичайні *Daphne mezereum* L. – кущі заввишки до 1,5 м. Усі частини рослини містять сильнодіючі дафнетоксини: дафнін, коконін – алкалоїди, мезереїн – токсичну смолу. Вовчі ягоди не їсть жодна тварина. Смертельною дозою для людини є 10-15 ягід. Симптоми отруєння виявляються за кілька годин: тремор рук, розширення зіниць, набряк слизових оболонок ротової порожнини і носоглотки, крововиливи, блювота, пронос, непритомність, можлива смерть.

Вогненебезпечні / легкозаймисті рідини (flammable liquids) – рідини, суміші рідин або рідини, що містять тверді речовини в розчині чи суспензії (наприклад: фарби, політури, лаки та ін., крім речовин чи відходів, класифікованих згідно з їх небезпечними властивостями), які виділяють вогненебезпечні пари, при температурі не вище 60,5°C при випробуванні в замкнутій посудині або не вище 65,6° С при випробуванні у відкритій посудині.

Вогненебезпечні / легкозаймисті тверді речовини (flammable solids) – тверді речовини або тверді відходи, окрім класифікованих як вибухові, які в умовах, що виникають при транспортуванні, здатні легко займатися, або можуть при терті викликати чи посилювати пожежу.

Вода, H₂O – основна домінуюча складова живих організмів, універсальний біологічний розчинник, забезпечує перебіг біохімічних процесів, розбудову та стабілізацію ультраструктури клітини, транспорт метаболітів та продуктів обміну, регулятор теплового балансу організму тощо.

Вода дистильована (distilled water) – вода очищена від вмісту

мінеральних солей шляхом перегонки, може вмістити окремі розчинені гази.

Вода дренажна (drainage water)

– вода, яка профільтрувалася з певної території та відводиться за допомогою дренажної системи з метою пониження рівня ґрунтових вод.

Вода зворотна (reclaimed water, recycled water)

– вода, що повертається за допомогою технічних споруд і засобів з господарської ланки кругообігу води в його природні ланки у вигляді стічної, шахтної, кар'єрної чи дренажної води.

Вода морська чиста – природна, штучна або очищена морська вода, яка не містить забруднюючих мікроорганізмів або токсичного морського планктону в кількостях, здатних прямо або опосередковано вплинути на придатність харчових продуктів.

Вода питна (drinking water)

– вода, призначена для споживання людиною (водопровідна, фасована, з бюветів, пунктів розливу, шахтних колодязів та каптажів джерел), для використання споживачами для задоволення фізіологічних, санітарно-гігієнічних

та побутових потреб, а також для виробництва продукції, що потребує її використання, склад якої за органолептичними, мікробіологічними, паразитологічними, хімічними, фізичними та радіаційними показниками відповідає гігієнічним вимогам. Питна вода не вважається харчовим продуктом.

Вода питна фасована

– питна вода підземних джерел питного водопостачання або питна вода централізованого питного водопостачання, додатково оброблена з метою поліпшення її якості, у герметичній тарі.

Вода скидна

– це вода, що відводиться від зрошувальних сільгоспугідь, забудованих територій, які поливають, а також вода, що відводиться від ділянок, на яких застосовується гідромеханізація.

Води підземні (ground water)

– води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах.

Води поверхневі (surface water)

– води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні.

Води стічні (waste water, sewage) – це вода, що утворилася в процесі господарсько-побутової і виробничої діяльності (крім шахтної, кар'єрної і дренажної води), а також відведена зі забудованої території, на якій вона утворилася внаслідок випадання атмосферних опадів.

Водневий показник, рН (pH value) – величина, що характеризує вміст іонів Гідрогену (H^+) у розчині. Визначається: $pH = -\lg[H^+]$. рН може коливатись від 0 до 14: при величині менше 7 розчин кислий, а при більше 7 – лужний, рН нейтрального розчину становить 7.

Водний об'єкт (water facility) – природний або штучно створений елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт).

Водний об'єкт підконтрольний – зосередження природних вод на поверхні суші, яке внесене до кадастру, має характерні форми поширення і риси гідрологічного режиму та належить до природних ланок кругообігу води: поверхневі води суші – річка, озеро, болото, водосховище, ставок; внутрішнє море.

Водний режим ґрунту – це сукупність явищ надходження води в ґрунт, її переміщення, змін фізичного стану, втрати з ґрунту.

Водні об'єкти з нормованою якістю води – водні об'єкти, для яких встановлені види водокористування та норми якості води відповідно до діючих нормативів або встановлені окремі показники складу та властивостей води.

Водні об'єкти із спеціально встановленими нормами якості води – водні об'єкти прикордонних, лікувальних і заповідних зон, а також водні об'єкти з наявністю специфічних особливостей природного складу і властивостей води, наприклад, підвищеного природного вмісту завислих речовин, мінеральних солей, іонного складу та ін.

Водні ресурси (water resources) – запаси підземних і поверхневих вод, які використовуються або можуть бути використані для потреб народного господарства. Загальні запаси на Землі становлять 1500 млн. км³, із яких прісні води складають близько 2%, а доступні для використання – 0,3%.

Водні тварини, гідробіонти (aquatic animals) – тварини, що належать до нижчезазначених видів, включаючи їх яйця, сперму та гамети: а) риба, що належить до надкласів безщелепні (Agnatha) та класів хрящові риби (Chondrichthyes), лопатепері (Sarcopterygii) та променепері (Actinopterygii); б) водні молюски, що належать до типу Mollusca; в) водні ракоподібні, що належать до підтипу Crustacea.

Водовідведення – діяльність із збирання, транспортування та очищення стічних вод за допомогою систем централізованого водовідведення або інших споруд відведення та/або очищення стічних вод.

Водозбір (catchmentarea) – це частина земної поверхні і товщі ґрунтів, з яких відбувається стік води у водотік або водойму; складається із поверхневого та підземного водозборів.

Вододіл – лінія (межа), що розділяє басейни (водозбори) суміжних водойм (річок, озер та ін.) та скупчень підземних вод. Розрізняють: головний – між сусідніми річковими системами; бічний –

між притоками однієї річки (або іншої водойми).

Водорозчинні гранули, РГ (watersoluble granule, SG) – препаративна форма пестициду, що містить гранули для застосування у вигляді справжнього розчину діючої речовини після розчинення у воді, але може містити нерозчинені інертні інгредієнти.

Водорозчинний порошок, ВП (water soluble powder, SP) – порошкоподібна препаративна форма пестициду для застосування у вигляді справжнього розчину діючої речовини після розчинення у воді, але може містити нерозчинені інертні інгредієнти.

Водорозчинна таблетка, РТ (water soluble tablet, ST) – препаративна форма пестициду, що використовується після дезінтеграції у воді (може містити нерозчинні у воді компоненти препаративної форми).

Водойма – безстічний або із сповільненим стоком поверхневий водний об'єкт.

Водокористування – використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення,

промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів).

Водоносний горизонт – однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води.

Водоохоронна зона – встановлюється для охорони джерел підземних вод, або для забезпечення збереження водних об'єктів, які використовуються для водопостачання.

Водопідймальна здатність ґрунту – властивість ґрунту викликати капілярний підйом вологи від ґрунтових вод, утворюючи капілярну кайму. Якщо капілярна кайма виходить на поверхню ґрунтів, то спостерігаються або процеси заболочування (на півночі), або засолення ґрунтів (на півдні). Водопідймальна здатність залежить від механічного складу ґрунту. На пісках капілярна кайма має висоту до 0,7-0,8 м, супісках до 1,0-1,5 м, середніх і важких суглинках до 3-5 м.

Водопровідна мережа – система трубопроводів, відповідних споруд та устаткування для розподілу і подачі питної води споживачам.

Водопроникність ґрунту – це властивість ґрунту як пористого тіла пропускати через себе воду. Вона вимірюється кількістю води, яка проходить через ґрунт на одиницю його поверхні за одиницю часу. Залежить від механічного складу, об'ємної щільності і вологості, тому змінюється в часі. Розрізняють дві стадії процесу: вбирання та фільтрація (просочування). Вбирання відбувається, поки пори ґрунту не заповняться водою, а фільтрація – після заповнення їх і утворення суцільного потоку рідини.

Водосховище (reservoir) – 1) штучна чи природна водойма з уповільненим водообміном місткістю понад 1 млн. м³; 2) водойма з практично непроточною водою, як правило великої площі, штучно створена в руслі річки або пониззі земної поверхні шляхом спорудження греблі, перемички, виймання ґрунту та ін.

Водойма евтрофна (eutrophic reservoir) – неглибока водойма,

що добре прогривається, відрізняється великою продуктивністю і підвищеним змістом біогенних елементів.

Водяні рослини (aquatic plants)

– рослини, що населяють водойми, водотоки, моря океани, прикріплені до дна або вільно плаваючі.

Вологе протруювання (wet treatment) – протруювання насінневого або посадкового матеріалу із застосуванням рідких протруйників.

Вологість ґрунту (soil moisture)

– кількісний показник вмісту води у ґрунті. Виражається у відсотках від маси сухого або від об'єму непорушеного ґрунтів, а також у міліметрах водяного стовпа. Залежить від властивостей ґрунту (гранулометричний склад, вміст гумусу та обмінних катіонів), стану його поверхні (тип обробітку та стан рослинності, мікрорельєф), кількості атмосферних опадів, температури повітря, сили вітру тощо.

Вологість повітря (air humidity)

– кількісний показник вмісту водяної пари у повітрі. Розрізняють відносну вологість – як відношення водяної пари у повітрі, що

міститься в одиниці об'єму повітря, до максимально можливої, %. Абсолютна вологість – маса водяної пари, г/м³.

Вологоємність / водомісткість ґрунту (moisture capacity)

– це кількість води, що характеризує водоутримуючу здатність ґрунту. Показник вологоємності ґрунту становить процентне відношення маси води до маси ґрунту або її об'єму до об'єму ґрунту. Розрізняють повну, капілярну, польову, максимальну гігроскопічну чи максимальну молекулярну вологоємність. *Капілярна вологоємність* – кількість води, що утримується в ґрунті над рівнем ґрунтових вод капілярними силами. *Повна вологоємність* – спостерігається при заповненні вологою всіх пор ґрунту і дорівнює загальній пористості ґрунту. Найменша – *польова вологоємність* ґрунту – кількість води, що фактично утримується ґрунтом в природних умовах в стані рівноваги, коли усунуто випаровування і додатковий приплив води. Ця величина залежить від гранулометричного, мінералогічного і хімічного складу ґрунту, його щільності і пористості. Застосовується при розрахунку поливних норм.

Вомітоксин чи дезоксініваленол, ДОН (deoxynivalenol) – трихотеценовий мікотоксин, вторинний метаболіт, який синтезується грибами роду *Fusarium* Link (*F. graminearum* Schwabe, *F. culmorum* (W.M.G. Sm.) Sacc.); високотоксичний.

Вороняче око звичайне *Paris quadrifolia* L. – смертельно отруйна травяниста рослина. Плуताють з чорницями. Речовини, що містяться у рослині діють на ЦНС, серце, викликають блювоту. Симптоми отруєння: болі в животі, пронос, блювота, приступи запаморочення, судороги, порушення роботи серця.

Воски – це естери одноосновних жирних кислот і вищих одноатомних спиртів; відомо близько 300 видів твердих і рідких восків; природні поділяються на рослинні (корнаутський, кондельський та ін.), тваринні (бджолиний, спермацет, ланолін та ін.), викопні (церезин, озокерит, торфовий та ін.).

Вплив екотоксикантів опосередкований – це дія ксенобіотичного профілю середовища на біотичні або абіотичні компоненти біотопа, в результаті якої умови і ресурси середовища перестають

бути оптимальними для існування біоценозу.

Вплив пестицидів на шкідливих комах – за біологічною дією поділяють на *овициди* (для знищення яєць комах, кліщів та ін.) та *ларвіциди* (для знищення личинок комах).

Всесвітній фонд дикої природи (World Wildlife Fund, WWF) – міжнародна незалежна природоохоронна організація з питань збереження дикої природи. Діяльність фонду спрямована на охорону біорізноманіття, забезпечення збалансованого використання відновлюваних природних ресурсів, зменшення забруднення і запобігання застосуванню неефективних, шкідливих моделей споживання.

Всмоктування (absorption) – активний фізіологічний процес переносу різних речовин через клітинні мембрани в клітини, а з них – в кров і лімфу; відбувається, головним чином, в травному тракті.

Вторинні ресурси (secondary resources) – сукупність відходів виробництва, які можуть бути використані повторно

Г

Габітус – 1) *мед.* зовнішній вигляд як сукупність ознак, що мають діагностичне значення; 2) *бот.* зовнішній вигляд організму як сукупність ознак, які характеризують загальний тип будови тіла.

Габробракон *Habrobracon hebetor* – комаха родини Braconidae. Личинки – паразити гусениць. Він являється ектопаразитом гусениць совок, а також кукурудзяного метелика та інших лускокрилих видів.

Гадюка звичайна *Vipera berus* L. та **гадюка степова** *V. ursinii* Bonaparte – поширені в Україні, мають короткий і порівняно товстий тулуб, який, різко звужуючись у задньому відділі, закінчується коротким і тупим хвостом. Отруйні залози (glandula venata) в обох видів гадюк парні, розташовані у скроневій ділянці голови симетрично, мають ідентичну будову і пропорційну розмірам змії величину. Голова трикутна (пе-

реважно за рахунок розвитку отруйних залоз) і від тулуба відокремлена чітким шийним перехватом.

Газ – 1) одне з чотирьох основних агрегатних станів речовини (газоподібний стан), що характеризується дуже слабкими зв'язками між складовими його частками (молекулами, атомами або іонами), а також їх великою рухливістю; 2) речовина в газоподібному стані, яка здатна поширюватись у всьому доступному для неї просторі, рівномірно заповнюючи його.

Газоаналізатор (gas analyzer) – прилад для визначення якісного та кількісного складу суміші газів природного або промислового походження.

Газон – певна ділянка однорідної території з штучним дерновим покривом, що створений внаслідок посіву та вирощувані трав (переважно багаторічних злаків) або одернування.

Газообмін ґрунтовий (soil gas exchange) – обмін газів між різними фазами ґрунту, а також переміщення газів у ґрунті, взаємобмін газів між ґрунтом і атмосферою.

Газостійкість рослин – здатність рослин зберігати життєздатність в умовах забруднення середовища токсичними газами.

Гай – назва невеликого листяного лісу або ізольованої групи дикорослих дерев.

Галиця афідіміза *Aphidoletes aphidimyza* **Rondani** – хижа комаха, личинки якої поїдають попелиці. Використовують в закритому ґрунті для захисту квіткових та овочевих культур.

Галогеніди (halogenides, halides) – це хімічні сполуки, до складу яких входять одновалентні аніони галогенів. Галогенідами є солі галоїдних кислот.

Галогенорганічні (organohalogen) пестициди – пестициди, до складу яких входить один або кілька атомів галогену, представники: гексахлорциклогексан, гептахлор, дихлордифенілтрихлорметан, дихлоретан, поліхлорпінен, хлорекрин, хлориндан, ендрин та ін.

Галогенування (halogenation) – введення галогенів у молекули органічних сполук.

Галофіли (halophiles) – організми, що живуть в умовах високої

солоності; до них відносяться, в основному, морські тварини, які не здатні переносити солоність менше 30% – радіолярії, рифоутворюючі корали, організми, що мешкають в коралових рифах та мангрових заростях, більшість голошкірих, головоногих моллюсків, багато ракоподібних та ін. До цієї групи відносяться і організми внутрішньоматерикових солоних водойм.

Галофіти (halophytes) – рослини, що ростуть на солончаках та сланцях.

Гамети (gametes) – статеві репродуктивні клітини тваринних і рослинних організмів, що містять гаплоїдний (одиначний) набір хромосом і здатні при злитті з аналогічною клітиною протилежної статі утворювати зиготу.

Гаметоциди (gametocides) – це речовини, що викликають руйнування гамет, зокрема малярійні гаметоцити; речовини, що спричиняють стерильність рослин, зокрема бур'янів, переважно чоловічого пилку; використовуються у селекції рослин.

Гамма-розпад, γ-розпад – тип перетворення ядер атомів хіміч-

них елементів, коли випромінюються γ -кванти (фотони). Цей тип випромінювання не супроводжується зміною масового числа і атомного номеру хімічного елемента.

Гамофіони (gamophions) – статеві феромони, які стимулюють процес розмноження та статеву поведінку.

Гаптени – низькомолекулярні сполуки, які не мають імуногенних властивостей, але здатні стимулювати специфічні антитіла після приєднання до них великих молекул-носіїв білків.

Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно – державна спеціалізована невідприємницька установа, яка створена з метою забезпечення та захисту прав і законних інтересів власників складських документів на зерно, у разі неспроможності зернового складу, та виконує функції державного управління у сфері гарантування виконання зобов'язань за складськими документами на зерно.

Гармонізований європейський стандарт – стандарт, прийнятий

однією з європейських організацій стандартизації відповідно до запиту Європейської Комісії.

Гель(gel) – драглеподібна дисперсна система з рідким або газоподібним дисперсним середовищем, у якій частинки утворюють просторову структурну сітку; здатна зберігати форму і володіє пружністю та еластичністю.

Гемерофіл, гемерофіт – 1) вид рослин, який розширив зону свого існування завдяки впливу людини на природну флору; 2) вид рослин або тварин, який віддає перевагу оточенню угруповань культурних рослин (бур'яни, безхребетні шкідники).

Гемерофоби – 1) організми (рослини, тварини), які зникають внаслідок впливу людини на середовище; 2) рослини, що уникають співіснування з культурними рослинами.

Гемоліз (hemolysis) – руйнування еритроцитів з виходом гемоглобіну.

Гемолізін (hemolysin) – отрута, яка викликає порушення цілісності мембрани еритроцитів і вивільнює гемоглобін.

Геморрагін (hemorrhagin) – токсин, що міститься в деяких отрутах, викликає дегенерацію і лізис ендотелію, який може призвести до виникнення крововиливів.

Гемосорбція (hemosorption) – метод виведення токсичних речовин з організму шляхом екстракорпоральної перфузії крові через гранульовані або пластинчасті сорбенти.

Гемотоксини, кров'яні отрути (hemotoxins) – речовини мікробного, рослинного чи тваринного походження, які викликають лізис клітин крові (гемоліз), порушуючи здатність утворювати кров'яні згустки.

Ген (gene) – 1) матеріальний носій спадковості, одиниця спадковості (генетичної) інформації, яка здатна до відтворення і розміщена в певній ділянці (локус) ДНК хромосом; 2) послідовність дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), що кодує один або більше білків.

Генеалогічна лінія (genealogical line) – група високопродуктивних племінних тварин, які походять від одного або кількох видатних родоначальників, є складо-

вою частиною цілісної генеалогічної структури популяції і в разі потреби може виконувати функції заводської лінії.

Генеральна схема планування території України – містобудівна документація, що визначає концептуальні вирішення планування та використання території України.

Генеральний план населеного пункту – містобудівна документація, що визначає принципові вирішення розвитку, планування, забудови та іншого використання території населеного пункту.

Генеральний план тваринницького об'єкту – частина проекту, на яку наносять всі зони ферми, вказують розміщення їх приміщень і споруд, інженерно-технічні мережі (водопроводу, каналізації, енергозабезпечення, телефонного зв'язку, мережі інтернету, під'їзні шляхи), враховується комплексна ув'язка планування і благоустрою об'єкта, екологія.

Генерація насіння – насіннєве покоління в межах певної категорії.

Генерація покоління – 1) період життя рослини або тварини від початку розвитку до статевозрілого початку стану; 2) все безпосереднє потомство особин попереднього покоління. Деякі види тварин дають декілька генерацій на рік (домашні свині, комахи і т.д.) інші – одну на декілька років (слони, кити).

Генерик, дженерик (generic) – це незапатентований препарат, що є відтворенням оригінального препарату, на який закінчився термін патентного захисту. Може відрізнятися від оригінального препарату, за складом допоміжних речовин, і не тільки.

Генеричний ветеринарний лікарський засіб – ветеринарний лікарський засіб, що має той самий якісний та кількісний склад діючих речовин і ту саму лікарську форму, що й оригінальний ветеринарний лікарський засіб, та біоеквівалентність (взаємозамінність) якого з референтним ветеринарним лікарським засобом була продемонстрована.

Генетична безпека (genetic safety) – стан середовища життєдіяльності людини при якому відсутній будь-який неприродний вплив на людський геном та на

геном об'єктів біосфери, а також відсутній неконтрольований вплив на геном сільськогосподарських рослин і тварин, промислових мікроорганізмів, який призводить до появи у них негативних та/або небажаних властивостей.

Генетична експертиза походження та аномалій тварин – ідентифікація тварин лабораторними методами з метою здійснення контролю за достовірністю їх походження та виявлення генетичних аномалій.

Генетично модифікований організм, ГМО (genetically modified organism, GMO) – це організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, що не відбувається у природних умовах, а саме: рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження; методами,

які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції та мікроінкапсуляції; злиттям клітин (у тому числі злиттям протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин.

Генетично-інженерна діяльність – практична сфера діяльності, пов'язана зі створенням, випробуванням та впровадженням ГМО в обіг.

Генні банки (gene banks) – тип біорепозиторія, в якому зберігається генетичний матеріал. Типи генних банків: 1) банк насіння, у якому зберігається сухе насіння при дуже низькій температурі; 2) банк тканин; 3) банк пилку; 4) польовий генофонд – за використання методу посадки рослин для збереження генів, екосистеми для якого будують штучним шляхом; 5) кріобанк – за використання методу кріоконсервації для збереження статевих клітин великої рогатої худоби (частіше сперми) чи збереження зародкової плазми рослин.

Генотип (genotype) – сукупність генетичної інформації (спадкова генетична конструкція) у конкретного організму. Поняття охоплює діючі і репресовані гени, включно з поза ядерною генетичною інформацією (хлоропласти, мітохондрії та плазмідні).

Генофонд (gene pool) – сукупність усіх генів популяції організмів.

Генофондне стадо – чистопородна група тварин, виділена для збереження та відтворення генофонду породи.

Генофондна колекція (gene pool collection) – генетично репрезентативна сукупність кріоконсервованих або консервованих іншими засобами генетичних матеріалів; генетично репрезентативна сукупність живих риб або інших гідробіонтів.

Гетеротрофні організми (heterotrophic organisms) – які живляться органічними речовинами рослинного і тваринного походження (вищі паразитичні рослини, мікроорганізми, усі тварини та людина).

Геотаксія – рухова реакція (таксиси) живих організмів на вплив сил гравітації.

Геофіли – тваринні організми, що живуть у ґрунті, мулі (дощові черви, риучі хребетні тощо).

Геофіти – рослини, які переносять несприятливі умови довкілля у вигляді створення кореневищ, цибулин, клубнів, клубнецибулин, що заглиблені у ґрунт.

Геохімічні чинники (geochemical factors) – елементний склад земної кори, ґрунтів, води, що впливає на організм і біоценози.

Геохімія (geochemistry) – наука про хімічний склад та хімічні реакції порід, мінералів, магм, природних вод та ґрунту, де застосовуються закони та методи хімії до вивчення процесів, що відбуваються в земних надрах, а також формування мінералів, метаморфози гір, утворення корисних копалин.

Гербігація (herbigation) – застосування гербіцидів разом із поливною водою за допомогою дощу-

вальних установок, що знижує затрати і підвищує економічну ефективність.

Гербіциди (herbicides) – хімічні речовини (пестициди), які використовуються для боротьби з бур'янами та іншою небажаною трав'янистою рослинністю в посівах і насадженнях культурних рослин (поля, пасовища, луки тощо). За характером дії на рослини поділяють на групи: суцільної дії, які знищують усі види рослин, і вибіркової (селективної), що уражують тільки певні види рослин і нешкідливі для інших. За зовнішніми ознаками дії і особливостями застосування розрізняють гербіциди: контактні, системні та діючі на кореневу систему рослин або на проростаюче насіння.

Гербіциди вибіркової дії, селективні гербіциди (selective herbicides) – речовини, які знищують лише певні види рослин і відносно безпечні для інших.

Гербіциди контактної дії (contact herbicides) – препарати, що уражують листя і стебла рослин при контакті з ними, не впливають на кореневу систему бур'янів, які відростають знову і

не проникають у кореневу систему багаторічних бур'янів.

Гербициди системної дії (systemic herbicides) – речовини, які здатні пересуватися по судинній системі рослин, комплексно впливають на рослину і викликають її загибель (надземних і підземних органів). Особливо ефективні проти бур'янів, що мають добре розвинену кореневу систему, особливо багаторічних.

Гербициди суцільної дії, неселективні гербициди (non selective herbicide) – речовини, які знищують всі види рослин.

Герміциди (germicides) – загальна назва хімічних сполук, що використовуються для знищення усіх видів мікроорганізмів.

Геронтологія (gerontology) – наука про закономірності процесів старіння організмів.

Герпетологія – розділ зоології, що вивчає плазунів.

Гетерогенна система *див. система гетерогенна.*

Гетерозигота (heterozygote) – клітина або організм, у спадковому наборі (генотипі) якого гомологічні хромосоми несуть різні

форми (алелі) того чи іншого гена.

Гетерозис (heterosis) – здатність гібридів першого покоління переважати за резистентністю, життєздатністю і продуктивністю кращу з батьківських форм. У наступних поколіннях ефект гетерозису знижується.

Гетеротрофні організми (heterotrophic organisms) – використовують для живлення органічні речовини тваринного або рослинного походження з оточуючого середовища.

Гібберелін (gibberellin) – фіто-гормон, стимулює та регулює ріст і розвиток рослин.

Гібрид (hybrid) – організм (клітина), який утворюється в результаті об'єднання генетичного матеріалу генонетипічно різних організмів (клітин).

Гібридизація (hybridization) – схрещування різних за спадковістю організмів.

Гібридний ветеринарний лікарський засіб – ветеринарний лікарський засіб, який не підпадає під визначення генеричного ветеринарного лікарського засобу, або якщо його біоеквівалентність

не може бути доведена шляхом дослідження біодоступності, або має такі відмінності з референтним ветеринарним лікарським засобом: зміни у діючих речовинах, терапевтичних показаннях, дозуванні, лікарській формі або шляху введення.

Гігієна (hygiene) – наука, що вивчає закономірності впливу на організм людини та суспільне здоров'я комплексу чинників довкілля з метою розробки гігієнічних норм, санітарних правил, запобіжних і оздоровчих заходів.

Гігієна довкілля (environmental hygiene) – розділ гігієнічної науки, який вивчає вплив антропогенних та природних чинників довкілля на організм людини та наукове обґрунтування рекомендацій з оздоровлення навколишнього середовища в інтересах збереження і зміцнення здоров'я людини.

Гігієна кормів (гігієнічні вимоги) – заходи та умови, необхідні для здійснення контролю небезпечних факторів і забезпечення придатності кормів з урахуванням їх використання згідно із призначенням.

Гігієнічна класифікація пестицидів за ступенем небезпеки – ступінь можливої дії хімічної речовини на організм людини (1 клас – надзвичайно небезпечна речовина; 2 – високо небезпечна; 3 – помірно небезпечна; 4 – мало небезпечна).

Гігієнічне нормування (hygienic rating) хімічних речовин – наукове обґрунтування безпечних чи оптимальних для людини рівнів вмісту хімічних речовин у різних об'єктах навколишнього середовища (повітрі населених пунктів та виробничих приміщень, воді та продуктах харчування, для будівельних матеріалів і предметів одягу тощо).

Гігієнічний норматив (hygienic standard) – *екол.* визначений діапазон параметрів того чи іншого чинника довкілля, який є оптимальним або безпечним з точки зору збереження нормальної життєдіяльності і здоров'я людини, людської популяції і майбутніх поколінь.

Гігієнічні вимоги – *харч.* заходи та умови, що необхідні для управління небезпечними факторами і забезпечення придатності харчових продуктів для споживання людиною з урахуванням їх

використання згідно з призначенням.

Гігроскопічність – властивість матеріалів або речовин вбирати вологу з повітря.

Гідратація (hydration) – 1) приєднання води до молекулярних частинок; 2) оборотне приєднання води до речовин з утворенням гідратів (кристалічні кристалогідрати), при якому вона зберігає свою структурну цілісність і здатна термічно або під дією дегідратуючих засобів відщеплюватися (процес дегідратації).

Гідро- (hydro-) – частина складних слів, яка означає: 1) відношення до води; 2) наявність Гідрогену в хімічній сполуці; 3) скупчення води в частині тіла.

Гідроксикислоти – біфункціональні сполуки, які містять карбоксильну і гідроксильну групи.

Гідролази (hydrolases) – клас ферментів, які каталізують реакції гідролізу, тобто гідроліз ковалентного зв'язку.

Гідроліз солей (salt hydrolysis) – хімічна взаємодія іонів розчиненої солі з водою, яка супроводжується зміною рН середовища і

відповідно концентрації у розчині іонів Гідрогену (H^+) та гідроксилу (OH^-). Зміщення іонної рівноваги відбувається через утворення слабких та малорозчинних електролітів.

Гідрологія (hydrology) – наука, що вивчає природні води (океани, моря, річки, озера, ґрунтові води, льодовики та ін.), явища та процеси, які відбуваються в них.

Гідромеліорація (hydromelioration) – покращення водного балансу земель шляхом осушення чи обводнення їх.

Гідропарк – упорядкований водноспортивний комплекс. Оптимальне співвідношення площ водойм, насаджень та луків 2 : 1 : 1.

Гідропедологія – наука про форми та закономірності переміщення води в ґрунті.

Гідропоніка (hydroponics) – вирощування рослин без ґрунту безпосередньо на водному поживному середовищі або на штучних заміниках ґрунту (інертному середовищі, такому як перліт, гравій або мінеральна вата), до якого доданий розчин мінеральних добрив.

Гідроскопічний – той, що має властивість поглинати, вбирати, всмоктувати рідину.

Гідросфера (hydrosphere) – сукупність океанів, морів, рік, озер, водосховищ, глибинних і ґрунтових вод, а також води в атмосфері (водяна оболонка Землі).

Гідротехнічні споруди (рибогосподарської технологічної водойми) – об'єкти нерухомого майна (земляні греблі та дамби, водозабірні споруди, повеневі водоскиди, донні водовипуски, водопостачальні, скидні та рибозбірноосушувальні канали, рибовловлювачі, камери облову, причали, водоскиди, перепади, перегороджувальні рибозахисні та інші споруди), що є інженерними спорудами, призначеними для управління водними ресурсами (підготовка, постачання, збереження, транспортування та водовідведення), а також для запобігання шкідливій дії вод.

Гідротропізм – вигинання органів рослин, що ростуть, особливо коренів, у напрямку від менш вологого до більш вологого середовища.

Гідрофільність – 1) сильно виражена взаємодія меж молекулами

води та речовини, яка значно переважає міжмолекулярну взаємодію між молекулами одного виду; 2) здатність полярних молекул або груп утворювати водневі зв'язки з водою.

Гідрофільний (hydrophilic, hydrophilous) – такий, що має велику спорідненість до води.

Гідрофіти – рослини, які ростуть при підвищеній вологості ґрунту і повітря.

Гідрофобізація насіння – технологічний захід, який передбачає обробку насіння гідрофобним плівкоутворювальним розчином, до складу якого входять відповідні пестициди. Дає можливість закріпити на поверхні пестицид і подовжити термін захисної дії препарату. Поряд з цим можна додавати мікро- і макроеlementи, регулятори росту, репеленти тощо. Основне призначення – захист насіння від пошкодження ґрунтовими шкідниками і ураження фітопатогенними грибами.

Гідрофобний (hydrophobic) – такий, що не змочується водою, володіє водовідштовхувальними властивостями. Оскільки цілковито гідрофобних речовин не існує,

нує, така взаємодія поверхні речовини з водою характеризується слабкою спорідненістю неполярних молекул або груп до води.

Гіменій (hymenium) – шар спороносних клітин на поверхні чи всередині плодових тіл базидіальних грибів.

Гіперкапнія (hypercapnia) – стан, який спричинює надмірна кількість CO₂ у крові, зумовлений підвищенням вмісту вуглекислого газу в повітрі. Штучно викликаний стан гіперкапнії, в поєднанні з іншими чинниками (зниження температури тіла), використовується в медичних цілях (пересадка органів, хірургічні втручання, транспортування та ін.).

Гіперпаразит (hyperparasite) – паразит, який живе за рахунок іншого паразита або всередині його, наприклад представник роду *Nemiteles*, який паразитує в більш крупних особин роду *Aranteles*, що в свою чергу являються паразитами гусениць.

Гіпотонічний розчин (hypotonic solution) – 1) розчин, осмотичний тиск якого є меншим, ніж осмотичний тиск референтного розчину; 2) розчин, осмотичний тиск

якого є меншим, ніж нормальний осмотичний тиск плазми крові.

Гіпс (gypsum) – мінерал класу сульфатів білого кольору, за наявності домішок – забарвлений у різні кольори. Використовують у будівництві, різних виробництвах, медицині, при гіпсуванні ґрунтів.

Гірудин – токсин п'явок, є сильним білковим антикоагулянтом.

Глибина міграції по ґрунтовому профілю – показник, що характеризує рухомість препарату в ґрунті, його здатність перемішуватися вертикально на різні глибини.

Глікогенез (glycogenesis) – синтез глікогену внаслідок поліконденсації глюкозних мономерів, що відбувається у клітинах печінки та м'язів.

Глікозиди (glycosides) – продукт конденсації цукрів зі спиртами, фенолами, меркаптанами чи амінами; деякі з них становлять собою біологічно активні речовини, зокрема, серцеві глікозиди.

Глобулярні білки (globular proteins) – білки, поліпептидний ланцюг яких скручений в кулясту або овальну структуру – глобулу.

Глюконеогенез

(gluconeogenesis) – біосинтез вуглеводів з неуглеводних метаболічних попередників: кетокислот, глюкогенних амінокислот, гліцеролу та продуктів катаболізму жирних кислот з непарною кількістю атомів Карбону.

Глютен (gluten) – білкова фракція пшениці, жита, ячменю, вівса або їх гібридних видів та похідних із них, нерозчинна у воді та 0,5-ти молярному розчині хлориду натрію. Може спричиняти непереносимість у людей, які її споживають,

Гниття (rot) – розклад азотовмісних органічних сполук (в основному білків) мікроорганізмами.

Гнус – збірна назва літаючих двокрилих кровосисних комах (справжні комарі, мошкара, мокреці, гедзі, москїти).

Головна посівна мікробіологічна культура – культура мікроорганізму розфасована з одного контейнера в контейнери, які оброблені разом у ході єдиної операції у спосіб, що забезпечує однорідність, стабільність і запобігає забрудненню.

Головний дослідник – особа, що при проведенні багатоцентрового дослідження діє від імені керівника та відповідає за делеговану йому фазу дослідження.

Голод – складна фізіологічна реакція організму, що характеризується відчуттям необхідності споживання їжі (корму).

Гомеопатичний ветеринарний лікарський засіб – ветеринарний лікарський засіб, приготований з гомеопатичної сировини згідно з гомеопатичною технологією виробництва, передбаченою Державною Фармакопеею України, або Європейською Фармакопеею, або, за відсутності такої, іншою фармакопеею, яка за своїми вимогами не поступається двом попереднім.

Гомеостаз (homeostasis) – 1) постійність внутрішнього середовища організму, яка забезпечується динамічною рівновагою фізико-хімічних та біологічних показників і характеризується відносною сталістю складу і властивостей внутрішнього середовища біологічних систем; 2) сукупність складних пристосувальних реакцій тваринного організму, які спрямовані на усунення, або максимальне обмеження дії різних

факторів зовнішнього або внутрішнього середовища, що порушують відносну динамічну стабільність внутрішнього середовища організму.

Гомогенізація (homogenization)

– 1) приготування емульсії високого ступеня дисперстності; 2) процес надання однорідної структури.

Гомогенна система – однорідна система, хімічний склад і фізичні властивості якої у всіх частинах однакові, між частинами системи немає поверхонь розділу, а складові частини не можна відокремити одну від одної механічним шляхом.

Гомогенний (homogeneous) – однорідний за складом, походженням і властивостями.

Гомогенність (homogeneity) – ступінь, з яким дана властивість чи складова рівномірно розподілені в матеріалі.

Гомойосмотичні організми – організми, які підтримують осмотичний тиск внутрішніх рідин, що відмінний від такого в довкіллі.

Гомойотермні організми – теплокровні тварини, які здатні підтримувати сталу температуру тіла при зміні температури довкілля (птахи, ссавці).

Гонадотоксична дія (gonadotoxic effect)

– це токсичний вплив хімічних речовин (хлорорганічні пестициди, карбамати та ін.) на статеві клітини (негативні зміни в яєчниках і сім'яниках) з подальшим порушенням відтворної функції.

Гонофіони – статеві феромони, які зумовлюють формування або зміну ознак статті.

Горіння – 1) швидка екзотермічна реакція окиснення, яка звичайно супроводжується світловими явищами; 2) контрольований процес утилізації (спалювання) відходів, при якому органічні речовини перетворюються на вуглекислий газ та воду.

Гормони (hormones) – речовини високої біологічної активності, які у тваринних організмів синтезуються залозами внутрішньої секреції і потрапляючи у внутрішнє середовище організму в надзвичайно малих кількостях здатні регулювати обмін речовин і фізіологічні функції (регулятори

росту, розвитку і розмноження комах).

Горох посівний *Pisum sativum* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: кореневі гнилі, темно-плямистий, блідо-плямистий і зливний аскохітоз, фузаріозне в'янення, сіра гниль, іржа, борошніста іржа, несправжня борошніста роса, або пероноспороз, бактеріози, мозаїки; б) шкідники: горохова зернівка, горохова плодожерка, попелиці.

Господар (host) (у паразита) – живий організм, який слугує середовищем існування та розвитку для іншого організму.

Господарство – це будівлі, споруди, ферми, будь-яке інше місце на території України, де розводять та утримують тварин, проводиться їх продаж, забій, утилізація і штучне осіменіння, організуються виставки тварин, власником якого може бути фізична або юридична особа.

Господарсько-питне водокористування – використання водних об'єктів як джерел господарсько-питного водопостачання, а також для водопостачання підприємств харчової промисловості.

Гостра екоотоксичність *див. екоотоксичність гостра.*

Гостра інтоксикація *див. інтоксикація гостра.*

Гостра токсичність *див. токсичність гостра.*

Гостре отруєння *див. отруєння гостре.*

Градiєнт концентрації (concentration gradient) – векторна величина, що характеризує величину і напрям найбільшої зміни концентрації певної речовини в середовищі.

Гранично допустима доза іонізуючого випромінювання, ГДД_{і.в.} – регламентує найбільше значення індивідуального еквівалента дози за рік, який за рівномірного впливу не спричинює зміни у стані здоров'я осіб під час тимчасової чи постійної роботи з джерелами опромінення, що визначені сучасними методами.

Гранично допустима концентрація, ГДК (maximum allowable concentration, MAC; maximum permissible concentration, MPC) – кількість шкідливої речовини у середовищі, яка при постійному контакті або взаємодії за певний

проміжок часу не впливає на здоров'я людини і не викликає небажаних наслідків у майбутніх поколіннях. ГДК є критерієм оцінки стану повітря робочої зони, атмосферного повітря, води, ґрунту, продуктів харчування тощо.

Гранично допустима концентрація речовини в атмосферному повітрі, ГДК_{а.з.} – віднесена до визначеного часу максимальна концентрація забруднюючої речовини в атмосферному повітрі, яка при періодичному або постійному впливі на людину не справляє шкідливої дії протягом всього життя людини, включаючи віддалені наслідки.

Гранично допустима концентрація речовини середньодобова, ГДК_{с.д.} – це середньодобова кількість речовини (токсиканту) в повітрі населеного місця, що не повинна діяти на людину прямо чи опосередковано при тривалому вдиханні.

Гранично допустима концентрація речовини у воді водойм, ГДК_{в.} – встановлений рівень концентрації речовини у воді, вище якого вода вважається непридатною для конкретних цілей водокористування.

Гранично допустима концентрація речовини у ґрунті, ГДК_{г.} – це максимальна концентрація речовини (токсиканту) у ґрунті, яка при впливі на організм людини протягом життя не має прямого чи опосередкованого шкідливого впливу на стан здоров'я її та її нащадків. Визначають для попередження небезпечного впливу токсиканту на здоров'я людей, які контактують з ґрунтом та ґрунтовими водами.

Гранично допустима концентрація речовини у орному шарі ґрунту, ГДК_{ор.г.} – концентрація речовини (токсиканту), що не повинна викликати прямого чи опосередкованого негативного впливу на здоров'я людей та процеси самоочищення ґрунту.

Гранично допустима концентрація речовини у робочій зоні, ГДК_{р.з.} – дозволена концентрація речовини (токсиканта), яка при щоденній (крім вихідних днів) праці протягом 8 год, але не більше 42 год на тиждень, на протязі всього робочого стажу не повинна викликати захворювання чи відхилення у стані здоров'я, яке визначається сучасними методами як в період роботи, так і у віддалені терміни цього чи наступних поколінь.

Гранично допустима концентрація речовини у харчових продуктах, ГДК_{х.п.} – це максимальна концентрація речовини (мг/кг і мг/дм³) у продуктах харчування, яка безпечна для людського організму при впливі протягом життя.

Гранично допустимий викид, ГДВ – це об'єм (кількість) забруднюючої речовини, що потрапляє в навколишнє середовище за одиницю часу, перевищення якого спричинює виникнення негативних наслідків у довкіллі або загрожує здоров'ю людини.

Гранично допустимий рівень токсичності, ГДРТ (зворотної води) – це показник, при якому необхідна кратність розбавлення менше чи дорівнює розрахунковій кратності розбавлення зворотної води у контрольному створі водного об'єкта.

Гранично допустимий скид, ГДС – показник максимально допустимої за одиницю часу кількості (маси) речовини, що відводиться із зворотними водами у поверхневі та морські води, який з урахуванням встановлених обмежень на скид цієї речовини від інших джерел забруднення гарантує дотримання норм її вмісту в

заданих контрольних створах (пунктах) водного об'єкта.

Гранично допустима доза, ГДД (maximum permissible dose, MPD) – кількість шкідливої речовини, поглинання або вплив якої не має згубних наслідків для організму або екосистеми.

Гранула, ГР (granule, GR) – з розміром часточок 0,2-5 мм. **Мікрогранули, МГ (microgranules, MG)** – з розміром часточок 0,1-0,6 мм. Отримують шляхом просочення рідкими пестицидами або їх розчинами готових гранул або подріблених мінералів. Застосовуються для боротьби з ґрунтовими шкідниками та виготовлення принад. Гранули розміром менше 0,2 мм вносяться у ґрунт для боротьби з бур'янами та нематодами, розміром 0,25 - 0,6 мм застосовують для обробки рослин, 0,5 – 1,5 мм – для розсівання по поверхні ґрунту, 2 – 3 мм контактно-фумігаційні та 3 – 5 мм (системні) для внесення у ґрунт.

Гранули (granules) – дрібні щільні грудочки будь-якої речовини, що мають вигляд зерен і утворюються з дрібніших частинок цієї речовини внаслідок довільної (самогрануляції) або цілеспрямованої грануляції (агрегації)

за допомогою сторонньої зв'язуючої речовини або без неї.

Гранули, що диспергуються у воді, ВГ (water dispersible granules, WG) – препаративна форма пестициду, яка містить гранули для застосування після дезінтеграції та диспергування у воді. Перед застосуванням їх змішують з водою, в якій гранули розсіюються до дрібнозернистого порошку. Робочий розчин потребує постійного перемішування.

Гранульований вуглець – карбоновий матеріал, що складається з окремих частинок чи гранул, які є монолітними і мають середній розмір більший, ніж 100 мкм у діаметрі, але менший від 1 см.

Гранульовані пестициди – препаративна форма пестицидів з визначеним розміром гранул (складаються із діючої речовини та наповнювача), що готова до використання.

Гранульована принада, ГР (granular bait, GB) – препаративна форма пестициду, яка складається із гранули. Застосовується для боротьби із гризунами.

Графік робіт (operating schedule) – узагальнена інформація для оцінки робочого навантаження та відстеження досліджень, що проводяться дослідницькою установою.

Графік технологічного процесу (process flow chart) – послідовність, кратність та тривалість дії (операцій, технічних засобів) у межах визначеного часу виконання сукупності операцій, роботи машин та обладнання (за період доби чи відповідного виробничого циклу).

Грей, Гр – одиниця поглиненої дози іонізуючої радіації випромінювання: 1 Гр дорівнює поглиненій дозі випромінювання, за якою опроміненій речовині з масою 1 кг передається енергія іонізуючого випромінювання 1 Дж (1Гр = 1Дж·кг⁻¹).

Гречка їстівна *Fagopyrum esculentum* Moench. – а) хвороби: пліснявіння насіння, фітофтороз, несправжня борошніста роса, або пероноспороз, аскохітоз, церкоспороз, філостиктоз, сіра гниль, бактеріоз, мозаїка; б) шкідник – листоблішка гречкова.

Гриби (Fungi) – група нижчих еукаріот, що характеризуються сукупністю ознак як рослин (нерухомість, необмежений верхівковий ріст, розмноження спорами, здатність до синтезу вітамінів, наявність клітинних стінок тощо), так і тварин (гетеротрофний тип живлення, наявність хітину в клітинних стінках, відсутність пластид тощо), а також особливостями циклу розвитку (зміна ядерних фаз, наявність дикаріонів, гетерокаріоз, парасексуальний процес).

Гриби отруйні (toxic fungi) – гриби, які містять токсини. Згідно загальноновизнаній класифікації отруйних грибів за характером викликаних ними отруєнь, гриби поділяють на чотири типи: гастроентеротропні – гриби з місцевою подразнюючою дією, що провокують харчові отруєння (рядовка тигрова, печериця руда отруйна); нейротропні – гриби, що викликають порушення роботи центральної нервової системи (говорушки, мухомор червоний); гепатонейротропні – смертельно отруйні, що містять отруйні речовини цитотоксичної дії (бліда поганка, павутинник); психотропні.

Грінпіс (Greenpeace) – незалежна міжнародна неурядова орга-

нізація, заснована 1971 року в місті Ванкувер (Канада). Основні завдання організації – сприяти екологічному відродженню, привертати увагу людей та влади до збереження природи.

Грястиця збірна *Dactylis glomerata* L. (хвороби) – сажка, іржа, борошниста роса.

Гуано – 1) поклади розкладеного в умовах сухого клімату посліду морських птахів; цінне азотне і фосфорне добриво; 2) штучно виготовлені теки добрив з відходів рибного та звіробійного промислів.

Гумінові кислоти (humic acids) – високомолекулярні оксикарбонові ароматичні кислоти, що можуть містити також метоксильні та карбонільні групи. Входять до складу торфу, вугілля, чорноземів та інших ґрунтів.

Гуманне ставлення до тварин – дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження і передбачають доброзичливе ставлення до тварин, сприяння якості життя тощо.

Гуміфікація (humification) – процес перетворення органічних решток рослин і тварин (внаслідок пе-

ребігу біохімічних реакцій за утрудненого доступу кисню) у високомолекулярні речовини, що утворюють специфічну групу – *гумус*.

Гумус, перегній – 1) темнозбарвлена органічна речовина, що утворюється внаслідок розкладання рослинних і тваринних решток та продуктів їх життєдіяльності (гумінові кислоти, фульвокислоти, гумін, ульмін) і визначає рівень родючості ґрунту; 2) органічна складова частина ґрунту, яка утворюється в процесі біохімічного розкладу рослинних і тваринних решток у ґрунті та формує його родючість.

Гроза – атмосферне явище, складовою якого є електричні розряди між землею та хмарами, які супроводжуються громом.

Ґрунт (soil) – природно-історичне, органо-мінеральне тіло, яке утворилося на поверхні земної кори в результаті тривалого впливу біотичних, абіотичних і антропогенних факторів, має специфічні генетико-морфологічні ознаки і властивості (родючість), що створює відповідні умови для росту і розвитку рослин.

Ґрунт відкритий – земельні ділянки без укриття, які зайняті овочевими культурами, декоративними рослинами тощо.

Ґрунт закритий – форма вирощування рослин у захищеному ґрунті (теплиця, оранжерея). Під укриттям створюється особливе середовище, яке сприятливе для розвитку рослин.

Ґрунтова маса – знятий родючий шар ґрунту.

Ґрунтове обстеження – визначення будови та властивостей ґрунтів, структури ґрунтового покриву.

Ґрунтова втома – процес нагромадження у ґрунті токсичних речовин, хвороботворних мікроорганізмів, значне зниження продуктивності сільськогосподарських культур за беззмінного їх вирощування або частого повернення на одне і те саме поле.

Ґрунтоутворення – це процес формування ґрунту в результаті взаємодії організмів і продуктів їх життєдіяльності з гірськими породами і продуктами їх вивірювання.

Д

Дальтон, Да (dalton, Da) – умовна одиниця маси, яка відповідає масі $1/12$ маси атому Карбону (ізотопу ^{12}C) і дорівнює $1,6605 \cdot 10^{-24}$ г. Названа на честь англійського хіміка Д. Дальтона.

Дані аудиту (audit data) – результати оцінювання зібраних доказів аудиту за критеріями аудиту.

Дата для харчового продукту "вжити до" – граничний термін (календарна дата) споживання харчових продуктів, які через свої мікробіологічні властивості швидко псуються, визначена оператором ринку харчових продуктів, відповідальним за інформацію про харчовий продукт, після спливу якої харчовий продукт може вважатися небезпечним для здоров'я людини.

Дата завершення дослідження (експерименту) – дата підпису керівником дослідження заключного звіту.

Дата закінчення терміну придатності – дата, розміщена на етикетці контейнера препарату, що зазначає час, до якого серія цього препарату, як очікується, буде відповідати затвердженій специфікації (специфікації, що використовується протягом терміну зберігання) при зберіганні у визначених умовах; після закінчення цієї дати ця серія препарату не повинна застосовуватися.

Дата повторних випробувань – дата, коли матеріал має бути випробуваний повторно, з метою підтвердження його придатності для використання.

Дата початку дослідження (експерименту) – дата підпису керівником дослідження плану дослідження.

Деадаптація (deadaptation) – процес зворотній адаптації, розпочинається після припинення дії чинника, що запустив пристосувальні механізми і супроводжується відновленням фізіологічного стану характерного для періоду до дії чинника.

Девастація (devastation) – комплекс заходів по знищенню збудників інфекційних та інвазійних

захворювань тваринних і рослинних організмів на великих територіях.

Дегідратація (dehydration) – 1) *хім.* термічне або хімічне відщеплення структурних елементів води (H^+ та OH^-) від органічних чи неорганічних сполук з утворенням кратних зв'язків; 2) реакція відщеплення води від молекул органічних сполук; 3) *мед.* зневоднення організму.

Дегідрогенізація (dehydrogenation) – відщеплення Гідрогену від сполук, що переважно призводить до утворення ненасичених зв'язків.

Дегельмінтизація (dehelminthization) – звільнення від гельмінтів окремо взятого організму.

Дегенерація (degeneration) – 1) виродження, погіршення з покоління в покоління певних рис або властивостей організму, як результат несприятливих умов існування; 2) переродження, глибокі структурні зміни в тканинах організму, що супроводжуються появою в них речовин, не властивих цим тканинам (жир, гіалін тощо); 3) розумове, соціальне чи біологічне виродження в лан-

цюгу поколінь людини, що характеризується морфо-фізіологічними аномаліями, розумовою слабкістю, психічними відхиленнями та схильністю до антисупільних вчинків.

Дегідрогенази (dehydrogenases) – ферменти класу оксидоредуктаз, які каталізують реакції відщеплення Гідрогену від одного субстрату і переносять його на інший. Забезпечують катаболізм усіх типів поживних речовин.

Деградація (degradation) – 1) поступове погіршення, виродження, занепад, рух назад; 2) руйнування або модифікації речовини, в тому числі забрудників.

Деградація ґрунту (soil degradation) – це процес, що призводить до часткової втрати ґрунтом накопичених раніше речовин, які споживаються рослинами (гумус, солі), та організмів, що сприяють їх розвитку (мікрофлора та ін.).

Деградація земель (land degradation) – природне або антропогенне спрощення ландшафту, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій

земель та інших органічно пов'язаних із землею природних компонент.

Деемульсація (demulsification) – руйнування емульсій за допомогою хімічних чи фізичних чинників (як правило з метою подальшого розділення фаз, що утворились).

Деадаптація (disadaption) – відвикання від звичних умов життя.

Деактивація (deactivation) – 1) втрата енергії збудженою молекулярною частинкою; 2) видалення радіоактивних речовин із зараженої місцевості, поверхні, предметів тощо.

Дезінсекція (disinsection) – комплекс заходів проти шкідливих комах та кліщів. Знищення кліщів називають також дезакаризацією.

Дезінтеграція (desintegration) – розпадання цілого на складові частини, елементи.

Дезінфекція (disinfection) – знищення збудників інфекційних хвороб у довікллі фізичними, хімічними та біологічними методами; заходи щодо знищення у се-

редовищі життєдіяльності людини збудників інфекційних хвороб (дезінфекція) та їх переносників – комах (дезінсекція) і гризунів (дератизація).

Дезодоранти (deodorants) – засоби, що усувають неприємні запахи у побутових приміщеннях та тіла людини.

Дезодорація (deodorization) – сукупність заходів, які спрямовані на усунення неприємних запахів. Розрізняють дезодорацію повітря (від запахів, утворених внаслідок гниття органічних субстратів) та води – позбавлення її запаху і присмаку.

Дезодорація стічних вод (deodorization of waste water) – заходи спрямовані на усунення неприємних запахів, знищення запаху з одночасним видаленням частки шкідливих компонентів газу, що виділяється в разі скупчення стічних вод та деяких продуктів їх очищення.

Деіонізація (deionization) – 1) вилучення розчинених іонів із розчину при пропусканні його через колонку з іонообмінниками, що обмінюють різні катіони на протони, а аніони на гідроксиланіон.

Декларація безпеки – документ, який визначає комплекс заходів, що вживаються суб'єктом господарської діяльності з метою запобігання аваріям, а також забезпечення готовності до локалізації, ліквідації аварій та їх наслідків.

Декларація про відходи (waste declaration) – документ, який згідно з Законом України подають власники відходів у разі, коли їх діяльність призводить до утворення небезпечних відходів або відходів, що не є небезпечними, якщо річний обсяг їх утворення перевищує 50 тонн.

Декларація про провадження господарської діяльності – документ, яким суб'єкт господарювання повідомляє дозвільний орган про свою відповідність вимогам законодавства до певного виду господарської діяльності (у тому числі матеріально-технічної бази, кваліфікації персоналу, якщо це зумовлено особливостями провадження відповідного виду господарської діяльності) та на підставі якого набуває право на провадження заявленого виду господарської діяльності і несе передбачену законом відповідальність.

Деконтамінація, знезараження (decontamination) – процес обробки, при якому відбувається видалення збудників інфекційних захворювань, в результаті чого використання обробленого предмета стає безпечним (очищення, дезінфекція, стерилізація).

Декоративне садівництво (landscape gardening) – це підгалузь господарства, яка включає: зелене будівництво, утримання зелених насаджень, формування ландшафтів, квіткове оформлення територій, вирощування посадкового та посівного матеріалу, квіткових та декоративних культур та утримання до віку знесення.

Декоративні рослини (ornamental plants) – квіти, газонні трави, цибулини, бульбоцибулини, сіянці і саджанці, живці, мікроживці та рослини-регенеранти, що використовуються в декоративних цілях.

Делеція (deletion) – хромосомної перебудови, в процесі якої втрачається частина генетичного матеріалу, якої міститься в хромосомі, що може привести до мутації.

Денатурація (denaturation) – порушення вторинної та третинної структури полімерних біомолекул (білки, нуклеїнові кислоти) зі збереженням первинної структури за дії різних денатуруючих чинників (екстремальні температури, рН середовища, хімічних речовин), що призводить до втрати ними біологічної активності; денатурація може бути повною або частковою, зворотною або незворотною.

Денітрифікація (denitrification) – 1) відновлення ґрунтовими та водними бактеріями солей нітратної кислоти (нітратів) до нітри-тів, вільного азоту та аміаку, процес призводить до збіднення ґрунту; 2) енергетичний процес окиснення мікроорганізмами органічних речовин в анаеробних умовах, коли кінцевими акцепторами електронів є нітрати, нітрити та сульфати (анаеробне дихання).

Депозит (depot) – біол. орган чи тканина організму, у якій проходить вибіркове накопичення речовини.

Депонування отрути (deposition of poison) – властивість отрути вибірково накопичуватись в органах і тканинах організму.

Дератизація (deratization) – знищення шкідливих гризунів у приміщенні та прилеглих територіях.

Дерево – життєва форма рослини з багаторічним здерев'янілим головним стеблом (стовбуром) та гілками, що утворюють крону.

Державна реєстрація ГМО – занесення ГМО до реєстру з урахуванням оцінки їх ризику щодо впливу на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища з метою подальшого отримання дозволу на практичне використання ГМО в Україні відповідно до їх господарського призначення.

Державна санітарно-епідеміологічна експертиза – це вид професійної діяльності органів державної санітарно-епідеміологічної служби, що полягає у комплексному вивченні об'єктів експертизи з метою виявлення можливих небезпечних факторів у цих об'єктах, встановленні відповідності об'єктів вимогам санітарного законодавства, а у разі відсутності відповідних санітарних норм – обґрунтуванні медичних вимог щодо безпеки об'єкта для здоров'я та життя людини.

Державна санітарно-епідеміологічна експертиза щодо безпечності харчових продуктів – професійна діяльність, яку провадять органи, установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби з метою попередження, зменшення та усунення можливого шкідливого впливу на здоров'я людини харчового продукту і яка полягає в оцінці ризику, визначенні відповідних санітарних заходів та/або технічних регламентів щодо виробництва та/або введення в обіг харчових продуктів і проведенні перевірки (розширеного контролю) на відповідність цим заходам та регламентам наданого виробником або постачальником зразка харчового продукту, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу харчових продуктів, а також нових технологій і технологічного обладнання.

Державна технічна політика в агропромисловому комплексі – цілеспрямована законодавчо оформлена система організаційно-економічних і правових заходів, які здійснюються органами виконавчої влади для формування взаємопов'язаних процесів створення, випробування, виробництва, реалізації, використання

та обслуговування технічних засобів, наукового, інформаційного і кадрового забезпечення агропромислового комплексу;

Державна Фармакопея України – нормативний акт, який містить загальні вимоги до лікарських засобів та ветеринарних лікарських засобів, фармакопейні статті, а також методики контролю якості лікарських засобів.

Державний агент із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки – державне підприємство або господарське товариство, частка держави в статутному фонді якого становить не менше 75 відсотків, яке визначене на конкурсних засадах Кабінетом Міністрів України на реалізацію міжнародних договорів із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки.

Державний ветеринарний інспектор – ветеринарний лікар, який працює в системі компетентного органу та уповноважений на видачу ветеринарних документів та здійснення заходів державного контролю за дотриманням законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин.

Державний еталон – первинний або вторинний еталон, що перебуває в державній власності.

Державний кадастр тваринного світу – це систематизована сукупність відомостей про географічне поширення видів тварин, їхню чисельність і стан, характеристики середовища їхнього існування і сучасного господарського використання, а також інші дані, необхідні для забезпечення охорони та раціонального використання тваринного світу.

Державний контроль – діяльність (нагляд, інспектування, схвалення, аудит, моніторинг, огляд, відбір зразків та їх дослідження (випробування) та інші подібні за своїм змістом дії), що провадиться з метою проведення перевірки відповідності законодавству про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Державний моніторинг – 1) здійснення послідовності спостережень та/або вимірювань відповідно до щорічного плану з метою отримання загального уявлення про стан справ щодо виконання законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів; 2) збір даних

про загально національний стан справ щодо вмісту забруднюючих речовин, ксенобіотиків, залишків пестицидів та медичних препаратів в природному середовищі та об'єктах санітарних заходів для прийняття на їх основі рішень та вжиття заходів з метою підвищення рівня захисту здоров'я споживачів.

Державний нагляд – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених чинним законодавством України, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийняттого рівня небезпеки для населення та довкілля.

Державний реєстр ГМО – спеціалізований перелік ГМО, які пройшли реєстрацію, з визначенням їх подальшого господарського призначення.

Державний реєстр ГМО-джерел харчових продуктів та кормів – спеціалізований перелік

ГМО, відносно яких на підставі міжнародних правил і критеріїв оцінки безпечності для здоров'я людини і тварин зроблено висновок про можливість їх використання в якості харчових продуктів та/або кормів.

Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні – офіційний перелік сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва – перелік суб'єктів насінництва та розсадництва, які виробляють насіння та/або садивний матеріал для реалізації відповідно до існуючих вимог.

Державний резервний насінневий фонд – запас базового та сертифікованого насіння.

Дерматологічні засоби захисту – застосовуються при виконанні технологічних процесів, коли має місце контакт з речовинами та матеріалами, які негативно впливають на шкіру. Зазвичай використовують пасту та мазі, які поділяються на гідрофільні та гідрофобні. Гідрофільні – легко розчиняються у воді та за-

хищають шкіру від жирів, мас-тил, нафтопродуктів. Гідрофобні – не розчиняються у воді та використовують для захисту від розчинів солей, кислот та лугів низької концентрації. На чисту та здорову шкіру рук, а за необхідності й обличчя, перед початком роботи наносять спеціальну пасту чи мазь, яку пізніше змивають. Вибір засобів захисту шкіри залежить від характеру роботи та шкідливої речовини, з якою працівник контактує.

Десенсибілізація (біологічна) – зменшення або усунення чутливості організму людини чи тварин до повторного введення хімічної речовини (переважно білка), що спричиняють виникнення алергічного стану.

Десикант (desiccant) – 1) хімічний зневоднюючий агент, осушувальний засіб, що здатний поглинати або хімічно зв'язувати воду середовища (молекулярні сита, адсорбенти, хімічні речовини). За ефективністю використання їх розташовують наступним чином: $\text{CaCl}_2 < \text{CaO} < \text{NaOH} < \text{MgO} < \text{CaSO}_4 < \text{H}_2\text{SO}_4 < \text{силікагель} < \text{P}_2\text{O}_5$; 2) пестицид, що викликає зневоднення рослин, прискорює

їх дозрівання та полегшує збирання врожаю (бавовник, рис, картопля та ін.).

Десорбція (desorption) – 1) процес, зворотний до сорбції, пов'язаний з видаленням адсорбата з поверхні адсорбента або речовини, абсорбованої в усьому об'ємі адсорбенту; 2) процес, при якому раніше адсорбована речовина в міжфазному шарі замінюється іншою – сильнішим адсорбатом.

Деструкція (destruction) – порушення, руйнування структури чогось (наприклад, полімерів).

Детергенти (detergents) – 1) поверхнево активні синтетичні речовини, що застосовують у якості миючих засобів та емульгаторів. Стійкі забрудники довкілля, погано розкладаються мікроорганізмами. При надходженні із стічними водами можуть викликати значне погіршення екологічного стану водойм. 2) водорозчинна поверхнево активна речовина (або суміш таких речовин), яка надає миючих властивостей її розбавленим розчинам. Такий розчин стає здатним очищати поверхню; 3) загальна назва ряду хімічних сполук, що містять поверхнево активні речовини (ПАР) і

використовуються для прання та очищення різноманітних поверхонь. Розрізняють аніонні, катіонні та безіонні детергенти.

Детоксикація (detoxification, detoxication) – 1) зниження токсичності речовини при дії різних чинників; 2) процес хімічного перетворення токсичних молекул у практично не токсичні або менш токсичні речовини.

Детоксикація пестициду (pesticide detoxification) – перетворення речовини на інші хімічні сполуки, які не токсичні або менш токсичні.

Детрит (detritus) – 1) продукт механічного руйнування решток рослин і тварин та продуктів життєдіяльності живих організмів, заселений мікроорганізмами, який перебуває у завислому стані у воді або осів на дно водойми; 2) *мед.* продукт розкладання тканин чи хвороботворних субстанцій; 3) нагромадження уламків гірських порід, що складаються із скелетів безхребетних тварин та кісток хребетних тварин.

Дефект (defect) – 1) будь-яке відхилення виготовленої продукції від вимог, встановлених нормативно-технічною документацією;

2) невідповідність, встановлена при використанні.

Дефлокулятори – речовини, які використовують для підвищення стійкості суспензій та емульсій (перешкоджають злипанню дрібних часточок).

Дефлорант (deflorant) – речовина (пестицид), що використовується для знищення цвіту рослин з метою регулювання їх плодоношення.

Дефляція (deflation) – видування вітром частинок, зокрема, з ґрунту, піску в пустелях.

Дефоліанти (defoliant) – пестициди, що пришвидшують процес опадання листя. Використовують перед збиранням врожаю.

Дефоліація – штучне позбавлення рослини листків за допомогою дефоліантів.

Джерело викиду (забруднюючої речовини) – об'єкт, підприємство, цех, агрегат, устаткування та інше, з якого надходить і розповсюджується в атмосферному повітрі забруднююча речовина.

Джерело інфекції (збудника інфекційної хвороби) – людина або

тварина, заражені збудниками інфекційної хвороби.

Джерело питного водопостачання – водний об'єкт, вода якого використовується для питного водопостачання після відповідної обробки або без неї.

Джоуль, Дж – одиниця енергії і кількості теплоти; 1 Дж дорівнює роботі постійної сили величиною 1 Ньютон (Н) при переміщенні точки прикладання сили на відстань 1 м у напрямку дії сили.

Дивергенція (divergence, divergency) – 1) розходження ознак у організмів однієї систематичної групи в процесі еволюції; 2) розділення одного угруповання на кілька за дії як зовнішніх, так внутрішніх причини.

Дигресія (digression) – це погіршення стану екосистеми під впливом зовнішніх чи внутрішніх чинників. Характеризується порушенням складу і структури біогеоценозів. Розрізняють ендодинамічну, екзодинамічну та антроподинамічну дигресії. Прикладами є ураження чи руйнування екосистем внаслідок лісових пожеж, тривалих підтоплень, виснаження пасовищ, розливу нафтопродуктів тощо.

Дибіонти – 1) організми, що живуть в різних середовищах (наприклад, у водному і повітряному); 2) організми, що живуть за рахунок двох господарів (паразит, що живе у двох різних середовищах).

Дим – 1) дисперсна система завислих у газовому середовищі твердих частинок; 2) аерозоль, що утворюється при неповному спалюванні, термічному розкладі або випаровуванні речовини. Його частинки можуть бути твердими, або містити у своєму складі і частину рідких крапель, наприклад, смог.

Диморфізм – наявність в межах одного виду двох різних форм особин, різновидність поліморфізму.

Динаміка екосистеми – зворотні або незворотні зміни екосистеми, які відбуваються під впливом зовнішніх чинників чи внутрішніх суперечностей у процесі її розвитку.

Динаміка пестицидів у середовищі – якісна чи кількісна зміна пестицидів під впливом факторів довкілля.

Дисадаптація (dysadaptation) – порушення механізму адаптації у живих організмів до зміни умов навколишнього середовища.

Дисиміляція – біол. один з етапів обміну речовин у живому організмі, що характеризує розпад складних хімічних сполук до простіших, а результатом цього – є оновлення живої матерії та утворення потрібної для життєдіяльності енергії. Протилежний процес – асиміляція.

Дисоціація (dissociation) – хім. процес розпаду складних хімічних сполук на складові компоненти та/чи елементи.

Диспергування (dispersion) – 1) процес подрібнення речовин у будь-якому середовищі; 2) розбавлення забрудника шляхом поширення в атмосфері завдяки дифузії чи турбулентності; 3) розсіювання дрібно подрібненої речовини в середовищі (рідкому або газовому).

Дисперсійний аналіз – мат. аналіз, суттю якого є перевірка значимості відмінності між середніми (усередненими) величинами за допомогою порівняння (аналізу) дисперсій. Зокрема, поділ загальної дисперсії на декілька

джерел дозволяє порівняти дисперсію, викликану різницею між групами з дисперсіями, зумовленими внутрішньогруповими варіаціями.

Дисперсія (dispersion) – 1) *мат.* квадрат стандартного відхилення, що є мірою внесків різних похибок у загальну точність; 2) *хім.* завись дуже дрібних частинок речовини в певному середовищі.

Дисперсність – *хім.* ступінь подібності на окремі часточки твердих і рідких речовин.

Дистилятор (distiller) – прилад для одержання дистильованої (бідистильованої) води шляхом перегону.

Дистиляція (distillation) – метод очистки рідин чи розділення рідких сумішей шляхом відділення рідини від твердого тіла або від іншої рідини при її випаровуванні та наступній конденсації.

Диференціація (differentiation) – 1) розділення цілого на різні частин, форми або ступеня; 2) виділення складних елементів; 3) виникнення нових утворень в процесі еволюційного розвитку.

Дифузія (diffusion) – взаємне проникнення та змішування молекул газоподібних, рідких чи твердих тіл, що знаходяться в контакті (самодовільне вирівнювання концентрації речовин в системі).

Дихальний ланцюг *див. електрон-транспортний ланцюг.*

Дичина – здобуті під час полювання птахи і звірі, м'ясо яких вживається в їжу.

Діагностика (diagnostics) – комплекс лабораторних досліджень (випробувань) та/або інших заходів, спрямованих на встановлення діагнозу.

Діагностика інтоксикації (diagnostics of intoxication) – це процес, який включає цілеспрямоване обстеження, інтерпретацію отриманих результатів та їх узагальнення для встановлення діагнозу; основні види діагностики: 1) клінічна – виявлення ознак інтоксикації, які характерні для конкретної отрути або групи сполук, що близькі по механізму дії; 2) лабораторна – ідентифікація отрути або її метаболітів в біосубстратах, а також дослідження (найчастіше біохімічні), які спрямовані на встановлення

характерних для дії отрути змін органів та їх систем; 3) патоморфологічна – встановлення специфічних прижиттєвих або посмертних морфологічних ознак інтоксикації.

Діагностичний засіб, що застосовується «*in vitro*» – засіб, що призначений виробником для дослідження зразків, виключно (або з основною метою) для одержання інформації: стосовно діагностики імунної системи та виявлення збудників інфекційних хвороб тварин, або моніторингу епізоотичної ситуації.

Діамфотоксин (diamphotoxin) – це токсин, який виділений з лялечок діамфідії; один із найсильніших природних токсинів. За хімічною будовою – поліпептидний ланцюг з молекулярною масою 60 кДа. Викликає гемоліз еритроцитів, гемоглобінурією та нефрит.

Діаспора – це частина рослини, що відокремлюється від неї природно і виконує функцію поширення та розмноження (наприклад, спора, насіння, плід); розсіювання по світу представників якогось народу.

Діапауза – період розвитку тварин, який характеризується різким зниженням обміну речовин і зупинкою формують процесів, що допомагає їм вижити при несприятливих умовах.

Дієтична добавка (dietary supplement) – харчовий продукт, що споживається у невеликих визначених кількостях додатково до звичайного харчового раціону, який є концентрованим джерелом поживних речовин, у тому числі білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин (цей перелік не є виключним), і виготовлений у вигляді таблеток (пігулок), капсул, драже, порошків, рідин або інших формах.

Діоксид сірки (sulfur dioxide) – безбарвний газ з різким запахом, з водою утворює сірчисту кислоту.

Діоксини (dioxins) – узагальнена назва великої групи поліхлорованих сполук ароматичного ряду, а також поліхлорованих біфенілів (ПХБ) і поліароматичних вуглеводів (ПАВ).

Діюча речовина, д.р. (active ingredient, a.i.) – 1) активний інгредієнт пестициду, на основі

якого виготовляють різні препаративні форми, що обумовлює їх властивості; 2) частина добрив, яка може засвоюватись рослинами.

Дія вибіркова (selective action) *див. дія специфічна.*

Дія випадкова (accidental action) – непередбачений контакт організму з речовиною або фізичним чинником зовнішнього середовища.

Дія гонадотоксична (gonadotoxicity) – це здатність речовини чи іншого чинника проявляти токсичну дію на статеві залози і систему їх регуляції.

Дія (речовини) довічна (lifelong action) – здатність речовини викликати певний ефект протягом всього життя; в умовах експерименту використовується для вивчення віддалених наслідків дії шкідливих речовин.

Дія екотоксикантів пряма – це безпосереднє ураження організмів певної популяції або декількох популяцій екотоксикантами або їх сукупністю у ксенобіотичному профілі середовища.

Дія ембріотоксична (embryotoxic action) – токсичність речовини по відношенню до ембріону.

Дія інтермітуюча (intermittent action) – чергування періоду впливу речовини в одних дозах (концентраціях) з періодами дії в інших дозах (концентраціях) або з періодами повної відсутності дії.

Дія комбінована (combined action) – одночасний або послідовний вплив декількох чинників на організм за умов однакового шляху їх надходження.

Дія наркотична (narcotic action) – здатність речовини змінювати функціональний стан центральної нервової системи, викликаючи при цьому звикання, тобто необхідність у повторному прийманні.

Дія парентеральна – метод введення речовини, не через шлунково-кишковий тракт, а іншим способом (упорскування підшкірно, вливання внутрішньовенне тощо).

Дія пестициду на рослину – 1) може бути *прямою* (виявляється

при безпосередньому проникненні токсиканту до рослини через корені, стебла, листя) та *опосередкованою* (у результаті більш активного або пригніченого розвитку мікрофлори ґрунту під впливом застосованого пестициду, а також режиму живлення); 2) *загальною* (в результаті швидкого поширення по судинній системі рослини та проникнення у різні органи і тканини) або *локальною* (при локалізації на окремих ділянках проникнення); 3) *пошкоджувальною, пригнічувальною або стимулюючою* (у залежності від фізико-хімічних властивостей пестицидів, особливостей їх застосування та характеристик рослин).

Дія повторна (repeated exposure) – 1) вплив чинників на організм, що здійснюється кілька разів; 2) регулярне введення речовини одним або декількома шляхами.

Дія (речовини) професійна (occupational exposure) – вплив на працівників шкідливих речовин в процесі їх виробництва або використання.

Дія (речовини) резорбтивна (resorptive effect) – проявляється

після всмоктування речовини в кров.

Дія речовини (substance action) – здатність речовини викликати певний ефект.

Дія специфічна (specificaction) – здатність чинників впливати на певні види клітин, тканин, органи, організми.

Дія сумісна (combined action) – одночасний або послідовний вплив декількох чинників на організм за умов різних шляхів їх надходження.

Дія тератогенна (teratogenic action) – здатність чинників при впливі на організм, особливо під час вагітності, індукувати тератогенез і/або появу відхилень в постнатальному розвитку нащадків.

Дія токсиканта місцева – виявляється у місці введення (аплікації) токсиканта.

Дія токсична (toxic action) – здатність речовини впливати на живі організми, що характеризується порушенням їх фізіологічного стану та обміну речовин; поділяється: 1) у залежності від впливу на: пряму або непряму (опосередковану); 2) у залежності від терміну дії поділяється на: *гостру*,

підгостру та хронічну; 3) у залежності від шляху надходження токсикантана: *оральну і дермальну токсичність* – визначається тими наслідками, які виникають після надходження до організму через шлунково-кишковий тракт чи потраплянням на шкірний покрив; *інгаляційну токсичність* – визначається тими шкідливими наслідками, які виникають після інгаляційного надходження до організму.

Дія шкірноаривна (blistering action) – здатність речовини при впливі на шкіру і слизові оболонки і викликати їх ушкодження, зокрема, нариви.

Діяльність лабораторії АПК – основними завданнями є: а) інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності АПК; б) контроль функціонування та поліпшення систем управління якістю досліджень у лабораторіях, акредитованих на відповідність вимогам ДСТУ ISO/IEC 17025:2017; в) розробка, впровадження, актуалізація та коригування документів систем управління; г) організація роботи з розгляду та своєчасності надання відповіді на звернення та скарги громадян; д) організація та контроль проведення калібрування, повірки, атестації засобів

вимірювальної техніки, допоміжного та випробувального обладнання; е) проведення науково-дослідних робіт за окремими напрямками аграрного виробництва та суміжних галузей.

Добавка (supplement) – речовина будь-якої природи, додана (звичайно в невеликій кількості) з певною метою до іншої речовини чи суміші речовин.

Добавки біологічно активні (biologically active additives) – це природні або штучні біологічно активні речовини, а також їх композиції, які призначені для безпосереднього прийому з їжею або введення у склад продуктів харчування з метою збагачення раціону харчування (покращення харчової цінності їжі), підтримання нормальної життєдіяльності організму чи профілактики і допоміжної терапії різних патологічних станів.

Добавки до пестицидів – це хімічні сполуки, що додаються до пестицидної формуляції або бакової суміші для збільшення біологічної ефективності пестициду, підвищення стабільності суспензій та емульсій; підвищення прилипання і утримання

пестицидів; нейтралізації шкідливих домішок; розбавлення діючої речовини для її перенесення або розподілу на об'єкти; зниження поверхневого натягу, поліпшення змочування об'єктів, що обробляються.

Добазове насіння – насіння первинних ланок насінництва, що використовують для подальшого його розмноження і отримання базового насіння.

Добове надходження терпиме (tolerable daily intake) – кількість речовини, яка може бути поглинена організмом з їжею чи питною водою щодобово протягом тривалого часу без ризику для здоров'я людини; чисельно дорівнює добутку максимально допустимої добової дози і маси організму.

Добрива (fertilizers) – органічні та неорганічні речовини, які застосовують для поліпшення умов живлення культурних рослин з метою підвищення урожаю та поліпшення його якості.

Добрива біологічні (biological fertilizers) – це специфічні ґрунтові мікроорганізми, які, разом з синтезованими ними біологічно-

активними речовинами, застосовуються для забезпечення культури доступними формами азоту, фосфору та калію, а також стимуляції їх росту і розвитку, збільшення урожайності та покращення якості продукції.

Добрива органічні (organic fertilizers) – добрива, що містять елементи живлення рослин переважно у формі органічних сполук: гній, компости, торф, тирса, солома, зелене добриво, мул (сапропель), промислові та господарські відходи та інші.

Доведений діапазон прийнятності – визначений діапазон параметра процесу (за умови зберігання інших параметрів постійними) робота в якому буде приводити до вироблення продукції, що задовольняє відповідним критеріям якості.

Довжина хвилі (wavelength) – 1) відстань у напрямку розповсюдження хвилі між двома послідовними точками, що коливаються в одній фазі; 2) відстань між суміжними піками хвилеподібних коливань електромагнітного випромінювання. Різна довжина хвилі світла відповідає різному його кольору, а звуку – його тону (висоті).

Довкілля – див. *навколишнє середовище*.

Догляд за полігоном після закриття – дії, які пов'язані з утриманням полігону після його закриття, контролем і моніторингом параметрів навколишнього природного середовища, усуненням можливих негативних впливів полігону на навколишнє природне середовище та здоров'я людини, протягом 30 років після припинення експлуатації.

Договір – письмова, датована та підписана угода між двома чи більше сторонами, що визначає будь-які домовленості щодо розподілу обсягу робіт і обов'язків, а також, якщо доречно, фінансових питань.

Доза (dose) – 1) основна міра експозиції, яка характеризує кількість хімічної речовини, що впливає на організм; 2) певна, точно відміряна кількість чогось (наприклад, речовини, енергії випромінювання), яка передається від системи-чинника до системи-об'єкту.

Доза абсолютно летальна, LD₁₀₀ (absolute lethal dose,

LD₁₀₀) – найменша кількість речовини, яка викликає загибель 100% експериментальних тварин.

Доза добова (daily dose) – доза, яка дорівнює добутку разової дози впливу на кількість впливів на організм протягом доби.

Доза добова максимально допустима (maximum permissible daily dose) – максимальна доза речовини, щодобове потрапляння якої в організм тварини протягом усього життя не викликає захворювань або відхилень в стані здоров'я, що виявляються сучасними методами досліджень і не чинять вплив на нащадків; виражають як: 1) відношення одиниці маси речовини до одиниці маси організму, наприклад мг/кг маси тіла; 2) відношенню недіючої дози до коефіцієнту запасу.

Доза еквівалентна (equivalent dose) іонізуючої радіації – це доза, поглинена в органі чи тканині, яка помножується на відповідний радіаційний зважувачий фактор (одиниця вимірювання – зіверт, Зв).

Доза ефективна (effective dose) іонізуючої радіації – добуток ек-

вівалентних доз в окремих органах і тканинах на відповідні тканини зважуючі фактори; використовуються для оцінки ступеня ризику виникнення віддалених наслідків опромінення всього тіла людини та окремих органів і тканин з урахуванням їх радіочутливості (одиниця вимірювання – Dee).

Доза індивідуальна (individual dose) – 1) кількість одиниць фізичного чинника або речовини, що припадає на одну особину і певним чином впливає на даний організм; 2) кількісна характеристика радіації, що отримує організм за певний проміжок часу.

Доза колективна (collective dose) – характеристика загального радіаційного (променевого) навантаження на окремі групи населення (колективи).

Доза/концентрація середня добова впливу протягом життя (ADD/ADC або LADD/LADC) – потенційна добова доза/концентрація, усереднена за період впливу речовини. Період експозиції для канцерогенів – 70 років.

Доза летальна (смертельна) (lethal dose, LD₅₀ та LD₁₀₀) – мінімальна кількість шкідливого

чинника, що призводить до смерті організму. Найчастіше використовується позначення LD₅₀ або LD₁₀₀, тобто величина, яка обумовлює загибель 50% або 100% організмів. Виражають у міліграмах на кілограм маси тіла (мг/кг), а при нанесенні на шкіру (мг/см²).

Доза максимальна терпима, LD₀ (maximum tolerable dose, LD₀) – найбільша кількість речовини, вплив якої не призводить до загибелі організму.

Доза найвища неефективна NOAEL (no observed adverse effect level, NOAEL) чи NOEL (no observed effect level, NOEL) – найбільша кількість речовини, вплив якої на організм не викликає прояву ефекту (недіючий рівень доз); найвища доза, при якій не спостерігалось токсичного або несприятливого впливу; показник хронічної токсичності (мг/кг).

Доза найнижча токсична LOAEL (lowest observed adverse effect level, LOAEL) чи LOEL (lowest observed effect level, LOEL) – найнижча доза, при якій спостерігався токсичний або несприятливий ефект; найнижчий спостережений рівень ефекту.

Доза насичувальна (saturating dose) – загальна маса біологічно активної речовини, що введена у певних кількісних значеннях через чіткі проміжки часу спричиняє специфічний ефект.

Доза підтримуюча (maintenance dose) – *фарм.* кількість препарату, що протягом зазначеного часу при багаторазовому введенні зберігає ефект специфічної дії.

Доза поглинута (absorbed dose) – 1) кількість речовини, яка поглинається біологічним об'єктом (організмом, органом, тканиною); 2) в радіобіології – кількість енергії, яка поглинається одиницею маси об'єктом, який опромінюється.

Доза препарату (лікарського) (drug dose) – кількість препарату в одиницях маси на одиницю поверхні, об'єму або маси дослідного об'єкта.

Доза середньолетальна кумулятивна – при багаторазовому введенні частки якої від середньолетальної дози/концентрації протягом 2-х тижнів спостерігається загибель половини організ-

мів та може бути отримана експериментальним і розрахунковим методом.

Доза середня ефективна, ED₅₀ (median effective dose, ED₅₀) – кількість речовини, що викликає певний ефект у 50 % стандартної групи при певному терміні спостереження.

Доза смертельна/летальна мінімальна, LD_{min} (minimum lethal dose, LD_{min}) – найменша кількість речовини, яка при потрапленні в організм викликає загибель окремих особин експериментальних тварин.

Доза смертельна/летальна середня, LD₅₀ (median lethal dose, LD₅₀) – кількість речовини, що викликає загибель 50 % тварин у стандартному досліді при певному терміні спостереження.

Доза сублетальна (sublethal dose) – доза шкідливого чинника (радіації, хімічних речовин тощо), за якої значно порушуються життєві функції організму (обмін речовин і перетворення енергії, розвиток, розмноження, ріст, харчування тощо) і можливе виникнення канцерогенного, мутагенного та інших ефектів, але

не приводить до швидкої загибелі організму.

Доза терапевтична (therapeutic dose) – *фарм.* кількість фармацевтичного препарату, вплив якого на організм викликає терапевтичний ефект (лікування хвороб).

Доза індивідуальна токсична – це певна кількість токсичної речовини, яка визначає ефект дії за її впливу на окрему особину.

Доза ударна – кількість речовини, що введена одночасно для досягнення максимальної дії у найкоротший термін із моменту застосування для досягнення специфічної дії.

Дозвіл на добування (у мисливстві) – документ (ліцензія, відстрільна картка, дозвіл на селекційний, діагностичний та науковий відстріл), який дає право на добування (в тому числі відлов) дикої тварини (тварин), а також право на використання (транспортування, перенесення, зберігання) продукції полювання.

Дозвільна/ погоджувальна процедура – сукупність дій, що здійснюються адміністраторами та дозвільними органами під час

проведення погодження (розгляду), оформлення, надання висновків тощо, які передують отриманню документа дозвільного характеру.

Дозвільні органи – суб'єкти надання адміністративних послуг, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону видавати документи дозвільного характеру.

Дозиметр (dosimeter) – прилад для вимірювання дози іонізуючого випромінювання; показує дозу, одержану за певний проміжок часу.

Докази канцерогенності для тварин – у експериментальних дослідженнях доведено причинний зв'язок між дією речовини та збільшенням частоти розвитку злоякісних пухлин у тварин. Результати одержані на кількох видах, лініях тварин чи в кількох експериментах, особливо при використанні різних шляхів введення або кількох доз. При цьому встановлено незвично велику для цього виду тварин частоту індукованих пухлин або їх нетипову локалізацію, термін появи.

Доклінічні дослідження/випробування – дослідження (випробування) зразка в лабораторних умовах для отримання даних щодо його властивостей та/або безпечності, з метою подання на розгляд до відповідних регуляторних органів.

Документ відповідності – декларація, звіт, висновок, свідоцтво, сертифікат (у тому числі сертифікат відповідності) або будь-який інший документ, що підтверджує виконання заданих вимог.

Документ дозвільного характеру – дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді (запис про наявність дозволу, висновку, рішення, погодження, свідоцтва, іншого документа в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань), який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської

діяльності або видів господарської діяльності.

Домінанти (dominates) – 1) види, що кількісно переважають у певному угрупованні або в певному проміжку часу, як правило, порівняно з близькими формами або з формами, що належать до одного рівня екологічної піраміди чи ярусу рослинності; 2) види, що панують у певній групі особин, угруповань.

Домінантність, домінування (dominance) – здатність виду займати панівне становище у угрупованні та спричиняти переважний вплив на біоценотичні процеси; 2) форма взаємозв'язку парних (алельних) генів, за якої один із них має пріоритет першочерговості і визначає відповідну ознаку особини порівняно до іншого гену – рецесивного; 3) панівне становище тварини у стаді, гурті, зграї тощо порівняно до інших особин того самого виду.

Донний водовипуск – споруда, що призначена для регулювання рівня води, повного скиду води з водойми, а також для переміщення об'єктів аквакультури у рибовловлювач.

Допоміжний матеріал для переробки харчових продуктів – це матеріал, за винятком матеріалів, з яких виготовлено обладнання та інвентар, що не споживаються у їжу, а використовуються під час виробництва або переробки харчового продукту або його складових, результатом чого є присутність залишків у кінцевому харчовому продукті.

Допоміжні засоби для переробки кормів – це речовина, що не є кормом, але при додаванні під час переробки кормів або кормових матеріалів з метою досягнення технологічних цілей, може спричинити появу залишків речовин або їх похідних у готовому продукті. Однак за умови, що такі залишки не справляють шкідливого впливу на здоров'я тварин, людей чи стан довкілля та не мають жодного технологічного впливу на готовий продукт.

Допосівне і допосадкове застосування гербіцидів ґрунтової дії – проводиться під час передпосівної культивуації (дисковою чи зубовою бороною) у вологий шар ґрунту. При цьому не допускається розрив у часі між обприскуванням і загортанням.

Допустима добова доза, ДДД (acceptable daily intake) – максимальна доза токсичної речовини, щоденне потрапляння якої до організму протягом тривалого часу відбувається без ризику для здоров'я людини; добова кількість речовини, щоденне надходження якої до організму з їжею, з урахуванням маси тіла людини, протягом усього життя не впливає шкідливо на її здоров'я та здоров'я майбутніх поколінь.

Допустимі рівні залишків пестицидів (Maximum Residue Levels, MRLs) – максимально дозволений рівень залишку пестицидів у харчових продуктах, що встановила Європейська Комісія для імпорту продуктів рослинного і тваринного походження, з метою захисту споживачів від неприйнятних рівнів залишкового вмісту пестицидів.

Допустиме тижневе надходження (acceptable weekly intake) – кількість токсичної речовини, яка може потрапляти в організм з їжею та питною водою кожного тижня протягом тривалого часу без ризику для здоров'я людини.

Дорожньо-транспортна пригода (road traffic accident) – подія, що сталася під час руху дорожнього транспортного засобу, внаслідок якої загинули або зазнали травм люди чи заподіяна шкода майну. Рівень надзвичайної ситуації при дорожньо-транспортній пригоді визначається відповідно до Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Дослідницька установа – юридична особа, в тому числі її структурні підрозділи, що забезпечені працівниками, приміщенням, обладнанням, тест-системами та іншими ресурсами, необхідними для проведення екотоксикологічних та інших випробувань.

Достовірність одержаного результату – характеризує відповідність отриманого результату справжній (реальній) величині, що характеризує речовину, яка піддавалась аналітичним випробуванням.

Досьє специфікацій на препарат – довідкове досьє, що містить всю інформацію (або посилення на відповідні документи),

необхідну для складання детальних письмових інструкцій для виготовлення, пакування, проведення випробувань з контролю якості, видачі дозволу на випуск серії та відвантаження досліджуваного лікарського засобу.

Дощування – спосіб поливання сільськогосподарських культур, згідно з яким вода розбризкується спеціальними дощувальними машинами і пристосуваннями.

Дражування – спосіб завчасної чи передпосівної підготовки насіння овочевих та деяких технічних культур. На насіння послідовно наносять різні елементи живлення, протруйники, стимулятори розвитку рослин, нейтральні фарбники, клейкі речовини. Дражування забезпечує рівномірний точний висів насіння, дружну схожість та полегшує висівання дрібного жорсткого насіння.

Дрен – штучний підземний водостік (труба), що використовується для дренажу (відведення зайвої кількості води з ґрунту).

Дренаж (drainage) – 1) система заходів осушення місцевості шляхом штучного зниження рі-

вня ґрунтових вод, або їх відведення за допомогою каналів, труб тощо; 2) осушення, вентиляція чи зрошення ґрунтів за допомогою відкритих або закритих дренажів; 3) відведення підземних вод; 4) синонім поняття «гідрографічна мережа».

Дурман звичайний *Datura stramonium* L. – однорічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Її пагони, листки, плоди і насіння дуже отруйні, містять різні алкалоїди, зокрема атропін, які

використовують для виготовлення лікарських препаратів. Самолікування чи випадкове вживання може викликати важке отруєння. Тварини можуть отруїтися свіжим дурманом або сіном з нього. Має інсектицидні властивості.

Дуст, Д (dust, D) – препаративна форма пестициду у вигляді порошку – тонко подрібненої суміші діючої речовини з інертним наповнювачем, яка призначена для опилування.

Е

Евакуація (evacuation) – організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення.

Еволюція (evolution) – незворотний поступовий історичний розвиток живої природи, що веде, як правило, до її ускладнення, вдосконалення і супроводжується виникненням, зміною та вимиранням видів, перетворенням екосистем та біосфери в цілому.

Еврибіонт (eurybiont) – організм, який здатен існувати в дуже різноманітних умовах довкілля.

Евритроф – організм, що є одночасно автотрофом і гетеротрофом (наприклад евгена зелена).

Еврифагія, всеїдність – живлення тварин поживними речовинами рослинного і тваринного

походження.

Евтаназія (euthanasia) – гуманні методи умертвіння тварин, що виключають їх передсмертні страждання.

Евтрофування води – 1) підвищення біологічної продуктивності водних об'єктів в результаті накопичення у воді біогенних елементів під дією природних чи антропогенних чинників; 2) антропогене підвищення біологічної продуктивності водних екосистем в результаті збагачення їх поживними речовинами, які надходять до водойми в результаті господарської діяльності; 3) забруднення води біогенами.

Едасфера (edasphere) – простір, що оточує організм і на який цей організм впливає в процесі своєї життєдіяльності змінюючи фізичні і хімічні показники середовища.

Едатоп, едафотоп – 1) ділянка, однорідна за своїми едафічними (грунтовими) умовами; 2) сукупність умов середовища, які створені ґрунтом.

Едафічний чинник див. чинник едафічний.

Едафічні умови *див. умови едафічні.*

Едафон, едафобіоти – сукупність усіх живих організмів (мікроорганізми, безхребетні тощо), які мешкають у ґрунті певного біотопу.

Еквівалент (equivalent) – 1) рівнозначний або такий, що замінює чи врівноважує; 2) така кількість хімічного елементу, яка сполучається з однією ваговою частиною Гідрогену або заміщує її.

Еквіваленти екологічні – організми, що займають одну й ту ж саму, або близькі екологічні ніші в різних географічних зонах.

Еквівалентна концентрація – визначається числом еквівалентів речовини, що міститься в 1 дм³ розчину. Еквіваленти кислот дорівнюють їх молекулярним масам, поділеним на кількість атомів Гідрогену, що приймають участь в реакції. Еквіваленти основ дорівнюють їх молярним числам, поділеним на кількість гідроксильних груп що приймають участь у хімічній реакції.

Еквімолярна суміш – та до складу якої входять речовини з

однаковою їх кількістю (в молях).

Екдизоїди (ecdiseoids) – аналоги гормону линяння комах; речовини цієї групи структурно відрізняються від гормону линяння комах, але імітують його функціональну активність (порушують линяння, виключають лялечкову або личинкову діапаузу).

Екзогенний (exogenous) – зовнішнього походження, викликається зовнішніми причинами.

Екзогенний чинник *див. чинник екзогенний.*

Екзокрини – хімічні речовини, які чинять кореляційний вплив на біологічні системи зі залученням чинників довкілля. Вони можуть бути інгібіторами, антибіотиками (наприклад пеніцилін) або стимуляторами (вітамін В₁₂, тіамін та інші речовини).

Екзот – рослина чи тварина, яка ввезена з інших країв у кліматичні зони, де її раніше ніколи не було.

Екзотоксин (exotoxins) – токсин, який виділений патогенами у довкілля в процесі життєдіяльності.

Екоклін – 1) градієнт структури рослинності, пов'язаний з одним або кількома чинниками довкілля, що поступово змінюється; 2) серія біотопів, генетично пристосованих до довкілля, які в межах ареалу виду змінюються поступово, відповідно до градієнта будь-якого чинника, а тому не розділені на екотипи.

Екологізація – поліпшення екологічного стану природних або соціальних систем (наприклад, зменшення рівня забруднення довкілля, підсилення потенціалу самовідтворення екосистем, оздоровлення середовища життєдіяльності людини).

Екологічна біохімія (ecological biochemistry) – дисципліна, що досліджує усю сукупність взаємодії (хімічних реакцій) між живими організмами в екосистемах.

Екологічна броня питного водопостачання – мінімальний рівень використання питної води споживачами (крім населення), необхідний для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру.

Екологічна вибіркова токсичність – недопущення контакту

корисних організмів з токсикантом, що може бути досягнуто тактикою застосування пестициду (оптимальні строки і методи застосування).

Екологічна токсикодинаміка (ecological toxicodynamics) – це розділ екотоксикології, який досліджує механізми розвитку і форми токсичного процесу, спричиненого дією екотоксикантів на біоценоз і/або окремі популяції, чи їхні структурні одиниці. Розрізняють прямі, опосередковані та змішані впливи екотоксикантів.

Екологічна токсикокінетика (ecological toxicokinetics) – це розділ екотоксикології, який вивчає джерела появи та розподіл екотоксикантів в абіотичних і біотичних компонентах біосфери, перетворення їх у місці локалізації та елімінацію (знешкодження, розпад).

Екологічна токсикологія *див. токсикологія екологічна.*

Екологічна хімія, екохімія (ecological chemistry) – наука, що вивчає хімічні процеси та взаємодії у довкіллі, а також наслідки цих взаємодій з урахуванням впливу антропогенних чинників як на біотичні, так і абіотичні

компоненти природного середовища (зокрема наслідки застосування хімічних речовин та їх подальшої поведінки у довкіллі).

Екологічна шкідливість (environmental hazards) – це притаманна екологічним токсикантам властивість спричиняти кількісні і якісні зміни в екосистемі, які можуть призвести до несутимих із життям окремого виду, популяцій чи всього біоценозу уражень, порушень її структури і функціонування, що в кінцевому рахунку може негативно вплинути на людину.

Екологічне навантаження допустиме – сукупна дія різних антропогенних чинників, що істотно не впливають на якість навколишнього середовища або змінюють його у допустимих межах.

Екологічні злочини (environmental crimes) – клас злочинів у криміналістичній класифікації, що об'єднує діяння, які посягають на встановлений законом режим використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та завдають шкоду довкіллю чи здоров'ю людини. Типовими слідчими ситуаціями є:

екологоспонтанна, екологодинамічна, екологопрогностична. Найпоширенішими слідчими діями при розслідуванні екологічних злочинів є: а) огляд місця події; б) допит свідків; в) обшук і виїмка; г) слідчий експеримент; д) призначення судових експертиз (судово-екологічної; судово-агротехнічної; судово-ветеринарної; судово-іхтіологічної; судово-хімічної; судової санітарно-гігієнічної; судово-технічної та ін.).

Екологічні проблеми глобальні – пов'язані з порушенням рівноваги в підсистемах біосфери, які втрачають здатність до саморегуляції під впливом антропогенного чинника. Розглядають на національному, регіональному і глобальному рівнях. Причини виникнення проблем: швидке зростання масштабів виробництва, недосконалість виробничих технологій, певний тип соціально-економічних відносин.

Екологія (ecology) – комплексна наука, що вивчає відносини рослинних і тваринних організмів, мікроорганізмів, їх угруповань між собою та з довкіллям. За об'єктами дослідження поділяються на: аутоекологія (організм та його середовище); популя-

ційну (популяція та її середовище); синекологію (біологічне угруповання, екосистема та її середовище), географічну (великі геосистеми, географічні процеси за участі живих організмів та їх середовище) та глобальну (вчення про біосферу). За відношенням до предмету вивчення поділяються на мікробіологічну (прокаріот), грибів, рослин, тварин, людини, сільськогосподарську, промислову і загальну. За середовищем та компонентами відрізняють екологію суші, прісних водойм, морську, високогірну та інші; за підходами до предмету дослідження поділяють на: аналітичну, статичну і динамічну. За фактором часу розглядають історичну та еволюційну екологію.

Екологія людини (human ecology) – виділяють соціальну екологію (взаємовідносини соціальних груп суспільства з їх середовищем життя), екологію людських популяцій і екологію індивіда. Властива особливість – угруповання людей в взаємовідношеннях з середовищем має домінуючу соціальну організацію.

Екологія сільськогосподарська (agricultural ecology) – 1) розділ

екології, що вивчає взаємовідносини сільськогосподарських рослин і тварин з довкіллям; 2) вивчає вплив сільськогосподарської діяльності людини на культурні ландшафти: порушення, які спричинені обробитком ґрунту, застосуванням пестицидів, надмірним внесенням добрив, інтродукцією нових видів рослин тощо.

Економічна ефективність захисту рослин від шкідливих організмів – оцінюється в грошовому вимірі порівнянням вартості урожаю, зібраного з одиниці площі, де проводили захисні заходи, з вартістю урожаю, зібраного з контрольної ділянки.

Економічний поріг шкодочинності, ЕПШ – щільність популяції або ступінь розвитку шкідливого організму, при якій економічно доцільно застосовувати захисні заходи; такий ступінь інтенсифікації шкідників, при якому величина очікуваної втрати врожаю вища, ніж загальна вартість процедур захисту.

Екополютанти, забруднювачі (ecopollutants) – це хімічні елементи, сполуки і речовини, що накопичуються в довкіллі у нев-

ластиво великих для нього кількостях, достатніх для ініціації токсичного процесу в біоценозі (на будь якому рівні організації матерії).

Екосистема (ecosystem) – сукупність організмів, які мешкають разом, та умов їх існування, закономірно пов'язаних між собою, що утворюють систему взаємозумовлених біотичних, абіотичних явищ і процесів; під час взаємодії останніх відбувається більш-менш повний абіотичний колообіг за участю продуцентів, консументів і редуцентів.

Екосистема техногенна (technogenic ecosystem) – сукупність живих організмів та умов їх існування, що формується внаслідок господарської діяльності людини, яка істотно змінює склад літосфери, гідросфери, атмосфери як природних складових екосфери.

Екотип – група особин будь-якого виду, пристосованих до умов певних умов довкілля.

Екотоксиканти (ecotoxicants) – це шкідливі природнього чи техногенного походження речовини, які забруднюють навколишнє се-

редовище і одразу чи згодом шкідливо впливають на довкілля, у тому числі живі організми, що мешкають там.

Екотоксини (ecotoxins) – це токсичні речовини білкової природи, що виробляються патогенними мікроорганізмами та виділяються ними в довкілля.

Екотоксичність (ecotoxicity) – здатність токсичної речовини викликати несприятливі ефекти у відповідному біоценозі.

Екотоксичність хронічна – виникає внаслідок хронічного ураження за тривалої дії невеликих концентрацій токсинів, що призводить до порушення репродуктивних функцій, імунних порушень, ендокриних патологій, пороків розвитку, алергізації, а також до загибелі серед осіб окремих видів.

Екотоксичні ефекти (несприятливі) – 1) на рівні організму (аутекотоксичні) – проявляються зниженням резистентності до інших діючих факторів середовища, зниженням активності, захворюваннями, загибеллю організму, канцерогенезом, порушеннями репродуктивних функцій;

2) на рівні популяції (демекотоксичні) – проявляються загибеллю популяції, ростом захворюваності, смертності, зменшенням народжуваності, збільшенням числа уроджених дефектів розвитку, зміною середньої тривалості життя; 3) на рівні біогеоценозу (синекотоксичні) – проявляються зміною популяційного спектра ценоза, аж до зникнення окремих видів і появи нових, не властивих даному біоценозу, порушенням міжвидових взаємовідносин.

Екотоп (ecotope) – сукупність екологічних чинників у межах певного однорідного місцезнаходження, зумовлена поєднанням і взаємодією компонентів неживої природи; характеризує певну однорідну ділянку землі.

Екоцид – навмисний згубний вплив на довкілля та його мешканців, який спричинений використанням високотоксичних гербіцидів суцільної дії, штучним стимулюванням злив та ін., що викликають катастрофічні стани.

Екскреція (речовин) (excretion) – *фізіол.* виділення організмами кінцевих чи побічних продуктів метаболізму в біоценотичне сере-

довище (кореневі виділення, гумація, піт, сеча, камеді, екскременти та ін.).

Експеримент (experiment) – сукупність дослідів, об'єднаних однією системою їх постановки, взаємозв'язком результатів і способом їх обробки. Отриману сукупність результатів піддають сукупній обробці та зіставленню.

Експеримент гострий (acute toxicity test) – експеримент, метою якого є вивчення гострої (короткочасної) токсичності речовин, у тому числі визначення летальної і напівлетальної дози.

Експеримент хронічний (chronic toxicity test) – експеримент, метою якого є вивчення довготривалого або пожиттєвого впливу речовини у дозах, які вважаються недіючими.

Експериментально-біологічна клініка, віварій – це науково-допоміжний підрозділ наукової установи і створюється для утримання, а в необхідних випадках для розведення лабораторних тварин, що використовуються в медико-біологічних дослідженнях. В експериментально-біоло-

гічної клініці (віварії) може проводитися також і самостійна розробка окремих наукових питань.

Експертиза безпеки життєдіяльності (life safety examination)

– основні завдання експертизи: а) установлення причин та наслідків нещасного випадку, аварії; б) установлення механізму нещасного випадку, аварії; в) установлення відповідності дій певних осіб вимогам нормативно-технічних документів, що регламентують безпечний хід виконання роботи; г) установлення причинно-наслідкового зв'язку між діями певних осіб та настанням нещасного випадку, аварії; д) визначення кола осіб, діяльність (або бездіяльність) яких пов'язана з нещасним випадком; е) установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується; ж) установлення з технічної точки зору причинно-наслідкових зв'язків між діями (бездіяльністю) осіб та настанням події нещасного випадку, аварії тощо; з) визначення відповідності фактичних умов праці на підприємстві нормативним вимогам охорони праці.

Експертиза біологічна (biological examination)

– дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження, основними завданнями якої є: а) установлення належності об'єктів тваринного та рослинного походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду тощо), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події; б) установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; в) установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого; г) визначення біологічних характеристик стану об'єкта, у тому числі зернових та зернобобових культур (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження тощо); д) установлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів.

Експертиза ветеринарно-санітарна (veterinary and sanitary examination)

– комплекс спеціальних досліджень об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю і нагляду з метою визначення їх якості та безпеки.

Експертиза екологічна (ecological examination) – оцінка впливу на середовище життя, природні ресурси та здоров'я людей, комплексу господарських нововведень. Мета полягає у запобіганні негативному антропогенному впливу на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінці ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах. Базується на законах, правилах та принципах екології, а також екологічних нормативах.

Експертиза екологічна в Україні – вид науково-практичної діяльності уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам зако-

нодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Основними завданнями екологічної експертизи є: а) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності; б) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи; в) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства; г) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, і якість природних ресурсів; д) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; е) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Експертиза з питань землеустрою – основні завдання експертизи: а) визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним докумен-

там з питань землеустрою та землекористування; б) визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування; в) визначення відповідності фактичного землекористування правовстановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам; г) визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель вимогам нормативно-правових актів.

Експертиза інженерно-екологічна – визначення обставин та причин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації. Об'єктом експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти з місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані в матеріалах справи.

Експертиза товарознавча – до об'єктів експертизи належать: товари народного споживання, обладнання та сировина. Основними завданнями товарознавчої експертизи є: а) визначення вартості товарної продукції; б) визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері; в) визначення характеристик об'єктів дослідження відповідно до вимог Українського класифікатора товарів зовнішньої економічної діяльності; г) визначення змін показників якості товарної продукції; д) установа способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника; е) визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

Експертиза токсикологічна (toxicological examination) – комплекс спеціальних досліджень дії токсикантів на організм з метою визначення ступеню їх токсичності; може включати гострий і хронічний експерименти.

Експертна повірка засобів вимірювальної техніки – повірка,

яка проводиться у разі виникнення спірних питань щодо метрологічних характеристик, придатності до застосування і правильності експлуатації засобів вимірювальної техніки.

Експертна установа (expert institution) – уповноважена державою установа, яка на підставі проведеної експертизи надає вмотивовані висновки та рекомендації щодо прийняття регуляторного рішення.

Експертний висновок (expert report) – звіт про результати лабораторних досліджень (випробувань), що засвідчує відповідність або невідповідність показників щодо яких проводилось дослідження (випробування) вимогам, встановленим законодавством.

Експлеренти – це види рослин, які здатні швидко захоплювати незайняті території і вільні ділянки (котловани, насипи, дамби тощо).

Експлерентність – здатність до швидкого реагування на поліпшення забезпеченості ресурсами, яке виникає в разі порушення фітоценозів.

Експлуатаційний дозвіл – харч. документ дозвільного характеру, який видається компетентним органом операторові ринку харчових продуктів на підставі результатів перевірки відповідності його потужностей вимогам санітарних заходів та дає змогу оператору ринку провадити господарську діяльність з виробництва та/або зберігання харчових продуктів тваринного походження.

Експозиція (exposition) – 1) кількість хімічної речовини, яка приходить на одну мішень (організм, орган, тканину тощо) протягом певного терміну впливу; 2) тривалість контакту речовини (пестициду) з організмом.

Експульверизація – винесення з екосистеми розпилених вітром мінеральних і органічних речовин та їх розподіл на значних територіях і відстанях від джерела емісії.

Екстенсивна форма аквакультури – організаційно-технологічна форма рибогосподарської діяльності у сфері аквакультури, за якої вирощування об'єктів аквакультури здійснюється з використанням природних кормових ре-

сурсів рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) без застосування засобів інтенсифікації.

Екстракція (extraction) – 1) спосіб видалення речовини з розчину за допомогою іншого розчинника, що не змішується з першим; 2) спосіб розділення сумішей речовин за допомогою вибіркових (селективних) розчинників.

Екстраполяція (extrapolation) – 1) метод наукового прогнозування, що полягає у розповсюдженні висновків, які одержують із спостереження над однією частиною явища, на другу його частину; 2) здатність вірно передбачити хід якої небудь події на основі ознайомлення з попередніми етапами її розвитку.

Екобіоморфа – сукупність (група) рослин, не обов'язково споріднених, але які мешкають в подібних умовах середовища (мають подібні екологічні ніші) і мають певний тип структури пристосування та пов'язаних з нею фізіологічних особливостей.

Екологічна ніша (ecological niche) – місце популяції певного виду в екосистемі, яке визначає не лише положення її у просторі,

а й функціональну роль у біотичному угрупованні, відношення до комплексу абіотичних і біотичних чинників, тобто ступінь біологічної спеціалізації, включаючи функціональні зв'язки з іншими компонентами біотичного угруповання.

Екологічна стабільність *див. стабільність екологічна.*

Екологічне нормування *див. нормування екологічне.*

Екологічний ризик *див. ризик екологічний.*

Екотоксичність гостра (acute ecotoxicity) – це результат дії на біоценоз техногенних аварій (у природі – виверження вулкану тощо), що супроводжується викидом у довкілля великої кількості токсиканта.

Ектопаразити (ectoparasites) – це паразити, що живуть на поверхні тіла і на зовнішніх органах тварин і людини. Існують тимчасові і постійні паразити. Всі вони забезпечені різноманітними органами прикріплення – кігтками, гачками, присосками тощо.

Електродеструкція (electrodestruction) – електрохімічне розкладання токсичних органічних

сполук на електродах з утворенням не токсичних речовин. Метод застосовують для очищення підземних і поверхневих вод, водонасичених ґрунтів і ґрунтів *in situ*.

Електродіаліз розчину забруднених ґрунтів – очищення від забруднень у колоїдні формі, знесення частини ґрунту.

Електрокоагуляція (ґрунту) – процес агрегації мікрочастинок мінерального походження і органічних речовин ґрунту.

Електроліти (electrolytes) – речовини, які при розчиненні у воді, інших розчинниках, або в розбавленому стані проводять електричний струм. У результаті дисоціації утворюються катіони (позитивно заряджені) і аніони (негативно заряджені) іони.

Електрон (electron) – елементарна частина з масою $9,108 \cdot 10^{-28}$ г, від'ємним елементарним електричним зарядом -1.

Електрон-транспортний ланцюг чи дихальний ланцюг (electron transport chain or respiratory chain) – локалізована в мітохондріях послідовність фе-

рментів та цитохромів, яка обумовлює перенесення електронів від субстратів на кисень, що забезпечує дихальну функцію клітин.

Електроосмотичне очищення (ґрунту) – переміщення іонів щодо нерухомої зарядженої поверхні мінеральних часток ґрунту.

Електрофлотація (electroflotation) – очищення промивних і стічних вод від зважених домішок, що відбувається внаслідок утворення газових бульбашок, які виділяються при електролізі води. Застосовується на підприємствах харчової промисловості з виробництва м'яса і молока для очищення стічних вод від емульгованих жирових забруднень.

Електрохімічне вилуговування (ґрунту) – метод очищення ґрунтів, заснований на висолюванні забруднювачів ґрунтів або переведенні важких металів у рухому форму.

Електрохімічне знезаражування (ґрунту) – очищення ґрунтів за використанням електролізу.

Елементарні частинки (elementary particles) – найдрібніші суб'ядерні частинки речовини або фізичного поля.

Елементи біогенні (biogenic elements) – це хімічні елементи, що є постійними складовими живих організмів та необхідні їм для підтримання життєздатності.

Елімінатор отрути (eliminator of poison) – антидот, дія якого заснована на прискоренні виведення отрути з організму.

Елімінація (elimination) – 1) *біол.* загибель організмів чи цілих популяцій унаслідок впливу різних абіотичних і біотичних чинників довкілля; 2) *фарм.* процес виведення речовини, що приводить до зниження її концентрації в організмі.

Елітне насіння (eliteseeds) – насіння, яке отримано від послідовного розмноження оригінального насіння, відібраного у розсадниках первинних ланок кращих нащадків родовідних рослин, яке найбільш повно передає спадкові ознаки та властивості сорту і за сортовими та посівними якостями відповідає вимогам державного стандарту на еліту.

Ембріотоксичність (embryotoxicity) – здатність токсину чинити токсичну дію на розвиток зародку або плоду (внутрішньочеревне затримання росту та розвитку, патологічні зміни зародка чи ембріона, загибель плоду на різних стадіях ембріогенезу, тощо).

Емульгатор (emulsifier) – поверхнево-активна речовина, яка в невеликих кількостях у розчині сприяє утворенню емульсії або збільшує її колоїдну стабільність, зменшуючи швидкість агрегації.

Емульсії (emulsions) – системи, що складаються з рідини і розподілених у ній частинок іншої рідини, яка не зміщується з першою. Розмір частинок дисперсної фази може коливатися в широких межах. Найбільше значення мають емульсії, в яких одна з фаз – вода, а другу фазу утворює неполярна чи малополярна рідина, яку незалежно від природи називають олією.

Емульсія, масло (олія) у воді, ЕВ (emulsion, oilinwater, EW) – гетерогенна препаративна форма пестициду, яка містить розчин пестициду в органічній рідині, що диспергована у вигляді дрібних кульок у водній фазі.

Енатогони (entogones) – це атрактанти (приваблюють тварин), серед яких розрізняють статеві атрактанти (статеві феромони, що приваблюють особин протилежної статі свого виду) і поживні атрактанти, які використовуються як принада.

Ендемізм – явище приуроченості рослин і тварин окремих видів, родів, родин та інших систематичних категорій до певної відносно обмеженої географічної території.

Ендеміки, вид ендемічний (endemic) – види, роди, родини та інші таксони тварин і рослин, поширення яких відносно обмежене невеликою географічною ділянкою (можуть бути рідкісними, зникаючими, уразливими).

Ендогенний (endogenous) – внутрішнього походження, викликаний внутрішніми причинами.

Ендогенний чинник *див. чинник ендогенний*.

Ендонкія – мешкання одного організму у внутрішніх порожнинах іншого, при цьому зв'язки між ними носять нейтральний або симбіотичний характер.

Ендопаразит (endoparasite) – організм, який паразитує всередині організму господаря (у порожнинах тіла, тканинах чи травному тракті).

Ендотоксин (endotoxin) – токсин, що утворюється всередині клітини патогену і виділяється в довкілля після його загибелі.

Енергетична цінність харчової продукції – відображає кількість енергії, яку надають організму поживні речовини, що містяться в продукті харчування.

Енергомісткість (господарська) – кількість енергії, потрібної для отримання одиниці продукції чи послуги.

Ентомофаг (entomophage) – організм, що живиться комахами (комахоїд): комахоїдні птахи, комахи (трихограма та ін.).

Епідемічна ситуація (epidemic situation) – це показник епідемічного благополуччя території (об'єкта) у певний час, що характеризується рівнем і динамікою захворювання людей на інфекційні хвороби, наявністю або відсутністю відповідних факторів пере-

дачі інфекції та іншими обставинами, які впливають на поширення інфекційних хвороб.

Епідемічна ситуація благополучна – за якої інфекційні хвороби не реєструються або реєструються їх поодинокі випадки, а також відсутні сприятливі умови для поширення цих хвороб.

Епідемія (epidemic) – масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу.

Епізоотична одиниця – тварина, група тварин з однаковою вірогідністю впливу збудника хвороби.

Епізоотія (epizootic, epizooty) – широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території.

Епіойкія – форма співжиття, при якій один організм використовує інший для тимчасового прикріплення до нього з метою пересування і використання залишків його їжі.

Епіфіти – рослини, що мешкають на інших рослинах, викорис-

товуючи їх лише як місце прикріплення, а живляться самостійно.

Епіфітотія – 1) швидке поширення на території однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць інфекційної хвороби рослин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території; 2) зростання активності шкідників рослин.

Ерготизм – це захворювання, яке виникає внаслідок вживання виробів з зерна, яке містить домішки ріжок – склероції мікроскопічного гриба *Claviceps purpurea*, яким уражаються зернові культури. Токсичні властивості обумовлені наявністю ряду алкалоїдів – ерготоксину, ерготаміну, ергометрину та біогенних амінів – гістаміну, тираміну і т.ін., які мають адреналоподібну дію.

Еріохори – рослини, насіння яких розповсюджується з вовною тварин.

Ерозія (erosion) – це руйнування поверхні фізичних тіл і біологічних об'єктів під впливом різноманітних механічних, хімічних, електрохімічних і термічних впливів.

Ерозія ґрунту (soil erosion) – процес руйнування верхнього найродючішого шару ґрунту і підґрунтя талими та дощовими водами (ерозія водна) або вітром (ерозія вітрова).

Еспарцет посівний *Onobrychis viciifolia* Scop. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: рамуляріоз, аскохітоз, іржа, септоріоз, несправжня борошниста роса, або пероноспороз; б) шкідники: зернівка, галиця.

Еталон (standard) – цезразок міри або вимірювального приладу, який слугує для відтворення, збереження і передачі одиниць будь-яких величин з найвищою можливою точністю.

Еталонна методика – узгоджена за усіма параметрами методика для визначення однієї чи більше характеристик певних речовин, у якій не використовується еталонний матеріал для встановлення її точності.

Еталонний матеріал – речовина чи суміш речовин, склад яких відомий в окреслених границях точності, та одна чи кілька властивостей якої добре встановлені і

використовуються для калібрування апаратури, перевірки методів вимірювання.

Еталонний метод (reference method) – метод, що дає малі похибки при вимірюваннях. Його точність перевірена з використанням еталонних матеріалів.

Еталонний пестицид (reference pesticide) – відомий пестицид, який використовується для порівняння при випробуванні нових засобів захисту рослин, зареєстрований у державі, широко застосовуваний у виробництві, що має аналогічну до нового препарату дію (контактну, системну тощо).

Етикетка (label) – 1) бірка, напис, ярлик, що містить малюнки чи написи, написані, надруковані, нанесені за допомогою трафарету, витиснені або вдавлені та прикріплені до одиниці упаковки з харчовими продуктами; 2) ярлик, виготовлений із спеціального паперу чи іншого матеріалу і призначений для маркування насіння, який закріплюється ззовні та, за бажанням виробника, вкладається всередину упаковки (контейнера).

Етіологія (etiology) – це вчення про причини та умови виникання хвороб.

Етологія (ethology) – наука про поведінку тварин в умовах екосистеми.

Етофіони (etophions) – це феромони поведінки (викликають характерну поведінку).

Еукаріоти (eukaryotes) – вищі організми (гриби, рослини і тварини), клітини яких містять чітко сформовані ядра з оболонками, що відділяють їх від цитоплазми, спадкова речовина зосереджена у хромосомах.

Ефіри (ethers, esters) – термін, що використовувався для означення етерів (прості ефіри -ethers) та естерів (складні ефіри -esters).

Ефект (effect) – результат дії.

Ефект адитивний (additive effect) – 1) сумарний прояв чинників, що діють одночасно; 2) ефект одночасного або послідовного впливу двох чи більше речовин, який еквівалентний сумі ефектів ізольованого впливу тих же речовин при тих же умовах.

Ефект віддалений (delayed effect) – розвиток патологічних

процесів і станів у індивідуумів, що мали контакт з токсичними речовинами в окремі терміни їхнього життя, а також протягом життя декількох їх поколінь. До нього відносяться гонадотропну, ембріотоксичну, канцерогенну, мутагенну дію на організм.

Ефект гострий (acute effect) – ефект від короткочасної дії чинника, який спостерігається протягом перших 24 годин, не більше 14 діб.

Ефект детермінований (deterministic effect) – це такий, який характеризується залежністю ступеня свого проявлення від дози чинника, тавиявляється тільки при перевищенні певного дозового порога.

Ефект довготривалий (long-termeffect) – тривалий ефект після припинення дії чинника.

Ефект комбінований (combined effect) – ефект одночасної або послідовної дії декількох речовин на організм.

Ефект негативний (adverse effect) – оборотній або необоротній ефект, який проявляється у вигляді сукупності ознак пору-

шення нормального фізіологічного стану організму і/або як погіршення самопочуття.

Ефект незалежний (independent effect) – ефект комбінованої дії декількох речовин, який не відрізняється від ефектів ізольованого дії кожного з речовин; зазвичай переважає ефект найбільш токсичної речовини.

Ефект парниковий (greenhouse effect) – 1) підвищення температури та вологості в теплиці, зумовлене тим, що прозоре накриття добре пропускає сонячні промені всередину, а теплове випромінювання і водяну пару назовні – гірше; 2) природна властивість атмосфери (тропосфери) Землі утримувати теплове випромінювання земної поверхні, зумовлене наявністю в ній вуглекислого газу. Надходження в атмосферу антропогенних домішок (діоксиду вуглецю, пилу, метану, фреонів і т.д.) унаслідок діяльності людини (спалювання вугілля, торфу, нафти, природного газу тощо) сприяє парниковому ефекту.

Ефект припинення дії (with drawal effect) – зміна нормального фізіологічного стану організму після раптового припинення

довготривалої дії речовини або певного чинника довкілля.

Ефект системний (systemic effect) – ефект, який проявляється на різних системах організму, внаслідок дії речовини.

Ефект стохастичний (stochastic effect) – це можливий (випадковий) ефект; безпорогові ефекти впливу, імовірність виникнення яких існує при будь-яких дозах і зростає зі збільшенням дози, тоді як відносна тяжкість їх проявів від дози не залежить. До стохастичних ефектів належать злоякісні новоутворення (соматичні стохастичні ефекти) та генетичні наслідки, які передаються нащадкам (спадкові ефекти).

Ефект хронічний (chronic effect) – ефект, який є результатом довготривалої дії речовини.

Ефективність застосування пестициду (efficacy of pesticide) – поділяється на: 1) (біологічна) – ефективність (%) застосування пестициду у виробничих (польових) умовах, виражена показниками загибелі чи зниження чисельності шкідливих організмів або ступенем пошкодження (ураження) оброблених пестицидом рослин; 2) (господарська) –

ефективність застосування пестициду у виробничих (польових) умовах, виражена показниками кількості та якості збереженої сільськогосподарської продукції у натуральних вимірах (ц/га, кг/м² тощо); 3) (економічна) – витрати на використання пестициду повинні бути значно меншими порівняно з вартістю збереженої сільськогосподарської продукції внаслідок його застосування.

Ефективність екологічна (environmental efficiency) – частина енергії (виражена у відсотках) у біомасі, що продукується на одному трофічному рівні, та включається в біомасу, яка продукується на наступному, вищому, трофічному рівні.

Ефективність ентомофага (entomophage efficiency) – термін, який характеризується властивістю ентомофага знижати чисельність фітофага і підтримувати її на рівні нижче економічного порога шкодочинності.

Ефемери (ephemers) – однорічні трав'янисті рослини з дуже коротким життєвим циклом, який завершується утворенням насіння через 3–4 тижні вегетації.

Ефузія – 1) витікання газу з вузьких отворів у контейнері у вакуум з тією ж швидкістю, яку вони мають всередині контейнера; 2) рух газу через вузький прохід у місця з нижчим тиском.

Ехолокація (echolocation) – 1) орієнтування у просторі за допомогою уловлювання відбитого звуку чи ультразвуку; 2) здатність деяких тварин (дельфінів, кажанів, деяких птахів та ін.) надсилати високочастотні звукові сигнали і сприймати їх відбиття з метою виявлення здобичі чи перешкоди на шляху переміщення.

Ецезис – процес проникнення рослин на вільні ділянки притосування до нових умов

Є

Європейська система швидкого оповіщення про харчові продукти і корми (Rapid Alert System for Food and Feed, RASFF) – система швидкого обміну інформацією щодо наявності ризику для здоров'я людини, пов'язаного з харчовими продуктами і кормами.

Європейський гнилець – інфекційна хвороба відкритого розплоду бджіл (іноді закритого), яка викликана мікроорганізмами *Melissococcus pluton*, *Enterococcus liquifaecalis* (Str.apis), *Bac.alvei*, *Bac.latherosporus*.

Єдина державна електронна база даних тварин – це загальнодержавна база даних, яка функціонує в електронному режимі та містить інформацію щодо усіх зареєстрованих в державі тварин, котрі мають власників або опікунів.

Єдиний державний реєстр тварин – це електронна база даних про

ідентифікованих тварин, їх власників/утримувачів, господарства, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж таких тварин.

Єдиний реєстр з оцінки впливу на довкілля – це автоматизована інформаційна система збору, оброблення, розгляду, накопичення, систематизації, зберігання та надання доступу до інформації і документів з оцінки впливу на довкілля.

Єдність вимірювань (uniformity of measurements) – стан вимірювань, за якого їх результати виражаються в стандартних одиницях вимірювання, а характеристики похибок або невизначеності вимірювань відомі з певною ймовірністю і не виходять за встановлені межі.

Ємність водосховища – об'єм водосховища, виражений у м³ або км³.

Ємність екосистеми асиміляційна чи асиміляційний потенціал – це здатність навколишнього природного середовища (атмосфери, водних джерел, ґрунту) сприймати різні антропогенні впливи (у тому числі токсиканти) у певній кількості без зміни своїх основних властивостей за невизначено тривалий час;

показник максимальної динамічної кількості токсикантів, яку може бути накопичено за одиницю часу, зруйновано, трансформовано і виведено за межі об'єму екосистеми без порушення її нормальної діяльності.

Ємність екосистеми (біологічна) (**ecosystem capacity**) – це міра здатності екосистеми до забезпечення нормальної життєдіяльності (дихання, живлення, розмноження тощо) певної популяції невизначено довго; максимальний розмір популяції, який природна система здатна підтримувати невизначено довго.

Ємність екосистеми буферна (**ecosystem buffer capacity**) – здатність екосистеми протистояти забрудненню; кількість забрудника, яку екосистема може поглинути без помітних негативних наслідків для неї.

Ємність пасовища (**pasture capacity**) – число свійських чи диких травоядних тварин (звичайно копитних), яких можна прогодувати на даному пасовищі або на одиниці площі цього пасовища протягом одного місяця.

Ємність природних водбуферна (**buffer capacity of natural waters, buffer capacity of environmental waters**) – кількість забрудника, яку водна система може поглинути без помітних негативних наслідків для неї; здатність води до самоочищення від антропогенних забрудників тощо.

Ємність рекреаційна (**recreational capacity**) – рівень рекреаційного природокористування, який свідчить про можливість здійснення рекреаційної діяльності населення на певній території без деградації природного середовища. Відображає здатність території до збереження та відновлення своїх властивостей в умовах нормального (регульованого) потоку рекреантів.

Ємність середовища (**environmental capacity**) – це місткість конкретної екосистеми щодо досліджуваного компонента, яка вимірюється за допомогою показників вмісту компонента (концентрація, щільність, маса тощо).

Ж

Жаростійкість рослин (themophiles) – здатність рослин витримувати значні підвищення температури порівняно до оптимальної.

Жертва (prey, victim) – *екол.* 1) особина, що зазнала прямого нападу, вбита та цілком чи частково з'їдена безпосередньо нападником (хижаком); 2) особина, що загинула внаслідок нападу, безпосереднього вбивства чи супутніх причин (наприклад водяні тварини викинуті на берег, що гинуть через деякий час від отриманих травм; 3) особина, що загинула внаслідок впливу абіотичних катастрофічних (стихійних) причин (паводок, цунамі), смертельних випадковостей (отруєння, невдалий стрибок) чи нападу хижака.

Жива речовина – сукупність живих організмів, яка визначається поняттям біомаси.

Живиця, терпентин – в'язка смола світло-жовтого кольору,

що виділяється в разі підсочування або пошкодження стовбурів хвойних дерев, основна сировина для виробництва скипидару і каніфолі.

Живлення кореневе – це вибіркове поглинання кореневою системою рослин води і розчинених у ній поживних речовин з ґрунту.

Живлення рослин (plant nutrition) – фізіологічний процес вбирання і засвоєння рослиною поживних речовин. Поділяють організми на гертеротрофи (живляться органічними речовинами) і автотрофи (живляться мінеральними речовинами шляхом фотосинтезу або хемосинтезу).

Живлення позакореневе – це поглинання поживних речовин рослинами через надземні органи.

Живлення тварин (animal nutrition) – споживання тваринними організмами поживних речовин.

Живці (cuttings) – частини рослини, які відокремлюють від материнської рослини з метою вегетативного розмноження.

Живцювання (grafting) – укорінення частини пагона (живця) культури. Так можна розмножувати виноград, смородину, агрус та ін.

Жири харчові (food fats) – рослині, тваринні чи гідрогенізовані жири, а також їх композиції, які використовуються при смаженні, випічці та інших видах приготування їжі.

Жирні кислоти (fatty acids) – органічні сполуки, що складаються з вуглецевого ланцюга, на одному кінці якого карбоксильна група (-COOH), довжиною до 24 атомів вуглецю та можуть бути як насичені, так і ненасичені (з різним числом подвійних зв'язків (0-6)).

Жито посівне *Secale cereale* L. (хвороби) – тверда (смердюча) сажка, летюча і стеблова сажки, лінійна (стеблова) іржа, бура іржа, борошниста роса, кореневі гнилі, випрівання жита, ріжки жита, септоріоз, сколекотрихоз, склероспороз, бурувата плямистість, або гелмінтоспоріоз, ринхоспоріоз, антракноз, аскохітоз, ділофоспороз, чорний і базальний бактеріози.

Життєва форма – 1) у тварин – група систематично споріднених

організмів, здебільшого з близьких родів або родин, що мають подібні еколого-морфологічні пристосування для життя у однаковому середовищі; 2) у рослин (біоморфа) – сукупність різних видів рослин, подібних за зовнішнім виглядом (габітусом), що зумовлено анатоמו-морфологічною будовою та еколого-фізіологічними ознаками, які виробилися в процесі еволюції під впливом чинників середовища і спадково закріпилися.

Життєвий простір – середня площа, що припадає на організм даної популяції або виду, як правило в межах екологічної ніші, чи його місцезнаходження.

Життєвий цикл (life cycle) – 1) період між однаковими фазами розвитку двох або більшої кількості послідовних поколінь, що характерні для певного виду; 2) закономірна зміна всіх поколінь, характерних для даного виду живих організмів; 3) послідовність стадій розвитку, через які проходить більшість видів у процесі онтогенезу.

Життєвий цикл лікарського засобу – усі стадії життя лікар-

ського засобу, починаючи з початкової розробки через реалізацію до утилізації.

Життєвість – інтенсивність вияву життєвих процесів: розвитку, росту, відтворення, стійкості організму до несприятливих умов, хвороб.

Життєздатність (**viability, vitality**) – ступінь здатності організму, виду, екосистеми зберігатися або адаптуватися до мінливих умов середовища без деградації утворюючих її компонентів.

Життєдіяльність (**vital activity**) – генетично зумовлена здатність живого організму (виду, популяції тощо) жити і давати потомство.

Життя (**life**) – це вища форма організації матерії, яка характеризується багаторівневістю, самоорганізацією, самозбереженням, саморегуляцією; йому притаманні – дискретність, мінливість, процеси харчування і травлення, виділення, дихання, росту і розвитку, подразнення і збудливості; генерування, сприйняття і обміну інформацією, адаптація, відтворення поколінь особин свого виду (розмноження); життєві системи що побудовані з полімерів,

основні з яких – білки і нуклеїнові кислоти.

Жорстка вода (**hard water**) – вода, яка містить іони Mg та Ca у високій концентрації (понад 6,0 ммоль/дм³), що приводить до випадання осаду та зниження технологічної придатності води (накипи на стінках ємності та тону, осад у трубах, зниження розчинності окремих речовин, перешкоджання ефективному використанню мила).

Жорсткість, твердість води (**waterhardness**) – сукупність хімічних і фізичних властивостей води, що зумовлена наявністю в ній розчинених солей кальцію і магнію. За ступенем жорсткості поділяється на м'яку – концентрація іонів до 1,5-3,0 ммоль/дм³; помірно жорстка – 3,0-6,0 ммоль/дм³; жорстка – 6,0-9,0 ммоль/дм³; дуже жорстка – понад 9,0 ммоль/дм³.

Жорстоке поводження з тваринами – 1) знущання над тваринами, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, що спричиняє тваринам біль, каліцтва, травми,

страждання, стрес, призводить до їх передчасної загибелі; розорювання місць мешкання диких тварин (нір, гнізд тощо); 2) побої, знущання, залякування, дратування тварин; порушення зоотехнічних, зоогігієнічних та ветеринарно-санітарних норм їх утримання; навмисне поранення та каліцтво тварин; залишення тварин без догляду або в безпорадному стані; вчинення над тваринами експериментів та процедур, що спричиняють страждання; навмисне використання в роботі, спортивно-видовищних заходах

хворих, поранених, покалічених тварин; перенавантаження тяглових та в'ючних тварин вантажами, що не співвідносяться з їх силою та фізичним станом; транспортування тварин способами, що призводять до страждань та стресу тварини; використання технічних засобів, які примушують тварин до перебування у протиприродних позиціях, що викликають надмірні страждання, пошкодження тіла або загибель тварини; використання жорстоких способів у вихованні та годуванні тварин.

З

Забезпечення якості – складова частина управління якістю, зосереджена на створюванні впевненості в тому, що вимоги щодо якості буде виконано.

Забійно-санітарний пункт господарства (ферми) – відповідно обладнана будівля, призначена для внутрішньогосподарського забою тварин, первинної переробки і тимчасового зберігання м'яса та інших продуктів забою з наступним їх використанням для потреб господарства після проведення ветеринарно-санітарної експертизи.

Забір води – це вилучення води з водного об'єкта для використання за допомогою технічних пристроїв або без них.

Заболочені пасовища – ділянки пасовищ, які розташовані в умовах надмірного зволоження на понижених елементах рельєфу або на слабодренованих, вирівняних, плоских територіях, а також краї боліт з вологолюбною низькоякісною трав'янистою рослинністю.

Заболочені сінокоси – надмірно зволожені сінокоси, розташовані на понижених елементах рельєфу або на слабодренованих вирівняних плоских територіях, притерасних ділянках заплави і понижених вододільних і рівнинних плато, а також краї боліт з вологолюбною трав'янистою рослинністю.

Забруднений корм *див.корм забруднений*.

Забруднений стік – стічні води (переміщення дощової або талої води з певної поверхні, з товщі земної кори, або сукупно з певної території), що містять домішки забрудників у кількостях, які перевищують гранично допустиму концентрацію.

Забруднення (pollution)– 1) це все те, що виводить природні системи з рівноваги; 2) результат привнесення у довкілля нехарактерних для неї фізичних, хімічних і біологічних агентів або перевищення в природному середовищі багатолітнього рівня концентрації цих агентів у довкіллі. Залежно від компонентів географічного середовища умовно розрізняють: атмосферне, водне (поверхневі та підземні води, моря, океани), ґрунтове і біотичне (по

харчовим ланцюгам) забруднення. Розділяють на: 1) *природне* – виникає без участі людини (у результаті вивержень вулканів, ураганів, злив, повіней, селевих потоків тощо); 2) *антропогенно-спричинене* (у результаті господарської діяльності людини). За своєю природою поділяються на: 1) *акустичне* – пов'язане з привнесенням акустичних (інфразвукових, звукових, гіперзвукових і ультразвукових) коливань у довкілля; 2) *біологічне* (біогене) – забруднення біогенними речовинами (виділення продуктів життєдіяльності живих організмів, мертві організми тощо); 3) *візуальне* – псування природних пейзажів спорудами, сміттям і тому подібне; 4) *генетичне* – вивільнення у довкілля генетично модифікованих організмів; 5) *геологічне* – стимулювання під впливом діяльності людини таких геологічних процесів, як осушення і підтоплення територій, утворення обвалів, просідання земної поверхні тощо; 6) *електромагнітне* – забруднення електромагнітними хвилями (основні джерела – радіохвилі і високовольтні лінії); 7) *мікробіологічне і вірусне* – поява незвично великої кількості мікроорганізмів і вірусів, що по-

в'язано з масовими їх розмноження на антропогенних субстратах або середовищах, які змінені в ході господарської діяльності людини; 8) *механічне* – забруднення хімічного інертним сміттям, що має лише механічну дію без хімічних наслідків; 9) *організмичне* – забрудниками є організми, що невластиві конкретній екосистемі (заносні (адвентивні) види, що натуралізувалися); 10) *радіоактивне* – підвищення природного радіоактивного фону (добування, збагачення і використання радіоактивних матеріалів, застосування ядерної, термоядерної і нейтронної зброї, аварії на об'єктах ядерної енергетики); 11) *світлове* – порушення природної освітленості довкілля; 12) *теплове* – зміна теплового режиму довкілля у зв'язку з викидами нагрітих або охолоджених промислових газів, повітря, води; 13) *фізичне* – відхилення від норми фізичних властивостей довкілля; 14) *хімічне* – забруднення шкідливими хімічними речовинами і надлишком природних сполук; 15) *фізико-хімічне* (змішане) – рівень забруднення контролюється рядом нормативів.

Забруднення випадкове – аварійний (в т.ч. внаслідок технічної

неграмотності чи кримінального недогляду) викид промислових газів чи скидання стічних вод.

Забруднення вод (water pollution) – надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин.

Забруднення глобальне (global pollution) – забруднення, що охоплює значну частину земної поверхні чи всю планету.

Забруднення ґрунту (soil pollution) – накопичення в ґрунті речовин, які не властиві ґрунту та негативно впливають на його родючість і інші корисні властивості.

Забруднення довкілля (environmental pollution) – занесення в середовище сторонніх речовин, не властивих йому, що формуються за природних процесів або підвищення концентрації речовин (енергії) понад норму.

Забруднення вторинне – утворення (синтез) небезпечних забрудників унаслідок перебігу фізико-хімічних процесів, що відбуваються безпосередньо у середовищі. Утворення отруйних речовин може відбуватись із безпе-

чних компонентів, зокрема отруйного газу фосгену; хімічно інертні біля поверхні землі фреони у стратосфері вступають у фотохімічні реакції з утворенням іонів, які каталізують процес руйнування озонового шару нашої планети.

Забрудник (pollutant) – 1) хімічний, фізичний чи біологічний чинник, нехарактерний для даного середовища або вміст якого у середовищі перевищує звичайний рівень чи граничні природні коливання у певний час; 2) об'єкт, що є джерелом забруднення довкілля (виробництво, склад пестицидів і агрохімікатів тощо).

Забрудник стійкий – хімічно стійкий забрудник, що не входить у природний колообіг речовин і тому розкладається у середовищі дуже повільно і здатний до накопичення (кумуляції) у трофічних ланцюгах.

Забруднююча речовина (contaminant, pollutant) – а) біологічна речовина, зокрема мікроорганізми та їх частини; б) хімічна речовина (пестициди, токсини, солі неорганічних речовин); в) залишки ветеринарних

препаратів, у тому числі гормонів, заспокійливих і тиреостатичних речовин, антибіотиків; г) радіоактивні речовини і продукти їх розпаду, а також інші речовини, залишки яких перевищують максимальну межу, встановлену законодавством або міжнародними стандартами, інструкціями та рекомендаціями, і можуть бути небезпечними для здоров'я тварин та людей.

Забруднююча речовина (contaminant, pollutant) (щодо атмосферного повітря) – речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить до атмосферного повітря і може прямо або опосередковано діяти на навколишнє природне середовище і здоров'я людини; речовина у вигляді газу чи аерозолу, яка є в повітрі в кількості, що перевищує її вміст у чистому повітрі.

Забруднююча речовина (contaminant, pollutant) (щодо води) – речовина, яка привноситься у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини чи з природних об'єктів.

Забруднююча речовина (contaminant) (щодо харчового продукту) – біологічна речовина,

в тому числі організми та їх частини, хімічні речовини, сторонні домішки чи інші речовини, що ненавмисно потрапили до харчового продукту і становить загрозу його безпечності.

Завершене клінічне випробування – дослідження з наявним заключним звітом клінічного випробування.

Завислі тверді речовини (suspended solids) – загальна кількість суспендованих речовин різного походження у воді, вимірюється в міліграмах на літр (нефільтрований залишок).

Заводська лінія (тваринництво) – це група високопродуктивних племінних тварин, яка бере початок від одного або декількох видатних родоначальників, успадкувала характерні для родоначальника властивості, які підтримуються цілеспрямованим відбором і підбором. До заводської лінії належать всі тварини, які відповідають вимогам стандартів (типів) лінії і пов'язані з родоначальником як через його чоловіче, так і жіноче потомство.

Заводський тип (тваринництво) – 1) обмежена група тварин, яка є

частиною породи, створена в племінному заводі або дочірньому господарстві завдяки тривалій творчій роботі селекціонерів, розведенню за лініями. Тварини мають стійку специфічність за типом, відтворною здатністю, кількісними та якісними показниками продуктивності; 2) порівняно однорідна, дещо обмежена група тварин із специфічними особливостями будови тіла і продуктивності, характерними для тварин тільки певного племінного заводу або дочірніх господарств.

Завчасне протруювання – протруювання насінневого або садивного матеріалу за два і більше місяців до сівби.

Загінна оранка – це основний, найбільш поширений спосіб оранки. Кожне поле попередньо розбивають на загінки, ширина яких залежить від його довжини (чим більша довжина поля, тим ширша загінка), потужності трактора і ширини захвату плуга. Із збільшенням довжини поля і кількості корпусів на плузі ширина загінок повинна збільшуватись.

Задані вимоги – заявлені потреби чи очікування, які зафіксовані в технічних регламентах,

стандартах, технічних специфікаціях або в інший спосіб.

Заказник – це ділянки в межах якої (постійно або тимчасово) заборонені окремі види та форми господарської діяльності для забезпечення охорони одного або декількох видів живих організмів, екологічних компонентів, загального характеру охороняємої місцевості. Поділяють на безстрокові, довгострокові, короткострокові, ландшафтні, гідрологічні, мисливські, орнітологічні, біогенетичні.

Закислення ґрунту (soil acidification) – сукупність процесів, які відбуваються в горизонтах ґрунту внаслідок збільшення концентрації іонів Гідрогену.

Заклад ветеринарної медицини – установа, підприємство або інша організація, незалежно від форми власності, в якій працює щонайменше один ветеринарний лікар та яка здійснює ветеринарну практику, виробництво або реалізацію ветеринарних препаратів, проводить дезінфекційні, дезінсекційні, дератизаційні роботи або виконує інші ветеринарно-санітарні заходи.

Заклад громадського харчування (catering establishment) – ресторан, бар, кафе, їдальня, закусоочна, піцерія, кулінарія чи інший заклад, що забезпечує харчуванням невизначену кількість фізичних осіб. Віднесення до закладів громадського харчування не залежить від територіальних ознак (місця) провадження господарської діяльності з громадського харчування та ступеня доступності харчування будь-яким особам.

Закон адаптації (law of adaptation) – виживання і розмноження організмів за змінених умов довкілля, що відбувається не завжди сприятливо, забезпечується їх здатністю до адаптації.

Закон біогенетичний – онтогенез (розвиток окремого організму) є коротким повторенням філогенезу (історичний розвиток організмів даної групи).

Закон біологічної універсальності – для всіх живих організмів характерна універсальність (спільні принципи) в організації та функціонуванні.

Закон еволюції (evolutionary law) – форми і проявлення життя

поступово модифікуються у відповідності зі змінами середовища існування організмів.

Закон з охорони природи (nature conservation law) – зібрання основних юридичних норм, що регулюють державні заходи щодо охорони, раціонального використання та розширеного відтворення природних ресурсів.

Закони екології Б. Коммонера – 1) «Все пов'язане з усім»; 2) «Все має кудись подітись»; 3) «Природа знає краще»; 4) «Ніщо не дається задарма (за все треба платити)».

Закон оптимуму – екол. будь-який екологічний фактор має певні межі позитивного впливу на живі організми.

Закритий сигнал – у регулярних звітах з оцінки співвідношення користь/ризик – це сигнал, оцінка якого була завершена під час звітного періоду.

Закриті потужності (тваринництво) – стаціонарні, географічно відмежовані потужності, на яких тварини: а) утримуються або розводяться для освітніх, науково-

дослідницьких, виставкових цілей або збереження видів тварин; б) ізольовані та відмежовані від навколишнього середовища; в) є об'єктами спостереження за здоров'ям тварин та заходів біологічної безпеки.

Закриті умови аквакультури – умови, за яких розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури здійснюються у водному середовищі, відокремленому від водного об'єкта (його частини) бар'єрами, що запобігають вільному виходу об'єктів аквакультури. Застосування установок замкнутого водопостачання належить до закритих умов аквакультури.

Залежність доза-відповідь (dose-response relationship) – зв'язок між рівнем експозиції (дозою) і ступенем прояву специфічного ефекту у популяції, що знає впливу даної сполуки.

Залишкова післядія (препарату) – вплив препарату, що використовувався в попередні роки, на стан культурних рослин, ґрунту в наступні роки.

Залишкова кількість (residual quantity) пестициду – показник

вмісту діючої речовини пестициду і (або) продуктів перетворення (метаболітів) в об'єктах довілля, продукції рослинництва і харчових продуктах, на основі якого оцінюється безпека для здоров'я людей та довілля.

Залізобактерії (iron bacteria) – мікроорганізми, що окиснюють солі двовалентного Феруму до тривалентного. Викликають біокорозію металічних споруд.

Залповий викид – це викид (менше 20 хв.) забруднюючих речовин, пов'язаний з певними технологічними операціями (завантаженням, вивантаженням, скиданням надлишкового тиску тощо).

Замерзання (freezing) – фіз. фазовий перехід речовини з рідкого стану в твердий при пониженні температури та підвищенні тиску.

Замінник молока – кормова суміш, що вживається в сухому вигляді або після розчинення у певній кількості рідини для годування молодих тварин як доповнення або заміна після молозивного молока або для годування молодих тварин, таких як телята,

ягнята або козенята, призначених для забою.

Замкнений водний об'єкт – природна або штучно створена водойма, не зв'язана з іншими водними об'єктами (крім водоносних горизонтів).

Замовник (customer) – особа чи організація, яка може отримати чи отримує продукцію чи послугу, призначену для цієї особи чи організації, або яку потребує ця особа чи організація.

Замор, придуха – масова гибель водяних організмів, що спричинена нестачею розчиненого у воді кисню або потраплянням у воду токсичних речовин.

Заморозки на ґрунті – зниження температури на поверхні ґрунту та рослин до мінусових значень увечері, вночі або вранці при плюсових температури повітря (2 м).

Занесення – біол. проникнення регульованого шкідливого організму, яке призводить до його укорінення.

Запал / опік рослин – ушкодження рослин високою температурою; тепловий стрес, внаслідок

якого змінюється забарвлення їхніх органів.

Запалення – мед. реакція живих тканин на місцеве пошкодження, яка полягає у складних змінах системи крові та сполучної тканини, спрямованих на усунення пошкоджувального агента і відновлення (або заміщення) пошкоджених тканин. Ця здатність виникла в ході еволюції.

Запас води/вологи в ґрунті – кількість води ($m^3/га$), що утримується у даному (продуктивному) шарі ґрунту.

Запас клітин – первинні клітини, які ростуть та діляться до заданої кількості, а потім використовуються як вихідний матеріал при виробництві клітинного препарату.

Запас поживних речовин в ґрунті – загальний вміст поживних речовин у певному шарі ґрунту ($кг /га$).

Запас солей в ґрунті – кількість солей у ґрунтовому шарі певної товщини ($т/га$).

Заплавні землі (flood plains) – прибережна територія, що може бути затоплена чи підтоплена під час повені (паводка).

Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій – комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію або пом'якшення її можливих наслідків.

Запобігання небезпеці – всі вигоди або заходи, які передбачаються або проводяться на підприємстві для уникнення або обмеження небезпек, обумовлених професійною діяльністю.

Запобіжна дія (preventive action) – дія, яку виконують для усунення причини потенційної невідповідності або іншої потенційно небажаної ситуації.

Заповідник – 1) ділянка природи, яка охороняється законом і повністю виключена з господарської діяльності (у тому числі безсистемного відвідання

людьми) заради збереження в незайманому вигляді природних екологічних компонентів (еталонів природи), охорони живих організмів та спостереження за природними процесами, а також з соціальних, культурних, релігійних та інших поглядів; 2) ділянка природи, яка вилучена з більшості форм природокористування; 3) установи, що створені для охорони та вивчення природних комплексів. Поділяють на біосферні, державні, міжнародні, спрямованого режиму, експериментальні, еталонні, пограничні, повні, природні.

Зараження (infection) – проникнення в організм хвороботворних мікробів; стан, коли в організм потрапляє чужорідний агент – патоген (бактерія, паразитичний грибок, найпростіший організм, гельмінти, вірус або пріон), який розмножується і може чинити хвороботворний ефект.

Заразна зона – приміщення або група приміщень лабораторії, де виконують маніпуляції з патогенними біологічними агентами та їх зберігання.

Заручник – фізична особа, яка захоплена і (або) утримується з метою спонукання державного

органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, що захоплена і (або) утримується.

Засмічення вод – це привнесення у водні об'єкти сторонніх предметів і матеріалів, що шкідливо впливають на стан вод.

Засоби ветеринарної медицини – це матеріали, обладнання, інструменти, спеціальні автомобілі та інші механізми і пристосування, призначені для використання у ветеринарній медицині.

Засоби вимірювальної техніки/обладнання (measuring equipment) – це засоби вимірювань, вимірювальні системи, стандартні зразки та будь-які частини засобів вимірювань або вимірювальних систем, якщо ці частини можуть бути об'єктом спеціальних вимог та окремого оцінювання відповідності. Можуть використовуватися у сфері законодавчо регульованої метрології у спосіб, за якого забезпечать надійні результати вимірювань протягом визначеного періоду часу.

Засоби догляду за тваринами (animal care products) – це засоби, які призначені для утримання тварин та догляду за ними, що не мають лікувальної і профілактичної дії.

Засоби захисту рослин (plant protection products) – пестициди та інші засоби, які застосовуються для попередження проникнення і поширення шкідливих організмів, контроль чи знищення чисельності або зменшення їх шкідливого впливу на культури рослинництва і (або) продукцію рослинництва.

Засоби захисту рук (hand protection products) – це різні види рукавиць та рукавичок (*див. рукавички*), які використовуються для біологічного і хімічного захисту, а також захисту від механічних впливів, підвищених та знижених температур, нафти і нафтопродуктів, вібрації, електричної напруги (діелектричні), які виготовляють з бавовни, льону, шкіри, шкірозамінника, гуми, азбесту, полімерів та ін.

Засоби індивідуального захисту, ЗІЗ (individual protective means) – 1) засоби, що використовуються індивідуально для

унеможливлення впливу шкідливих факторів на здоров'я людини; 2) спорядження чи обладнання, що використовується працівником для носіння при запобіганні небезпечногвпливу на життя чи здоров'я; можуть бути одноразового та багаторазового використання; залежно від призначення поділяють на 12 класів: ізолювальні костюми, засоби захисту органів дихання, спеціальний одяг, спеціальне взуття, засоби захисту голови, рук, обличчя, органів слуху, очей, захисні дерматологічні засоби, запобіжні засоби та пристосування, комплексні засоби захисту.

Засоби індивідуального захисту органів дихання – це пристрої, що забезпечують захист органів дихання людини від небезпечних чинників, котрі діють інгаляційно. Повинні забезпечувати захист органів дихання не лише від забруднень (парів, газів, аерозолі, суміші парів і аерозолі, пилу, хвороботворних організмів, токсичних речовин), котрі знаходяться в повітрі робочої зони, а також і при нестачі кисню. За принципом дії вони поділяють на фільтрувальні (подають у зону дихання очищене повітря з робочої зони)

та ізолювальні (подають для дихання повітря зі спеціальних резервуарів або чистого середовища, що знаходиться поза робочою зоною).

Засоби інтенсифікації (рибогосподарського виробництва) – технологічні процеси, що включають штучну годівлю об'єктів аквакультури, спеціальну підготовку рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм з удобренням їх органічними і мінеральними речовинами з періодичним спуском води для рибогосподарських потреб, та інші контрольовані технологічні процеси, які застосовуються окремо (вибірково) або комплексно.

Засоби для перевезення тварин – клітка, контейнер, ящик, ємність або інша тара жорсткої конструкції, що використовується для перевезення тварин і розміщується у транспортному засобі.

Засоби протипожежного захисту (fire protection equipment) – технічні засоби, призначені для запобігання, виявлення, локалізації та ліквідації пожеж, захисту людей, матеріальних цінностей та довкілля від впливу небезпечних факторів пожежі.

Засоби радіаційного та хімічного захисту (radiation and chemical protection means) – поділяються наступним чином: засоби індивідуального захисту органів дихання від бойових отруйних речовин; одяг спеціальний захисний; промислові засоби захисту органів дихання від небезпечних хімічних речовин; респіратори; прилади радіаційної розвідки і дозиметричного контролю; військові прилади хімічної розвідки; спеціальні (промислові) прилади хімічної розвідки; джерела живлення і засоби індикації для перелічених приладів; ватно-марлеві пов'язки.

Засоби цивільного захисту (civil protection means) – протипожежна, аварійно-рятувальна та інша спеціальна техніка, інженерні споруди, обладнання, механізми, прилади, інструменти, вироби медичного призначення, лікарські засоби, засоби колективного та індивідуального захисту, які призначені та використовуються під час виконання завдань цивільного захисту.

Застосування гербіциду досходове – використання препарату після посіву або по сходах бур'янів, але до появи сходів культурних рослин.

Застосування пестициду (pesticide application) – використання препарату для впливу на живий організм заздалегідь визначеним шляхом.

Застосування пестициду локальне – вибіркоче застосування пестицидів в місцях зосередження шкідливого організму.

Захворюваність (morbidity) – 1) статистичний показник, що характеризує стан здоров'я населення: кількість зареєстрованих захворювань на 100, 1000, 10000 та 100000 особин певної території на рік; 2) відсоток осіб з даним захворюванням до загальної кількості осіб.

Захворювання *див. хвороба.*

Захисний індекс, ЗІ (protective index) – порівняння кількості терапевтичного агента, що викликає терапевтичний ефект, з кількістю, що викликає токсичність. Кількісно це відношення токсичної дози до терапевтичної.

Захисна смуга прибережна – частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій

встановлено більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони.

Захисні лісові насадження – лісові насадження, створені на пісках у вигляді смуг, куліс, куртин, масивів з метою їх закріплення і захисту від ерозії.

Захист рослин (plant protection) – комплекс заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни.

Захід обробітку ґрунту – одноразова дія на ґрунт робочими органами знарядь і машин, якими його обробляють, з метою виконання однієї або одночасно кількох технологічних операцій.

Заходи обмежувальні протиепідемічні – медико-санітарні та адміністративні заходи, що здійснюються в межах осередку інфекційної хвороби з метою запобігання її поширенню.

Заходи протиепізоотичні – 1) профілактичні, діагностичні та інші ветеринарно-санітарні заходи, спрямовані на запобігання інфекційним та інвазійним хворобам тварин, їх виявлення та ліквідацію; 2) комплекс організаційних, медико-санітарних, ветеринарних, інженерно-технічних, адміністративних та інших заходів, що здійснюються з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб, локалізації та ліквідації їх осередків, спалахів та епідемій.

Захоронення відходів (waste disposal) – 1) остаточне розміщення відходів при їх видаленні у спеціально відведених місцях чи на об'єктах таким чином, щоб довгостроковий шкідливий вплив відходів на довкілля та здоров'я людини не перевищував установлених нормативів; 2) розміщення відходів на поверхні чи в землі (підземне) у спосіб, що не становить загрози для навколишнього природного середовища та здоров'я людини і не передбачає їх подальше оброблення.

Зацікавлена / причетна сторона – це особа чи організація, яка може вплинути на рішення чи діяльність, піддана впливу, чи

сприймає себе такою, що піддана впливу рішень або діяльності.

Зберігання відходів (waste storage) – тимчасове розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи на об'єктах (до їх утилізації чи видалення) не більше 1 року.

Зберігання зерна (grain storage) – комплекс заходів, які включають приймання, доробку, зберігання та відвантаження зерна.

Збирання відходів – діяльність, що пов'язана з вилученням, накопиченням і розміщенням відходів у спеціально відведених місцях чи на об'єктах та включає сортування відходів з метою подальшої утилізації чи видалення.

Збитки, заподіяні дикими тваринами – траводіні: обкушування бруньок молодих рослин та пагонів, перешкоди розвитку підгону змішаного лісу, обгризання кори дерев, знищення посівів сільськогосподарських культур; м'ясоїдні: винищення дикої промислової птиці та тварин і в значно меншій мірі – сільськогосподарських тварин.

Збіжність вимірювань (convergence of measurements) –

mat. характеристика вимірювань, що відображає близькість повторних результатів вимірювань однієї і тієї ж величини за однією і тією ж методикою в однакових умовах.

Збудження (excitation) – стан тканин, органів, систем тваринного організму: м'яз – скорочується; залоза – виділяє секрет, нервова система – продукує і передає нервові імпульси. За фізіологічних умов збудженню передують виникнення електричних потенціалів.

Збудливість (excitability) – здатність живих клітин відповідати на подразнення реакцією збудження. Визначається збудливістю найменшою силою подразника, яка викликає збудження.

Звіроводство – галузь тваринництва, яка займається розведенням звірів для отримання хутра, м'яса, молока, лікарської та іншої сировини.

Звіт про аудит (audit report) – письмовий висновок про результати аудита, складений аудитором компанії, або державної установи.

Звикання (habituation) – послаблення реакцій організму на безперервну або періодичну дію подразника (-ів).

Зволоження повітря (air humidification) – підвищення рівня вмісту вологи в повітрі до оптимального рівня.

Зворотне простежування – задокументована процедура для відстеження біологічних лікарських речовин або препаратів, на які може негативно вплинути використання або включення до них донорських матеріалів або матеріалів тваринного походження, якщо такі матеріали незадовільно пройшли випробування при випуску внаслідок наявності контамінуючого(их) агента(ів), або якщо такі факти виявляються стосовно джерела матеріалу – тварини або людини.

Звукохімія – розділ хімії, що вивчає вплив акустичного поля, зокрема ультразвукового, на перебіг хімічних реакцій у різних середовищах.

Зграї, стада – тимчасові об'єднання тварин, які обумовлюють біологічно корисну організованість дій (полегшують захист від

ворогів, добування корму, міграції).

Зеараленон (zearalenone) – мікотоксин, який синтезується грибами роду *Fusarium* (*F. graminearum* Schwabe, *F. tricinctum* (Corda) Sacc.), які розвиваються в кукурудзі, ячмені та ін.; відноситься до лактонів резорцилової кислоти; характеризується естрогенною дією. Зеараленон нормований на граничний вміст його в зернових.

Зелена книга України, ЗКУ – державний документ, у якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, зникаючих і типових природних рослинних угруповань, що потребують охорони.

Зелене будівництво – комплекс робіт щодо створення нових міських зелених насаджень і реконструкції наявних.

Зелені насадження (green planting) – деревна, чагарникова, квіткова та трав'яна рослинність природного і штучного походження на визначеній території населеного пункту.

Зелені насадження (green spaces) (загального користування) – зелені насадження, які

розташовані на території загальноміських і районних парків, спеціалізованих парків, парків культури та відпочинку; на територіях зоопарків та ботанічних садів, міських садів і садів житлових районів, міжквартальних або при групі житлових будинків; скверів, бульварів, насаджень на схилах, набережних, лісопарків, лугопарків, гідропарків і ін., які мають вільний доступ для відпочинку.

Зелені насадження (обмеженого користування) (plantation, green-zones) – насадження на територіях громадських і житлових будинків, шкіл, дитячих установ, вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, профтехучилищ, закладів охорони здоров'я, промислових підприємств і складських зон, санаторіїв, культурно-освітніх і спортивно-оздоровчих установ та ін.

Зелені насадження (спеціального призначення) – насадження транспортних магістралей і вулиць; на ділянках санітарно-захисних зон довкола промислових підприємств; виставок, кладовищ і крематоріїв, ліній електропередач високої напруги; лісомеліоративні, водоохоронні, вітрозахисні, протиерозійні, насадження

розсадників, квітникарських господарств, пришляхові насадження в межах населених пунктів.

Земельна ділянка (land plot / parcel) – 1) частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування та визначеними щодо неї правами власності; 2) ділянки сільськогосподарського призначення, які надаються тільки в тимчасове користування (оренду) і повинні використовуватися виключно для сінокосіння та випасання худоби.

Земельна ділянка лісова – земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства.

Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Земельні ресурси (land resources) – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і госпо-

дарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві.

Земельно-технічна експертиза

– основні завдання експертизи: а) визначення відповідності розробленої технічної документації на земельні ділянки та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування; б) визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування; в) визначення фактичного землекористування земельними ділянками; г) визначення відповідності фактичного землекористування, а також порушень меж та накладання земельних ділянок відповідно до правостановлювальних документів на ці земельні ділянки та вимог нормативно-правових актів; д) визначення відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок правостановлювальним документам та технічній документації із

землеустрою та землекористування; е) визначення можливості розподілу (порядку користування) земельними ділянками, розробка варіантів їх розподілу (порядку користування); є) визначення можливих варіантів підходу та проїзду до земельних ділянок; ж) оцінка земельних ділянок; з) визначення відповідності виконаної оцінки земельних ділянок вимогам нормативно-правових актів.

Землеробство (agriculture) – 1)

галузь сільського господарства, що займається вирощуванням продовольчих, технічних, кормових та інших сільськогосподарських культур; 2) наука про способи раціонального використання землі, підтримання та систематичного підвищення родючості ґрунту, регулювання факторів розвитку і життя рослин для отримання з одиниці площі максимальної кількості продукції за умови найменших затрат праці і коштів.

Землеробство екологічне *див. органічне землеробство.*

Землі, зайняті водою – земля розташована під природними і штучними водоймами. Розрізняють

землі, зайняті під ріками і струмками, озерами, в тому числі прісноводними, водосховищами, ставками та іншими штучними водоймами, каналами, колекторами і канавами.

Земля (land) – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею.

Земляна гребля – земляна споруда, що побудована для створення штучної водойми шляхом ділення водотоку на верхній та нижній б'єфи та зосередження води у верхньому б'єфі.

Земляна дамба – земляна споруда, що побудована для утримання поверхневих вод, зосереджених у штучно створеній водоймі.

Зерно (grain) – загальноживана назва насінин (плодів) злакових культур (Gramineae), які використовуються для харчових, насінневих, кормових та технічних цілей.

Зерно продовольче – це зерно, що використовується для переробки та виготовлення харчових продуктів.

Зерно технічного призначення – це зерно, що призначене для промислової переробки на інші продукти (спирт, крохмаль, медичні препарати тощо).

Зерно фуражне (feed grain, feeding grain) – це зерно групи фуражних та інших зернових культур, призначене для годівлі худоби та птиці у вигляді комбікормів, дерті тощо.

Зернова принада, ПЗ (grainbait, АВ) – препаративна форма пестициду у вигляді отруйної зернової суміші (зерно, яке оброблене діючою речовиною пестициду) для знищення мишовидних гризунів у житлових, промислових приміщеннях, на присадибних ділянках та сільськогосподарських угіддях.

Зернопереробні підприємства – підприємства, які приймають, зберігають та переробляють зерно, зокрема борошномельні, круп'яні, комбікормові, олієекстракційні, спиртові солодові пивзаводи.

Зерносховище (granary) – спеціально обладнане місце для зберігання зерна (приміщення, будівля тощо).

Зміна зворотна (reversible change) – зміна нормальної структури і функції організму, викликана дією речовини (зокрема, пестициду), яка відновлюється до нормальних фізіолого-морфологічних показників після припинення шкідливого впливу.

Зміна клімату (climate change) – це сукупність змін погодних умов протягом тривалих проміжків часу; зміна статистичних властивостей кліматичної системи тривалі періоди часу незалежно від причини; відрізняють зміни клімату, що спричинена діяльністю людини, та, які відбулись в рамках природних процесів Землі.

Зміна незворотна (irreversible change) – зміна нормальної структури і функції організму, викликана дією речовини (зокрема, пестициду), яка залишається або прогресує після припинення дії чинника, що викликав дану зміну.

Змішування (mix, mixture) – об'єднання компонентів, частинок чи шарів з отриманням однорідних сумішей.

Змочування (wetting) – фізична взаємодія рідини із поверхнею

твердого тіла чи іншою рідиною.

Знак відповідності технічним регламентам – маркування, за допомогою якого виробник вказує, що продукція відповідає застосовним вимогам, визначеним у технічних регламентах, якими передбачене нанесення цього маркування.

Зневоднення, дегідратація (dehydration) біол. – 1) стан, що характеризується дефіцитом води в організмі; 2) поширене порушення водно-сольового обміну; визначається такими чинниками, як швидкість та шлях втрати рідин.

Знезараження див. деконтамінація.

Знезаражувальна обробка (disinfection) – офіційно санкціонована процедура знищення чи видалення живих карантинних чи інших живих шкідливих об'єктів (переведення їх у нежиттєздатний стан).

Знесення пестициду – переміщення пестициду повітряними течіями за межі площі, що обробляється.

Знешкодження відходів – зменшення чи усунення небезпечності відходів шляхом механічного, фізико-хімічного чи біологічного оброблення.

Знищення продукції (вилученої з обігу) – механічна, фізико-хімічна, біологічна або інша обробка та розміщення (захоронення) продукції або її залишкових компонентів у спеціально визначених місцях.

Зовнішні роботи (аутсорсингові) – це роботи, які здійснюються виконавцем за письмовою угодою з замовником.

Золі – колоїдні розчини, які утворенні з частинок дуже малих розмірів (10^{-5} – 10^{-7} см), які рівномірно розподілені у рідкому дисперсійному середовищі; відносно води вони бувають гідрофільні (крохмальний клейстер, желатин, агар та ін.) і гідрофобні (білкові розчини, глина у воді та ін.).

Зона (zone) – спеціальні комплекси приміщень всередині будівлі, що мають загальну систему обробки повітря та пов'язані з виробництвом одного продукту або декількох видів продукції.

Зона аквакультури – територія рибогосподарського виробництва, межі якої умовно встановлено, опираючись на характеристики, щонеобхідні для здійснення аквакультури.

Зона берегова (coastal zone) – узбережжя, смуга взаємодії між суходолом і водоймою, або між суходолом і водостоком.

Зона біогеохімічна (biogeochemical zone) – велика територія землі, що характеризується єдністю ґрунтовотворного процесу, кліматичних чинників, процесів біогенної міграції хімічних елементів.

Зона біологічного зараження (biological contamination zone) – територія або акваторія, у межах яких розповсюджені або занесені небезпечні біологічні речовини, біологічні засоби ураження людей або небезпечні мікроорганізми, які створюють небезпеку для життя та здоров'я людей, сільськогосподарських тварин, існування рослин, а також для оточуючого природного середовища.

Зона біологічної дії (З_{б.д.}) чи зона гострої токсичної дії (З_{гос.}) – відношення середньолетальної

концентрації (доза) до порогової у хронічному експерименті.

Зона ветеринарна (veterinary area/zone) – визначена частина території країни з окремим ветеринарно-санітарним статусом.

Зона, вільна від регульованого шкідливого організму – зона, в якій науково підтверджена відсутність регульованого шкідливого організму і ця умова офіційно підтримується протягом визначеного періоду.

Зона, вільна від хвороби тварин (підлягає повідомленню) – зона, в якій відсутність певної хвороби тварин, що підлягає повідомленню, підтверджується виконанням вимог встановлених відповідними міжнародними організаціями та вітчизняним законодавством.

Зона географічна (geographical zone) – територіально-класифікаційна категорія, класифікаційна одиниця ландшафтно-географічного підрозділу земної поверхні, що характеризується певними якісними ознаками.

Зона екологічного ризику (ecological risk zone) – територія на поверхні суші або Світового

океану, в межах якої присутні ймовірності порушення екологічної рівноваги внаслідок антропогенної активності.

Зона захисту (protection zone) –

1) територія навколо неблагополучного пункту (спалаху хвороби), де застосовуються відповідні ветеринарно-санітарні заходи з метою недопущення поширення хвороби за межі цієї території; 2) зона на території, яка безпосередньо межує з епізоотичним вогнищем, радіусом не менше 3 км, але не більше 10 км.

Зона з незначною кількістю регульованих шкідливих організмів – зона, яка визначена державною службою з карантину рослин України, у якій регульований шкідливий організм наявний у кількості, що перевищує економічний поріг шкодочинності, і підлягає нагляду, контролю та/або знищенню.

Зона з незначною присутністю захворювання, що підлягає повідомленню – територія всієї країни, її частини, декількох країн або їх частин, де за висновком компетентного органу країни (компетентних органів країн) захворювання тварин, що підлягає

повідомленню, присутнє на низькому рівні і в якій вживаються ефективні заходи нагляду, контролю (локалізації) або ліквідації такої хвороби.

Зона можливого ураження – окрема територія, акваторія, на якій внаслідок настання надзвичайної ситуації виникає загроза життю або здоров'ю людей та заподіяна шкода майну.

Зона надзвичайної ситуації – окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація.

Зона оптимуму – екол. зона інтенсивність впливу екологічного чинника, яка сприятлива для організмів певного виду.

Зона регульована (regulated area) – зона, де здійснюються фітосанітарні заходи з метою запобігання занесенню та/або поширенню карантинних організмів під час ввезення або вивезення об'єкта регулювання.

Зона санітарної охорони (sanitary protection zone) – 1) спеціально організована територія навколо потенційно небезпечного підприємства в межах якої заборонено проживання населення та ведення господарської

діяльності, у тому числі ділянок оздоровчих установ, місць відпочинку тощо; 2) озеленена територія спеціального призначення, яка відокремлює житлову частину від промислових підприємств; 3) територія і акваторія, де запроваджується особливий санітарно-епідеміологічний режим з метою запобігання погіршення якості води джерел централізованого господарсько-питного водопостачання, а також з метою забезпечення охорони водопровідних споруд.

Зона спостереження (observation area/zone) – 1) *zigen.* територія встановлена навколо зони захисту для її відокремлення від зони, вільної від хвороби, що підлягає повідомленню, та в межах якої вживаються заходи нагляду, інші ветеринарно-санітарні заходи, з метою недопущення поширення хвороби за межі зони захисту; 2) територія радіусом до 10 км від зовнішніх меж зони захисту.

Зона хімічного забруднення (chemical pollution zone) – це територія, яка включає осередок хімічного забруднення, де фактично розлита небезпечна хімічна речовина, і ділянки місцевості,

над яким утворилась хмара небезпечної хімічної речовини.

Зона хронічної дії, З_{хр.} (zone of chronic effect) – відношення порогової концентрації (дозы) при одноразовому впливі до порогової концентрації (дозы) при хронічному впливі токсиканту.

Зона чиста (clean area) – 1) зона, в якій контролюється середовище на наявність часток і мікроорганізмів, що контамінують, побудована та експлуатується таким чином, щоб зменшити проникнення, утворення і збереження контамінантів усередині зони; 2) приміщення або група приміщень лабораторії, де не проводяться маніпуляції з біологічними патогенними агентами.

Зообентос (zoobenthos) – сукупність тваринних організмів, що мешкають на дні морських і прісних водойм.

Зоологія (zoology) – біологічна наука про тварин, яка вивчає їх будову і життєдіяльність, історичний та індивідуальний розвиток, систематику, взаємозв'язок і взаємовідношення з довкіллям, закономірності поширення тваринних угруповань на Землі.

Зоомаса (zoomass) – біомаса, сумарна маса тварин на одиниці площі. Визначається на конкретній території біоценозів (екосистемі) в тому числі і агробіоценозу.

Зоознози – заразні хвороби (інфекційні та інвазійні), на якими хворіють тварини і люди.

Зоопланктон (zooplankton) – сукупність тваринних організмів, що населяють товщу води морських і прісних водойм, пасивно переміщуються, і не здатні чинити опір течії. Найпоширенішими представниками прісноводного зоопланктону є найпростіші, коловертки, гіллястовусі та веслоногі ракоподібні, велігери моллюсків, зокрема дрейсени. Зоопланктон бере активну участь у процесах самоочищення водойм і є харчовим об'єктом риб.

Зоотехнічна добавка – будь-яка добавка, яка сприятливо впливає на показники продуктивності та фізіологічного стану тварин або використовується для сприятливого впливу на навколишнє природне середовище.

Зоотоксини (zootoxins) – отрути, що виробляються тваринами і використовуються для захисту або нападу.

Зоотоксинологія – наука, яка на сучасному етапі розвитку базується на досягненнях молекулярної біології, зоології, фізіології, біохімії, патофізіології, токсикології, фармакології, завдання якої є вивчення біології, екології та фізіології тварин, що продукують отруту; дослідження хімічної природи, а також механізмів дії токсинів (зоотоксинів); використання даних у фундаментальних і прикладних (фармакологічному, медичному, ветеринарному) аспектах.

Зоофаги (zoophages) – організми, що живляться тваринною їжею (комахи, планктоноїдні, бентосоїдні риби, більшість земноводних та плазунів, комахоїдні птахи і ссавці).

Зооценоз (zoocenosis) – сукупність певних видів тварин, що вступають у взаємодію з навколишнім біотичним та абіотичним середовищами.

Зооциди (zoocides) – хімічні засоби (зокрема, пестициди), що використовують для знищення

хребетних тварин шкідників (головним чином гризунів).

Зразок складу речовини стандартний – зразок речовини зі встановленими значеннями одного чи кількох параметрів, які характеризують вміст певних компонентів в речовині.

Зразок репрезентативний (sample representative) – зразок, у якому зберігаються характеристики партії, з якої він отриманий шляхом простої випадкової вибірки, де кожен зі складових партії має однакову ймовірність бути включеним у зразок.

Зрошування (irrigation) – штучне зволоження ґрунтів на полях, городах та інших агроценозах з ознаками водного дефіциту для збільшення запасів води в зоні діяльності кореневої системи; може бути регулярним (протягом року) або періодичним (один чи декілька разів на рік), а за способом подачі води – самопливом (напуском) та за допомогою механізмів (дощувальних агрегатів); один із основних шляхів підвищення продуктивності зрошувального землеробства в посушливих регіонах та освоєння пустель і напівпустель.

I

In vitro – спосіб проведення досліджень чи інших маніпуляцій у пробірці (контрольованому середовищі) поза живим організмом.

In vivo – спосіб проведення досліджень, які здійснюються на живих тканинах і цілих організмах.

In silico – спосіб попереднього дослідження, який здійснюється за допомогою комп'ютера або за допомогою комп'ютерної симуляції.

Ідентифікаційний код суб'єкта – унікальний ідентифікатор, що присвоюється дослідником кожному суб'єкту випробування для забезпечення його анонімності та використовується замість прізвища у звітах про побічні явища і/чи інших звітах щодо випробування.

Ідентифікаційний номер тварин – індивідуальний або груповий номер, що присвоюється тварині (або їх групам) та не змінюється протягом її життя; биркування, чипування, таврування

тварин тощо, з присвоєнням особистого ідентифікаційного коду.

Ідентифікаційні документи – документи встановленого зразка, що видаються на тварину (паспорт великої рогатої худоби, паспорт коня, реєстраційне свідоцтво свиней, реєстраційне свідоцтво овець/кіз).

Ідентифікація (identification) – 1) визначення відповідності даних експертизи про властивості об'єкта (виду організму, речовини, продукту) відомим раніше встановленим характеристикам об'єкту досліджень; 2) встановлення природи речовини.

Ідентифікація небезпеки (hazard identification) – 1) визначення природи і наявності фактору, що складає загрозу для організму; 2) процес виявлення збудників хвороб тварин, які потенційно можуть проникнути на територію України під час ввезення в Україну тварин та інших товарів і супутніх об'єктів 2) відбір пріоритетних, індикаторних хімічних речовин, вивчення яких дозволить з достатньою точністю охарактеризувати рівні ризику порушення стану здоров'я населення та джерела його виник-

нення. Пріоритетність досліджуваних речовин визначають на основі даних щодо їх біологічної активності, у т. ч. канцерогенної, фізико-хімічних властивостей, які обумовлюють особливості поширеності і поведінки їх у довікллі та впливу на організм людини, залежності розвитку негативних ефектів (специфічних і неспецифічних) від шляху надходження речовини в організм.

Ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки – порядок визначення об'єктів підвищеної небезпеки серед потенційно небезпечних об'єктів.

Ідентифікація сперми – нанесення на упаковку, в яку розфасована спермодоза, ідентифікаційного номера, клички та породи плідника, дати виробництва спермопродукції та інформації про виробника.

Ідентифікація тварин (animal identification) – 1) нумерація, присвоєння кличок, фотографування тощо, що забезпечує можливість формування інформації про кожну тварину зокрема та встановлення відповідності цієї інформації даній тварині; 2) процес ототожнення тварини шля-

хом присвоєння їй ідентифікаційного номера з використанням візуальних, електронних та змішаних засобів залежно від виду тварини з подальшим внесенням ідентифікаційного номера до Єдиного державного реєстру тварин.

Ідіосинкразія (idiosyncrasy) – підвищена індивідуальна чутливість організму до дії певних речовин (наприклад, до галогенів).

Ієрархія (hierarchy) – розміщення частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого, або навпаки.

Ієрархія калібрувань – це послідовність калібрувань від вибраної основи для порівняння до кінцевої виміральної системи, у якій результат кожного калібрування залежить від результату попереднього калібрування. Ланцюг простежуваності визначає вибрану ієрархія калібрувань. Результат завжди повинен бути простежуваним до відповідної основи для порівняння і акредитовані лабораторії мають бути здатні це довести. Лабораторія може розробити власні ланцюги простежуваності на підставі документації на свої робочі методики, устаткування та калібру-

тори. Узагальнені приклади ланцюгів простежуваності можна знайти в ISO 17511.

Ієрархія управління відходами – послідовність методів і засобів управління відходами, які забезпечують мінімізацію їх утворення, екологічно безпечне управління та спрямовані на запобігання негативному впливу відходів на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людини.

Ізобари (isobars) – *фіз.* це нукліди різних елементів, що мають однакові масові числа.

Ізольована зона (isolated area) – зона, побудована, обладнана відповідними системами обробки і фільтрації повітрята експлуатується таким чином, щоб запобігти контамінації зовнішнього навколишнього середовища біологічними агентами із зони.

Ізольоване приміщення (isolated room) – частина будівлі, що має окремий вхід ззовні, освітлення, вентиляцію (природну або механічну) та відокремлені стінами і перекриттями.

Ізоляція (isolation) (у природі) – 1) процес розділення двох або кількох особин одного виду; 2) розділення флори і фауни суміжних географічних зон, регіонів і областей.

Ізомери (isomers) – хімічні елементи з однаковими атомними номерами і масовими числами, ядра яких перебувають в різних енергетичних станах.

Ізотони (isotones) – це хімічні елементи, ядра атомів яких мають однакову кількість нейтронів, але різну протонів.

Ізотопи (isotopes) – хімічні елемент, ядра атомів яких мають однакову кількість протонів (однаковий атомний номер), але різняться за кількістю нейтронів (масовому числу).

Ізотопний вміст – відносне число атомів певного ізотопу в суміші ізотопів елемента, виражене як його частка від усіх атомів елемента.

Імаго (imago) – доросла стадія в метаморфозі деяких членистоногих (комах, кліщів).

Імідазолінони (imidazolinones) – це гербіциди вибіркової і су-

цільної дії з високою активністю. Добре поглинаються кореневою системою та листовим апаратом рослин, рухаються по ксилемі та флоемі, накопичуються у точках росту. За характером дії подібні до сульфонілсечовин: ігнібують синтез ацетолататсинтази – ензиму ацетогідроксильної кислоти, яка є попередником утворення аліфатичних амінокислот (валіну, лейцину та ізолейцину). Порушують синтез ДНК і уповільнюють ріст рослинних клітин.

Імісія речовин – потік речовин, які проникають у певне середовище (приміщення, довкілля).

Імла – якісний термін, що стосується суспензії крапельок у газі; втрата повітрям прозорості, каламутніння атмосфери біля земної поверхні, зумовлене розсіюванням світла на дрібних крапельках води, кристаликах льоду чи на завислих у повітрі аерозольних часточках.

Імобілізація (immobilization) – метод тимчасового позбавлення тварин рухомості за допомогою хімічних препаратів для їх транспортування, лікування, вивчення тощо.

Імпортер (importer) – фізична чи юридична особа – резидент України, яка вводить в обіг на ринку України продукцію походженням з іншої країни.

Імунізація рослин (plant immunization) – це процес активації природної системи захисту рослин внаслідок попередньої обробки індукуючими агентами, які стимулюють захисні реакції рослин. Розрізняють наступні засоби імунізації рослин: хімічні речовини, антибіотики та бактеріофаги.

Імунітет (immunity) – здатність організмів захищатися від чужорідних тіл (в тому числі чужорідної генетичної інформації), які є збудниками хвороб, а також від певних отрут.

Імунітет рослин (plant immunity) – несприятливість рослин до збудників захворювань і шкідників та до продуктів їх життєдіяльності (стійкість та витривалість). Розрізняють *природний (природжений)* імунітет – властивість рослин не піддаватись ураженню тому чи іншому збуднику хвороби; ця властивість передається нащадкам і може лише в незначній мірі змінюватися від

впливу окремих чинників навколишнього середовища. *Набутий (штучний)* імунітет – властивість рослини не піддаватись ураженню конкретним збудником хвороби; ця властивість рослинного організму набувається в процесі розвитку рослин та залежить від зовнішніх умов середовища і особливо від умов вирощування рослин.

Імунітет тварин (animal immunity) – несприятливість організмів до збудників захворювань інфекційних та інвазійних хвороб, паразитів, продуктів їх життєдіяльності та деяких чужорідних речовин (отрут).

Імуноглобуліни (immunoglobulins) – білки плазми крові та інших біологічних рідин і секретів, які здатні специфічно зв'язуватись з чужорідними антигенами. Залежно від типу поліпептидних ланцюгів імуноглобуліни (Ig) ділять на п'ять класів (IgG, IgA, IgM, IgD, IgE), які в свою чергу поділяються на підкласи.

Імунологія (immunology) – біологічна наука, що вивчає захисні реакції організму (реакції організму на антигени), їх механізми,

вияви, перебіг і наслідки в нормальному та патологічному стані, які спрямованні на збереження його структури та функціональної цілісності, біологічної індивідуальності.

Інвазія (invasion) – 1) зараження людей і тварин інвазійними хворобами; 2) вторгнення на певну територію нехарактерного для неї виду живого (у тому числі внаслідок діяльності людини), що загрожує біологічному різноманіттю (місцевим видам, середовищу існування чи екосистемам); 3) вкорінення в угруповання нових для нього видів.

Інвестиційна програма (investment program) – комплекс заходів, затверджений в установленому порядку, для підвищення рівня надійності та забезпечення ефективної роботи систем централізованого водопостачання і водовідведення, який містить зобов'язання суб'єкта господарювання у сфері централізованого водопостачання та водовідведення щодо будівництва (реконструкції, модернізації) об'єктів у цій сфері, поліпшення якості послуг, з відповідними розрахунками та обґрунтуваннями, а також зазначенням джерел фінансування та графіка виконання.

Інволюція – редукція або втрата в процесі еволюційного розвитку окремих органів чи спрощення їх організації і функцій (наприклад редукція кишок у деяких паразитичних чеврів або інволюція матки після пологів у тварин).

Інгаляція (inhalation) – надходження речовини в організм з повітрям через легені та повітроносні шляхи.

Інгібітор (inhibitor) – 1) речовина природної або синтетичної природи, яка здатна сповільнювати швидкість хімічних реакцій та витрачається під час реакції; 2) речовина, що виділяється організмом певного виду з метою зниження життєздатності в особин того ж або іншого виду; 3) будь-який агент, що гальмує певний біохімічний або фізико-хімічний процес.

Інгібітор росту рослин (plant growth inhibitor) – це речовина, що сповільнює перебіг ростових процесів в організмі рослини, нагромаджується в бруньках і насінні рослин восени, в період припинення росту і переходу в стан спокою. Застосовують для гальмування проростання насіння, розкриття бруньок, сповільнення росту стебла.

Інгібітори синтезу хітину – це гормональні речовини, які інгібують синтез хітину у комах, пригнічують процес формування кутикули в період росту і розвитку, у зв'язку з чим відмирання гусениць відбувається під час їх линьки, а яєць – в період завершення ембріонального розвитку.

Інгредієнт (ingredient) – 1) складова частина якої-небудь складної сполуки або суміші; 2) речовина, що є допустимою, природною чи невід'ємною складовою частиною суміші (наприклад, харчового або кормового продукту).

Інгредієнт складний (complex ingredient) – складається більше ніж з одного інгредієнта.

Інгредієнт харчового продукту – складова харчового продукту; розрізняють основний інгредієнт або інгредієнти, вміст яких у продукті перевищує 50 % (асоціюються з назвою даного харчового продукту), а також речовини (включаючи харчові добавки, ароматизатори та ензими), що використовуються під час виробництва або підготовки харчового продукту і залишаються в готовому продукті навіть у змінній формі.

Індекс небезпеки (danger index)

– сума коефіцієнтів небезпеки для речовин з однорідним механізмом дії або сума коефіцієнтів небезпеки при різних шляхів надходження хімічної речовини.

Індекс терапевтичний (therapeutic index)

– відношення смертельної дози речовини до терапевтичної дози; чим він вище тим безпечніше для життя терапевтична доза речовини.

Індивідуальна реєстраційна форма

– друкований, електронний чи оптичний документ, призначений для внесення в нього всієї інформації, що передбачена протоколом дослідження й підлягає передачі спонсору, щодо кожного суб'єкта випробування.

Індивідуальне садівництво

– це вид використання земельної ділянки та форма ведення споживчого сільськогосподарського виробництва, заснованого на індивідуальному або сімейному використанні земельних ділянок, наданих для садівництва.

Індивідуальний метод оцінки токсичності пестицидів

– індивідуальна обробка послідовного

об'єкта певною кількістю пестициду для визначення величини смертності при відповідній дозі.

Індивідуальні та колективні установки/пристрої питного водопостачання

– установки (пристрої) для забору води з водного об'єкта або водопровідної мережі та доведення її якості до вимог державних стандартів.

Індивідуум (individuum)

– особина, кожний організм, який існує самостійно.

Індикатор (indicator)

– фізичне явище, хімічна речовина або певний організм, наявність, кількість чи зміна стану яких вказують на характер або зміну властивостей довкілля.

Індикатор екологічний

– група особин одного виду або угруповання, за наявністю, станом, поведженням яких у середовищі оцінюють його властивості. Використовують багато видів рослин (індикація ґрунтів, вод, засолення, аномалій тощо).

Індикатор забруднення (довкілля) (pollution indicator)

– свідчить про наявність, нагромадження або зміну кількісного чи якісного складу забруднювачів у

навколишньому середовищі. Може мати біологічну (певні види рослин і тварин, фізіологічний стан і властивості яких вказують на характер і ступінь зміни якості природного середовища їх існування під впливом різноманітних забруднень), хімічну (речовини або реакції, що змінюють свої хімічні властивості під впливом певних забруднювачів) або фізичну (речовини або процеси, які змінюють свої фізичні параметри під впливом забруднювачів) природу.

Індикаторні рослини ґрунтів – рослини, яким властива різко виражена пристосованість до певних умов навколишнього середовища і які є виразниками цих умов.

Індикація (indication) – якісне виявлення і кількісне визначення речовин в об'єктах довкілля, в організмі людей і тварин.

Індиференти – види, які зберігаються в даному біотопі в разі широкого діапазону зміни складу угруповання.

Інженерний захист територій – комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямо-

ваних на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій.

Інженерно-технічні заходи цивільного захисту – комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення і територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Інженерно-транспортна інфраструктура – комплекс інженерних, транспортних споруд і комунікацій.

Іній – тонкий нерівномірний шар кристаликів льоду, який утворюється з водяної пари повітря на ґрунті, траві, поверхні наземних

предметів внаслідок охолодження їх до температури нижче 0°C.

Інкубатор (інкубаційний цех) – потужність, на якій здійснюється збір, зберігання, інкубація яєць для цілей виведення та постачання інкубаційних яєць, добового молодняку свійської птиці та пташенят інших видів птиці.

Інкубаційний період (incubation period) – максимальний відрізок часу, що минає від моменту зараження людини (тварини) збудниками інфекційної хвороби до появи перших симптомів цієї хвороби.

Інокуляція (inoculation) – введення живих мікроорганізмів, інфікованого матеріалу, сироватки чи іншої речовини у тканини рослин, тварин, або в поживні середовища.

Інсектистаз (insectistasis) – стан, коли щільність популяції рослиноїдних комах, які напали на рослинний організм, знижується в міру росту цієї рослини без явних ознак порушення її структури та функцій.

Інсектициди (insecticides) – хімічні речовини (пестициди), які

використовують для боротьби з шкідливими комахами.

Інсектициди вибіркової дії – уражають лише шкідників певного виду. Такі препарати широко використовуються в інтегрованих системах захисту.

Інсектициди контактної дії (contact insecticides) – препарати, що призводять до загибелі шкідників: а) за безпосереднього контакту з будь-якою частиною тіла, їх застосовують проти шкідників, що живуть відкрито (попелиці, кліщі, клопи, личинки багатітьох метеликів, пильщиків тощо) на всіх стадіях розвитку; б) контактні препарати кишкової дії, які уражають при потраплянні до кишечника разом із кормом, їх застосовують проти фітофагів із гризучим ротовим апаратом.

Інсектицидисистемні (systemic insecticides) – здатні проникати в рослини, пересуватися по судинній системі та роблять рослини отруйними для паразитуючих комах.

Інсектициди суцільної/ неселективної дії (non selective insecticides) – знищують різні види шкідників, також можуть уражати нешкідливих комах.

Інсектициди респіраторної дії (respiratory insecticides) – препарати, що призводять до загибелі комах внаслідок потрапляння до організму шкідників через дихальну систему. Застосовуються в замкнутих просторах та ґрунті.

Інсектоакарицид фумігантної дії – пестицид, що спричиняє отруєння шкідливих комах і кліщів унаслідок проникнення в парово-або газоподібному стані через органи дихання.

Інсектофунгіциди (insectofungicides) – пестициди, що використовують для боротьби з шкідливими комахами та грибами.

Інсоляція (insolation) – 1) опромінення земної поверхні сонячною радіацією; 2) освітлення живих організмів сонячним промінням з лікувально-профілактичною метою.

Інспектування (inspection) – 1) перевірка продукції, процесу, послуги чи установки або їх проекту та визначення їх відповідності конкретним вимогам або, на основі професійного судження, загальним вимогам; 2) процедура оцінки відповідності системи забезпечення якості підприємства

(виробничої ділянки) та фактичного стану наявного виробництва чинним в Україні вимогам за місцем провадження діяльності; 3) візуальна перевірка об'єктів регулювання для визначення наявності регульованих шкідливих організмів та/або відповідності фітосанітарним правилам.

Інспекційна перевірка засобів вимірювальної техніки – перевірка засобів вимірювальної техніки, яка проводиться під час здійснення метрологічного нагляду.

Інтегральні показники інтоксикації (integral indicators of intoxication/toxicity) – показники, які характеризують зміну загального стану організму, що зазнає токсичного впливу речовини (наприклад: маса тіла, температура тіла, рухова активність).

Інтеграція (integratio) – 1) об'єднання елементів або частин в єдине ціле; 2) процес взаємного пристосування і об'єднання.

Інтегрований захист рослин (integrated plant protection) – 1) комплексне застосування методів для довгострокового регулювання розвитку та поширення шкідливих організмів до невідчу-

тного господарського рівня на основі прогнозу, економічних порогів шкідливості, дії корисних організмів, енергозберігаючих та природоохоронних технологій, які забезпечують надійний захист рослин і екологічну рівновагу довкілля; 2) особливий підхід до сумісного використання всіх доступних форм пригнічення шкідливого виду, систематично застосованих з метою безпечного, ефективного та з мінімальними затратами утримання популяції шкідника, збудника хвороби або бур'янів нижче рівня, який заподіє економічний збиток.

Інтенсивна форма аквакультури – організаційно-технологічна форма рибогосподарської діяльності у сфері аквакультури, за якої вирощування об'єктів аквакультури здійснюється з ущільнених посадок з інтенсивною штучною годівлею комбікормами, збалансованими за складом відповідно до біологічних потреб конкретних гідробіонтів, та іншими кормами з високою поживністю.

Інтермедіат (intermediate) – високореактивна проміжна речо-

вина (атоми чи молекули з незавершеними електронними оболонками) з коротким періодом існування, що утворюється на проміжних етапах утворення продуктів реакції.

Інтерпретація даних (токсикологічна) (**data interpretation**) – оцінка всіх результатів, отриманих в даному дослідженні або роботі, з точки зору їх значимості для здоров'я.

Інтоксикація (intoxication) – 1) патологічний стан, що виникає внаслідок взаємодії отрути (токсиканта) з організмом; 2) проникнення в організм хвороботворних мікроорганізмів (зараження).

Інтоксикація гостра (acute intoxication) – результат одноразового чи короткочасного впливу токсиканту на організм, що має маніфестуючі, специфічні прояви дії у короткий термін (до 7 – 14 діб) з моменту початку впливу.

Інтоксикація надгостра (hyperacute intoxication) – гостра інтоксикація, що характеризується ураженням центральної нервової системи, ознаками якої є конвульсії, порушення координації; смерть настає протягом декількох годин.

Інтоксикація пестицидами – отруєння організму пестицидами, що може стати внаслідок його контакту з пестицидами під час їх транспортування, зберігання, застосування.

Інтоксикація підгостра (subacute intoxication) – патологічний стан організму, що є результатом кількох повторних впливів токсиканту на організм; викликає дію на нетривалий період та має деякі токсичні прояви.

Інтоксикація хронічна (chronic intoxication) – патологічний стан організму, що є результатом тривалого (хронічного) впливу токсиканту на організм; не завжди має типові токсичні прояви.

Інтродукція (introduction) – переселення особин окремих видів рослин і тварин за межі їх ареалів і адаптація їх до нового середовища життя, початковий етап акліматизації.

Інтродукція об'єктів аквакультури – діяльність із переселення гідробіонтів (інтродуцентів) до водних об'єктів, що розташовані за межами їх природного ареалу, з метою забезпечення збільшення обсягів продукції аквакультури

та здійснення рибогосподарської меліорації за відсутності природного відтворення переселених організмів до нових місць перебування.

Інтродукція рослин (plant introduction) – цілеспрямована діяльність із уведення в культуру певного природно-історичного регіону нових родів, видів, сортів і форм рослин або перенесення їх з природи в культуру. Передбачає активну діяльність людини, яка спрямована на збагачення культурної флори.

Інфекційні хвороби / захворювання – розлади здоров'я людей, а також хвороби тварин та рослин, які спричинюють збудники (віруси, бактерії, найпростіші, гриби, гельмінти, кліщі, інші патогенні паразити, продукти їх життєдіяльності (токсини), патогенні білки (пріони)), передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення.

Інфекційні хвороби небезпечні – інфекційні хвороби, що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я хворих і становлять небезпеку для їх життя та здоров'я.

Інфекція літична – фагова інфекція, за якої відбувається розмноження вірусу в бактеріальній клітині-господарі, що закінчується руйнуванням останньої і виходом фагових нащадків.

Інфікований – заражений сторонніми біологічними агентами і, відповідно, здатний до поширення інфекції.

Інформація для порівняння результатів випробувань – складається із трьох типів: *одиниці виміру* (моль/дм³, мг/кг тощо), *методики вимірювання* та *еталон* (атестований стандартний зразок тощо).

Інформація екологічна (environmental information) – інформація в письмовій, електронній та іншій матеріальній формі, що стосується всіх компонентів природного середовища та всіх аспектів його взаємодії з суспільством. Містить відомості про стан природного середовища чи його об'єктів – Землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та про рівні їх забруднення, про біорізноманіття і його компоненти, включаючи генетично змінені організми, про джерела, речовини,

енергію, продукцію та інші чинники, які впливають або можуть вплинути на стан довкілля та здоров'я людей, про загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати їх ліквідації, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їхнього негативного впливу.

Інформація про харчовий продукт (food information) – 1) інформація щодо властивостей харчового продукту, яка доводиться до споживача шляхом маркування, додавання до нього супровідного матеріалу, засобами електронної передачі даних чи в інший спосіб, включаючи рекламу; 2) інформація, що стосується харчового продукту, яка надається кінцевому споживачеві шляхом зазначення у маркуванні, інших супровідних документах та матеріалах або в інший спосіб, у тому числі з використанням сучасних засобів дистанційного зв'язку або усних повідомлень.

Інфраструктура екологічна (ecological infrastructure) – комплекс споруд, закладів, систем тощо, які забезпечують умови збереження середовища життя людини (наприклад, очисні споруди, комунальне господарство,

сфера обслуговування, дренаж, дамби, система моніторингу), а також природних територій (заповідники, заказники, національні та природні парки, зелені зони, пам'ятники природи), які охороняються законом.

Інфраструктура ринку зерна – комплекс виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробки, реалізації, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги.

Істинне значення (true value) – *мат.* значення вимірюваної величини, яке було б отримане в результаті вимірювання, у випадку відсутності похибок. Істинне значення є ідеальним поняттям, його можна отримати лише в ідеальному експерименті, тобто воно є недосяжним.

Іон (ion) – позитивно (катіон) або негативно (аніон) електрично заряджена частинка, заряд якої кратний зарядові електрона.

Іонізація (ionization) – утворення іонів з електронейтральних частинок середовища.

Іонна сполука (ionic compound) – хімічна сполука, молекули якої складаються з катіонів і аніонів, що утримуються разом електростатичними силами.

Іхтіотоксикологія (ichthyotoxicology) – розділ токсикології, присвячений вивченню токсинів отруйних риб.

Іхтіоцид (ichthyocide) – пестицид, що застосовується для винищення іхтіопаразитів у водоймах, які використовуються для промислового розведення риби.

Іоносфера (ionosphere) – шар атмосфери (80-5000 км від поверхні Землі) в межах термосфери, вирізняється значною кількістю іонізованих молекул та атомів атмосферних газів та вільних електронів.

Іригація (irrigation) – штучне зрошення агроценозів на полях і городах.

Й

Йод (iodine) – хімічний елемент, галоген з атомним номером 53, найважчий нерадіоактивний неметал.

Йодид – сіль йодної кислоти.

Йодна профілактика (iodine prophylaxis) – блокування щитоподібної залози людини або йодна блокада, що полягає у терміновому (невідкладному) введенні в організм людини препарату йодиду калію з метою запобігання

або зменшення поглинання радіоактивних ізотопів йоду щитоподібною залозою у разі виникнення радіаційної аварії.

Йодна фаза комунальної аварії – період ранньої фази аварії при наявності значних викидів радіоізотопів йоду, протягом якого існує загроза надходження в організм людини цих радіонуклідів інгаляційно та з продуктами харчування і, як наслідок, загроза значного опромінення щитовидної залози осіб з населення.

Йон *див. іон.*

Йонізація *див. іонізація.*

Йонна сполука *див. іонна сполука.*

К

Кабачок *Cucurbita pepo* var. *giraumontia* Filov. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: кореневі гнилі, борошниста роса, антракноз, несправжня борошниста роса, або псевдопероноспороз, аскохітоз, фузаріозне в'янення, біла гниль, сіра гниль, бура (оливкова) плямистість; б) шкідник: попелиці.

Кавун *Citrullus lanatus* (Thunberg) Matsumura & Nakai (хвороби та шкідники) – а) хвороби: кореневі гнилі, борошниста роса, антракноз, несправжня борошниста роса, або псевдопероноспороз, аскохітоз, фузаріозне в'янення, біла гниль, бура (оливкова) плямистість; б) шкідник: попелиці.

Кадастр (cadastre) – реєстр, систематизоване зведення відомостей про об'єкти чи явища (фізико-географічна характеристика, класифікація, дані про динаміку, ступінь дослідженості, картографічні та статистичні матеріали тощо).

Кадастр водний (water cadastre) – систематичне зведення відомостей про води регіону або басейну, що включає дані про струмки, річки, моря, озера, болота, льодовики і підземні води.

Кадастр детеріораційний, кадастр погіршення середовища проживання (deterioration cadastre) – систематизовані зведені дані про погіршення умов довкілля (забруднення повітря, води ґрунтів, знищення рослинності, тварин тощо), складені на основі картографічних матеріалів для даного регіону з урахуванням усіх джерел забруднення, їх взаємодії поширення, а також форми впливу на природні комплекси і життя людини.

Кадастр земельний (land cadastre) – систематизоване зведення відомостей про землі: а) як ґрунти різного типу придатні і не придатні до культивування, будівництва та інших форм використання; б) як сукупність вірогідних і необхідних зведень про природне, господарське і правове положення земель; в) (державний) дані реєстрування землекористувачів, обліку кількості і якості земель, бонітування ґрунтів і економічну оцінку земель.

Кадастр лісовий (forest cadastre) – систематизоване зведення відомостей про ліси, в тому числі їх пряме і непряме використання, вивченість лісів та інші показники.

Кадастр рослинного світу, кадастр флористичний (plant cadastre) – систематизоване зведення відомостей про флору певної території.

Кадастр тваринного світу, кадастр фауністичний (animal cadastre) – систематизоване зведення відомостей про фауну певної території.

Кадастрова карта (cadastral map) – графічне зображення, що містить відомості про об'єкти Державного земельного кадастру.

Кайромони (kairomones) – це речовини організмів, які сприймаються іншими організмами як корисні. За своєю дією поділяються на: 1) речовини, які приваблюють до їжі; 2) стимулятори адаптації; 3) хемосигнали, що попереджують організм про небезпеку з боку організма, який є джерелом цих сигналів; 4) стимулятори фактору росту.

Календар профілактичних щеплень – це нормативно-правовий акт центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, яким встановлюються перелік обов'язкових профілактичних щеплень та оптимальні строки їх проведення.

Калібратор (calibrator) – еталон (стандарт), який застосовують під час калібрування. Засоби вимірювання та вимірювальні системи потребують регулярного калібрування для підтвердження відповідності одержаних результатів. Формулювання призначення стандарту є важливою частиною сертифікату на атестований стандартний зразок.

Калібрувальна лабораторія (calibration laboratory) – підприємство, організація або їх відокремлений підрозділ, що здійснює калібрування засобів вимірювальної техніки.

Калібрування (calibration) – 1) сукупність операцій, за допомогою яких на першому етапі встановлюється співвідношення між значеннями величини, що забезпечується еталонами (з пов'язаними невизначеностями вимірювань), та відповідними показами

(з пов'язаними з ними невизначеностями вимірювань), а на другому етапі ця інформація використовується для встановлення співвідношення для отримання результату вимірювання; 2) корегування вимірювального приладу шляхом вимірювання величин, істинні значення яких заздалегідь точно відомі, з метою мінімізації систематичних похибок; 3) набір операцій для встановлення при даних умовах залежності між сигналами, що індикуються приладом, та відповідною кількістю речовини, що аналізується.

Калібрування засобів вимірювань – сукупність операцій, що виконуються з метою визначення дійсних значень метрологічних характеристик і придатності засобів вимірювань до застосування.

Камера фармакокінетична (pharmacokinetic compartment) – частина організму, в якій концентрація і кінетика змін концентрації речовини однакова у кожній точці, або вважається такою.

Камптотропізм – явище аномального росту пагонів у рослин внаслідок штучного впливу на них із зовні.

Канал (водна споруда) (**canal**) – штучно створене русло, (водопровід) з безнапірним рухом води, яке сполучає два чи більше водних об'єкти (річки, озера, моря) або відводить воду в певному напрямку. Розрізняють: судноплавні, енергетичні, зрошувальні, осушувальні, водопровідні, лісоплавні, рибоводні та комплексного використання.

Каналізація (sewerage) – комплекс інженерних споруд, обладнання і санітарних заходів, які забезпечують збирання і відведення стічних вод населеного пункту або підприємства до очисних споруд, а також їх очищення і знешкодження перед утилізацією чи скиданням у водойму чи водостік.

Канібалізм – поїдання тваринами особин свого виду, іноді власного потомства; людодство.

Канцер (cancer) – злоякісна пухлина, рак.

Канцероген (carcinogen) – речовина або фізичний, хімічний чинник, що здатний за певних умов сприяти утворенню злоякісної пухлини або сприяти її розвитку.

Канцероген імовірний для людини – неадекватні докази канцерогенності речовини (зокрема, пестициду) для людини разом з достатніми доказами її канцерогенності для тварин. Відсутні докази канцерогенності речовини для людини, але є достатні докази канцерогенності для тварин з механізмом канцерогенезу, який може бути реалізованим в організмі людини. Виявлено канцерогенні властивості речовини у коротко- та середньострокових тестах.

Канцероген малоімовірний для людини – відсутні докази канцерогенності речовини, зокрема пестициду, для людини. Наявні обмежені докази канцерогенності для тварин. Показана відсутність канцерогенних властивостей у коротко- та середньострокових тестах.

Канцерогенез (carcinogenesis) – процес виникнення і розвитку злоякісної пухлини з нормальної тканини (виникнення і розвиток канцеру).

Канцерогенний ризик (carcinogenic risk) – імовірність розвитку новоутворень протягом життя людини, що обумовлена

впливом потенційного канцерогена.

Канцерогенні речовини (carcinogenic substances) – речовини (зокрема, деякі пестицидів), для яких доведена здатність сприяти утворенню і розвитку злоякісних пухлин. За канцерогенною активністю поділяють на 4 групи: 1) явні канцерогени (відомі випадки виникнення пухлин у людини); 2) сильні канцерогени (спричиняють пухлини у різних видів тварин, але їх канцерогенна дія на людину не доведена); 3) слабкі бластомогени (пухлини виникають в порівняно невеликому відсотку випадків та у віддалений період життя); 4) сумнівні канцерогени (про їх бластомогенну дію немає достовірних даних); проканцерогени (самі по собі не мають канцерогенних властивостей, але в результаті зміни середовища можуть стати такими).

Капілярність ґрунту (soil capillarity) – це здатність ґрунту піднімати по капілярах воду з нижніх горизонтів у верхні. Чим більш дрібнопористий (дрібнозернистий) ґрунт, тим більша його капілярність.

Капсульна суспензія, СК (capsule suspension, CS) – препаративна форма пестициду, стабільна суспензія капсул в рідині, що призначається для розбавлення водою перед застосуванням. В середині капсули діюча речовина може бути розчиненою у рідкому середовищі або бути диспергованою. Внутрішнє середовище, як правило, є розчинником, а капсула у продукті та робочому розчині – суспензією.

Капсулювання насіння (seed encapsulation) – 1) технологічний захід, який передбачає створення навколо насіння штучної оболонки, яка на певний час захищає насіння від несприятливих погодних умов, що дає можливість регулювати строки його проростання; 2) один із заходів, спрямованих на створення сприятливого живильного середовища для проростання і захисту насіння від пошкодження ґрунтовими шкідниками і ураження збудниками хвороб.

Капуста білоголова *Brassica oleracea* L., капуста червоноголова *Brassica oleracea* var. *capitata* f. *rubra* (хвороби та шкідники) – а) хвороби: чорна ніжка, кила, фомоз, несправжня борошниста роса (пероноспороз), чорна

плямистість (альтернаріоз), фузаріозне в'янення (жовтяниця), біла гниль, сіра гниль, судинний бактеріоз, слизовий бактеріоз, чорна кільцева плямистість; б) шкідники: блохи, мухи, капустяний білан.

Карантин (quarantine) – 1) система державних і місцевих запобіжних заходів для запобігання проникнення і поширення на території держави, регіону населеного пункту, підприємства чи установи інфекційних захворювань з епідемічного чи епізоотичного осередка; 2) адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб; 3) утримання об'єктів регулювання у визначених місцях для проведення їх моніторингу або подальшого інспектування, фітосанітарної експертизи та/або обробки.

Карантин рослин (plant quarantine) – система державних заходів, яка спрямована на охорону рослинних ресурсів держави і попередження розповсюдження карантинних об'єктів та інших особливо небезпечних організмів рослин. Встановлюється відповідними органами кожної держави згідно існуючих загроз.

Карантин тварин (animal quarantine) – особливий правовий режим, що запроваджується в неблагополучному пункті, зоні захисту, а у разі необхідності – у зоні спостереження та буферній зоні, та передбачає застосування карантинних заходів (карантинних обмежень) з метою локалізації спалаху хвороби тварин що підлягає повідомленню, її ліквідації та недопущення поширення відповідно до законодавства.

Карантинна зона (quarantine zone) – 1) територія, в межах якої застосовується карантин тварин та яка включає в себе неблагополучний пункт, зону захисту, а у разі необхідності – зону спостереження та буферну зону; 2) територія, на якій запроваджено карантинний режим у зв'язку з виявленням карантинного організму.

Карантинна станція – місце (ділянка місцевості), що перебуває під наглядом компетентного органу або його територіальних органів, де групи тварин утримуються в ізоляції, без прямого або опосередкованого контакту з іншими тваринами протягом визначеного періоду часу, спеціально облаштоване для проведення обстеження тварин, відбору зразків

для проведення лабораторних досліджень (випробувань), а у разі необхідності – лікування тварин.

Карантинний дозвіл (на імпорт або транзит) – офіційний документ, що дозволяє імпорт або транзит об'єктів регулювання відповідно до визначених фітосанітарних заходів.

Карантинний нагляд (quarantine supervision) – нагляд за імпортованим вантажем після завершення митного оформлення та/або вивезення з карантинної зони до місця призначення.

Карантинний вид/організм (quarantine species/organism) – вид, що відсутній на даній території і його проникнення у цей регіон є вкрай небажане (з погляду медицини, ветеринарії, господарських чи екологічних міркувань).

Карантинний пост – тимчасове спеціально облаштоване місце на межі неблагополучного пункту, зони захисту, зони спостереження, буферної зони, встановлене за рішенням державної надзвичайної протиепізоотичної комісії відповідного рівня з метою локалізації та недопущення поширення хвороб тварин, що підлягають повідомленню.

Карантинний режим (quarantine regime) – особливий правовий режим, що передбачає систему фітосанітарних заходів, які здійснюються у карантинній зоні з метою локалізації та ліквідації карантинних організмів.

Карантинний сертифікат – документ, який видається органами державної служби з карантину рослин України та засвідчує фітосанітарний стан об'єктів регулювання, що вивозяться та/або ввозяться у карантинну зону, транспортуються територією України.

Карантинні бактеріальні хворобирослин, обмежено поширені в Україні – бактеріальний опік плодових (*Erwinia amylovora* (Burrill)).

Карантинні бактеріальні хвороби рослин, які відсутні в Україні (quarantine bacterial diseases) – бактеріальна плямистість гарбузових (*Acidovorax citrulli* (Schaad et al.)), бактеріальний вілт гвоздики (*Burkholderia caryophylli* (Burkholder) Yabuuchi et al.), бактеріальне в'янення кукурудзи (*Erwinia stewartii* (Smith) Dye., *Pantoea stewartii*, *Xanthomonas stewartii* Dowson), бура гниль картоплі (*Ralstonia solanacearum* (Smith) Yabuuchi),

жовта хвороба гіацинтів (*Xanthomonas campestris* pv. *hyacinthi* (Wakker) Dowson.), бактеріальний опік рису (*Xanthomonas oryzae* pv. *oryzae* (Ishyama) Swings et al.), бактеріальна строкатість рису (*Xanthomonas oryzae* pv. *oryzicola* (Fang et al.) Swings et al), бактеріоз винограду (хвороба Пірса) (*Xylella fastidiosa* Wells et al.), бактеріальне в'янення винограду (*Xylophilus ampelinus* (Panagopoulos) Willems et al.).

Карантинні бур'яни, які відсутні в Україні (quarantine weeds) – амброзія багаторічна (*Ambrosia psilostachya* D.C.), амброзія трироздільна (*Ambrosia trifida* L.), череда волосиста (*Bidens pilosa* L.), череда двічіпирчаста (*Bidens bipinnata* L.), соняшник каліфорнійський (*Helianthus californicus* D.C.), соняшник в'їчастий (*Helianthus ciliaris* D.C.), іпомея плющеподібна (*Ipomea hederaseae* L.), іпомея ямчаста (*Ipomea lacunosa* L.), бузинник пазушний (*Iva axillaris* Pursh.), гірчак пенсільванський (*Polygonum pensylvanicum* L.), райманія розсічена (*Raimania laciniata* Hill.), паслін каролінський (*Solanum carolinense* L.), паслін лінійнолистий (*Solanum*

elaeagnifolium Cav.), паслін триквітковий (*Solanum triflorum* Nutt.), стриги (*Striga* spp.).

Карантинні бур'яни, які обмежено поширені в Україні – гірчак повзучий (степовий) (*Acroptilon repens* L.), амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia* L.), ценхрус довгоголковий (*Cenchrus longispinus* Fernald), повитиці (*Cuscuta* spp.), сорго алепське (гумай) (*Sorghum halepense* (L.) Pers.), паслін колючий (*Solanum rostratum* Dunal.).

Карантинні види кліщів, які відсутні в Україні (quarantine mites) – галовий кліщ фуксії (*Aculops fuchsiae* Keifer), ялівцевий кліщ (*Oligonychus perditus* Pritchard).

Карантинні види комах, які відсутні в Україні (quarantine insects) – західна чорноголова листокрутка-брунькоїд (*Acleris gloverana* Wals.), східна чорноголова листокрутка-брунькоїд (*Acleris variana* Fern.), вузькозлатка березова бронзова (*Agrilus anxius* Gory), узбецький вусач (*Aeolesthes sarta* Sols.), вузькозлатка березова бронзова (*Agrilus anxius* Gory), вузькозлатка ясенева смарагдова (*Agrilus planipennis* Fairmaire), шипувата

чорна білокрилка (*Aleurocanthus spiniferus* Quaint.), чорна цитрусова білокрилка (*Aleurocanthus woglumi* Ashby), хризантемний листяний мінер (*Amauromyza maculosa* Mall.), вусач китайський (*Anoplophora chinensis* Forst.), азійський вусач (*Anoplophora glabripennis* Motsh.), суничний квіткоїд (*Anthonomus bisignifer* Schen.), суничний брунькоїд (*Anthonomus signatus* Say), східна фруктова муха (*Bactrocera dorsalis* Hend.), персикова фруктова муха (*Bactrocera zonata* Saund.), тютюнова білокрилка (*Bemisia tabaci* Gen.), гвоздична листокрутка (*Cacoecimorpha pronubana* Hubn.), китайський зерноїд (*Callosobruchus chinensis* Linn.), чотирьохплямистий зерноїд (*Callosobruchus maculatus* Fabr.), персикова плодожерка (*Carposina sasakii* Matsum.), арахісовий зерноїд (*Caryedon gonagra* Fabr.), середземноморська плодова муха (*Ceratitis capitata* Wied.), мангова фруктова муха (*Ceratitis cosyra* Walk.), натальська фруктова муха (*Ceratitis rosa* Karch.), велика тополева листокрутка (*Choristoneura conflictana* Walk.), ялинова листокрутка (*Choristoneura fumiferana* Clem.), східна ялинова листокрутка (*Choristoneura occidentalis*

Freem.), скошенополоса листо-
крутка (*Choristoneura rosaceana*
Har.), плодовий довгоносик
(*Conotrachelus nenuphar* Herb.),
маньчжурська плодожерка (*Cydia*
inopinata Heinrich.), вишнева пло-
дожерка (*Cydia packardi* Zell.),
сливова американська плодоже-
рка (*Cydia prunivora* Wals.), сибір-
ський шовкопряд (*Dendrolimus*
sibiricus Tschetv.), північний куку-
рудзяний жук (*Diabrotica barberi*
Smith & Lawr.), діабротика особ-
лива (*Diabrotica speciosa* Germ.),
південний кукурудзяний жук
(*Diabrotica undecimpunctata*
Man.), каптурник багатодітний
(*Dinoderus bifoveolatus* Woll.), азі-
атський каштановий галовий пи-
льщик (*Dryocosmus kuriphilus*
Yas.), гарбузова блішка (*Epitrix*
cucumeris Har.), картопляна блі-
шка (*Epitrix papa* Orlova-
Bienkowskaja), західна картоп-
ляна блішка (*Epitrix subcrinita* Le
Conte), картопляна блішка (*Epitrix*
tuberis Gent.), жовто-бурий мар-
муровий клоп (*Halyomorpha halys*
Stal.), киргизький гірський короїд
(*Ips hauseri* Reit.), великий модри-
новий короїд (*Ips subelongatus*
Motsch.), томатна міль-мінер
(*Keiferia lycopersicella* Wals.),
уссурійська комоподібна щитівка
(*Lepidosaphes ussuriensis* Bork.),
південний американський мінер

(*Liriomyza huidobrensis* Blanc.),
овочевий листяний мінер
(*Liriomyza sativae* Blanc.), коню-
шинний або хризантемний мінер
(*Liriomyza trifolii* Burg.), жорстко-
волосий червець (*Maconelliococcus*
hirsutus Green), східно-американ-
ський похідний шовкопряд
(*Malacosoma americanum* Fabr.),
лісовий похідний шовкопряд
(*Malacosoma disstria* Hub.), гірсь-
кий кільчастий шовкопряд
(*Malacosoma parallella* Staud.), ви-
ноградний червець (*Margarodes*
vitis Philippi), ковалик загальний
(*Melanotus communis* Gyll.), вусач
мінливий (*Monochamus alternatus*
Hope), вусач каролінський
(*Monochamus carolinensis* Oliv.),
вусач мармуровий (*Monochamus*
marmorator Kirb.), вусач змінний
(*Monochamus mutator* Le Conte),
вусач сяючий (*Monochamus nitens*
Bat.), вусач помічений
(*Monochamus notatus* Drury), ву-
сач тупий (*Monochamus obtusus*
Cas.), вусач щитовий
(*Monochamus scutellatus* Say), ву-
сач дрібний (*Monochamus titillator*
Fabr.), білокаймистий жук
(*Naupactus leucoloma* Boh.), гру-
шева вогнівка (*Numonia*
pyrivorella Mats.), бананова міль
(*Opogona sacchari* Woj.), смолівка
кедрова (*Pissodes nemorensis*

Germ.), смолівка веймутової сосни (*Pissodes strobi* Peck.), смолівка верхівок сосни (*Pissodes terminalis* Hop.), японський жук (*Popillia japonica* Newm.), широкогрудий андійський картопляний довгоносик (*Premnotrypes latithorax* Pier.), мозолистий картопляний довгоносик (*Premnotrypes suturicallus* Kusch.), ненажерливий картопляний довгоносик (*Premnotrypes vorax* Hust.), східна вишнева муха (*Rhagoletis cingulata* Loew.), темнокрила вишнева муха (*Rhagoletis fausta* Osten Sacken.), західна вишнева муха (*Rhagoletis indifferens* Cur.), чорнична плодова муха (*Rhagoletis mendax* Curran.), яблунова муха (*Rhagoletis pomonella* Walsh.), кореневий червець (*Rhizoecus hibisci* Kaw. & Tak.), скрипун яблуневий круглоголовий (*Saperda candida* Fabr.), південноафриканський цитрусовий трипс (*Scirtothrips aurantii* Faure.), північний каліфорнійський цитрусовий трипс (*Scirtothrips citri* Moul.), чилійський жовтий чайний трипс (*Scirtothrips dorsalis* Hood.), заболонник Моравіца (*Scolytus morawitzi* Sem.), каптурник зубчастий (*Sinoxylon conigerum* Gers.), чорно-блакитний рогахвіст (*Sirex ermak* Sem), південна совка (*Spodoptera*

eridania Cram.), кукурудзяна листяна совка (*Spodoptera frugiperda* Smith), єгипетська бавовникова совка (*Spodoptera littoralis* Boisd.), азіатська бавовникова совка (*Spodoptera litura* Fabr.), гватемальська картопляна міль (*Tecia solanivora* Pov.), тонковусий вусач (*Tetropium gracilicorne* Reit.), трипс Пальмі (*Thrips palmi* Karn.), тропічна цитрусова попелиця (*Toxoptera citricida* Kirk.), капровий жук (*Trogoderma granarium* Ev.), апельсинова щитівка (*Unaspis citri* Comst.), алтайський модриновий вусач (*Xylotrechus altaicus* Geb.), наманганський вусач (*Xylotrechus namanganensis* Heyd.), бразильська бобова зернівка (*Zabrotes subfasciatus* Boh.).

Карантинні вірусні хвороби рослин, які відсутні в Україні (quarantine viruses) – стероірус дрібноплідності вишні (черешні) (*Cherry little cherry closterovirus (non-European)*), неповірус рашпїлеподібності листя черешні (*Cherry rasp leaf nepovirus*), тосповірус некрозу стовбура хризантем (*Chrysanthemum stem necrosis tospovirus*), віроїд уповільнення росту хризантем (*Chrysanthemum stunt pospoviroid*), тосповірус некротичної плямистості (*Impatiens necrotic spot tospovirus*), мозаїка

розеток персика (*Peach rosette mosaic nepovirus*), комовірус андійської плямистості картоплі (*Potato Andean mottle comovirus*), вірусна чорна кільцева плямистість картоплі (*Potato black ringspot nepovirus*), рабдовірус жовтої карликовості картоплі (*Potato yellow dwarf nucleorhabdovirus*), вірус пожовтіння жилок листя картоплі (*Potato yellow vein crinivirus*), неповірус кільцевої плямистості малини (*Raspberry ringspot nepovirus*), латентна С-вірусна хвороба суниці (*Strawberry latent C virus*), неповірус кільцевої плямистості тютюну (*Tobacco ringspot nepovirus*), неповірус кільцевої плямистості томатів (*Tomato ringspot nepovirus*).

Карантинні вірусні хворобирослин, які обмежено поширені в Україні – вірусне некротичне пожовтіння жилок цукрового буряку, (ризоманія) (*Beet necrotic yellow vein furovirus*), потівірус шарки сливи (віспа) (*Plum pox potyvirus*).

Карантинні грибкові хвороби рослин, які відсутні в Україні (quarantine fungal diseases) – чорний рак гілок (*Apiosporina morbosa* (Schweinitz) von Arx), вілт (в'янення) дубу (*Ceratocystis*

fagacearum (Bretz) Hunt), рак, синява деревини платану (*Ceratocystis fimbriata* Ellis & Halsted f.sp. platani Walter), жовта іржа відьмініх мітел ялини (*Chrysomyxa arctostaphyli* Dietel), ріжкоподібна іржа (*Cronartium coleosporioides* J.C. Arthur), іржа командри (*Cronartium comandrae* Peck), стовпчаста іржа сосни (*Cronartium comptoniae* J.C. Arthur), веретеноподібна іржа (*Cronartium fusiforme* Hed. & Hunt ex Cum.), пухироподібна іржа сосни (*Cronartium himalayense* Bagchee), іржа японської білої сосни (*Cronartium kamtschaticum* Jorstad), ріжкоподібна іржа букових (*Cronartium quercuum* (Berkeley) Miyabe ex Shirai), аскохітоз хризантем (*Didymella ligulicola* (K. F. Baker, Dimock & L.H. Davis) von Arx.), західна галоподібна іржа (*Endocronartium harknessii* (J.P. Moore) Y. Hiratsuka), іржа груші і ялівцю (*Gymnosporangium asiaticum* Miyabe ex Yamada), бурувата іржа айви (*Gymnosporangium clavipes* (Cooke & Peck) Cooke & Peck), іржа американського глоду (*Gymnosporangium globosum* (Farlow) Farlow), іржа яблуні і кедрю (*Gymnosporangium juniperi-virginianae* Schwein), іржа яблуні і ялівцю (*Gymnosporangium*

yamadae Miyabe ex Yamada), іржа тсуґи (*Melampsora farlowii* (J.C. Arthur) J.J. Davis), іржа тополі (*Melampsora medusae* Тьмен), плодова гниль (*Monilinia fructicola* (Winter) Honey), коричневий плямистий опік хвої (*Mycosphaerella dearnessii* M.E. Barr), коричневий опік хвої сосни (*Mycosphaerella gibsonii* H.C. Evans), септоріоз хвої японської модрини (*Mycosphaerella laricisleptolepidis* K. Ito, K. Sato & M. Ota), септоріоз, плямистість листя, рак, опік тополі (*Mycosphaerella populorum* G.E. Thompson), почорніння коріння (*Ophiostoma wageneri* (Goheen & Cobb) Harrington), фіалофорне в'янення гвоздики (*Phialophora cinerescens* (Wollenweber) van Beuma), жовта кільцева гниль (*Phellinus weirii* (Murrill) R.L. Gilbertson), чорний опік, фомозна плямистість листя картоплі (*Phoma andigena* Turkensteen), плямистість яблуни (*Phyllosticta solitaria* Ellis & Everhart), техаська коренева гниль (*Phymatotrichopsis omnivora* (Duggar) Hennebert), фітофтороз коренів суниці (*Phytophthora fragariae* Hickman), біла іржа хризантем (*Puccinia horiana* P. Hennings), диплодіоз кукурудзи (*Stenocarpella macrospora* (Earle)

Sutton), диплодіоз кукурудзи (*Stenocarpella maydis* (Berkeley) Sutton), сажка картоплі (*Thecaphora solani* (Thirumalachar & O'Brien) Mordue), індійська сажка пшениці (*Tilletia indica* Mitra).

Карантинні грибкові хвороби рослин, які обмежено поширені в Україні – пасмо льону (*Mycosphaerella linicola* Naumov), рак картоплі (*Synchytrium endobioticum* (Schilbersky) Percival).

Карантинні комахи, які обмежено поширені в Україні – західний кукурудзяний жук (*Diabrotica virgifera virgifera* Le Conte), західний квітковий трипс (*Frankliniella occidentalis* Perg.), американський білий метелик (*Huphantria cunea* Drury), картопляна міль (*Phthorimaea operculella* Zell.), південноамериканська томатна міль (*Tuta absoluta* Meyr.).

Карантинні нематоди, які відсутні в Україні – рисова нематода (*Aphelenchoides besseyi* Christie), соснова стовбурова нематода (*Bursaphelenchus xylophilus* (Steiner and Buhner) Nickle), бліда картопляна нематода (*Globodera pallida* (Stone) Behrens), соєва нематода

(*Heterodera glycines* Ichinohe), колумбійська галова нематода (*Meloidogyne chitwoodi* Golden, O'Bannon, Santo & Finley), ентеролобіумова галова нематода (*Meloidogyne enterolobii* Yang & Eisenback), несправжня колумбійська нематода (*Meloidogyne fallax* Karssen), несправжня галова нематода (*Nacobbus aberrans* (Thorne) Thorne & Allen), бананова свердлова нематода (*Radopholus similis* (Cobb) Thorne).

Карантинні нематоди, які обмежено поширені в Україні (quarantine nematodes) – золотиста картопляна нематода (*Globodera rostochiensis* (Wollenweber) Behrens).

Карантинні рибогосподарські ізолятори – рибогосподарські технологічні водойми, рибницькі басейни, установки замкнутого водопостачання тощо, в яких утримуються об'єкти аквакультури у стані ізоляції без прямого або опосередкованого контакту з іншими групами гідробіонтів з метою спостереження за проявами або відсутністю клінічних ознак інфекційних захворювань і, в разі необхідності, діагностичного тестування або лікування.

Карболін – червоно-бура рідина із запахом дьогтю, яка добувається з кам'яновугільного дьогтю, нерозчинна у воді, містить феноли, антрацен, фенантрен, та інші. Застосовується для захисту деревини від гниття, канцероген.

Кар'єр – гірниче підприємство, що добуває рудні та нерудні корисні копалини відкритим способом.

Картопля *Solanum tuberosum* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: фітофтороз, рак, альтернаріоз, ризоктоніоз, парша, вертикальне в'янення, фузаріозне в'янення, суха гниль бульб (фузаріозна), фомоз (гудзикова гниль), чорна ніжка, кільцева гниль, вірусні, функціональні (непаразитарні); б) шкідник: колорадський жук.

Катаболізм (catabolism) – сукупність реакцій обміну речовин в організмі, що відповідають дисиміляції і направлені на розпад складних органічних речовин.

Катаклізм (cataclysm) – раптовий переворот; раптова зміна структури угруповання внаслідок його порушення під впливом зов-

нішніх природних або антропогенних чинників середовища; одна з форм динаміки біоценозів.

Каталізатор (catalyst) – речовина, що змінює швидкість хімічних реакцій, при чому сама в ході реакції не витрачається (активатори – прискорюють, інгібітори – сповільнюють).

Катаробіонт – організм, який мешкає у незабруднених холодних водах з великим вмістом розчинного Оксигену (личинки веснянок, форель, харіус тощо).

Катастрофа (catastrophe) – 1) велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків; 2) раптове лихо, подія, яка спричинює тяжкі наслідки.

Катастрофа екологічна (ecological catastrophe / disaster) – 1) природна аномалія (тривала посуха, дощі, масовий падіж худоби тощо); 2) аварія на технічних об'єктах (атомній електростанції, танкері тощо), що спричиняє гостро негативні зміни середовища та, як правило, призводить до масової гибелі живих організмів і матеріальних збитків.

Катастрофічні ризики у сільському господарстві – надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, велика сукупність або масштаби проявів стихійних сил природи (посуха, град, морози, повені тощо) і діяльності людини у процесі створення матеріальних благ (аварії, пожежі тощо), що завдають збитки у значних розмірах.

Катаценоз – завершальна, фінальна стадія дигресії біотичного угруповання, яка характеризується малим числом збережених видів і деградацією біотичного середовища.

Категорії земель – землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; ґ) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісгосподарського призначення; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Категорії насіння і садивного матеріалу – а) добазове насіння – насіння первинних ланок насінництва, що використовують для подальшого його розмноження і отримання базового насіння; б) базове насіння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження добазового насіння; в) сертифіковане насіння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження базового насіння.

Категорія законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки – сукупність законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки того самого призначення.

Категорія небезпеки – означає поділ критеріїв у межах кожного класу небезпеки із зазначенням серйозності небезпеки у відповідності до нормативної документації.

Категорія транспортного засобу – сукупність транспортних засобів з ідентичними конструкційними характеристиками.

Катіон (cation) – позитивно заряджений іон.

Каудоксин – нейротоксичний поліпептид з отрути Південно-Африканської гадюки *Bitis caudalis*. Характеризується фосфоліпазною активністю. ЛД₅₀ для мишей – 0,08 - 0,18 мг/кг.

Квашені та солоні овочі і плоди – одержують шляхом переробки свіжих овочів: квашення і соління (зброджування цукрів в молочну кислоту під дією молочнокислих бактерій). Молочна кислота є основним консервантом, Квасять і солять капусту, огірки, томати, кавуни, перець стручковий, буряк, моркву, цибулю, баклажани.

Квітка – це видозмінений пагін, який пристосований для утворення спор і гамет для статевого процесу, в наслідок якого утворюється плід і насіння.

Квітник – ділянка геометричної або довільної форми з посадженими одно-, дво- або багаторічними квітковими рослинами.

Коефіцієнт вірогідного інгаляційного ураження, КВІУ – відношення максимально допустимої концентрації токсиканту у повітрі при 20°C до ЛК₅₀.

Квота – 1) законодавчо встановлена норма здобичі (відстрілу, вилову, збирання тощо) особин популяції господарсько-цінного виду; 2) встановлений законодавчо або за міжнародною угодою ступінь використання природного ресурсу чи норми будь-якого впливу (забруднення певною речовиною, сукупністю речовин тощо), який розраховується для кожного користувача як частка від загальної суми такого використання чи впливу і визначається всіма країнами, промисловими підприємствами тощо.

Керівництво – група осіб, що відповідає за вище виконавче управління організацією. Належність до цієї групи визначається структурою управління організацією.

Кислоти (acids) – 1) хімічні сполуки, що дисоціюють у водному розчині з утворенням іонів Гідрогену, знижуючи кислотність розчину до величини менше ніж рН 7,0; 2) хімічні сполуки (електроліти), у складі яких міститься атом Гідрогену, здатний замінюватися на атоми металів з утворенням солей. Група атомів що залишається після відщеплення Гідрогену називається кислотним залишком.

Кислотні дощі – це всі види метеорологічних опадів (дощ, сніг, град, туман) з водневим показником рН меншим від 5,6. Кислотний дощ утворюється в результаті реакції між водою і такими забруднюючими речовинами, як діоксид сірки (SO_2) і різних оксидів азоту (NO_x).

Кислотність ґрунту (soil acidity) – властивість ґрунту, яка зумовлена концентрацією (активністю) у ґрунтового розчину іонів Гідрогену, важливий агрохімічний показник. За реакцією ґрунтового розчину виділяють такі ґрунти: нейтральні (показник рН становить 6–7), слабокислі (5,5–6), середньокислі (5–5,5), сильнокислі (4,5–5), дуже сильнокислі (нижчий від 4,5), слаболужні (7–7,5), середньолужні (7,5–8), сильнолужні (8–8,5), дуже сильнолужні (понад 8,5). Розрізняють дві форми кислотності ґрунту – активну, або актуальну (кислотність ґрунтового розчину або рідкої фази ґрунту), і потенційну, або пасивну (приховану).

Кількісний аналіз див. *аналіз кількісний*.

Кількість речовини (amount of substance) – фіз. величина, яка показує, скільки структурних

одиниць (частинок) атомів, молекул, іонів, електронів тощо міститься у зразку речовини. Вимірюють кількість речовини у молях. Один моль будь-якої речовини містить однакове число – $6,02 \cdot 10^{23}$ (число Авогадро) одиниць речовини (атомів, молекул тощо).

Кінцевий користувач корму – юридична або фізична особа, яка придбаває корм не для його подальшої реалізації.

Кінцевий споживач – споживач, який використовує продукт виключно для власного споживання.

Кліматрон (climatron) – складна інженерна споруда з можливістю створення в ній штучного клімату.

Кларк елемента, кларкове число – числа, що виражають середній вміст хімічних елементів у земній корі, гідросфері, Землі загалом, космічних тілах та інших космохімічних системах. Відрізняють вагові (у %, г/т чи г/г) та атомні (у % від числа атомів) кларки.

Клас зерна – категорія зернової культури, що визначається дер-

жавним стандартом за сукупністю показників, характеристик і норм якості зерна.

Клас насінневої картоплі – насіннева картопля відповідної якості, що належить до певного покоління в польових або штучних умовах.

Класифікація пестицидів за ступенем небезпеки див. *гігієнічна класифікація пестицидів за ступенем небезпеки*.

Класифікація (classification)– 1) система підпорядкованих понять (класів, об'єктів) будь-якої галузі знань, що використовується як засіб для встановлення зав'язків між цими поняттями або системами об'єктів; 2) умовний розподіл сукупності суб'єктів, індивідів, предметів, явищ, процесів і речовин на групи за будь-якою подібною ознакою, або групою ознак незалежно від значущості і природного характеру цих ознак.

Класифікація надзвичайних ситуацій – система, згідно з якою надзвичайні ситуації поділяються на класи і підкласи залежно від характеру їх походження.

Класифікація небезпеки речовини за показниками гострої токсичності – проводиться у залежності від шляху надходження речовини до організму: оральний, дермальний, інгаляційний (вдихання газів, пари, пилу, аерозолів): а) *оральний шлях надходження, мг/кг*: I клас небезпеки – $0 < \text{категорія } 1 \leq 5$; II клас небезпеки – $5 < \text{категорія } 2 \leq 50$; III клас небезпеки – $50 < \text{категорія } 3 \leq 300$; IV клас небезпеки – $300 < \text{категорія } 4 \leq 2000$; б) *дермальний шлях надходження, мг/кг*: I клас небезпеки – $0 < \text{категорія } 1 \leq 50$; II клас небезпеки – $50 < \text{категорія } 2 \leq 200$; III клас небезпеки – $200 < \text{категорія } 3 \leq 1000$; IV клас небезпеки – $1000 < \text{категорія } 4 \leq 2000$; в) *інгаляційний шлях надходження в організм (вдихання газів, рртV)*: I клас небезпеки – $0 < \text{категорія } 1 \leq 100$; II клас небезпеки – $100 < \text{категорія } 2 \leq 500$; III клас небезпеки – $500 < \text{категорія } 3 \leq 2500$; IV клас небезпеки – $2500 < \text{категорія } 4 \leq 20000$; г) *інгаляційний шлях надходження (вдихання пари, мг/л)*: I клас небезпеки – $0 < \text{категорія } 1 \leq 0,5$; II клас небезпеки – $0,5 < \text{категорія } 2 \leq 2$; III клас небезпеки – $2,0 < \text{категорія } 3 \leq 10$; IV клас небезпеки – $10 < \text{категорія } 4 \leq 20$; д) *інгаляційний шлях надходження (вдихання*

пилу, аерозолів), мг/л): I клас небезпеки – $0 < \text{категорія } 1 \leq 0,05$; II клас небезпеки – $0,05 < \text{категорія } 2 \leq 0,5$; III клас небезпеки – $0,5 < \text{категорія } 3 \leq 1,0$; IV клас небезпеки – $1,0 < \text{категорія } 4 \leq 5,0$.

Класифікація небезпеки сумішньої речовин – може здійснюватись для кожного шляху надходження до організму (оральний, дермальний та інгаляційний) чи лише для одного шляху, якщо цей шлях характерний для усіх компонентів. Якщо гостра токсичність визначається більше, ніж для одного шляху надходження до організму, то при класифікації небезпеки присвоюється категорія, що відповідає результатам з параметрами більш високої токсичності.

Класифікація небезпечних відходів (classification of hazardous waste) – класифікація відходів як «небезпечних» за загальною концентрацією однієї або кількох речовин у їх складі: загальна концентрація однієї чи кількох речовин класифікованих як «дуже токсичних», становить $> 0,1 \%$; загальна концентрація однієї чи кількох речовин класифікованих як «токсичні», становить $> 3 \%$; загальна концентрація однієї чи кількох

речовин класифікованих як «шкідливі», становить > 25 %; загальна концентрація однієї чи кількох речовин, які спричиняють корозію і класифіковані як «викликають сильні опіки» становить > 1 %; загальна концентрація однієї чи кількох речовин, які спричиняють подразнення і класифіковані як «ризик ушкодження очей» становить > 10 %; загальна концентрація однієї чи кількох речовин, які спричиняють подразнення і класифіковані як «подразнення очей, органів дихання і шкіри» становить > 20 %; концентрація речовин із відомою канцерогенною дією категорії 1 чи 2 становить > 0,1%; концентрація речовин із відомою канцерогенною дією категорії 3 становить > 1%; концентрація речовин із відомою токсичною дією на репродукцію категорії 1 чи 2, класифікованої як «може порушити репродуктивну функцію», «ризик заподіяння шкоди ембріону» становить > 0,5%; концентрація речовин із відомою токсичною дією на репродукцію категорії 3 класифікованої як «можливий ризик порушення народжуваності», «можливий ризик заподіяння шкоди ембріону» становить > 5%; концентрація мутагенної ре-

човини категорії 1 чи 2, класифікованої як «може викликати спадкові генетичні ураження» становить > 0,1%; концентрація мутагенної речовини категорії 3, класифікованої як «ризик канцерогенних ефектів» становить > 1%.

Класифікація отрут гігієнічна – запропонована С.Д. Заугольніковим та співробітниками (1967 р.), в основу якої покладено кількісну оцінку токсичної небезпеки хімічних речовин за експериментально встановленою смертельною дозою (CL₅₀, DL₅₀) та гранично допустимою концентрацією, розрізняють: *I надзвичайно токсичні* (інгаляційний шлях: CL₅₀ – <1 мл/л, ГДК – <1 мл/м³; ентеральний шлях DL₅₀ – <15мл/кг); *II високотоксичні* (інгаляційний шлях: CL₅₀– 1–10 мл/л, ГДК – <10 мл/м³; ентеральний шлях DL₅₀ – 15–150 мл/кг); *III помірнотоксичні* (інгаляційний шлях: CL₅₀ – 11–40 мл/л, ГДК – <100 мл/м³; ентеральний шлях DL₅₀ – 151–1500 мл/кг); *IV малотоксичні* (інгаляційний шлях: CL₅₀ – >40 мл/л, ГДК – >100 мл/м³; ентеральний шлях DL₅₀ – >1500 мл/кг).

Класифікація пестицидів (pesticide classification) – передбачає групування препаратів (в

основному) за трьома принципами: залежно від призначення, способу проникнення до організму і характеру дії, хімічного складу, що полегшує їх раціональне використання і дає можливість виконати профілактичні заходи.

Класифікація пестицидів за призначенням – передбачає поєднання препаратів у групи залежно від того, для знищення яких шкідливих організмів вони використовуються: *інсектициди* (для знищення шкідливих комах); *акарициди* (для знищення рослиноїдних кліщів); *інсектоакарициди* (для одночасного знищення шкідливих комах і рослиноїдних кліщів); *афіциди* (для знищення попелиць); *нематоциди* (для знищення фітопатогенних нематод); *лімациди* (для знищення слимаків); *родентициди* (для знищення гризунів); *фунгіциди* (для знищення збудників грибних захворювань); *бактерициди* (для знищення збудників бактеріальних хвороб); *гербіциди* (для знищення небажаної трав'яної рослинності); *арборициди* (для знищення небажаної деревної та чагарникової рослинності); *альгіциди* (для знищення водоростей).

Класифікація пестицидів за способом надходження до організму – пестициди, що застосовуються проти шкідників тваринного походження поділяють на: а) *кишкові* (потрапляють до організму через кишечник); б) *контактні* (потрапляють до організму крізь покривні тканини); в) *системні* (проникають у рослини і роблять отруйними їх соки); г) *фуміганти* (потрапляють до організму через органи дихання). Пестициди, що застосовуються для знищення бур'янів поділяють на: а) *контактні* (уражають листя, стебла рослин лише тих ділянок на які потрапили); б) *системні* (проникають у рослини, поширюються поній та викликають загибель).

Класифікація пестицидів за ступенем стійкості у навколишньому середовищі – пестициди умовно поділяють на чотири групи: а) *дуже стійкі* – період розкладання на нетоксичні компоненти понад 2 роки; б) *стійкі* – період розкладання на нетоксичні компоненти від 6 місяців до 2 років; в) *помірно стійкі* – період розкладання на нетоксичні компоненти від 1 до 6 місяців;

г) *малостійкі* – період розкладання на нетоксичні компоненти менше одного місяця.

Класифікація пестицидів за хімічним складом – умовно пестициди об'єднані в наступні класи: хлорорганічні; фосфорорганічні; похідні карбамінової, тіо- і дитіокарбамінової кислот; карбонові кислоти та їх похідні (хлорфеноксіоцтові кислоти; арилалкілкарбонові кислоти); галоїдзаміщені аніліди карбонових кислот; похідні сечовини; гетероциклічні сполуки (похідні симтриазинів, бензімідазолу, триазолу, морфоліну, фенілпіразолу та ін.); нітро- і галоїдпохідні фенолу; вуглеводні, кетони, альдегіди та їх похідні; сірка та її препарати; фторовмісні сполуки; купрумвмісні сполуки; органічні металовмісні сполуки; синтетичні піретроїди; похідні нерейстоксину; фенілпіразоли.

Класифікація пестицидів залежно від дії на певні стадії розвитку шкідників – пестициди поділяють на: а) *овіциди* – для знищення яєць комах, кліщів та ін.; б) *ларвіциди* – для знищення личинок комах.

Класифікація сінокосів за господарським станом – заливні,

суходільні і заболочені сінокоси підрозділяються на: а) *чисті* – ділянки сінокосів, на яких нема деревно-чагарникових насаджень, пнів, каміння, купин або вони більш-менш рівномірно покривають до 10% площі: слабокупинисті ділянки сінокосу, площа якого від 10% до 20% покрита купинами; б) *середньо- і сильнокупинисті* – більше 20 % покрито купинами; в) *слабозакорчовані або слабозаліснені* – ділянки сінокосу, більш або менш рівномірно зарослі деревно-чагарниковою рослинністю, яка займає від 10 до 30% площі; г) *середньо- і сильнозакорчовані або середньо- і сильнозаліснені* – зарослі деревно-чагарниковою рослинністю, яка займає від 30% до 70% площі ділянки.

Класифікація токсикантів за агрегатним станом – рідкі, газо-подібні, тверді.

Класифікація токсикантів за дисперсним станом – молекулярно-іонні, колоїдні, грубодисперсні (суспензії, емульсії, аерозолі).

Класифікація токсикантів за походженням – а) токсиканти природного походження: біологі-

чні (бактеріальні токсини, рослинні отрути, отрути тваринного походження); неорганічні сполуки (метали у складі руд та мінералів; оксиди сірки, галогени, сірководень при вулканічній активності, монооксид і діоксид вуглецю, оксиди сірки і азоту, сажа – при лісових пожежах); органічні сполуки небіологічного походження (пірен, бенз(а)пірен та ін., джерелами яких є поклади вугілля, нафти, вулканічна діяльність); б) синтетичні токсиканти (пестициди, діоксини).

Класифікація токсикантів за проявом дії – фізіологічні, психо-фізіологічні, цитогенетичні, мутагенні, тератогенні, канцерогенні та ін.

Класифікація токсикантів за способом використання – а) інгредієнти хімічного синтезу та спеціальних видів виробництв; б) пестициди; ліки і косметика; в) харчові добавки; г) палива і мастила; д) розчинники, барвники, клеї; е) побічні продукти хімічного синтезу, домішки і відходи.

Класифікація токсикантів за умовами впливу – а) забруднювачі навколишнього середовища (повітря, води, ґрунту, харчових

продуктів); б) професійні (виробничі) токсиканти; в) побутові токсиканти; г) шкідливі звички й уподобання (тютюн, алкоголь, наркотичні засоби); д) уражаючі фактори (аварійного та катастрофічного походження, бойові отруйні речовини).

Класифікація токсикантів за характером впливу – психотропної дії (наркотики: кокаїн, опій), бойові отруйні речовини (зарин, заман); нервово-паралітичної дії (карбофос, зарин); шкірно-резорбтивної дії (дихлоретан, ртуть, миш'як); загально-токсичної дії (ціаністий водень, алкоголь і його сурогати); задушливої дії (оксиди азоту, фосген); сльозоточивої та дратівної дії (хлорпікрин, бойові отруйні речовини, пари сильних кислот і лугів).

Класифікація токсикантів за походженням – а) промислові отрути, що використовуються в промисловості; серед них органічні розчинники (дихлоретан), барвники (анілін), холододі агенти (фреон), хімічні реагенти (метиловий спирт), пластифікатори й багато інших; б) отрутохімікати, що використовуються для боротьби з бур'янами і шкідниками сільськогосподарських культур:

хлороорганічні пестициди – гексахлоран, поліхлорпінен та ін.; фосфорорганічні інсектициди – карбофос, хлорофос, фосфамід, трихлорметафос-3, метилмеркаптофос та ін.; ртутьорганічні речовини – гранозан; похідні карбамінової кислоти – севін та ін.; в) лікарські засоби, що мають свою фармакологічну класифікацію; г) побутові хімікати, що використовуються в побуті: харчові добавки (оцтова кислота); засоби санітарії, особистої гігієни і косметики; засоби догляду за одягом, меблями, автомобілем тощо; д) біологічні рослинні та тваринні отрути, які містяться в різних рослинах і грибах (аконіт, цикута та ін.) і викликають отруєння при потрапленні в організм людини.

Класифікація хімічних речовин за кумулятивністю – поділяються на чотири групи: а) *надзвичайно кумулятивні речовини* – коефіцієнт кумуляції менший за 1; б) *речовини з виявленою кумуляцією* – коефіцієнт кумуляції 1 - 3; в) *речовини з помірною кумуляцією* – коефіцієнт кумуляції 3-5; г) *речовини зі слабо виявленою кумуляцією* – коефіцієнт кумуляції більше 5.

Класифікація хімічних речовин за ступенем чистоти – поділяються на: технічні (т.) – вміст домішок понад 2%; чисті (ч.) – вміст домішок до 2%; чисті для аналізу (ч.д.а.) – вміст домішок до 1%; хімічно чисті (х.ч.) – вміст домішок менше 0,1%; особливо чисті (ос.ч.) – вміст домішок 0,01 – 0,00001%.

Клімакс (екологічний) – най-вищий ступінь розвитку угруповання, фінальна стадія розвитку екосистеми, що найбільше відповідає клімату даної місцевості.

Клімат (climate) – статистично багаторічний режим погоди, який визначається широтою місцевості, висотою її над рівнем моря, віддаленістю місцевості від океану, рельєфом суходолу, характером підстилаючої поверхні, антропогенним впливом та іншими чинниками.

Клінічне випробування/дослідження – 1) дослідження на людях, які є суб'єктами випробування, призначене для виявлення чи перевірки фармакологічних і/або інших фармакодинамічних властивостей досліджуваного(их) препарату(ів), його(їх) впливу на клінічні прояви захво-

рювання і/або для виявлення побічних реакцій, і/або для вивчення абсорбції, розподілу, метаболізму та виведення, і проведене з метою підтвердження його (їх) безпеки та/чи ефективності; 2) дослідження (випробування), що включають в себе вивчення в польових умовах на цільових видах тварин безпечності та/або ефективності ветеринарного лікарського засобу в звичайних умовах тваринництва або як частини звичайної ветеринарної практики з метою його державної реєстрації або внесення змін до рішення про його державну реєстрацію.

Клінічний огляд (clinical examination) – комплекс маніпуляцій спеціаліста (спеціалістів) ветеринарної медицини, метою яких є встановлення клінічного стану здоров'я тварини.

Кліренс (clearance) – швидкість виведення (елімінації) шкідливої речовини або продукту обміну речовин з організму.

Кліренс сумарний (systemic/total clearance) – відношення сумарної швидкості елімінації речовини з організму до його концентрації у плазмі крові.

Клітинна культура (cell culture) – клітини, які виділені з багатоклітинних організмів і ростуть *in vitro*.

Клон (clone) – 1) генетично однорідні нащадки клітин, які ідентичні одній родоначальній клітині; 2) невелика популяція рослин, що є нащадком одного організму, яка розмножується вегетативно.

Клумби – квітники правильної геометричної форми у вигляді кола, квадрата, прямокутника, овалу, трикутника тощо.

Кодекс Аліментаріус (Codex Alimentarius) – збірник міжнародно схвалених і поданих в однаковому вигляді стандартів на харчові продукти, розроблений під керівництвом FAO/WHO, який спрямований на захист здоров'я споживачів.

Коефіцієнт (coefficient, rate, index) – 1) відома або постійна величина, яка є звичайно множником при іншій змінній чи невідомій величині; 2) величина, яка вказує ту частину показника, що є значимою (діючою).

Коефіцієнт безпеки, КБ (safety coefficient) – *екол.* характеризує

порівняльну токсичність пестицидів для шкідливих речовин та рослин, які піддають захисту. Він визначається відношенням мінімальної концентрації (дозы) пестициду, що викликає загибель шкідливого організму, до максимальної концентрації (дозы) пестициду, що витримують рослин, які піддають захисту. Чим більше значення коефіцієнту, тим більш небезпечний пестицид для рослин, які захищають.

Коефіцієнт біоаккумуляції (bioaccumulation coefficient, BAF) – це співвідношення між вмістом речовини в організмі (як правило, *мг* або *мкг* на *1 кг* маси) до її концентрації у середовищі (*мг* або *мкг* на *1 кг* маси). Характеризує обмін речовин між організмом та зовнішнім середовищем.

Коефіцієнт кореляції (correlation coefficient) – статистичне значення, яке показує рівень взаємозв'язку між кількісними або якісними показниками.

Коефіцієнт кумуляції, K_k (cumulation coefficient) – відношення сумарної дози, що викликає ефект (смертельний) у 50 % дослідних особин при введенні

речовини *n* разів рівними разовими дозами, до величини дози, яка викликає той же ефект при одноразовій дії. Розраховується як співвідношення $ED_{50(n)} / ED_{(50)}$.

Коефіцієнт можливого інгаляційного отруєння, КМІО – характеризує небезпечність гострого смертельного отруєння парами речовини, визначається: $КМІО = C_{20}/C_{50}$, де C_{50} – концентрація речовини, що спричинює загибель 50% піддослідних тварин при 2–4 г інгаляційної речовини ($мг/м^3$); C_{20} – насичена концентрація при $t = 20^\circ C$. Залежно від числового значення КМІО хімічні речовини за інгаляційною безпекою поділяються на чотири класи: *I клас* – надзвичайно небезпечні, $КМІО \geq 300$; *II клас* – дуже небезпечні, $КМІО = 30–300$; *III клас* – помірно небезпечні, $КМІО = 3–30$; *IV клас* – малонебезпечні, $КМІО \leq 3$.

Коефіцієнт накопичення, K_n (accumulation coefficient) – це співвідношення між вмістом речовини (як правило, *мг* або *мкг* на *1 кг* маси) в одному середовищі до її концентрації у іншому середовищі або субстраті (*мг* або *мкг* на *1 кг* маси).

Коефіцієнт небезпеки (danger coefficient) – відношення дози (або концентрації) впливу хімічної речовини до її безпечного (референтного) рівня впливу.

Коефіцієнт переходу (для рослин), K_n (**transition coefficient/rate**) – для оцінки переходу речовини з ґрунту до рослин, розраховують як відношення кількості речовини в одиниці маси рослин (мг або мкг на 1 кгмаси) в одному квадратному метрі орного шару ґрунту, на якому вирощуються рослини (мг або мкг на 1 м²).

Коефіцієнт токсичної небезпеки середовища – відношення концентрації шкідливої речовини у навколишньому середовищі до його граничнодопустимої концентрації.

Коефіцієнт розмноження / народжуваності / плодючості – 1) кількість екземплярів, які народилися, на 1000 особин обох статей, або на 1000 самок, або на 1000 статевозрілих особин; 2) коефіцієнт приросту Вальтерра, або специфічна швидкість природного приросту Лотки, яка виражається математичним рівнянням приросту чисельності попу-

ляції з урахуванням обмежувальних чинників, здебільшого ланцюга живлення, за відносин хижак-жертва або паразит-господар.

Коефіцієнт смертельної дії (fatality rate) – показник що розраховується за формулою: $W=C \cdot t$, де C – концентрація токсиканта; t – термін (експозиція) впливу. Чим менше W , тим речовина шкідливіша для людини, тварин, рослин.

Коефіцієнт шкірно-парентеральний – відношення ЛД₅₀ при нанесенні на шкіру і при парентеральному введенні, що характеризує всмоктування токсичної речовини через шкіру.

Коефіцієнт шкірно-венозний (cutaneous-venous coefficient) – відношення дози смертельної середньої токсичної речовини при її нанесенні на шкіру до дози смертельної середньої при введенні у вену; використовується для характеристики ефективності всмоктування отруту через шкіру.

Коефіцієнт шкірно-оральний (cutaneous-oral coefficient) – відношення середньої смертельної дози (ЛД₅₀) токсичної речовини для тварин одного і того ж виду

при нанесенні на шкіру і при пероральному введенні. Використовується для характеристики ефективності всмоктування речовини через шкіру.

Коефіцієнт шкірно-підшкіряний (cutaneous-subcutaneous coefficient) – відношення дози смертельної середньої токсичної речовини для тварин одного і того ж виду при нанесенні на шкіру до дози смертельної середньої при введенні під шкіру. Використовується для характеристики ступеня небезпеки токсичної речовини при проникненні через шкіру.

Кокцидіостатики та гістомоно-статики – речовини, призначені для знищення або пригнічення росту протозойних організмів.

Колективне садівництво громадян – це види (форми) садівництва, які проводяться громадянами у складі садівницьких товариств, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та сімейного чи родинного оздоровлення; вид використання земельної ділянки та форма ведення споживчого

сільськогосподарського виробництва шляхом об'єднання громадян в садівницькі товариства з реєстрацією статуту, у відповідності до вимог якого члени товариства індивідуально використовують свої земельні ділянки, надані для садівництва на умовах визначених законом та Статутом товариства.

Колоїд – дисперсна система з великим ступенем подрібнення і розвиненою поверхнею поділу фаз, в якій дисперсною фазою є колоїдні частинки, або фізично однорідна система, що містить макромолекули як один з компонентів.

Колоїдні розчини (colloidal solutions) – речовини, що складаються з часточок матерії від 1 до 100 мкм (дисперсна фаза), які присутні в іншому матеріалі.

Колонії – 1) група особин одного, іноді кількох видів, що існують разом і мають від такого сумісного проживання взаємну вигоду (наприклад колективний захист), а будучи простими скупченнями поодиноких особин певного виду, колонії функціонують як цілісний організм, де окремі члени, подібно як органи, виконують певні життєві функції; 2)

групові поселення осілих тварин, що можуть виникати на тривалий час (мурашки, бджоли), або чи виникати лише на період розмноження (граки, чайки); 3) найпростіший проценоз, що визначає на початковій стадії формування ценозу в разі оселення рослин і тварин на вільній території.

Комбінований спосіб утримання великої рогатої худоби – безприв'язне утримання тварин поєднується з фіксацією їх під час годівлі.

Комп'ютеризована система – система, що включає введення даних, електронну обробку і видачу інформації та використовується або для протоколювання, або для автоматичного керування.

Компартмент (compartment) – 1) *біол.* простір всередині клітини, оточений мембраною та пов'язаний з виконанням певної функції; 2) тваринна субпопуляція одного або декількох господарств (потужностей) з єдиною системою управління біологічною безпекою, що має окремий ветеринарно-санітарний статус щодо однієї або кількох хвороб тварин, стосовно яких запроваджено заходи нагляду, контролю

та біологічної безпеки.

Компартменталізація (compartmentalization) – *біол.* поділ клітин еукаріот на відсіки (компартменти), що складаються з бішару ліпідів, в яких локалізуються певні біохімічні процеси.

Компенсалізм – спосіб співіснування двох різних видів живих організмів, при якому один з партнерів цієї системи покладає на іншого регуляцію своїх відносин із зовнішнім середовищем, але не вступає з ним у тісні взаємини.

Компенсаторно-приспосувальні реакції – це первинні зміни в роботі організму, які спрямовані на повне усунення або послаблення порушених функцій внаслідок впливу екстремальних чинників довкілля.

Компенсаційна точка – *біол.* поєднання зовнішніх умов (інтенсивності світла, температури тощо), за яких процеси фотосинтезу і дихання у рослинах повністю зрівноважують один одного.

Компенсація дії токсичних речовин (compensation for exposure to toxic substances) – пристосування організму до

зміни умов довкілля, яке обумовлене виникненням напруги в біохімічних системах, які перевищують межі звичайних (гомеостатичних) можливостей; є тимчасово прихованою патологією, яка з часом може виявитися у вигляді явних патологічних змін (декомпенсація).

Компетентний орган (competent authority) – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері, наприклад, безпечності та окремих показників якості харчових продуктів.

Комплексна зелена зона – сукупність міських і приміських насаджень, межі якої наносяться на картографічні матеріали органами архітектури (на генеральні плани, схеми та проекти районного планування), лісогосподарськими органами (на плани лісонасаджень) місцевих органів самоврядування.

Комплексна механізація тваринництва – рівень технічного оснащення виробництва, при якому всі технологічні процеси, пов'язані з доглядом за тваринами, одержанням і первинною обробкою продукції, а також на-

вантажувально-розванта-жувальні, транспортні та інші допоміжні операції виконуються за допомогою відповідних машин та обладнання.

Комплексне гігієнічне нормування шкідливих речовин (integrated hygienic rating of harmful substances) – одночасне встановлення гігієнічних нормативів вмісту шкідливих речовин в продуктах харчування, воді і в атмосферному повітрі. Основою є експериментальне визначення максимально допустимої дози для тварин, допустимої добової дози для людини (з урахуванням коефіцієнту запасу, який відображає різний рівень чутливості людини і експериментальної тварини) і встановлення відношення кількостей шкідливих речовин з різних середовищ.

Комплексні сполуки (complex compounds) – *хім.* складні хімічні сполуки, в яких можна виділити центральний атом (комплексують) і безпосередньо пов'язані з ним ліганди, що утворюють внутрішню сферу (комплекс). Центральним атомом можуть бути як метали змінної валентності з позитивним зарядом ядра, так і неметали.

Компонент (component) – різновид, складова частина чогось.

Компонент токсичної суміші – це компонент, який присутній у концентраціях від $\geq 0,1$ % до < 1 % (вагових для твердих, рідких речовин, пилу, аерозолів). Використовують при класифікації небезпеки суміші за гострою токсичністю.

Компоненти екосистеми (ecosystem components) – поділяються на біотичні та абіотичні, які функціонують у взаємозв'язку. Найбільш важливими є: ґрунти, атмосфера, вода і живі організми.

Компост (compost) – органічне добриво, що утворюється внаслідок розкладання рослинних та тваринних решток чи відходів внаслідок біодеградації за дії мікроорганізмів, грибів, бактерій або детритофагів.

Компостування (composting) – спосіб біологічної переробки органічних відходів з утворенням компосту.

Комунально-побутове водокористування – використання водних об'єктів для купання, заняття спортом і відпочинку населення;

вимоги до якості води, встановлені для комунально-побутового водокористування, поширюються на водні об'єкти або їх ділянки, які знаходяться в межах населених пунктів.

Комутативність стандартного зразка (commutability of a reference material) – властивість стандартного зразка, яка полягає у близькості між співвідношенням результатів вимірювання певної величини, що характеризує цей зразок, отриманих за двома заданими методиками вимірювання, та співвідношенням результатів вимірювання, отриманих для інших заданих зразків.

Комфортне середовище (comfortable environment) – сукупність сприятливих умов середовища (фізичних, хімічних, біологічних, соціальних) для реалізації психічних та фізіологічних функцій людини без найменшого напруження.

Конвекція (convection) – 1) перенесення енергії у вигляді теплоти за допомогою речовини середовища, яке рухається; 2) вертикальний рух повітря, викликаний розширенням повітря, нагрітого біля поверхні Землі; 3) механізм переносу мас, що включає

об'ємний рух розчину або газу (на відміну від дифузії, що включає рух індивідуальних молекул). Розрізняють вимушену конвекцію і природну.

Конвергенція (convergence) – виникнення у різних груп організмів подібних зовнішніх ознак, що зумовлене аналогічним способом існування, адаптацією до подібних умов довкілля і однаково спрямованим природним добром.

Кондиційне насіння – насіння, сортові та посівні якості якого відповідають вимогам, встановленим законодавством у сфері насінництва та розсадництва.

Конкуренція / суперництво організмів – біол. активна взаємна боротьба між організмами за засоби існування, відбувається між організмами, які заселяють одні і ті самі екологічні ніші.

Консервація земель (land conservation) – припинення господарського використання на визначений термін та залуження або залісення деградованих і малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно та економічно неефективним,

а також техногенно забруднених земельних ділянок, на яких неможливо одержувати екологічно чисту продукцію, а перебування на них людей є небезпечним для їх здоров'я.

Консорція (consortium) – екол. структурна одиниця біоценозу, яка об'єднує автотрофні та гетеротрофні організми на основі їх просторових (топічних) і харчових (трофічних) зв'язків.

Консоція – ділянка (частина) асоціації, що характеризується пануванням лише одного з домінуючих видів.

Констеляція – екол. сукупна дія кількох чинників середовища, що підсилює вплив кожного з них.

Консультант з питань систем управління якістю – особа, яка допомагає організації запровадити систему управління якістю, даючи поради чи інформацію.

Консументи (consumers) – організми, що споживають органічну речовину (усі гетеротрофні організми).

Консументи вторинні / другого порядку – тваринні організми, які живляться травоядними.

Консументи первинні / першого порядку – травоїдні організми (живляться рослинами).

Консументи третинні (третього порядку) – організми, які живляться консументами вторинними (хижаками).

Консумеризм – культ споживання, який характерний для сучасного стану розвитку суспільства, призводить до посилення використання природних ресурсів.

Контактні особи (contact persons) – особи, які перебували в контакті з джерелом інфекції, внаслідок чого вони вважаються зараженими інфекційною хворобою.

Контамінація (contamination) – 1) небажане внесення домішок хімічної чи мікробіологічної природи або чужорідних речовин у (на) вихідну сировину чи продукцію під час технологічного процесу, відбору проб, пакування, зберігання і транспортування; 2) забруднення певного середовища будь-якими речовинами (хімічними, радіоактивними тощо), вірусами та ін., що змінює властивості цього середовища.

Контамінація перехресна, забруднення перехресне (cross-contamination) – забруднення вихідної сировини, матеріалів, проміжної або готової продукції іншим видом вихідної сировини або продукції під час виробничого процесу.

Контрактна дослідницька організація – фізична особа чи організація (комерційна, науково-дослідна чи інша), яка в межах договору зі спонсором виконує один чи більше його обов'язків або одну чи більше функцій, пов'язані з проведенням клінічного випробування.

Контроль at-line – випробування, коли пробу відбирають, видаляють із технологічного потоку та аналізують у безпосередній близькості від здійснюваного процесу.

Контроль on-line – випробування, коли пробу відбирають у ході виробничого процесу і не повертають у технологічний потік.

Контроль змін – офіційна система, згідно з якою кваліфіковані представники відповідних професій вивчають пропонувані або

фактично внесені зміни, які можуть вплинути на статус валідації приміщень, систем, обладнання чи процесів.

Контроль у процесі виробництва – перевірки, здійснювані під час технологічного процесу з метою його моніторингу та при необхідності регулювання для забезпечення відповідності продукції специфікаціям.

Контроль якості (quality control) – 1) методи і заходи, що є частиною системи забезпечення якості та використовуються для перевірки якості діяльності, здійснюваної в межах випробування; 2) складова частина управління якістю, зосереджена на виконанні вимог щодо якості.

Контрольна проба (control sample) – 1) зразок, сформований з проби для безпосереднього висіву на контрольних ділянках для ділянкового (грунтового) та лабораторного сортового контролю; 2) частина середньої проби, яка зберігається протягом двох місяців і використовується для арбітражних досліджень.

Контрольні створи або пункти – це місця, де мають дотримуватись встановлені норми якості води.

Контрольована зона – зона, побудована й експлуатована таким чином, щоб контролювати можливе забруднення (може використовуватися система подачі повітря) і наслідки випадкового розповсюдження живих організмів.

Контрольований стан – умови, за якої комплекс заходів забезпечує стабільні функціональні характеристики процесу та якість продукції.

Конфіденційність (confidentiality) – збереження в таємниці від неуповноважених осіб інформації, що належить спонсорів чи дозволяє встановити особистість суб'єкта випробування.

Концентрат гелю чи пасти, ГК (gel / paste concentrate, PC) – тверда препаративна форма пестициду для застосування у вигляді гелю або пасти після розбавлення водою.

Концентрат емульсії, KE (emulsion concentrate, EC) – препаративна форма пестициду, го-

могенний для застосування у вигляді емульсії після розбавлення водою. Один із найважливіших типів формуляцій діючої речовини при захисті рослин у вирощуванні зернових.

Концентрат суспензії, текучий концентрат суспензії, КС (suspension concentrate, SC) – препаративна форма пестициду, стабільна суспензія діючої(их) речовини(н) у воді як рідина, що призначена(і) для розведення водою перед застосуванням. Часточки діючої речовини досягають розміру 1-4 мкм і, завдяки приєднанню так званих диспергуючих засобів, утримуються у водному середовищі у вигляді суспензії. Це призводить до взаємного відштовхування часточок і у комбінації з іншими речовинами, що попереджає випадіння осаду.

Концентрат, який тече для обробки насіння, ТН (flowable concentrate for seed treatment, FS) – препаративна форма пестициду, у вигляді стабільної суспензії для обробки насіння, або безпосередньо, або після розбавлення, для обробки насіння, що забезпечує надійний захист від грибкових захворювань на початкових етапах росту і розвитку рослин.

Концентрація (concentration) – 1) *біол.* скупчення, зосередження, збирання чогось в одному місці, клітині, тканині тощо; 2) *хім.* кількість розчиненої речовини що міститься в певній кількості розчину або розчинника; 3) *фарм.* вміст діючих речовин (активних фармацевтичних інгредієнтів), виражених кількісно на дозу, на одиницю об'єму чи ваги відповідно до форми дозування.

Концентрація гранично допустима (maximum allowable concentration, maximum permissible concentration) *див. Гранично допустима концентрація (ГДК).*

Концентрація гранично допустима у воді водойми (maximum permissible concentration in water of water reservoirs) *див. Гранично допустима концентрація води водойми (ГДК_в).*

Концентрація гранично допустима у повітрі робочої зони (maximum allowable concentration in the air of the working zone, МАС) *див. Гранично допустима концентрація робочої зони (ГДК_{р.з}).*

Концентрація ефективна середня, ЕК₅₀ (median effective

concentration, EC₅₀) – концентрація токсичної речовини у об'єктах довкілля (повітрі, воді), що викликає характерний токсичний ефект у 50% піддослідних тварин стандартної групи за певних експозицій та термінів подальшого спостереження.

Концентрація максимально терпима, ЛК₀ (maximum tolerable concentration) – найбільша концентрація токсиканту у об'єктах оточуючого середовища, що не викликає гибелі піддослідних тварин (LC₀).

Концентрація найвища неефективна, NOEC (no observed effect concentration, NOEC) – найбільша концентрація речовини, вплив якої на організм не викликає прояву ефекту (мг/дм³); показник хронічної токсичності.

Концентрація найменша (lowest observed effect concentration, LOEC) – мінімальна концентрація, при якій спостерігається статистично значимий вплив токсиканта.

Концентрація препарату – кількість речовини (діючої речовини або самого препарату), яка міститься в одиниці маси або об'єму суміші.

Концентрація розчину (solution concentration) – це величина, яку вимірюють масою або об'ємом розчиненої речовини, що міститься у певній масі або об'ємі розчину або розчинника. Найчастіше використовують такі величини: масова частка, молярна концентрація, молярна частка, об'ємна частка та титр. *Масова частка*: відношення маси розчиненої речовини до маси розчину, виражають у частках одиниці або в %. Масову частку у відсотках називають *масовим відсотком* (маса речовини в г у 100 г розчину і позначають % м/м (% w/w)). Тисячну частку розчину називають *промиле* і позначають ‰. 1‰=1:10³=10⁻¹% (г/кг, мг/г). *Об'ємна частка*: відношення об'єму розчиненої речовини до об'єму розчину, позначають % об/об (% v/v). *Молярна концентрація*: відношення кількості розчиненої речовини до об'єму розчину, позначають моль/дм³, моль/см³. *Масова концентрація*: відношення маси розчиненої речовини до об'єму розчину (відношення г/см називається титр).

Концентрація смертельна / летальна, ЛК (lethal concentration, LC) – концентрація токсичної речовини в

об'єктах довкілля (повітрі, воді), що викликає загибель піддослідної тварини; позначається кількість міліграм на об'єм повітря ($\text{мг}/\text{м}^3$) чи міліграм на об'єм води ($\text{мг}/\text{дм}^3$).

Концентрація смертельна/летальна абсолютна, ЛК_{100} (absolute lethal concentration, LC_{100}) – найменша концентрація токсичної речовини в об'єктах довкілля (повітрі, воді), при дії якої гине 100% піддослідних тварин.

Концентрація смертельна/летальна мінімальна, $\text{ЛК}_{\min}$ (minimum lethal concentration, $\text{LC}_{\min}$) – найменша концентрація токсичної речовини в об'єктах довкілля (повітрі, воді), при якій гинуть окремі особини.

Концентрація смертельна/летальна середня, ЛК_{50} (median lethal concentration, LC_{50}) – концентрація токсичної речовини в об'єктах довкілля (повітрі, воді), що викликає загибель 50% стандартної групи піддослідних тварин при певній експозиції і визначеному терміні.

Концентрація тваринництва – це збільшення поголів'я та виходу продукції в межах одного

об'єкту виробництва (ферма, підприємство, об'єднання).

Концентрація токсиканта об'ємна ($\text{C}_{\text{об}}$) – кількість об'ємів токсиканта, який діє інгаляційно в одиниці об'єму повітря з шкідливим чинником, виражають у проміле (тисячній частці, 1/10 %).

Концентрування речовин у біологічних ланцюгах (concentrating of substances in biological chains) – властивість деяких речовин підвищувати свою концентрацію в трофічних (харчових) екологічних ланцюгах внаслідок відсутності механізмів їх утилізації.

Конюшина лучна *Trifolium pratense* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: фузаріоз, антракноз, чорна плямистість, аскохітоз, бура плямистість, іржа, борошниста роса, рак, тифульоз, квіткова пліснява, бактеріоз; б) шкідник: насіннеїд.

Корекція (correction) – дії, яка направлена на усунення виявленої невідповідності. До корекції, зокрема, належать дії з поводження з небезпечними харчовими продуктами, метою яких є недопущення споживання цих продуктів.

Кореляційний аналіз (correlation analysis) – використання емпіричних кореляцій між наборами експериментальних даних з метою встановлення кількісних оцінок факторів, що зумовлюють певні явища.

Кореляція (correlation) – 1) відповідність, співвідношення, взаємозалежність, взаємозв'язок предметів, явищ або понять; 2) *біол.* – взаємна пристосованість, узгодженість будови і функції різних частин (клітин, тканин, органів) живих організмів, які забезпечують підтримування сталості їх внутрішнього середовища (гомеостазу) і пристосування до умов існування; 3) *мат.* – статистичний взаємозв'язок двох або більше випадкових величин; сукупність зв'язку між двома явищами чи змінними величинами, яка може бути попередньо визначена; вимірюється коефіцієнтом кореляції.

Коригувальна дія (corrective action) – це та, яку виконують для усунення причини виявленої невідповідності або іншої небажаної ситуації; визначається оператором ринку та застосовується для усунення причини виявлених невідповідностей установленим вимогам.

Користувачі (земельних ділянок) – це фізичні чи юридичні особи, які взяли земельну ділянку в довгострокову оренду або користування ними.

Користувачі (мисливських угідь) – спеціалізовані мисливські господарства, інші підприємства, установи та організації, в яких створені спеціалізовані підрозділи для ведення мисливського господарства з наданням в їх користування мисливських угідь.

Корм (feed) – це продукти тваринного, рослинного, мікробіологічного та хімічного походження, у тому числі готові корми та комбікорми, містять поживні речовини у засвоюваній формі, використовуються для годівлі тварин і не справляють негативного впливу на здоров'я тварин.

Корм додатковий – кормові суміші, що мають високий вміст певних речовин та придатні для використання з іншими кормами.

Корм забруднений (contaminated feed) – це корм, який містить небажані речовини

в кількостях, що перевищують рівні, встановлені законодавством України.

Корм лікувальний – суміш корму та ветеринарних лікарських засобів, у тому числі вітамінів, амінокислот, мікроелементів тощо, готова до обігу і призначена для згодовування тваринам без попередньої обробки з метою профілактики та лікування.

Корм мінеральний (mineral feed) – додатковий корм, що містить щонайменше 40 відсотків сирової золи.

Корм небезпечний – корм, що має або може мати негативний вплив на здоров'я тварин та/або людей у випадку виробництва харчових продуктів тваринного походження.

Корм неправильно маркований – корм, маркування якого не відповідає встановленим вимогам законодавства про корми.

Корм особливий для поживних цілей (крім лікувальних кормів) –корм, який може задовольняти особливі поживні потреби організму тварини завдяки його особ-

ливому складу або способу виробництва, що відрізняє його від звичайних кормів.

Корм повнораціонний – кормова суміш, яка завдяки своєму складу повністю забезпечує потреби організму тварини в поживних і біологічно активних речовинах та є достатньою для її добового раціону.

Кормова суміш – суміш, що складається щонайменше з двох кормових складників, призначена для згодовування тваринам як повнораціонний або додатковий корм.

Кормовий інгредієнт (feed ingredient) – кормовий матеріал, кормова добавка, дозволена до використання, допоміжні засоби для переробки, дозволені до використання, або будь-яка речовина, яка використовується для приготування кормів та не заборонена для використання. Залишки ветеринарних препаратів та/або пестицидів не вважаються кормовими інгредієнтами.

Кормові добавки (feed additives, supplements) – речовини, мікроорганізми або суміші, інші ніж кормовий матеріал та премікси, які спеціально додаються до корму

або води з метою виконання однієї чи декількох з таких функцій: задоволення поживних потреб тварин, забезпечення сприятливого впливу на характеристики кормів, продуктів тваринного походження, екологічні наслідки тваринницької діяльності, продуктивність та благополуччя тварин, зокрема шляхом впливу на шлунково-кишкову флору та завоюваність кормів чи колір декоративних рибок та птахів, здійснення кокцидіостатичної чи гістомоностатичної дії.

Кормові матеріали – продукти рослинного або тваринного походження у їхньому природному стані, свіжі або консервовані, та продукти їх промислової переробки, а також органічні та неорганічні речовини, що містять або не містять кормові добавки, які призначені для годування тварин безпосередньо або для використання у приготуванні кормових сумішей чи як носії для преміксів.

Кормова одиниця – показник загальної поживності кормів, яким користуються при складанні кормових раціонів.

Корозійні речовини (corrosive substances) – речовини чи відходи, які шляхом хімічного впливу можуть при безпосередньому контакті викликати серйозні пошкодження живої тканини чи у разі витoku можуть викликати пошкодження і навіть руйнування інших вантажів чи транспортних засобів; вони також можуть потягти за собою інші види небезпеки.

Космополіт (cosmopolitan species) – вид, що поширений по усьому світу.

Коткування – обробіток ґрунту котками, з метою його ущільнення, подрібнення брил та часткового вирівнювання поверхні. Коткувати можна лише фізично спільний ґрунт.

Кофактор (cofactor) – низькомолекулярна речовина небілкової природи, що активує фермент, утворюючи комплекси з його білковою частиною.

Кратність випуску ентомофага – кількість випуску ентомофага (при використанні їх методом сезонної колонізації) на культуру, котру захищаємо за сезон.

Криза екологічна (ecological crisis) – стан напруженої стійкості глобальної екосистеми (біосфери), в результаті якого відбуваються швидкі зміни характеристики довкілля. В історії людства розрізняють: 1) криза зміни середовища існування живих організмів, що викликала виникнення пращурів людства; 2) криза відносного збіднення доступних примітивній людині ресурсів промислу та збирання, що обумовила стихійні заходи типу випалювання рослинності; 3) перша антропогеноспричинена криза – масове знищення (перепромисел) людиною великих тварин; 4) криза засоленості ґрунту і деградація примітивного поливного землеробства; 5) масове знищення рослинних ресурсів; 6) сучасна криза – пов'язана з інтенсифікацією виробництва та порушенням рівноваги в екосистемах і відносинах людського суспільства з природою.

Кристалізація (crystallization) – процес утворення та росту кристалів із розплаву, розчину або з газової фази, звичайно шляхом пониження температури, випаровуванням чи зміною складу розчинника.

Кристалічні тіла (crystalline bodies) – такі тіла, атоми або молекули, що утворюють так звані вузли кристалічної ґратки, здійснюють теплові коливання біля положень рівноваги. Між молекулами кристалів існує значна сила взаємодії, тому кристали зберігають сталими об'єм та форму.

Кристалогідрат (crystalline hydrate) – кристал, у кристалічні ґратки якого містяться молекули води (така вода називається кристалізаційною), кількість котрих для однієї і тієї ж сполуки може залежати від термодинамічних умов кристалізації.

Криптофіти (cryptophytes) – життєва форма рослин, бруньки відновлення у яких зимують під землею та під водою. В залежності від цього криптофіти поділяють на: а) геофіти – трав'янисті багаторічні рослини, які мають зимуючі бруньки на підземних органах (цибулинні, бульбові, кориневішні); б) гелофіти – види, які зростають у ґрунті, насиченому водою або у воді, над якою підняті пагони з листками та квітами; в) гідрофіти – водні рослини з плаваючими чи зануреними у воду листками, які відмирають на зиму.

Критерії віднесення суб'єктів господарювання до групи з високим ступенем ризику – 1) наявність в них об'єктів, що: а) становлять підвищену екологічну небезпеку, або потенційно небезпечних об'єктів, в обігу яких перебувають небезпечні речовини I і II класу небезпеки, або таких, що забезпечують перевезення небезпечних вантажів; б) забезпечують життєдіяльність населених пунктів, зокрема водопровідно-каналізаційні господарства та підприємства, що провадять діяльність у сфері поводження з відходами; 2) здійснення ними діяльності, що: а) спричиняє викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в обсязі більш як 5 тис. тонн на рік, водоспоживання і водовідведення - більш як 25 тис. куб. метрів на рік чи призводить до утворення та розміщення відходів I і II класу небезпеки - більш як 100 тонн на рік або інших відходів – більш як 1 тис. куб. метрів на рік; б) пов'язана з вирубкою лісу, використанням водних живих ресурсів, веденням мисливського господарства та збереженням природно-заповідного фонду; в) пов'язана з видобуванням корисних копалин та геологічним

вивченням надр, у тому числі дослідно-промисловою розробкою родовищ корисних копалин загальнодержавного значення.

Критерії віднесення суб'єктів господарювання до групи із незначним ступенем ризику – наявність в них об'єктів, що не належать до високого або середнього ступеня ризику для навколишнього природного середовища та не підлягають державному обліку. У разі коли суб'єкт господарювання може бути віднесений одночасно до двох груп за ступенем ризику господарської діяльності для навколишнього природного середовища, він відноситься до групи з вищим ступенем ризику. Планові заходи державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів проводяться не частіше одного разу на три роки.

Критерії віднесення суб'єктів господарювання до групи із середнім ступенем ризику – а) наявність в них об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, або потенційно-небезпечних об'єктів, в обігу яких перебувають небезпечні речовини III і IV класу небезпеки; б) провадження ними діяльності, що

спричиняє викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в обсязі близько 5 тис. тонн на рік, водоспоживання і водовідведення – до 25 тис. куб. метрів на рік чи призводить до утворення та розміщення відходів I і II класу небезпеки – близько 100 тонн на рік або інших відходів – близько 1 тис. куб. метрів на рік.

Критичний параметр процесу – параметр процесу, варіабельність якого може вплинути на критичний показник якості, та який внаслідок цього має бути об'єктом моніторингу та контролю, щоб забезпечити необхідну якість отриманої в результаті процесу продукції.

Критичні контрольні точки (critical control points) – ключові етапи та /або ступені процесу виробництва і споживання харчових продуктів, кормів, сільськогосподарської сировини, контроль яких дозволяє унеможливити виникнення ризику, або знизити його до прийнятного рівня.

Кріобанк (cryobank) – це місце, де в замороженому стані в ємностях з рідким азотом зберігаються ампули з фракцією крові, що містить стовбурові клітини, а також інші біологічні матеріали.

Кріофіли – це організми, які постійно живуть при максимально низьких температурах (тундрі, арктичній та антарктичній місцевостях, у високогір'ях, холодних морях і т.д.). До кріофітів належать бактерії, одноклітинні водорості, деякі черви, комахи, молюски, риби.

Кріофіти (cryophytes) – це холодостійкі рослини, які можуть нормально розвиватися при порівняно низьких температурах та дефіциті вологи. Ростуть у тундрі, кам'янистих смугах і обвалах, у високогірних холодних пустелях.

Кругообіг / колообіг речовини та енергії – це повторюваний процес взаємопов'язаного перетворення, переміщення речовин і енергії у природі, який має циклічний характер, відбувається за обов'язкової участі живих організмів. Біологічний колообіг відбувається між організмами і середовищем існування, тобто в межах екосистем.

Ксенобіотики (xenobiotics) – 1) чужорідні для організмів різноманітні хімічні речовини, які здатні порушувати хід біохімічних процесів і впливати на життєдіяльність організмів; 2) чужорідні для біосфери хімічні речовини,

що природно не синтезуються і не можуть асимілюватись організмами, тому не беруть участь у природному кругообігу речовин і можуть вільно накопичуватись у компонентах довкілля та порушувати хід природних процесів (препарати побутової хімії, промислові забруднювачі, лікарські засоби, пестициди тощо).

Ксенобіотичний профіль біогеоценозу – сукупність чужорідних речовин, які містяться у навколишньому середовищі (воді, ґрунтах, повітрі та живих організмах) у формі (агрегатному стані), що дозволяє їм активно вступати в хімічні і фізико-хімічні взаємодії із біологічними об'єктами екосистем.

Ксерофіли (xerophiles) – тварини і рослини, які мешкають у сухій місцевості та не переносять високу вологість.

Кукурудза *Zea mays* L. (зернова, розлусна, цукрова; хвороби та шкідники) – а) хвороби: сажки (пухирчаста, летюча), іржа, бура плямистість (північний гельмінтоспоріоз), диплодіоз (суха гниль), почорніння судинних пучків (цефалоспоріоз), біло-жовта смугаста плямистість, або склероспороз, стеблові й кореневі

гнилі (пітіозна, фузаріозна, вугільна, біла, сіра), хвороби качанів і насіння (нігроспороз, фузаріоз, червона гниль, сіра (головчаста) гниль, пліснявіння), бактеріальна стеблова гниль, бактеріальне в'янення, бактеріоз качанів, вірусні, неінфекційні (біль качанів); шкідники: кукурудзяний метелик, попелиці.

Культивар – сукупність культивованих особин, яка відрізняється певними ознаками (морфологічні, анатомічні, фізіологічні та ін.), важливими для сільського господарства, лісництва, садівництва, та яка зберігає свої характерні властивості при їх відтворенні.

Культивація (cultivation) – суцільний або міжрядний обробіток ґрунту культиваторами, який забезпечує подрібнення, розпушення, часткове перемішування та вирівнювання ґрунту, підрізування бур'янів. Глибина культивування досягає 14 см.

Культурофітоценоз – поняття, яким позначають будь-які рослинні угруповання, створені повністю або частково з умисним втручанням людини в їх життєвий цикл для задоволення своїх потреб.

Кумулятивна середньолетальна доза *див. доза середньолетальна кумулятивна.*

Кумулятивний ризик (cumulative risk) – імовірність розвитку шкідливого ефекту внаслідок одночасного надходження до організму усіма можливими шляхами хімічних речовин, що мають схожий механізм дії.

Кумуляція (cumulation) – *мед.* нагромадження в організмі людини, тварин речовин (ліків, отрут тощо) внаслідок тривалого їх уживання, які повільно руйнуються або виводяться, та сумарна

дія яких спричинює отруєння організму; збільшення кількості речовини в організмі при повторній аплікації, коли введення чинника перевищує виведення.

Кумуляція (cumulation) – *екол.* нагромадження в організмі тварин, рослин, інших елементах доквілля різних речовин, внаслідок тривалого надходження, що характеризуються низькою здатністю до трансформації.

Кумуляція функціональна (functional cumulation) – прогресуюче накопичення змін, при повторному впливі речовин.

Л

Лабільність (lability) – 1) *екол.* нестійкість організму щодо змін зовнішнього і внутрішнього середовища; 2) *мед.* рухливість, нестійкість, мінливість: наприклад, психіки, фізіологічного стану, пульсу, температури тіла тощо.

Лабораторія випробувальна (testing laboratory) – це лабораторія, яка проводить операції, що полягають у визначенні однієї чи декількох характеристик даної продукції згідно з встановленою процедурою.

Лабораторний посуд (laboratory glassware) – посуд призначений для виконання аналітичних випробувань зразків, він є загального (пробірки, лійки, колби тощо) та спеціального призначення (перегінні апарати, мірні колби, циліндри, піпетки тощо).

Лабораторний сортовий контроль – встановлення належності вегетативних та генеративних органів рослин до відповідного сорту.

Лабораторні тварини (laboratory animals) – тварини, що використовуються для проведення наукових дослідів, експериментів.

Лактація (lactation) – процес утворення та виділення молока з молочних залоз ссавців.

Ландшафт (landscape) – 1) загальний вигляд місцевості; 2) природний географічний комплекс, однорідна за умовами розвитку природи система, основна категорія територіального поділу географічної оболонки, тобто загальне поняття для будь-яких типологічних та регіональних географічних одиниць (рельєф, води, ґрунти, рослинний і тваринний світ тощо); 3) природний територіальний комплекс, ділянка земної поверхні, обмежена природними рубежами, у межах якої природні компоненти (рельєф, ґрунт, рослинність, водойми, клімат, тваринний світ), а також штучні або антропогенні (забудова, дороги, с./г. угіддя тощо), перебувають у взаємодії і пристосовуванні один до одного.

Ланцюги живлення, трофічні ланцюги (food chains, trophic chains) – групи видів рослин, тварин, грибів та мікроорганізмів,

пов'язаних трофічними відносинами, внаслідок чого створюється певна послідовність передавання речовини і енергії від одних груп організмів до інших. Продуценти (зелені рослини, хемосинтезуючі мікроорганізми) створюють органічні речовини з неорганічних, консументи (тварини та ін.) споживають органічні речовини, редуценти (бактерії і гриби) розкладають органічні речовини до неорганічних.

Ланцюгова реакція (chain reaction) – хімічна або ядерна реакція, в якій поява проміжної активної частинки (радикала, атома або збудженої молекули – у хімічних, нейтрона – у ядерних процесах) викликає велику кількість (ланцюг) перетворень початкових молекул або ядер внаслідок регенерації активної частинки в кожному елементарному акті реакції.

Ларвіциди (larvicides) – пестициди, що використовують для знищення личинок і гусені шкідливих комах.

Латентний (latent) період – 1) *фізіол.* час від моменту дії на організм, його орган, тканину, клітину якого-небудь подразника до

прояву у відповідь реакції; затримка між стимулом та реакцією. 2) *мед.* прихований, такий, що зовні не виявляється (інкубаційний період).

Лейкотоксини (leukotoxins) – речовини, що утворюються в організмі тварин або виробляється мікроорганізмами чи надходять ззовні і проявляють токсичний вплив на лейкоцити.

Летальна доза середня, ЛД₅₀ (lethal dose, LD₅₀) *див.* доза смертельна середня, ЛД₅₀.

Летальна концентрація середня, ЛК₅₀ (lethal concentration, LC₅₀) *див.* концентрація смертельна середня, ЛК₅₀.

Летальні отруйні речовини – призводять або можуть призвести до смерті (не менше, ніж у 50% випадків) – термін дії до 10 діб.

Летальність (mortality) – частота випадків смерті у сукупності особин, які об'єднані загальними ознаками. Описується *коефіцієнтом летальності* – відношення числа померлих до загального числа підтверджених діагнозів, виражене у відсотках.

Леткість (volatility) – 1) максимально можлива концентрація парів речовини у повітрі при певній температурі і тиску; 2) здатність перебувати в газоподібному стані.

Линяння (moult) – періодична зміна зовнішніх шкіряних покривів (луска, шерсть, пір'я, роги тощо) у тварин.

Листівка-вкладка, інструкція по застосуванню – інструкція, що супроводжує ветеринарний лікарський засіб та містить інформацію для користувача необхідну для забезпечення безпечного та ефективного застосування цього засобу.

Листопад – масове обпадання листків з дерев, кущів та деяких трав'янистих рослин.

Ліази (lyases) – клас ферментів, що каталізує реакції негідролітичного відщеплення від субстратів певних груп атомів з утворенням подвійних зв'язків, а також реакції приєднання атомів і груп атомів за подвійними зв'язками.

Лігази (ligases, synthetase) – клас ферментів, що каталізує реакції синтезу.

Лігнін (lignin) – органічна речовина, нерегулярний полімер з розгалуженими макромолекулами, побудованими головним чином із залишків заміщених фенолоспиртів. Поряд з целюлозою є складовою частиною здерев'янілих тканин судинних рослин. Зумовлює міцність стовбурів і стебел рослин. У водоростях, мохах, грибах лігнін не утворюється.

Лід – вода у твердому агрегатному стані; розрізняють лід атмосферний (сніг, іній, град), водний, ґрунтовий і льодовиковий.

Лізис (lysis) – 1) розчинення клітин, порушення клітинної структури під дією ферментів, кислот, лугів, солей, тощо; 2) лізис бактерій – руйнування бактеріальних клітин внаслідок розмноження бактеріофагів.

Лізоцим (lysozyme) – фермент, що руйнує клітинну стінку бактерій, міститься в секретах (молоко, сльози, слина, слиз).

Лікарська форма – поєднання лікарського засобу представлено-говиробником (форма випуску) та призначеного для застосування (форма застосування).

Лікарський засіб – речовина або комбінація речовин, що призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу. До лікарських засобів належать: готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, та для боротьби із збудниками хвороб або паразитами.

Лікарський засіб фальсифікований – який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України; умисно підроблений у інший спосіб і який не відповідає відомостям, у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України.

Лікарський препарат (drug) – лікарський засіб у певній лікарській формі, вміщений в остаточне пакування та призначений для розміщення на ринку.

Лікарські рослини *див. рослини лікарські.*

Ліквідація (liquidation) – знищення регульованих шкідливих організмів відповідно до вимог фітосанітарних заходів.

Ліквідація наслідків надзвичайної ситуації – проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації.

Лікувальні води (medicinal waters) – води з мінералізацією більше ніж 8 г/дм^3 для всіх хімічних груп і більше ніж 15 г/дм^3 – для гідрокарбонатних і хлоридно-гідрокарбонатних вод, а також води меншої мінералізації при вмісті в них біологічно активних мікроелементів миш'яку, сульфідів і радону не нижче за певних концентрацій; вони мають виражену лікувальну і профілактичну дію на організм людини і застосовуються тільки за призначенням лікаря.

Лікувально-столові води – води з мінералізацією від 1,0 до 8,0 г/дм³ усіх хімічних груп і від 1,0 до 15,0 г/дм³ груп: гідрокарбонатні, гідрокарбонатно-хлоридні, хлоридно-гідрокарбонатні натрієві чи при меншій мінералізації, які вміщують біологічно активні мікроелементи і сполуки в кількості, не нижчій від бальнеологічних норм, прийнятих для питних мінеральних вод; застосовуються як лікувальні відповідно до призначення лікаря і як столові напої не систематично.

Лімациди (limacides) – хімічні речовини, зокрема, пестициди, що використовуються для знищення слимаків.

Ліміт скиду забруднюючих речовин – граничний обсяг скиду забруднюючих речовин у поверхневій водній об'єкті, який встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування.

Лімітуючий контрольний створ – створ на водному об'єкті, для дотримання норм якості води в якому необхідне встановлення найбільш суворих обмежень на скид речовин із зворотними водами.

Лінії регулювання забудови – визначені в містобудівній документації межі розташування будинків і споруд відносно червоних ліній, меж окремих земельних ділянок, природних меж та інших територій.

Лінія (тваринництво) – це група високопродуктивних племінних тварин, що походять від видатного родоначальника і мають подібні з ним господарсько корисні ознаки. В заводських породах має бути 10 – 15 ліній.

Ліофільність – здатність речовини взаємодіяти з рідким середовищем, завдяки чому такі речовини можуть розчинятися, змочуватись, набрякати.

Ліпіди (lipids) – група неполярних органічних сполук, нерозчинних у воді і добре розчинних в органічних розчинниках.

Ліпофільність (lipophilicity) – 1) спорідненість сполук або частин їх молекул до вуглеводнів, жироподібних речовин, олій; 2) здатний розчинятися в жирах.

Ліс (forest) – тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова

рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинність, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Лісова ділянка (forest plot) – ділянка лісового фонду з визначеними межами, виділена для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі.

Лісові площі – це земельні ділянки, вкриті лісом, включаючи лісові культури, галявини, зруби, згарища і загиблі насадження, лісосіки, що не заліснилися, прогалини і пустирі, лісові розсадники.

Лісові рослини (forest plants) – лісові дерева і кущі, що використовуються в лісовому господарстві.

Лісові смуги – лісові насадження, створені з метою захисту земельних угідь або споруд від несприятливого впливу кліматичних чинників.

Лісонасіннева база – природні та штучно створені насадження з

цінними спадковими ознаками, призначені для заготівлі лісового насіння.

Лісопарк (буферний парк) – лісовий масив з елементами паркового благоустрою для масового відпочинку населення.

Лісосмуга – штучне захисне насадження дерев і чагарників у вигляді довгої смуги.

Літичний (lytic) – той, що розчиняє.

Літосфера (lithosphere) – це земна кора, верхня тверда оболонка Землі, яка розміщена над мантією.

Ліхоіндикація – застосування лишайників у якості біологічних індикаторів довкілля.

Ліцензійні умови – вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії для провадження господарської діяльності з виробництва, гуртової, роздрібною торгівлі та імпорту продукції.

Ліцензія (license) – дозвіл, що видається компетентним державним органом на проведення

якого-небудь виду діяльності, разового, або обумовленого певним числом разів, упродовж визначеного періоду.

Ліцензований заклад ветеринарної медицини – заклад ветеринарної медицини, що має ліцензію на провадження ветеринарної практики або ліцензію на виробництво ветеринарних лікарських засадів.

Ліцензований спеціаліст ветеринарної медицини – ветеринарний лікар або інший спеціаліст ветеринарної медицини, який має ліцензію на провадження ветеринарної практики.

Ліцензування (licensing) – засіб регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання з метою контролю за додержанням ліцензіатом вимог законодавства у сфері виробництва продукції, гуртової, роздрібною торгівлі й імпорту.

Локалізація (localization) – обмеження місця дії того чи іншого явища, процесу певними просторовими межами.

Лугопарк – відкритий луговий простір з насадженнями і водой-

мами. Оптимальне співвідношення площ лугів, насаджень, водойм 5 : 2 : 1.

Лужність (alkalinity) – 1) міра здатності речовини нейтралізувати кислоти. Визначається титруванням; 2) здатність води нейтралізувати іони H^+ , пов'язана з наявністю карбонатів, бікарбонатів чи гідроксидів.

Луки – тип рослинності на певній території, що характеризується переважанням трав'янистих багаторічних рослин.

Лущення (стерні) – обробіток ґрунту після збирання попередньої культури. Забезпечує подрібнення, розпушування, часткове перевертання та перемішування ґрунту, підрізування бур'янів та загортання їх решток у верхньому шарі ґрунту. Застосовують дискові і лемішні луцильники.

Льон довгунець *Linum usitatissimum* L. (хвороби) – фузаріоз (фузаріозне в'янення, побуріння стебла, фузаріоз по іржі), побуріння (ламкість) стебла, іржа, антракноз, фомоз, пасмо (септоріоз), сіра і біла гнилі, борошниста роса, крапчастість, бактеріоз, льонова повитиця.

Люпин білий *Lupinus albus* L., люпин жовтий *Lupinus luteus* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: кореневі гнилі, фузаріозне в'янення, антракноз, бура плямистість, або цератофороз, чорна плямистість, або стемфіліоз, фомопсіс, іржа, бура бактеріальна плямистість, мозаїка, побуріння, вузьколистість; б) шкідники: бульбочковий довгоносик, люпиновий.

Люцерна посівна *Medicago sativa* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: бура і жовта плямистості, аскохітоз, несправжня борошниста роса (пероноспороз), іржа, борошниста роса, стагоноспороз, церкоспороз, бактеріальна плямистість листя, мозаїка, карликовість; б) шкідники: насіннеїд, галиця.

М

Міжнародна агенція з атомної енергії, МАГАТЕ (International Atomic Energy Agency, IAEA) – міжнародна організація ООН, яка є центром сприяння міжнародному співробітництву в області мирного використання атомної енергії. Створена у 1957 році, об'єднує 113 країн. З 1961 року разом із Всесвітньою метеорологічною організацією (ВМО) МАГАТЕ збирає дані про вміст і розподіл радіоактивних домішок в опадах, здійснює контроль за ситуацією при радіаційних аваріях.

Майданчик для дресирування собак – спеціально облаштована територія, призначена для дресирування собак власником самостійно або під наглядом інструктора з дресирування собак.

Макроелементи (macronutrients, macroelements) – хімічні елементи, що містяться в тілі живих організмів, сумарна частка яких досягає 1,9% (Фосфор, Калій, Кальцій, Сульфур, Магній,

Натрій, Хлор, Ферум та інші), їх понад 50.

Макроергічні сполуки (high-energy compounds) – природні речовини, що містять багаті на енергію (макроергічні) зв'язки: АТФ; ЦТФ; ГТФ; УТФ; цАМФ; креатинфосфат; фосфоенолпіруват; ацетил-КоА; сукциніл-КоА тощо.

Макромолекули (macromolecules) – 1) молекули (молекулярна маса більше 1 кДа), які сполучені хімічними зв'язками; 2) молекули полімерів побудовані за принципом повторення ідентичних (гомополімери) або чергування різних (сополімери) структурних одиниць (молекулярних ділянок).

Макроорганізм (macroorganism) – живий організм, розмір якого більше за 500 мкм (0,5 мм).

Макрофауна (грунту) (macrofauna) – сукупність тваринних організмів (личинки комах, багатоніжки, дощові черв'яки, мокриці тощо), розмір тіла яких становить від 10 мм до кількох сантиметрів.

Макрофіти (macrophytes) – рослини-макроорганізми, переважно вищі (судинні), а також прикріплені нижчі та плаваючі водорості.

Максимально допустимий рівень, МДР (maximum residue levels, MRLs) (мг/кг) – 1) максимально допустимий вміст у харчових продуктах речовини, включаючи пестициди, ветеринарні препарати, кормові добавки, залишки допоміжного матеріалу для переробки та інші хімічні чи біологічні речовини, які свідомо застосовуються та/або вимагаються за технологією отримання, зберігання, транспортування, виробництва харчових продуктів і небезпечними для організму людини у разі перевищення їх максимально допустимого вмісту в харчових продуктах; 2) максимально допустимий вміст діючої речовини (активного фармацевтичного інгредієнту), її метаболітів (продуктів перетворення в живих системах) і продуктів розпаду у харчових продуктах тваринного походження, перевищення якого може негативно вплинути на здоров'я людини, встановлений законодавством України, або за відсутності відповідних вимог законодавства України – рекомен-

дований відповідними міжнародними організаціями (Кодекс Аліментаріус та ін.).

Мала тваринницька ферма – виробничий об'єкт для утримання обмеженої кількості сільськогосподарських тварин (свиней або великої рогатої худоби від 10 до 250 голів, овець від 25 до 500 голів, кролів від 50 до 500 голів, птахів від 50 до 1000 голів) з неповним набором основних і допоміжних будівель і споруд, запроектованих і побудованих в різних об'ємно-планувальних і конструктивних рішеннях із застосуванням розрізаних засобів механізації.

Малина *Rubus idaeus* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: пурпурова плямистість, антракноз, біла плямистість (септоріоз), іржа, пероноспороз, мозаїка, кущова карликовість, кільцева і жовта плямистість, інфекційний хлороз жилок, неінфекційний хлороз; б) шкідники: малинний жук, попелиці.

Малі архітектурні форми (щодо садівництва) – у зеленому господарстві штучні архітектурно-об'ємні елементи садово-паркової композиції: альтанки, бесідки, ротонди, перголи, трельяжі, арки,

кіоски, павільйони, палатки, знаки, які об'єднані загальним художнім задумом, що виконують утилітарні та декоративні функції, садово-паркові меблі, обладнання ігрових та господарських майданчиків, декоративні вази, паркові скульптури, урни, питні фонтанчики тощо.

Малі потужності (харчова промисловість) – потужності, які постачають харчові продукти кінцевому споживачу, мають не більше ніж десять осіб робочого персоналу, займають площу не більше ніж 400 м², або потужності, які не постачають харчові продукти кінцевому споживачу та мають не більше ніж п'ять осіб робочого персоналу.

Малооб'ємне обприскування – нанесення на оброблювану поверхню пестицидів у краплиннорідкому стані з нормою витрат робочої рідини 100 – 200 дм³/га на польових культурах і 250 – 500 дм³/га – для садових насаджень. Використовується наземна і авіаційна апаратура. Переваги перед багатолітражним обприскуванням полягають у підвищенні мобільності, біологічної та господарської ефективності.

Марикультура, морська аквакультура – об'єкти аквакультури, що піддаються розведенню, утриманню та вирощуванню у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України із застосуванням плавучих садків, інших технологічних пристроїв з використанням морської води.

Маркери біологічні (biological markers) – екол. характеристика (біологічний об'єкт), що використовується як показники впливу чинників довкілля.

Маркування (marking) – 1) слова, описи, знаки для товарів і послуг, назва торгової марки, зображення чи символи, що стосуються харчових продуктів і розміщені на будь-якій упаковці, етикетці (стікері), споживчій тарі, контретикетці, кольсретці, ярлику, пробці, листку-вкладиші, документі, повідомленні, інших елементах упаковки, що супроводжують чи належать до таких харчових продуктів; 2) інформація, що міститься на первинному та вторинному пакуванні ветеринарного препарату та відображає його основні характеристики.

Маркування екологічне (environmental labeling / labelling) – позначення продукції спеціальним знаком, який засвідчує її екологічні характеристики чи пов'язані з нею процеси і методи виробництва, відповідно до нормативних вимог.

Маркування молока, молочної сировини та молочних продуктів – інформація про молоко, молочну сировину та молочні продукти, нанесена на упаковку відповідно до вимог нормативно-правових актів і нормативних документів.

Маркування пестицидів (pesticide labeling) – нанесення сигнальних кольорових смуг на тару і етикетку для розпізнавання пестицидів за їх цільовим призначенням: чорна – інсектициди, акарициди, нематоциди; зелена – фунгіциди для обробки вегетуючих рослин; синя – фунгіциди для обробки насіннєвого та садивного матеріалу (протруйники); жовта – родентициди (зооциди); червона – гербіциди червона; біла – дефоліанти, десиканти.

Маркування харчового продукту – слова, описи, знаки для товарів і послуг (торговельні

марки), графічні зображення або символи, що стосуються харчових продуктів, які розміщуються на будь-якій упаковці, етикетці (стікері), кольєретці, а за відсутності упаковки, у документі або повідомленні, що супроводжують харчовий продукт або посилаються на нього.

Маршрут впливу (щодо хімічної речовини) – шлях речовини від джерела утворення і надходження у довкілля та до організму людини, що зазнає експозиції впливу. Складається із джерела забруднення довкілля, первинного забрудненого середовища, транспортуючого середовища і середовища, що безпосередньо впливає на людину.

Маска (захисна) (mask) – захисний засіб індивідуального захисту дихальних шляхів, призначений для зменшення виділення збудників інфекційних хвороб з дихальних шляхів, її необхідно надягати пацієнтам, щоб зменшити поширення інфекцій у закритих приміщеннях, або тим, хто працює в асептичних умовах. Маску одягають під час карантину; пацієнти із симптомами застуди або з підозрою на інфекцію, що передається краплинно-аерогенним шляхом; медичні

працівники, щоб захиститися під час надання медичної допомоги; медичні працівники, час процедур і маніпуляцій, які вимагають стерильності, щоб захистити пацієнта від можливих інфекцій; хворі особи, які мають респіраторні симптоми – кашель, нежить; здорові люди, які перебувають у місцях великого скупчення, з метою додаткового захисту. Не можна використовувати маску повторно.

Маскування (masking) – 1) *хім.* процес усунення впливу речовин у розчині, що заважають визначенню цільового компонента; 2) *біол.* здатність організму ставати непомітним на тлі довкілля завдяки особливостям свого забарвлення, інстинктам, елементам поведінки, сформованими у процесі природного добору, що дає можливість тварині робитись непомітною для ворогів або жертви (*див. мімікрія*).

Масляна дисперсія, олійна дисперсія, МД (oil dispersion, OD) – препаративна форма пестициду, стабільна суспензія діючої(их) речовини(н) в рідині, що не змішується(ються) з водою і може(уть) містити іншу(і) розчинену(і) діючу(і) речовину(и), призначену(і) для розбавлення

водою перед застосуванням. Сприяє засвоєнню та розподілу діючої речовини по рослині. При формуляції МД тверда діюча речовина суспендована у олії, яка також слугує носієм присадок та/або захисних речовин. При розчиненні МД у воді можуть виникати різні суміші для обприскування. Якщо діюча речовина водорозчинна – утворюється емульсія. Якщо діюча речовина важко водорозчинна – утворюється суспензія.

Масова концентрація (mass concentration) – 1) маса розчиненої речовини, поділена на об'єм розчину; 2) маса складника суміші, поділена на її об'єм; 3) маса компонента, поділена на об'єм системи, в якій він знаходиться.

Масова частка (mass fraction) – відношення маси розчиненої речовини до маси розчину у відсотках, або кількість грамів розчиненої речовини що міститься у 100 г розчину.

Масове число (mass number) – сума протонів та нейтронів в ядрі хімічного елемента.

Масовий процент (mass percentage) – концентрація компонента в суміші або елемента в

сполучі, виражена як процент від загальної маси суміші чи сполуки.

Масові неінфекційні захворювання (отруєння) – масові захворювання, виникнення яких зумовлено впливом біологічних, фізичних, хімічних чи соціальних факторів середовища життєдіяльності, у тому числі об'єктів господарської та інших видів діяльності, продукції, робіт, послуг.

Мас-спектрометр (**mass spectrometer**) – аналітичний прилад, який ідентифікує речовини, сортуючи потік електризованих частинок (іонів) відповідно до їхньої маси.

Мас-спектрометрія (**mass spectrometry**) – метод дослідження речовин за спектром мас атомів, атомних груп і молекул, які входять до складу.

Матеріал маточний – 1) біологічний матеріал, об'єкт, організм чи культура, що використовується для відтворення; 2) частина лабораторної популяції комах, котру використовують для відтворення живої культури.

Матеріал репродуктивний – сперма, зиготи (ооцити), ембріони, призначені для штучного відтворення, інкубаційні яйця та інший біологічний матеріал, призначений для відтворення.

Матеріали, що контактують з харчовими продуктами – предмети та матеріали, які контактують з харчовими продуктами і таким чином можуть впливати на їхню безпеку та інші характеристики продуктів.

Маточно-насі́нний відділ розсадника – забезпечує інші відділи розсадника насінням, живцями, відсадками тощо. Включає наступні ділянки: а) підщепно-насі́нну, в якій заготовляють насіння для вирощування підщеп; б) ділянка маточних підщеп, які розмножуються вегетативно; в) маточно-сортовий сад, в якому вирощують живці районуваних сортів для розмноження; г) ділянка маточних сортових насаджень ягідних культур, в якому вирощують вуса суниці, живці, відсадки інших ягідних рослин.

Матриця (matrix) – 1) форма, яка слугує початком (джерелом) для подальших дій; 2) таблиця розміщених математичних

об'єктів (чисел, алгебраїчних виразів тощо).

Мегафауна (грунту) – великі землерийні тварини, в основному ссавці, які проживають в ґрунті (крати, сліпаки, сліпушки тощо).

Межа дії іонізуючого опромінення – це еквівалент дози за рік, що в 10 разів менша за гранично допустиму дозу (ГДД). Уведена для осіб, які безпосередньо не працюють із джерелами іонізуючого опромінення.

Межа розділу фаз (phase boundary) – гранична поверхня між будь-якими двома контактуючими фазами термодинамічної системи.

Меліоранти хімічні (chemical ameliorants) – речовини або суміші речовин природного чи техногенного походження, які вносять у ґрунти з метою їх хімічної меліорації (гіпс, фосфогіпс, крейда, дефекат, породи, що містять більш як 10 % сполук кальцію – леси, червоно-бурі глини, кальцієво-залізовмісні шлами металургійних та інших підприємств тощо).

Меліорація (melioration) – цілеспрямована зміна властивостей

природних територіальних комплексів з метою оптимального використання природного потенціалу земель, вод, клімату, рельєфу та рослинності.

Меліорація фізична – комплекс заходів, спрямованих на поліпшення фізичного стану ґрунтів (вилучення каміння, піскування глинистих ґрунтів, глинування легких і торф'яних ґрунтів тощо).

Меліорація хімічна (chemical reclamation) – комплекс заходів, спрямованих на поліпшення фізико-хімічних властивостей ґрунтів та поверхні гірських порід шляхом внесення хімічних речовин (гіпсу, вапна, кальцію хлористого, поверхнево активні речовини тощо).

Мембрана (membrane) – білково-ліпідна структура, яка відокремлює суміжні клітини або їх органи (субклітинні структури).

Мережа екологічна (ecological network) – система просторово пов'язаних біотопів на місцевому, регіональному чи іншому рівнях, яка має певний правовий статус.

Меристема (meristem) – твірна тканина рослин, що складається з

недиференційованих клітин (меристематичних клітин), знаходиться у частинах рослин, де відбувається ріст.

Меркуріалізм (mercurialism) – інтоксикація організму Меркурієм або його сполуками.

Метаболізм (metabolism) – 1) сукупність хімічних процесів, що відбуваються в організмі і становлять основу його життєдіяльності; 2) обмін речовин і енергії, що складається з аналогічних та катаболічних процесів і закінчується виведенням кінцевих продуктів з організму.

Метаболізм екологічний (ecological metabolism) – процес надходження до екосистеми речовини та енергії, а також їх біологічне і хімічне перетворення у трофічних ланках.

Метаболізм пестицидів (pesticide metabolism) – перетворення інгредієнтів, що входять до складу препарату, в живих організмах і довкіллі під впливом біотичних і абіотичних факторів.

Метаболіти (metabolite) – речовини, що утворюються в результаті обміну речовин, а також усі речовини, що входять до складу

організму й беруть участь у процесах обміну.

Метал легкий – метал з малою густиною (менше за 8 т/м^3).

Металовмісні пестициди (metal-containing pesticides) – пестициди, які є органічними і неорганічними сполуками різних металів, в тому числі Купруму, Цинку, Магнію, Феруму, Алюмінію, Стануму, Меркурію.

Метафілактика – введення ветеринарного лікарського засобу групі тварин, серед яких виявлено тварини з клінічними ознаками захворювання, після встановлення діагнозу з лікувальною метою для недопущення поширення захворювання на тварин, що мали контакт з хворими тваринами, та належать до групи ризику і можуть бути заражені.

Метод вимірювання (method of measurement) – прийом або сукупність прийомів порівняння вимірюваної фізичної величини з її одиницею відповідно до реалізованого принципу вимірювань.

Метод біологічного захисту рослин (biological plant protection method) – використання живих

організмів, продуктів їх життєдіяльності або їх синтетичних аналогів для зменшення щільності популяції організмів, які шкодять рослинам, з цілю зниження їх шкідливості; включає три основні групи заходів: збереження та збагачення природних популяцій ентомофагів і корисних для захисту рослин мікроорганізмів в агроценозах; випуск на поля ентомофагів, розведених у лабораторних умовах; використання патогенних організмів та продуктів їх життєдіяльності; біологічна боротьба з хворобами рослин, яка ґрунтується на використанні таких взаємовідносин між організмами як антагонізм, конкуренція, гіперпаразитизм.

Метод дезорієнтації – використання феромонів, аналогів феромонів чи речовин, які маскують запах феромону, для насичення атмосфери агробіоценозу. Це сприяє блокуванню певного сигналу (зокрема пов'язаного із розмноженням), що впливає на механізм саморегуляції чисельності популяції та призводить не лише до порушення комунікації між самцями та самками, а і до збільшення числа стерильних яєць, зниження числа відкладених

яєць, збільшення тривалості розвитку преімагінальних стадій та загибелі під час формування лялечки у цільових шкідливих видів.

Методи захисту рослин (plant protection methods) – способи, за допомогою яких здійснюється захист рослин (організаційно-господарські, агротехнічні, селекційні, фізичні, біологічні, хімічні та ін.).

Методи контролю якості (quality control methods) – затверджена в установленому порядку нормативна документація, яка визначає методики контролю якості препарату, установлює якісні і кількісні показники продукту та їх допустимі межі, вимоги до упаковки, маркування, умов зберігання, транспортування, терміну придатності, що були затверджені під його час державної реєстрації (перереєстрації) препарату.

Методика (процедура) – сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; установлений спосіб виконання роботи чи процесу.

Методичні настанови (щодо кормів) (**methodical instructions**) – затверджені в порядку, встановленому Законом України, рекомендаційні роз'яснення щодо застосування законодавства про корми, які розроблені операторами ринку і стосуються забезпечення гігієни кормів, розроблення, впровадження та застосування постійно діючих процедур, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР), простежуваності та маркування кормів, реалізації інших вимог законодавства про корми.

Методичні настанови (щодо харчових продуктів) (**methodical instructions**) – настанови щодо виконання загальних гігієнічних вимог, а також інших вимог, що визначені законодавством про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, розроблені операторами ринку та затверджені відповідним органом державної влади.

Методологія оцінки ризику – це вибір оптимальних у даній конкретній ситуації шляхів усунення або зменшення ризику.

Метрологічна діяльність – діяльність, яка пов'язана із забезпеченням єдності вимірювань.

Метрологічна зіставність результатів вимірювань (**metrological comparability of measurement results**) – зіставність результатів вимірювання (для величин даного роду), які є метрологічно простежувані для порівняння. Метою вимірювання часто є зіставлення отриманого результату вимірювання з іншим значенням величини того самого роду.

Метрологічна простежуваність (**metrological traceability**) – властивість результату вимірювань, яка полягає в тому, що цей результат може бути пов'язаний з еталоном через задокументований нерозривний ланцюг калібрувань, для забезпечення невідзначеності вимірювання.

Метрологічна сумісність результатів вимірювання (**metrological compatibility of measurement results**) – властивість сукупності результатів вимірювання заданої вимірюваної величини, яка полягає у тому, що абсолютна величина різниці між будь-якими двома виміряними

значеннями величини, які отримані у результаті двох різних вимірювань, є меншою ніж стандартна похибка виміру цієї різниці, помножена на вибраний коефіцієнт.

Метрологія (metrology) – наука про вимірювання та його застосування, охоплює усі теоретичні та практичні аспекти вимірювання, включно з рутинним вимірюванням, в усіх галузях.

Механізм токсичної дії (щодо речовини) – взаємодія речовини з молекулярно-біохімічними мішенями організму – пускова стадія запуску фізіолого-біохімічних та інших процесів на молекулярному, субклітинному і клітинному рівнях у розвитку процесу інтоксикації, що спричиняє порушення фізіологічного стану організму чи смерть.

Мило (soap) – миючий засіб; що розчиняється у воді; основний компонент – солі вищих карбонових кислот, що містять, принаймні, вісім вуглецевих атомів. Розрізняють тверде мило (натрієві солі вищих карбонових кислот) та рідке мило (калієві солі вищих карбонових кислот).

Миючі засоби синтетичні – це рідкі, пастоподібні та порошкоподібні речовини, які містять поверхнево-активні речовини (наприклад натрію лаурилсульфат) та інші органічні та неорганічні речовини, що підвищують їх ефективність.

Мисливство (hunting) – вид спеціального використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь.

Мисливські тварини (hunting animals) – дикі звірі та птахи, що можуть бути об'єктами полювання.

Мисливські трофеї – відповідним чином оброблені частини мисливських тварин (шкури, роги, черепи, ікла тощо), добуті шляхом полювання, які використовуються у наукових, естетичних, культурних та освітніх цілях.

Мисливські угіддя (hunting grounds) – ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства.

Мисливські угіддя державного мисливського резерву / запасу – мисливські угіддя, які не закріплені за певними користувачами або звільнилися за рахунок позбавлення права користування, охорона яких та регулювання чисельності тварин на яких здійснюються безпосередньо центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері мисливського господарства.

Міграційний показник шкідливості водний, МВ – характеризує перехід хімічної речовини з родючого шару ґрунту в підземні ґрунтові чи поверхневі води.

Міграційний показник шкідливості повітряний, МА – характеризує перехід хімічної речовини з родючого шару ґрунту до атмосфери.

Міграція (migration) – переселення, переміщення (людей, тварин, хімічних елементів, капіталу тощо).

Міграція радіонуклідів (radionuclide migration) – періодичне чи безперервне, горизонтальне чи вертикальне переміщення в ґрунті, рослинах чи тваринах радіоактивних елементів.

Міграція хімічних елементів (у довкіллі) (migration of chemical elements) – перенесення та перерозподіл елементів у земній корі та на поверхні Землі. Розрізняють абіогенну та біогенну міграцію елементів.

Міжнародна система одиниць, СІ (фр. Systeme international d'unités, SI) – система одиниць фізичних величин, регламентує співвідношення фізичних величин: одиниця маси, m $1 \text{ г} = 10^{-3} \text{ кг}$; одиниця об'єму, V $1 \text{ дм}^3 = 1 \text{ л} = 10^3 \text{ см}^3$; одиниця густини, ρ $1 \text{ г/мл або г/см}^3 = 10^{-3} \text{ г/л або г/дм}^3 \text{ або } 10^{-9} \text{ кг/м}^3$; одиниці часу, t $1 \text{ год} = 60 \text{ хв або } 3600 \text{ с}$; одиниці тиску, p $1 \text{ атм} = 760 \text{ мм рт. ст.} = 101325 \text{ Па} = 101,3 \text{ кПа}$; одиниці теплоти та енергії, Q, E $1 \text{ кал} = 4,1868 \text{ Дж або } 1 \text{ еВ} = 1,602 \cdot 10^{-19} \text{ Дж}$; одиниця електричного заряду $1e = 1,602 \cdot 10^{-19} \text{ Кл}$.

Міжнародний ветеринарний сертифікат – документ, що видається компетентним органом країни походження або країни-експортера і засвідчує стан здоров'я живих тварин та/або безпечність побічних продуктів тваринного походження, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів.

Міжнародний сертифікат (International Certificate) – документ, форма і зміст якого відповідають рекомендаціям відповідних міжнародних організацій, видається компетентним органом країни походження і засвідчує здоров'я тварин та/або придатність харчового продукту для споживання.

Міжнародний сертифікат неприйнятний – сертифікат, який має не менше однієї з таких ознак: виданий неуповноваженою особою; незатверджений або виданий з порушенням форми, встановленої компетентним органом країни походження; оформлений нерозбірливо; містить неповні або недостовірні відомості; строк дії сертифіката закінчився; має незасвідчені виправлення; містить суперечливу інформацію; складений мовою, яка не відповідає затвердженню в установленому порядку офіційним зразкам сертифікатів; виданий на харчові продукти, ввезення та/або вивезення (пересилання) яких заборонено, або не відповідає іншим вимогам країни призначення харчового продукту.

Міжнародний тероризм (international terrorism) – здійс-

нення у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, що пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, шляхом застосування чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Міжнародні стандарти / інструкції / рекомендації (international standards / manuals) – стандарти, інструкції, рекомендації та документи іншого типу, що розроблені та затверджені відповідними міжнародними організаціями.

Міжнародна організація зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO) – міжнародна організація, метою діяльності якої є ратифікація розроблених представниками від різних країн стандартів.

Міжнародний союз теоретичної і прикладної хімії, ІЮПАК (International Union of Pure and Applied Chemistry, IUPAC) – це міжнародний орган з питань хімічної номенклатури, термінології (включаючи нові елементи періодичної системи), стандартизованих методів вимірювання, атомних ваг та ін.

Міжнародні організації з питань охорони природи – організації, створені для розв'язання екологічних проблем, шляхом координації діяльності, розроблення та фінансування правових документів, програм, проектів та заходів, збирання та поширення інформації, створення та поповнення баз даних, підготовки оглядів й оцінок стану довкілля та його компонентів. Поділяють на: державні, недержавні, такі, що діють під егідою ООН, світового чи регіонального рівня.

Мікози (mycoses) – група захворювань організмів, які виникають при потраплянні в організм паразитичних грибів.

Мікологія (mycology) – наука про гриби, яка вивчає будову та функції грибів.

Мікориза (mycorrhiza) – симбіотичне угруповання грибів на коренях та в тканинах коренів рослин, що забезпечує симбіотам одержання частини поживних речовин один від одного.

Мікотоксикози (mycotoxicoses) – отруєння внаслідок споживання кормів, які забруднені мікотоксинами; найбільш частіше зустрічаються афлатоксикоз, охратоксикоз, Т-2 токсикоз; розрізняють первинні (гострі та хронічні) і вторинні (проявляються як наслідки взаємодії мікотоксинів з іншими чинниками); в діагностиці основне значення має виявлення (ідентифікація) мікотоксинів у кормі, органах і тканинах хворих тварин; у випадках виникнення мікотоксикозів, насамперед, виключають корм, який забруднений мікотоксинами.

Мікотоксикози харчові – це переважно хронічні захворювання, які виникають, в основному, внаслідок вживання продуктів переробки зерна та зернобобових культур, що містять токсичні метаболіти життєдіяльності специфічних форм мікроскопічних грибів.

Мікотоксини (mycotoxins) – вторинні метаболіти грибів, які після потрапляння до організму людини і тварин викликають захворювання (токсикози).

Мікроби (microbes) – загальна назва всіх мікроорганізмів, а саме бактерій, актиноміцетів, дріжджових і пліснявих грибів, за виключенням мікроскопічних водоростей і простіших; іноді мікробами називають всі мікроорганізми.

Мікробіологічна ремедіація (мікробіоремедіація) – набір мікробіологічних технологій для очищення об'єктів довкілля від забруднення.

Мікробіологія (microbiology) – 1) наука, яка вивчає будову і функції прокаріотичних і еукаріотичних організмів; 2) галузь біології, яка вивчає життєздатність, мінливість, спадковість, еволюцію і систематику мікроорганізмів, а також їх практичне значення і використання.

Мікробіота, мікробіом (microbiota) – спільнота мікроорганізмів, що населяють конкретне середовище проживання, або сукупність генів мікроорганізмів такого співтовариства.

Мікробне навантаження (microbial load) – рівень і вид (тобто, небажаний або допустимий) мікроорганізмів, присутніх у вихідних матеріалах, поживних середовищах, біологічних речовинах, проміжній продукції або препаратах.

Мікробні токсини *див. токсини мікробні.*

Мікроелементи (trace elements) – хімічні елементи, що містяться в живих організмах у малих кількостях (від 10^{-3} до 10^{-12} %).

Мікрокапсульовані препарати (microencapsulated drugs) – це рідкі або сухі часточки речовин в органічній оболонці. Така форма використовується для високотоксичних речовин чи коли необхідно продовжити строк дії препарату, оскільки діюча речовина вкрита тонкою оболонкою, яка розчиняється поступово.

Мікроклімат (microclimate) – клімат певної території, що формується у приземному шарі повітря під впливом земляної поверхні.

Мікроорганізми (microorganisms) – організми розміром від 50 до 500 мкм (мікоплазми,

рікетсії, бактерії, хламідії, актиноміцети, дріжджі, плісняві гриби, мікроскопічні водорості і найпростіші; неклітинні віруси, віроїди). Ряд мікроорганізмів – збудники інфекційних хвороб.

Мікроскоп (microscope) – прилад, який використовується для одержання збільшеного зображення малих об'єктів і виявлення деталей структури.

Мікроскопія (microscopy) – сукупність методів дослідження невидимих неозброєним оком об'єктів (мікрооб'єктів) за допомогою мікроскопа.

Мікрофлора (microflora) – 1) сукупність мікроорганізмів в угрупованні (біоценозі, кишках тощо); 2) бактерії, деякі гриби (актиноміцети), водорості, дріжджі, рікетсії, хламідії, найпростіші; 3) мікрофлора – збірна назва мікроорганізмів, які знаходяться в симбіозі з певним організмом.

Мімікрія, маскування, наслідування (mimicry) – властивість деяких організмів імітувати зовнішній вигляд або інші ознаки інших непов'язаних організмів або неживих об'єктів.

Мінерал (mineral) – природна хімічна сполука кристалічної будови. Найбільш поширені – силікати, алюмосилікати, карбонати, оксиди.

Мінералізація (mineralization) – 1) процес розкладання органічних сполук до вуглекислоти, води та солей; 2) концентрація солей у воді (мг/дм³, г/дм³, %).

Мінеральні води (mineral waters) – це підземні води які використовуються у народному господарстві залежно від їх хімічного складу. При промисловому розливі в залежності від мінералізації, наявності специфічних (біологічно-активних) компонентів, мінеральні питні води поділяються на: природні столові; лікувально-столові; лікувальні.

Мінімальний строк зберігання (щодо кормів) – строк, протягом якого за умови дотримання належних умов зберігання оператор ринку, який здійснює маркування корму, гарантує, що корм збереже заявлені властивості. Якщо інгредієнти корму мають різні мінімальні строки зберігання, мінімальний строк зберігання корму не може перевищувати наймен-

ший мінімальний строк зберігання з усіх інгредієнтів такого корму.

Мінімальний термін придатності харчового продукту (shelf life of a product) – дата, до настання якої характеристики харчового продукту залишаються незмінними у межах, визначених оператором ринку харчових продуктів, відповідальним за інформацію про такий харчовий продукт, за умови його зберігання відповідно до вимог, встановлених таким оператором ринку.

Мінливість (variability) – різноманітність властивостей, ознак у різних особин незалежно від ступеня їх спорідненості. Мінливість може бути спадковою і неспадковою. Спадкова – пов'язана з мутаціями, змінами у самих генах. Неспадкова – результат дії факторів навколишнього середовища. Явища спадковості й мінливості є основою еволюційного розвитку.

Містобудівна документація – затверджені текстові та графічні матеріали з питань регулювання планування, забудови та іншого використання території.

Містобудівні умови та обмеження забудови земельної ділянки – документ, що містить комплекс планувальних та архітектурних вимог до проектування і будівництва щодо поверховості та щільності забудови земельної ділянки, відступів будинків і споруд від червоних ліній, меж земельної ділянки, її благоустрою та озеленення, інші вимоги до об'єктів будівництва, встановлені законодавством та містобудівною документацією.

Місце / зона вихулу – територія, на якій власник має право вільного вихулу тварини.

Місце випробування (клінічна база) – місце, де виконується діяльність, що пов'язана з безпосереднім проведенням клінічного випробування.

Місце виробництва яєць – місцезнаходження виробничих потужностей виробника яєць, де утримуються кури-несучки та здійснюється господарська діяльність з виробництва яєць.

Місце походження харчового продукту – місце, звідки походить харчовий продукт, яке не є країною походження. Наймену-

вання та місцезнаходження оператора ринку харчових продуктів у маркуванні не є назвою країни походження або місця походження харчового продукту.

Місце приймання продукції – виробнича зона/приміщення, в якій/якому облаштовано робоче місце фахівця для проведення вхідного контролю якості продукції під час їх одержання суб'єктом господарювання.

Мітохондрії (mitochondria) – органели еукаріотичних клітин, що забезпечують організм енергією АТФ.

Мішень (target) – частина організму (клітина, тканина, орган, система органів тощо), на яку впливає діючий чинник.

Множинна стійкість (щодо пестицидів) – коли за використання пестицидів відбираються індивідуальні для кожної групи організмів мутації, які визначають розвиток стійкості одночасно до декількох токсикантів різних хімічних сполук. Випадки множинної стійкості спостерігаються, наприклад, з яблуневою плодожеркою, популяції якої, резистентні до фосфорорганічних і піретроїдних інсектицидів, розвивають

стійкість і до інгібіторів синтезу хітину.

Модель фармакокінетична (pharmacokinetic model) – спрощене подання кінетичних властивостей діючої речовини в організмі, основним елементом якого є швидкість потрапляння речовини, об'єм, в якому ця речовина розповсюджується, і швидкість елімінації.

Модель фармакокінетична однокамерна (one-compartment pharmacokinetic model) – найбільш проста фармакокінетична модель, коли весь організм являє собою одну камеру з рівномірним розподіленням речовини.

Моделюючі речовини – речовина, яка за фізичними та, якщо це практично здійснимо, хімічними властивостями (наприклад, в'язкість, розмір часток, рН тощо) схожа з валідованою продукцією.

Модифікація (modification) – 1) видозміна, перетворення чогось, що характеризується появою нових властивостей; 2) неспадкова зміна організму, яка протипоставлена спадковій (мутаціям).

Мокре протруювання (seed soaking treatment) – протруювання насіннєвого або садивного матеріалу шляхом сильного зволоження або занурення його в розчин, суспензію або емульсію препарату.

Молекула (molecule) – найменша частинка речовини, що зберігає її хімічні властивості; здатна до самостійного існування і складається з однакових або різних атомів, які сполучені хімічними зв'язками. Хімічні властивості речовини визначаються її складом і будовою.

Молекулярна вага (molecular weight) – відношення середньої маси формульної одиниці речовини, при збереженні природної суміші ізотопів кожного з елементів у ній, до $1/12$ маси ізотопу ^{12}C .

Молекулярна формула (molecular formula) – запис, що показує тип і число атомів у молекулі. Це формула для сполуки, що складається з дискретних молекул, вона відповідає стехіометричному складові та відносній молекулярній масі сполуки.

Молекулярне сито – сорбент регулярної кристалічної структури,

здатний розділяти молекули за їх розмірами.

Молозиво – продукт нормальної секреції молочних залоз продуктивних тварин перших 3-5 днів після родів (отелу, окоту, опоросу) з високим вмістом антитіл і мінералів, що передуює секреції молока.

Молоко сире (raw milk) – продукт нормальної секреції молочних залоз однієї або декількох здорових корів, овець, кіз, буйволиць, кобил, температура якого не перевищує 40°C і який не піддавався будь-якій обробці; молочна сировина – молоко, яке піддавалося попередній фізичній обробці (фільтрації, охолодженню), а також будь-які молочні продукти, що містять виключно складові молока (молочний жир, молочний білок, лактозу) і можуть бути використані у виробництві іншої продукції.

Молочно-товарна ферма – агропромислове підприємство, яке виробляє молоко-сировину, в основному від молочних корів, а також від кіз, овець, коней, верблюдів і деяких інших сільськогосподарських тварин.

Моль – хім. одиниця кількості речовини. 1 моль – це кількість речовини, що містить $6.02214076 \times 10^{23}$ (число Авогадро) структурних формульних одиниць (таких як атоми, молекули, іони, електрони або протони).

Молюскоциди (molluscicides) – пестициди, які використовують для боротьби з молюсками.

Молярна концентрація, молярність розчину – кількість речовини (моль) розчиненої в 1 дм³ розчину, позначають моль/дм³.

Молярна маса, М – характеристика речовини, відношення маси речовини до її кількості, позначають г/моль.

Моніліформін (moniliformin) – мікотоксин, який продукується грибами роду *Fusarium* (*F. verticillioides* (Sacc.) Nirenberg (syn. *F. moniliforme* J. Sheld.), *F. acuminatum* Ellis&Everh., *F. avenaceum* (Fr.) Sacc., *F. oxysporum* Schltdl. та ін.); становить собою суміш К- і Na-солей 3-окси-3-циклобутан-1,2-діона, яка порушує процес перенесення ацильних груп.

Моніторинг (monitoring) – 1) система спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень; 2) система спостережень, вимірювань та досліджень (випробувань) з наступним аналізом та узагальненням інформації щодо стану здоров'я тварин та/або ветеринарно-санітарного статусу країни, її окремої території (зони, регіону або компартменту) або потужностей, залишкових кількостей ветеринарних препаратів та інших забруднюючих речовин у тваринах, продуктах тваринного походження і кормах.

Моніторинг біологічний (biological monitoring) – це контроль біологічної складової екосистеми (біоти), зокрема за використання біологічних та хімічних методів аналізу; 1) кількісна оцінка змін у біологічному статусі конкретного середовища проживання, заснована на чисельності видів чи їх стану; 2) використання біоіндикаторів (організм, вид або біоценоз), за наявністю і станом якого можна судити про будь-які зміни у біоті, викликані антропогенними факторами.

Моніторинг екологічний (щодо довкілля) (**environmental monitoring**) – 1) система спостережень, оцінки та контролю за станом довкілля, визначення ступеня антропогенного впливу, з метою розробки заходів щодо його охорони, раціонального використання природних ресурсів та попереджень критичних ситуацій, що можуть зашкодити здоров'ю людини, природі в цілому; 2) систематичний відбір, аналіз і оцінка проб об'єктів довкілля (повітря, води, ґрунтах, харчових продуктів) з метою визначення забруднювачів; 3) види моніторингу: біоекологічний (санітарно-гігієнічний); геоекотоксикологічний (природно-господарський); біосферний (глобальний); геофізичний; кліматичний; біологічний; здоров'я населення та ін.

Моніторинг земель (**land monitoring**) – це система спостережень за станом земельного фонду з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, попередження чи ліквідації наслідків негативних процесів; види моніторингу: глобальний, національний, регіональний, локальний.

Моніторинг індивідуальний (**individual monitoring**) – тип моніторингу довкілля, при якому

вимірюють рівень впливу речовини на окремих організм.

Моніторинг питної води – збирання, обробка, зберігання та аналіз інформації щодо якості питної води, стану об'єктів централізованого питного водопостачання, прогнозування його змін та розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень у цій сфері.

Монокарпічні рослини (**monocarpic plants**) – рослини, які цвітуть і плодоносять раз у житті. Після плодоношення – гинуть. До них належать всі однорічні (льон, коноплі, жито, пшениця тощо) і дворічні (капуста, буряк, морква та ін.) Рослини, з багаторічних – деякі агави, бамбуки, пальми, фєрули тощо.

Мононенасичені жири (**monounsaturated fats**) – ліпіди, жирні кислоти, які мають один подвійний зв'язок у цис-формі.

Монооксид вуглецю (**carbon monoxide**) – чадний газ (CO), утворюється при неповному згоранні палива в умовах нестачі Оксигену. Токсичний, знижує інтенсивність транспорту Оксигену в крові тварин і людини.

Монофагія – вузькоспеціалізоване живлення тварин єдиним видом корму.

Морква *Daucus carota* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: біла і сіра гнилі, фомоз (бура суха гниль), чорна гниль (альтернаріоз), повстяна гниль (ризоктоніоз, суха фіолетова гниль), борошниста роса, церкоспороз, мокра бактеріальна гниль; б) шкідник: морквяна муха.

Морозостійкість (**frost resistance / tolerance, freezing tolerance**) – здатність рослин переносити досить низькі температури без незворотніх змін.

Морфін (morphine) – N-метил-3,6-діокси-7,8-дидегідро-4,5-епокси-морфінан, ізохіноліновий алкалоїд; міститься в маці снодійному, володіє наркотичною дією.

Мукополісахариди (mucopolysaccharides) – полісахариди, складені з альтернованих ланок уронових кислот і глікозамінів та, як правило, частково естерифіковані сульфатною кислотою.

Муніципальна система управління побутовими відходами – комплекс заходів, об'єктів управління відходами та суб'єктів, що

надають окремі послуги з управління відходами, в межах територіальної громади або об'єднаної територіальної громади.

Мусказон – отрута мухоморів, є психотропним токсином, виявляє галюцинації, втрату пам'яті, розлад зору і орієнтування.

Мускарин (muscarinum) – отрута мухоморів (рід *Amanita*). Відомий як «імітатор» ацетилхоліну, здатний порушувати нейрорегуляцію в органах, знижувати кров'яний тиск і частоту серцевих скорочень. У великих дозах спричинює конвульсії, кому і смерть.

Мутаген (mutagen) – чинник (речовина, агент), що здатний спричинити в організмі зміни спадкових властивостей.

Мутагенез – процес змін в нуклеотидній послідовності молекули ДНК, що призводить до виникнення мутацій. Відрізняють природний (спонтанний) та штучний (індукований) мутагенез.

Мутагенна речовина див. *речовини мутагенні*.

Мутагенність (mutagenicity) – здатність речовини спричинити мутації.

Мутації генеративні (generative mutations) – спостерігаються у багатоклітинних організмах, які можуть бути передані нащадкам.

Мутації соматичні (somatic mutations) – спостерігаються у багатоклітинних організмах, які не можуть передаватися до нащадків у тварин.

Мутація (mutation) – 1) зміна характеристик (форм, якості тощо); 2) спадкова зміна в нуклеотидній послідовності гена, що приводить до зміни тих чи інших ознак організму; 3) зміни генетичного матеріалу (звичайно ДНК або РНК).

Мутація генома (genome mutation) – мутація, яка впливає на кількість хромосом.

Мутація індукована (induced mutation) – штучна мутація, внаслідок впливу різних фізичних (радіоактивне випромінювання), хімічних (токсиканти) чи біологічних (віруси) чинників, що призводить до зміни генетичного матеріалу, успадковується поколіннями клітин або нащадками.

Мутація летальна (lethal mutation) – мутація, яка порушує здатність гена утворювати активну форму життєвонеобхідних речовин

(зокрема, білків) або здатність організму до розмноження.

Мутація спонтанна (spontaneous mutation) – мутація, яка виникає самовільно в природних умовах, бувають корисними, шкідливими і нейтральними. Найбільше еволюційне значення мають генні мутації.

Мутація точкова (генна) (point mutation) – мутація, яка виникає внаслідок заміни одного нуклеотида ДНК на інший.

Мутація хромосомна (chromosome mutation) – мутація, яка зв'язана зі зміною великої ділянки хромосом і спричинюється їх розривами, зміною орієнтації, транслокацією.

Мутуалізм (mutualism) – симбіотична форма взаємовідносин організмів, за якої співіснуючі організми є корисними один для одного.

Муфельна піч – прилад для випалювання та виплавлення різних матеріалів.

М'ясо (maet) – туша, півтуша, четвертина або її частина, що являє собою сукупність м'язової, жирової, сполучної тканин з кістками.

Н

Набрякання (набухання) – *хім.*

1) властивість твердих тіл, зокрема, мінералів, глинистих порід збільшуватися в об'ємі внаслідок поглинання води; 2) набрякання полімерів – це зміна їхньої маси і об'єму при взаємодії з низькомолекулярними рідкими або газоподібними сполуками.

Навантаження антропогенне (anthropogenic load) – прямий і опосередкований вплив людей та їх господарської діяльності на природу загалом або на її окремі екологічні компоненти чи елементи.

Навантаження на організм (щодо шкідливих речовин) (body burden) – загальна кількість шкідливих речовини в організмі; вміст шкідливих або радіоактивних речовин в організмі.

Навантаження техногенне (technogenic load) – *екол.* ступінь впливу техногенних чинників на довкілля.

Навколишнє середовище, довкілля (environment) – навколишнє щодо людей чи суспільства середовище, в якому вони живуть, відбуваються виробничі, соціальні, демографічні, політичні процеси. Характеризується не лише природними показниками (температура, вологість, місткість, придатність для оздоровлення й відпочинку), а й соціально – економічними, демографічними, етнічними та іншими умовами життя і праці.

Навчання природоохоронне (environmental training) – комплекс природоохоронного виховання, просвіти та освіти, який формує у людини природоохоронну свідомість, екологічний світогляд та навички охорони природи.

Нагляд у сфері карантину рослин – процес збору та реєстрації державними органами у сфері карантину рослин даних про наявність або відсутність регульованого шкідливого організму у визначеній зоні за допомогою спостереження, моніторингу та інших процедур.

Нагляд санітарний державний – контроль за дотриманням і використанням встановлених

державою санітарно-гігієнічних та протиіпедимічних норм і правил.

Надання продукції на ринку – будь-яке платне або безоплатне постачання продукції для розповсюдження, споживання чи використання на ринку України в процесі здійснення господарської діяльності.

Надбана стійкість організму (щодо токсиканту) – стійкість організму щодо дії токсиканту, яка формується за його систематичного застосування.

Надзвичайна ситуація, НС (emergency) – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на окремій території чи суб'єкті господарювання, спричинене катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території, провадження на ній господарської діяльності.

Надзвичайні заходи (ветеринарно-санітарні) – ветеринарно-санітарні заходи, що затверджуються у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайних епізоотичних обставин.

Надзвичайні обставини (епізоотичні) – епізоотичний стан країни, її окремої території (зони, регіону або компартменту), в тому числі країни походження, країни-експортера або країни транзиту товарів, за якого підозрюється або підтверджується наявність хвороби, що підлягає повідомленню; що може спричинити швидку та непоправну шкоду здоров'ю певних тварин на всій території країни або її частині, зокрема у разі ввезення товарів та супутніх об'єктів, які можуть переносити хворобу, що підлягає повідомленню.

Надзвичайні обставини (щодо карантину рослин) – обставини, за яких підтверджена або підозрюється присутність карантинного організму в країні походження або транзиту, що може спричинити невивправну шкоду чутливих до цього організму рослин по всій території країни чи в частині країни.

Надзвичайний стан (state of emergency) – тимчасовий особливий правовий режим, встановлений на певний період за надзвичайних умов: війни, масові безпорядки, стихійні лиха, епідемії.

Надійність (reliability) – здатність системи функціонувати протягом тривалого часу без змін параметрів або зі змінами в межах норми.

Надійність екологічна (ecological reliability) – здатність екосистеми безвідмовно виконувати енергопродукційну роботу, самовідновлюватись і саморегулюватись у певних природних для системи добових, сезонних, міжрічних та вікових коливаннях протягом сукцесійного або еволюційного проміжку її існування чи потенційної можливості існування.

Надійність природної системи – здатність біогеоценозу практично безкінечно функціонувати (у межах неминучих природних флуктуацій) без різких змін структури і функції.

Надра – це верхня частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ

і простягається до глибин, в межах яких можливий видобуток корисних копалин.

Назва ветеринарного лікарського засобу (ветеринарного препарату) – вигадана назва ветеринарного лікарського засобу (ветеринарного препарату), що не є подібною до загальноприйнятої чи наукової назвита супроводжується назвою торгової марки або найменуванням власника реєстраційного досьє відповідного ветеринарного лікарського засобу.

Назва пестициду – власна назва препаративної форми пестициду, яка ідентифікує його хімічні компоненти, концентрацію та фізико-хімічні властивості.

Накип – твердий осад на внутрішніх стінках посудини з нерозчинних солей, який утворюється під час кипіння і випаровування рідини. Складається, в основному, з карбонату кальцію.

Належна виробнича практика, НВП (Good Manufacturing Practice, GMP) – організаційно-технічні вимоги і правила, які є частиною системи забезпечення якості, котра гарантує, що вете-

ринарні препарати постійно виробляються і контролюються відповідно до стандартів якості, які відповідають їх призначенню, положень реєстраційного досьє, відомостей досліджуваного ветеринарного препарату для клінічних випробувань або їх специфікації.

Належна лабораторна практика (Good Laboratory Practice, GLP) – система якості, пов'язана з організаційним процесом та умовами, за яких доклінічні дослідження безпечності для здоров'я людини та довкілля плануються, виконуються, контролюються, документуються, оформляються у вигляді звіту та зберігаються в архіві.

Належний рівень захисту здоров'я людей – рівень захисту, що вважається достатнім під час здійснення санітарних заходів для захисту здоров'я та життя людей від шкідливого впливу, щодо якого розробляються певні санітарні заходи, зокрема прийнятний рівень ризику від настання шкідливого впливу.

Належний рівень захисту здоров'я тварин та пов'язаний із цим захист здоров'я людей – рі-

вень захисту, що вважається достатнім при встановленні ветеринарно-санітарних заходів для захисту здоров'я і життя людей та тварин від несприятливих наслідків, на подолання яких спрямовані ветеринарно-санітарні заходи.

Належний рівень фітосанітарного захисту – рівень захисту, визначений для здійснення фітосанітарних заходів.

Нанізм (nanism, dwarfism) – явище карликовості, адаптація рослини до життя в холодних та інших несприятливих місцях існування.

Нанохімія – розділ хімії, об'єктами вивчення якої є тіла, розмір яких менше 100 нм. Вивчає склад та структуру нанотіл, методи їх синтезу, процеси, що супроводжуються хімічними змінами, зв'язок властивостей речовин з їх хімічною будовою.

Наперстянка великоквіткова *Digitalis grandiflora* Mill. – відома як отруйна рослина. Містить сапоніни – рослинні глікозиди. Дигіталіс та дигоксин, який міститься в усіх частинах рослини, представляють собою най-

сильніші серцево-судинні отрути, а також мають місцеву подразнюючу дію. Симптоми отруєння: нудота, блювота, кишковий коліт, анорексія, пронос, гарячка і марення, згодом – галюцинації, послаблення пульсу, тремор, конвульсії.

Напівпаразит – рослинний організм зі змішаним типом живлення (наприклад, омела): автотрофним (за рахунок фотосинтезу) і гетеротрофним (завдяки присосок-гаусторій надходить вода і поживні речовини з організму господаря).

Напівсухе протруєння насінневого / садивного матеріалу пестицидом – нанесення на насінневий (садивний) матеріал водної суспензії чи розчину пестициду (10–30 дм³/т) з подальшим томлінням.

Наповнювач (filler) – пасивний інгредієнт, недієвий компонент препаративної форми, наприклад, пестициду. Використовується з метою розбавлення діючої речовини, підвищення її дії чи безпеки використання, поліпшення придатності, зручності транспортування, зберігання, застосування і зменшення негативного впливу на довкілля.

Наркотики (drugs) – це речовини (природного і синтетичного походження), які чинять дію на центральну нервову систему, впливають на психіку і поведінку, змінюють емоційний стан, волю, свідомість людини.

Народжуваність – одна з ознак популяції, що характеризує її здатність до кількісного збільшення за одиницю часу в умовах середовища.

Насадження (planting) – фітоценоз, який створений людиною внаслідок висаджування тих чи інших деревних та чагарникових рослин з певною метою (захисні смуги, парки, сади тощо).

Насадження полезахисне – деревна та/або чагарникова рослинність, яку зберігають чи культивують з метою захисту полів від ерозії, а посівів – від впливу несприятливих абіотичних і біотичних чинників.

Насадження придорожнє – деревна або чагарникова рослинність, призначена для захисту шляхового полотна від снігових чи пилових скупчень, а також захисту довкілля від шуму, пилу та газів транспортних засобів.

Населення (population) – 1) сукупність людей, які постійно проживають на певній території (село, місто, країна, континент); 2) *екол.* сукупність усіх особин тварин різних видів, що мешкають у певномусередовищі.

Насичений розчин (saturated solution) – 1) розчин, що перебуває в стані рівноваги з іншою фазою (твердою, рідкою чи газовою), в якій знаходиться речовина; 2) розчин з такою максимальною концентрацією розчиненої речовини (солюту), як і розчин, що перебуває в рівновазі з цією речовиною, яка знаходиться в нерозчиненому вигляді.

Насичені жири (saturated fats) – група тригліцеридів (жирів), що містять лише насичені жирні кислоти, тобто без подвійних чи потрійних зв'язків.

Насінневий контроль – це система заходів контролю за якістю насіння сільськогосподарських культур, яка забезпечує оцінку посівних та врожайних властивостей насіння, є гарантом дотримання стандартних норм якості насіння у виробництві.

Насінництво (seed breeding) – галузь рослинництва, що забезпечує розмноження та виробництво насіння і садивного матеріалу сортів рослин.

Насіння (seeds) – 1) рослинний матеріал, що використовується для сівби, включаючи власне насіння, плоди, супліддя; 2) насінневий матеріал, не призначений для споживання та переробки.

Насіння репродуктивне – насіння першої та наступних репродукцій.

Наст – льодова кірка на сніговому покриві, яка утворюється з настанням морозів після відлиги чи дощу.

Настанова з якості – документ, який регламентує систему управління якістю організації.

Натуралізація – *біол.* повне пристосування інтродукованих організмів до нових умов існування; остаточне входження організму в нову, раніше чужу йому екосистему.

Науково-біологічне обґрунтування заходів – документ, що містить обґрунтування тих чи інших заходів, які стосуються біо-

ресурсів та/або середовища їх існування, на підставі аналізу наукових, науково-практичних, статистичних та інших даних.

Науково-технічне забезпечення АПК – комплекс науково-дослідних, дослідноконструкторських робіт, робіт з освоєння виробництва, випробувань та пропаганди нових технічних засобів для агропромислового комплексу.

Нафта – горюча корисна копалина, складна суміш вуглеводнів різних класів з невеликою кількістю органічних кисневих, сірчистих і азотних сполук, що являє собою густу олієподібну рідину.

Національна установа України з ветеринарних препаратів – державна наукова установа, уповноважена компетентним органом здійснювати наукову оцінку ветеринарних лікарських засобів з метою їх державної реєстрації в Україні, положення про яку затверджуються Кабінетом Міністрів України та яка фінансується за рахунок коштів Державного бюджету.

Національний природний парк – територія природно-заповідного фонду значної площі, виді-

лена з метою збереження, відтворення і рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність, є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науковою установою загальнодержавного значення.

Неадекватні докази – результати досліджень не можна інтерпретувати через методичні недоліки при їх виконанні (неадекватні математичні методи, малі вибірки, нестандартна обробка, методика та принципи виконання тощо).

Небезпеки передбачувані – небезпеки, які ймовірно можуть мати місце у виробничому середовищі.

Небезпечний фактор (у кормі) – будь-який фізичний, хімічний, біологічний чинник у кормі або стан корму, що може спричинити шкідливий вплив на здоров'я тварини або людини (у разі споживання нею харчових продуктів тваринного походження).

Небезпечний фактор (у харчовому продукті) – будь-який хімі-

чний, фізичний, біологічний чинник харчового продукту або його стан, що може спричинити шкідливий вплив на здоров'я людини.

Небезпечний об'єкт (радіаційний, хімічний та біологічний) – це об'єкт, на якому зберігають, переробляють, використовують або транспортують радіоактивні речовини, токсичні хімікати або біологічні засоби; при аварії на ньому або при його руйнуванні може статися загибель чи радіоактивне, хімічне або біологічне зараження людей, сільськогосподарських тварин і рослин, а також навколишнього природного середовища.

Небезпечні відходи (hazardous waste) – відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для довкілля і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

Небезпечні відходи (вибухові) – речовини та препарати, які можуть вибухнути від полум'я або які є більш чутливими до ударів або тертя ніж динітробензол.

Небезпечні відходи (високо займисті) – а) рідкі речовини та препарати, точка займання яких нижче (21°C), включаючи високо займисті рідини; б) небезпечні відходи речовини та препарати, які можуть нагрітися та зрештою зайнятися від контакту з повітрям при кімнатній температурі без застосування енергії; в) тверді речовини та препарати, які здатні швидко зайнятися від короткого контакту з джерелом запалювання і продовжують горіти або само знищуватись після усунення джерела запалювання; г) газоподібні речовини та препарати, які запалюються від контакту з водою чи вологим повітрям, виділяють високо займисті гази у небезпечній кількості.

Небезпечні відходи (екотоксичні) – відходи, які викликають або можуть викликати безпосередній або віддалений ризик для одного або більше секторів довкілля.

Небезпечні відходи (займисті) – рідкі речовини та препарати, точка займання яких дорівнює або більше (21°C) та менше або дорівнює (55°C).

Небезпечні відходи (інфекційні) – речовини та препарати, які містять живі мікроорганізми або їхні токсини.

Небезпечні відходи (канцерогенні) – речовини та препарати, які при впливі на людину можуть бути причиною виникнення злоякісних новоутворень.

Небезпечні відходи (корозійні) – речовини, які шляхом хімічного впливу можуть при безпосередньому контакті спричинити серйозні пошкодження живої тканини, чи можуть викликати пошкодження і навіть руйнування інших вантажів чи транспортних засобів.

Небезпечні відходи (мутагенні) – речовини та препарати, які можуть спричинити спадкові генетичні вади або збільшити ступінь їх дії.

Небезпечні відходи (подразнюючі) – речовини та препарати, які при безпосередньому, продовженому або повторюваному контакті зі шкірою або слизовою оболонкою можуть спричинити подразнення.

Небезпечні відходи (сенсibiliзуючі) – речовини та препарати,

які при вдиханні або проникненні через шкіру можуть спричинити реакцію надмірної чутливості організму до хімічних речовин.

Небезпечні відходи (токсичні) – речовини та препарати, включаючи дуже токсичні, які при вдиханні, ковтанні або проникненні через шкіру можуть становити серйозну, гостру чи хронічну загрозу для здоров'я та навіть призвести до смерті.

Небезпечні членистоногі (у медичному значенні) – двукрилі комахи та кліщі. 1) *Двокрилі комахи*: а) комарі родини Culicidae: підродина Anophelinae рід Anopheles; підродина Culicinae роди Aedes, Culex, Mansonia, Culiseta, представники яких є складовою частиною комплексу гнусу, а також переносниками збудників ряду інфекційних та паразитарних хвороб, а саме: малярії, дирофіляріозу, туляремії, енцефалітів, геморагічних гарячок, лімфоцитарного хориомеїнігиту тощо; б) мошки родини Simuliidae, які є одним з основних компонентів комплексу гнусу; в) мокреці родини Ceratopogonidae – компоненти комплексу гнусу і переносники збудників протозойних хвороб;

в) гедзі родини Tabanidae – компоненти комплексу гнусу, переносники збудників інфекційних та паразитарних хвороб: телію (сибірки), туляремії, філяріатозів тощо; г) москїти родини Phlebotomidae – компоненти комплексу гнусу та переносники збудників гарячки папатачі, лейшманіозів тощо. 2) *Кліщі*: а) родини Ixodidae – переносники збудників ряду інфекційних та паразитарних хвороб; б) родини Argasidae – переносники збудників кліщових спірохетозів, чуми; в) гамазові кліщі родин Dermanyssidae, Macronyssidae, Hirstionyssidae, Haemogamasidae, Laelaptidae – збудники кліщових дерматитів, а також переносники збудників енцефалітів, геморагічних гарячок; г) кліщі-тромбікуліди (червонотільці) родин Trombiculidae, Leeuwenhoeekiidae – збудники тромбідіозу, а також переносники збудників рикетсіозів; д) алергенні кліщі родини Pyroglyphidae (види родів – Dermatophagoides, Euroglyphus) – збудники алергозів різного типу.

Небезпечність пестициду – імовірність виникнення шкідливих для здоров'я і довкілля ефектів в реальних умовах виробництва або використання пестициду.

Неблагополучна ситуація (епідемічна) – рівень захворювання людей на інфекційні хвороби перевищує середні багаторічні показники, реєструються спалахи інфекційних хвороб.

Невизначеність ситуації (токсикологічна) – це ситуація, яка обумовлена недосконалістю знань стосовно взаємозв'язку між шкідливим чинником і організмом. Характеризує часткову відсутність відомостей про певні параметри, процеси, моделі, що використовуються при оцінці токсикологічного ризику.

Неелектроліт (nonelectrolyte) – речовина, яка не існує в іонній формі у водному розчині; речовина, водний розчин (розплав) якої не проводить електричний струм.

Не є харчовими продуктами – корма; живі тварини, якщо вони не призначені для розміщення на ринку для споживання людиною; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної Конвенції ООН про наркотики

1961 р. і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 р.; залишкові та забруднюючі речовини.

Незаконне лікування (тварин) – лікування тварин речовинами, забороненими до застосування щодо продуктивних тварин, або будь-яке інше втручання у фізіологічні процеси тварини, які впливають на хімічний та соматичний склад молока чи молозива, без відповідного дозволу з боку спеціаліста ветеринарної медицини.

Незаконно добута продукція полювання – дика тварина чи її частина, добута (відловлена) чи добута будь-яким іншим шляхом з порушенням вимог Закону України чи інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері користування природними ресурсами України.

Незворотні зміни екосистеми (irreversible ecosystem changes) – зміни в структурі та функціонуванні екосистеми, зумовлені впливом переважно потужних зовнішніх природних або антропогенних чинників, унаслідок чого екосистема втрачає здатність за допомогою власних механізмів повернутися до первинного стану.

Негативні фактори/чинники навколишнього середовища (negative environmental factors) – за характером та природою дії поділяються на: біологічні (віруси, пріони, бактерії, паразити, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні та синтетичні елементи, речовини та сполуки, які перебувають у різному агрегатному стані), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці чи відпочинку, карантин, обсервація) та інші.

Недуги – стан тварин, що не є хворобою, але вимагає догляду власником або лікування з боку спеціаліста ветеринарної медицини.

Неїстівні продукти тваринного походження – сировина тваринного походження, яка зазвичай не використовується для споживання людиною, але використовується для фармацевтичних, хірургічних, сільськогосподарських та промислових цілей.

Нейрогормони (neurohormones) – фізіологічно активні

речовини, що виробляються нейросекреторними клітинами нервової тканини та виділяються в кров або тканинну рідину. За хімічною природою більшість нейрогормонів – пептиди, інші – катехоламіни. Нейрогормони виявлені як у хребетних (вазопресин, окситоцин), так і в багатьох безхребетних – молюсків, черв'яків, членистоногих.

Нейротоксини (neurotoxins) – загальна назва токсинів, які спричиняють вибірккову дію на нервову систему.

Нейротоксичність (neurotoxicity) – токсичність речовини по відношенню до нервової системи; розрізняють речовини по відношенню до центральної і до вегетативної нервової систем.

Нейротропність (neurotropic action) – здатність певного чинника (лікарської речовини, отрути, барвника тощо) вибірково діяти на нервову тканину.

Нейстон (neuston) – сукупність організмів, що живуть біля поверхні води, на межі водного і повітряного середовищ (до 5 см вглиб вод).

Нейтралізм – форма біотичних відносин між видами, коли жоден з них не зазнає прямого впливу іншого, тобто між ними не спостерігається ніяких прямих взаємодій.

Нейтрон (neutron) – електронейтральна елементарна частинка з масою 1,00898 атомних одиниць маси ($1,68742 \cdot 10^{-24}$ г).

Нейтрофіли (neutrophils) – клітини крові, які відносяться до лейкоцитів і беруть участь у захисних реакціях організму людини та хребетних при бактеріальних чи інфекційних хворобах.

Нейтрофільні рослини (neutrophilic plants) – рослини, які ростуть на нейтральних ґрунтах (більшість культурних рослин).

Некомерційне переміщення домашніх тварин – здійснюється: а) без мети продажу або іншої передачі права власності на зазначених тварин; б) у супроводі та під відповідальністю власника домашніх тварин або уповноваженої особи.

Некондиційне насіння (substandard seeds) – насіння, сортові та посівні якості якого не

відповідають вимогам, встановленим законодавством у сфері насінництва та розсадництва.

Неконтрольована реакція (uncontrolled reaction) – хімічна реакція, що відбувається в умовах промислового виробництва, але не передбачена технологією, або відбувається в реакторі, який працює в режимі, де стає неможливо керувати перебігом процесу.

Некробіоз (necrobiosis) – процес повільного відмирання клітин або тканини в живому організмі, в основі можуть лежати патологічні механізми шкідливого впливу різних чинників.

Некроз (necrosis) – 1) патологічне ушкодження клітин внаслідок дії екстремальних чинників (токсинів, іонізуючої радіації тощо), яке приводить до руйнування клітин шляхом лізису; 2) омертвіння в живому організмі будь-якого органу, його тканин, групи клітин.

Некрофаги (necrophages) – організми, що живляться мертвими тваринами. До них відносяться птахи (грифи, марабу), ссавці (гі-

єни, шакали), а також деякі комахи (жуки-мертвоїди, личинки двокрилих).

Некроценоз (necrocoenosis) – скупчення на одній ділянці решток відмерлих організмів незалежно від причин, часу й місця загибелі окремих особин.

Нектар (nectar) – цукриста рідина, яка виділяється нектарниками квітів рослин, приваблює комах-запилувачів (іноді і птахів).

Нектарофаги – комахи (бджоли, метелики) та деякі птахи (колібри), що живляться нектаром.

Нектон (nekton, necton) – сукупність активно плаваючих водних тварин, які здатні переміщуватись на значні відстані (відносяться кальмари, риби, морські змії та черепахи, пінгвіни, кити, ластоногі та ін.).

Нематоцид (nematocide) – пестицид, який використовують для знищення рослиноїдних круглих черв'яків (нематод).

Немісцеві види гідробіонтів – види або підвиди водних біоресурсів, відсутні у зоні їх природного поширення з біогеографічних причин.

Ненасичені жири (unsaturated fats) – група тригліцеридів, що містять лише насичені жирні кислоти. Вони не мають подвійних або потрійних зв'язків, атоми вуглецю в їх складі мають лише одинарні зв'язки.

Необоротний перехід (irreversible transition) – перехід, який змінює стан системи таким чином, що вона не може бути прямо відновлена до свого початкового стану.

Неоднорідні суміші (inhomogeneous mixtures) – це суміші, компоненти якої знаходяться в різних агрегатних станах.

Неоендемiки (neoendemics) – ендемічні види тварин чи рослин, поширення яких на обмеженій частині суходолу або акваторії пов'язано з їхнім недавнім походженням, на відміну від реліктів, для яких звужений ареал зумовлений вимиранням на решті території колишньої області поширення.

Неотенія (neoteny) – здатність до розмноження личинок (форми, які ще не стали дорослими організмами).

Неофіт (neophyte) – це рослина, яка занесена до складу місцевої флори історично нещодавно і трапляється як в агроценозах (бур'яни), так і в природних фітоценозах.

Неповне згорання (incomplete combustion) – процес горіння, при якому згорають лише певні реактанти, або коли не весь вуглець та водень палива повністю перетворюється в діоксид вуглецю і воду (оксиди з найвищим ступенем окиснення).

Нерест (spawning) – процес розмноження риби, ікрометання з наступним заплідненням, для якого потрібні певні температурні і місцеві умови.

Нерестилище (spawning ground) – водойма чи ділянка водойми, у якій відбувається нерест риби.

Нерозфасована продукція – будь-яка продукція, що пройшла всі стадії технологічного процесу, за винятком остаточного пакування.

Неспроможність зернового складу – неможливість зернового складу, що є учасником Га-

рантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, здійснити виконання своїх зобов'язань, через неможливість повернути вказану у складських документах кількість зерна відповідної якості та/або відшкодувати в повному обсязі вартість такого зерна незалежно від причин виникнення цієї неможливості.

Нестійка епідемічна ситуація – рівень захворювання людей на інфекційні хвороби не перевищує середні багаторічні показники, проте є сприятливі умови для поширення цих хвороб.

Нефротоксичність (nephrotoxicity) – це властивість хімічних речовин, діючи на організм немеханічним способом, викликати структурно-функціональні порушення нирок.

Нецентралізоване питне водопостачання – забезпечення індивідуальних споживачів питною водою з джерел питного водопостачання, за допомогою пунктів розливу води (в тому числі переусувних), застосування установок (пристроїв) підготовки питної води та постачання фасованої питної води.

Нікотин (nicotine) – високотоксичний алкалоїд з листків тютюну. Препаративна форма заборонена до використання в Україні у зв'язку з високою токсичністю (ЛД₅₀ для щурів 50–60 мг/кг).

Нітрати (nitrates) – солі азотної кислоти, безбарвні кристалічні речовини, добре розчинні у воді; в природі поширені у вигляді мінералів, натрієвої та калієвої селітри.

Нітрати органічні, нітроестери – органічні сполуки, що містять одну або кілька груп $-ONO_2$, які з'єднані ковалентним зв'язком з атомом вуглецю; складні ефіри азотної кислоти і спиртів.

Нітриди (nitrites) – солі азотистої кислоти, володіють амфотерними властивостями, токсичною і канцерогенною дією.

Нітрифікація (nitrification) – мікробіологічний процес окиснення амонійної форми азоту до нітритів і нітратів. Відбувається в аеробних умовах в ґрунті та природних водах, до якого здатні як еукаріоти (ґрунтові мікроскопічні гриби), так і прокаріоти (нітрозо- і нітробактерії).

Нітрифікуючі бактерії (nitrifying bacteria) – це облигатні аероби, що

мешкають переважно у ґрунті. Умовно поділяють на дві групи: а) нітрозобактерії (Nitrosomonas, Nitrosococcus, Nitrosolobus, Nitrospira) здатні окиснювати аміак до нітритів; б) нітробактерії (Nitrobacter, Nitrococcus, Nitrospina), окиснюють виключно нітрити до нітратів.

Нітрозаміни (nitrosamines) – сильні канцерогени, можуть утворюватися у травному тракті з нітритів і амінів, або містяться у деяких продуктах: м'ясних виробках, пиві, деяких косметичних засобах та ін.

Нітрофіли, азотофільні організми (nitrophils) – рослини, які особливо вимогливі до підвищеного вмісту Нітрогену в ґрунті чи воді.

Нововведення (innovation) – упровадження нових технологій або методологій.

Новоутворення (neoplasm)– 1) переродження тканин організму зі збільшенням у об'ємі або зміною структури; 2) у ґрунтах і гірських породах – скупчення легкорозчинних солей (гіпсу, карбонату кальцію, оксидів заліза і маргану), кремнієвої кислоти та ор-

ганічних речовин, які значно відрізняються від ґрунтів, що їх містять, або геологічних порід за складом і структурою.

Номер серії/партії – характерна комбінація цифр і/або букв, яка специфічно ідентифікує серію.

Номінальна величина (nominal value) – значення величини, що застосовується для позначення чи ідентифікації компонента або матеріалу.

Норма (norm, standard) – 1) установлена міра (межа) чогось, усереднене значення; 2) узаконене установлення, признаний обов'язковим порядком.

Норма в екоотоксикології – умовна рівновага доцільного існування організму у довкіллі, закріплена в генотипі і реалізована через фенотип.

Норма викиду (emission standard) – сумарна кількість газоподібних і/або рідких відходів, яка дозволена для скидання у довкілля.

Норма випуску (комах) – кількість особин ентомофага, котрих випускають при використанні їх методом сезонної колонізації на одиницю площі або на рослини за один прийом.

Норма витрати пестициду (pesticide application rate) – кількість пестициду (кг, дм³, г), або їхнього робочого складу (у розчинах, емульсіях, суспензіях, приманках), що використовується на одиницю оброблюваної площі або об'єму (га, м², кг, т) чи окремої рослини. Залежить від пестицидної активності препарату, концентрації активної речовини, способу застосування, виду та фази розвитку рослин, чутливості до препарату шкідників, бур'янів та збудників хвороб.

Норма відстрілу – встановлена кількість мисливських тварин, дозволена для добування одним мисливцем за визначений строк полювання.

Норма забруднення (pollution norm) – гранична концентрація забруднювальної речовини, яка потрапляє в середовище, або міститься в ньому, що допускається нормативними актами.

Норма озеленення – площа озелених територій загального користування, яка припадає на одного жителя.

Норма реакції фенотипу – певні межі для модифікаційної мінливості фенотипу, які закладені у генотипі.

Норма санітарно-гігієнічна (sanitary and hygienic norm) – якісно-кількісний показник, дотримання якого гарантує безпеку, або оптимальні умови існування людини.

Норма фізіологічна (physiological norm) – діапазон кількісних коливань певного показника, що не впливає на загальний фізіологічний стан організму, його функціонування та життєдіяльність.

Нормативи питного водопостачання – розрахункова кількість питної води, яка необхідна для забезпечення питних, фізіологічних, санітарно-гігієнічних та побутових потреб однієї людини протягом доби у конкретному населеному пункті, на окремому об'єкті або транспортному засобі при нормальному функціонуванні систем питного водопостачання, при їх порушенні та при надзвичайних ситуаціях техногенного або природного характеру.

Норми якості води (water quality standards) – сукупність встановле-

них допустимих значень показників складу і властивостей води водних об'єктів для забезпечення нормальних умов водокористування і екологічне благополуччя водного об'єкта. Ці показники називаються нормованими показниками складу і властивостей води. Вони включають: фізичні, хімічні та біологічні характеристики води (температура, водневий показник рН, запах, присмак, токсичність та ін.) та вміст речовин, що обумовлюється гранично допустимими концентраціями (ГДК) у воді водних об'єктів для різних категорій водокористування. Нормовані речовини розподіляються на групи за класами безпеки.

Нормування екологічне (ecological rationing) – встановлення допустимих меж змін природного стану навколишнього середовища без порушення умов його саморегулювання та самоочищення; заходи направлені на обмеження антропогенного впливу і націлені на оптимізацію взаємодії людини з природою та використання поновлюваних природних ресурсів. Передбачає: 1) облік при оцінці наслідків антропогенного впливу різноманітних шляхів забруднення і самоочищення елементів біосфери; 2)

пошук «критичних» ланок біосфери і факторів впливу; 3) розвиток підходів до нормування впливів з урахуванням їх впливу на природні екосистеми.

Носій (щодо кормової добавки) – речовина, яка використовується лише для розчинення, розведення, розпилення або іншої зміни фізичного стану кормової добавки з метою полегшення її застосування або використання без зміни її специфічних властивостей і функцій; не виконує іншого технологічного призначення.

Ноосфера (noosphere) – сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку.

Носій збудника інфекційної хвороби – людина, в організмі якої виявлено збудників інфекційної хвороби при відсутності симптомів цієї хвороби.

Нуклеїнові кислоти (nucleic acids) – це високомолекулярні сполуки (полінуклеотиди), що складаються із мономерних одиниць – нуклеотидів. Молекулярна маса від декількох тисяч (тра-

нспортні РНК) до кількох мільйонів дальтон (ДНК еукаріотів). Це біополімери, які разом із білками належать до класу інформаційних макромолекул.

Нуклеотиди (nucleotides) – структурні компоненти (мономерні ланки) молекул нуклеїнових кислот - ДНК та РНК. Крім того, деякі рибонуклеотиди та їх похідні, що не входять до складу нуклеїнових кислот (вільні нуклеотиди), виконують функції коферментів, кофакторів, алостеричних ефекторів різних ферментних систем. Особливе значення вільних нуклеотидів для перебігу ферментних процесів.

Нукліди (nuclides) – загальна назва атомів, які різняться числом нуклонів (загальна назва нейтронів і протонів – елементарних частинок, з яких побудовані атомні ядра) у ядрі або, при однаковому числі нуклонів, містять різне число нейтронів чи протонів.

Нульовий приріст – практична рівність народжуваності та смертності, що приводить до стабільної чисельності популяції.

Нутрієнти (nutrients) – органічні та неорганічні речовини, які входять до складу їжі з метою підтримання процесів життєдіяльності, зазвичай надходять до організму через травну систему, де відбувається їх хімічна й механічна обробка та всмоктування. Забезпечують організм необхідною енергією, складовими, що компенсують втрати організму та сприяють росту, та речовинами, які регулюють процеси обміну речовин та енергії в організмі, а також фізіологічні процеси.

Нутриціологія (nutrition) – це наука про їжу та харчування, про харчові продукти, харчові речовини та інші компоненти, про їхню дію і взаємодію, про їхнє споживання, засвоєння, витрачання та виведення з організму, про роль в підтримці здоров'я або виникненні захворювань.

Ньютон, Н – одиниця сили, яка надає тілу зі сталою масою 1 кг прикорення 1 м/см^2 у напрямку дії сили. Названа на честь англійського вченого І. Ньютона.

О

Обвалування – захист земляними валами (дамбами) території від затоплення поверхневими чи зливовими водами.

Обводнення (flooding) – підвищення водозабезпеченості господарських та побутових закладів шляхом використання місцевих стоків та підземних вод або через надходження її каналами з районів, багатих на воду.

Обвуглювання – піроліз зразків, що містять органічні матеріали. У присутності кисню – це процес озолення.

Овес звичайний *Avena sativa* L. (хвороби) – сажкові (покрита (тверда), летюча), іржа лінфйна (стеблова), борошниста роса, кореневі гнилі, червоно-бура плямистість (гкльмінтоспоріоз), біла плямистість, септоріоз, коричнева плямистість (гетероспороз), бактеріальна бура плямистість (ореольний опік), смугастий бактеріоз, заляльковування вівса.

Овоциди (ovicides) – пестициди, які використовують для знищення яйцекладки шкідливих комах.

Об'єкт (object) – 1) предмет, явище, на який направлена певна діяльність; 2) місце вирощування, виробництва, зберігання і переробки рослин та рослинних продуктів.

Об'єкт (object) (екологічної токсикології) – це екотоксикант, який реалізує свою дію на навколишнє природне середовище через вплив на різні таксономічні групи живих організмів.

Об'єкт благоустрою зеленого господарства – об'єкт благоустрою, на території якого розташовані зелені насадження.

Об'єкт державної санітарно-епідеміологічної експертизи – будь-яка діяльність, технологія, продукція та сировина, проекти нормативних документів, реалізація (функціонування, використання) яких може шкідливо вплинути на здоров'я людини, а також діючі об'єкти та чинні нормативні документи у випадках, коли їх шкідливий вплив встановлено в процесі функціонування (використання), а також у разі закінчення

встановленого терміну дії висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи.

Об'єкт, на який видається документ дозвільного характеру – природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проектуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землевпорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід).

Об'єкт озеленення – територія, призначена для озеленення, на якій передбачається реконструкція і проведення капітального або поточного ремонтів об'єктів зеленого фонду.

Об'єкт підвищеної небезпеки – 1) об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небез-

печних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру; 2) об'єкт, який згідно із законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру.

Об'єкт управління відходами – місце, установка, інженерна споруда або інший об'єкт, що використовується для збирання, зберігання, відновлення та видалення відходів.

Об'єкти аквакультури – гідробіонти, що використовуються з метою розведення, утримання та вирощування в умовах аквакультури.

Об'єкти державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду (objects of state veterinary sanitary control and supervision) – об'єкти, які підлягають ветеринарно-санітарній експертизі і державному контролю; до них відносяться: проду-

кція тваринного і рослинного походження, штами мікроорганізмів, готові корма і кормові добавки, ветерині препарати тощо.

Об'єкти екологічної експертизи – проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища.

Об'єкти портової інфраструктури – рухомі та нерухомі об'єкти, що забезпечують функціонування морського порту, у тому числі акваторія, гідротехнічні споруди, доки, буксири, криголами та інші судна портового флоту, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухом суден, інформаційні системи, перевантажувальне обладнання, залізничні та автомобільні під'їзні шляхи, лінії зв'язку, засоби тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інші засоби, обладнання, інженерні комунікації, розташовані в межах

території та акваторії морського порту і призначені для забезпечення безпеки мореплавства, надання послуг, забезпечення державного нагляду (контролю) в морському порту.

Об'єкти регулювання – будь-яка рослина, продукт рослинного походження, місце зберігання, упаковка, засоби перевезення, контейнери, ґрунт та будь-які інші організми, об'єкти або матеріали, здатні переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми.

Об'єкти санітарних заходів – харчові продукти, в тому числі для спеціального дієтичного споживання, функціональні харчові продукти, а також харчові добавки, ароматизатори, дієтичні добавки та допоміжні матеріали для переробки харчових продуктів, допоміжні засоби та матеріали для виробництва та обігу харчових продуктів.

Об'ємна частка, об'ємний відсоток – концентрація розчину рідких або газоподібних речовин, виражена у відсотках через відношення об'єму розчиненої речовини до об'єму розчину. Позначається: % об. (vol%).

Обіг – переміщення (транспортування) або зберігання та будь-які дії, пов'язані з переходом права власності чи володіння, включаючи продаж, обмін або дарування.

Обіг кормів (feed turnover) – реалізація та/або зберігання кормів для цілей реалізації, включаючи пропонування до реалізації. Дії, спрямовані на виконання рішення про переробку (зміну призначеного використання), вилучення, відкликання, утилізацію кормів, не вважаються обігом.

Обіг продукції (product turnover) – рух продукції шляхом переходу права власності на неї починаючи з моменту введення її в обіг і закінчуючи споживанням, використанням або вилученням з обігу.

Обіг харчових продуктів (food turnover) – реалізація та/або зберігання харчових продуктів для цілей реалізації, включаючи пропонування до реалізації чи іншу форму передачі, незалежно від її здійснення на платній чи безоплатній основі. Дії, які пов'язані з направленням на переробку (зміну призначеного використання), вилучення відкликання,

та/або утилізацію харчових продуктів, не вважаються обігом.

Облігатний (obligate) чинник – той, що є необхідним (обов'язковим, неодмінним, підтримуючим) для життєдіяльності організмів (наприклад, харчування).

Облік чисельності – визначення абсолютної кількості особин, що припадає на одиницю площі, або об'єму.

Обмін водно-сольовий (water-saltmetabolism) – сукупність процесів надходження води і мінеральних солей в організм, розподіл їх у внутрішньому середовищі та виділення з організму; основна роль – підтримування сталого внутрішнього середовища (гомеостазу) організму.

Обмін мінеральний (mineralmetabolism) – сукупність процесів засвоєння, розподілу та участі в метаболічних (обміну речовин і перетворення енергії) реакціях неорганічних речовин в організмі; підтримка осмотичного тиску, кислотно-лужної рівноваги, активності ферментів, передачі нервових імпульсів тощо.

Обмін речовин (metabolism) – сукупність процесів хімічних перетворень, які притаманні живим організмам і забезпечують їх ріст, життєдіяльність, розмноження, взаємозв'язок з довкіллям.

Оборотний процес (reversible process) – *хім.* процес, що може бути проведений у зворотному напрямку при безконечно малій зміні термодинамічного параметру системи.

Обпилювання пестицидом – нанесення пестициду в пилоподібному стані на поверхню, що обробляється.

Обприскування (spraying) – нанесення на поверхню, що обробляється, речовин у вигляді розчинів, емульсій та суспензій. Перевага – при малих витратах діючої речовини на одиницю площі можна забезпечити рівномірний розподіл рідини і покриття поверхні; при додаванні до складу робочої рідини *прилипачів* забезпечується надійне утримання препарату на поверхні, що обробляється, а при додаванні *синергістів* – одержання синергічного ефекту.

Обприскування викорінююче – застосування речовин, зокрема, пестицидів проти зимуючих стадій збудників деяких хвороб та шкідників плодкових, ягідних культур і виноградної лози. Проводиться восени чи рано навесні (за відсутності сокооруху).

Обприскування пестицидом (pesticide spraying) – нанесення робочої рідини пестициду в краплинно-рідкому стані на поверхню, що обробляється. Універсальний, найбільш поширений спосіб застосування пестицидів, характеризується малою витратою діючої речовини на одиницю площі, різноманітним її розподілом на оброблювальній поверхні, забезпечує добре прилипання та утримання на об'єктах, застосування комбінованих сполук. Обприскування здійснюють за допомогою спеціальних наземних машин – обприскувачів або авіаційної апаратури, яку встановлюють на літальних апаратах. На малих ділянках використовують гідропульти та ранцеві обприскувачі. Залежно від норми витрати робочої рідини поділяють на багатолітражне, малооб'ємне, ультрамалооб'ємне.

Обпудрювання пестицидом насіння/садивного матеріалу – нанесення порошкоподібного пестициду на поверхню насіння (садивного матеріалу) для захисту від можливого ураження чи пошкодження шкідливими організмами.

Обробіток ґрунту (tillage) – 1) система агротехнічних заходів у господарській діяльності людини, спрямована на підвищення родючості ґрунту; 2) це дія механічними або ручними знаряддями на ґрунт, що сприяє поліпшенню його фізичних, хімічних, біохімічних властивостей, водного і теплового режиму, активізації діяльності ґрунтової фауни, нейтралізації шкідливого впливу трав'яної рослинності з метою створення сприятливих умов для кореневого живлення деревних і чагарникових рослин.

Оброблення відходів – здійснення будь-яких технологічних операцій, що ведуть до зміни фізичних, хімічних чи медико-біологічних властивостей. Метою оброблення відходів є підготовка їх до екологічно безпечного зберігання, транспортування, переробки, утилізації чи видалення з обігу.

Обсерватор – спеціалізований заклад, призначений для перебування осіб, які підлягають обсервації, їх обстеження та здійснення медичного нагляду за ними.

Обсервація (observation) – локалізоване перебування особи, стосовно якої є ризик поширення інфекційної хвороби, з метою її обстеження та здійснення медичного нагляду за нею.

Обстеження (examination) – збір та реєстрація даних огляду, моніторингу та інших процедур, пов'язаних з визначенням наявності або відсутності регульованого шкідливого організму в даній зоні (ареалі).

Огірок посівний *Cucumis sativus* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: кореневі гнилі, борошнеста роса, антракноз, несправжня борошнеста роса (псевдопероноспороз), аскохітоз, фузаріозне в'янення, біла гниль, сіра гниль, бура (оливкова) плямистість, бактеріоз (кутаста плямистість), судинний бактеріоз, мокра бактеріальна гниль, огіркова мозаїка, зелена крапчаста мозаїка; б) шкідники: мухи, попелиці, кліщі.

Одиниця вимірювання (measurement unit, unit of measurement) – фізична величина певної розмірності, яка прийнята для кількісного відображення однорідних з нею величин. Значення цієї величини приймають рівним одиниці.

Одиниця класифікації – біол. ступінь ієрархічної побудови, коли кожна більш висока градація включає в себе кілька дрібніших.

Одиниця упаковки (харчова) – будь-яка упаковка, включаючи обгортку, незалежно від матеріалу і форми, яка частково або повністю покриває харчовий продукт, для його постачання як окремої одиниці (контейнер може містити кілька упаковок). Одиницею упаковки не вважається одиниця (частина) продукту, ізольована від іншої частини пакувальним матеріалом з технологічною метою (запобігання злипанню, заморожуванню, перемішуванню частин продукції між собою), а також пакування, яке є елементом сервірування у закладах громадського харчування.

Одиниця упаковки (щодо кормів) – будь-яка упаковка, включа-

ючи обгортку, незалежно від матеріалу і форми, яка частково або повністю покриває корми для їх постачання як окремої одиниці. Контейнер може містити кілька упаковок.

Одиничний ризик, UR (для здоров'я) – верхня межа додаткового ризику протягом життя, який обумовлений впливом хімічної речовини в концентрації 1 мкг/м³ (за інгаляційного шляху надходження з атмосферного повітря).

Однорідний полімер (homogeneous polymer) – полімер, що складається з однорідних молекул стосовно відносних атомних мас та будови (складу). Застереження IUPAC: 1) полімер, що містить у собі суміш лінійного та розгалуженого ланцюга, з однорідними відносними атомними масами, не є однорідним; 2) кополімер, що містить у собі лінійні молекули однорідної відносної атомної маси та однорідного елементного складу, але з різною послідовністю розташування різних типів мономерних одиниць, не є однорідним; 3) однорідний тільки за відносною молекулярною масою, чи будовою полімер може називатися однорідним за умови, що додається відповідне уточнення.

Однорічки – рослини, які починають розвиток навесні або восени (озимі) і закінчують життєвий цикл протягом року.

Одомашнення, domestикація – приручення диких тварин та перетворення їх на домашніх під впливом свідомого чи несвідомого штучного добору з метою отримання корисної для людини продукції або естетичного задоволення.

Одоранти (odorants) – пахучі речовини, які використовують для одоризації газу (повітря).

Одоризація – 1) додавання до природного газу пахучих речовин, які сигналізують про його витік з газопроводів та ємностей; 2) розпилення в приміщенні речовин з приємним запахом.

Озеленені території – ділянки землі, на яких розміщена рослинність природного чи штучного походження (садово-паркові комплекси та об'єкти зеленого будівництва).

Озеленення населених місць – комплекс робіт зі створення і використання зелених насаджень у населених пунктах, або інакше,

система зелених насаджень населених пунктів.

Озеро – природна западина суші, заповнена прісними або солоними водами.

Ознака (sign) – мед. об'єктивна ознака хвороби, прояв токсичного впливу на організм.

Ознаки «вибіркової токсичності» – токсиканти що уражують вибірково певні органи та системи (серцеві, нервові, печінкові, ниркові, кров'яні, шлунково-кишкові, легеневі тощо).

Озолення – 1) суха чи волога мінералізація з метою попереднього концентрування субстанцій, які знаходяться в слідових кількостях; 2) перетворення аналізованої органічної речовини в золу методом спалювання.

Окислюючі речовини, окисники (oxidizing agents, oxidants) – речовини чи відходи, які самі по собі не обов'язково горючі, але, які за рахунок виділення кисню, можуть викликати чи сприяти загорянню інших матеріалів.

Окиснення (oxidation) – 1) взаємодія субстанцій з киснем, озоном, пероксидами; 2) хімічний процес, в результаті якого атом

(речовини, сполуки) віддає електрони. Розрізняють: а) мінімальний ступінь окиснення – чисельно рівний кількості електронів, яких не вистачає електронейтральному атому до завершення його зовнішнього енергетичного рівня; б) максимальний ступінь окиснення – чисельно рівний кількості електронів, що можуть бути віддані електронейтральним атомом у збудженому стані з зовнішнього енергетичного рівня.

Окисно-відновний індикатор – індикатор, який окиснюючись або відновлюючись міняє колір у точці еквівалентності чи поблизу неї.

Окільцювання дерев – зняття кільця кори та лубу зі стовбура дерева, що сприяє його відмиранню.

Оклюзія (occlusion) – 1) вбирання газів металами; 2) витискування вгору приземного теплого повітря холодним.

Оксигенази (oxygenases) – ферменти (ензими) класу оксидоредуктаз, що каталізують реакції приєднання одного чи двох атомів Оксигену до молекули субстрату. Монооксигеназа каталізує

приєднання одного атома Оксигену, а діоксигеназа – двох атомів Оксигену.

Оксидація (oxidation) – 1) хімічний процес повної або часткової втрати одного чи декількох електронів субстратом (молекулою, атомом, іоном) з утворенням іонів або молекул із полярним чи напівполярним зв'язком або втрата атомів Гідрогену чи приєднання атомів Оксигену або інших електронегативних атомів, що приводить до підвищення його ступеня окиснення; 2) вилучення атомів Гідрогену з молекул органічних речовин зі збільшенням кратності зв'язків (наприклад, у реакції дегідрування вуглеводнів) або заміщення на більш електронегативні атоми, наприклад на Оксиген; 3) збільшення ступеня окиснення атома субстрату.

Оксиди (oxides) – бінарні сполуки Оксигену з іншими елементами. Групи оксидів: кислі оксиди, лужні оксиди, амфотерні оксиди, нейтральні оксиди, пероксиди, супероксиди.

Оксиди азоту (nitrogen oxides) – газоподібні монооксид та діоксид азоту, що утворюються при горінні в результаті поєднання

азоту (Нітрогену) та кисню (Окисигену) повітря.

Оксидоредуктаза

(oxidoreductase) – фермент, що каталізує окисно-відновні реакції (спиртових, альдегідних, кетонних і ін. груп). Залежно від механізму окиснення субстрату розрізняють дегідрогенази, оксидази, оксигенази та пероксидази.

Окуляри, захисний щиток – засіб індивідуального захисту очей, обличчя виготовлений із прозорого пластику, щоб забезпечити добру видимість для пацієнта і медичного працівника, який його використовує. У захисного щитка має бути ремінець, що регулюється, для щільного прилягання до голови та зручного носіння, а також стійкість до запотівання. Захисні окуляри мають щільно прилягати до шкіри і мати гнучку рамку з ПВХ, що легко пристосовується до контурів обличчя та рівномірно тисне. Окуляри закривають очі та ділянки навколо. Вони підходять для осіб, які носять коригувальні окуляри. Мають прозорі пластикові лінзи з покриттям від запотівання і захистом від подряпин. Ремінці, що регулюються, забезпечують міцне кріплення, щоб окуляри не

зміщувалися під час клінічної діяльності.

Олігофаг – організм, який пристосований до використання обмеженого числа видів рослин або тварин в якості господаря або жертви.

Омброфіти (ombrophytes) – рослини, які використовують вологу тільки атмосферних опадів.

Омоложення популяції – зниження середнього віку особин флори і фауни внаслідок посилення експлуатації лісів, мисливського звіра, рибних зграй тощо.

Онкоген (oncogene) – гени, які обумовлюють перетворення нормальних клітин еукаріотів на клітини пухлин.

Онкогенез (oncogenesis) – процес виникнення і розвитку пухлин.

Онкогенна речовина (oncogenic substance) – речовина, яка має здатність викликати розвиток пухлин.

Онкогенність (oncogenicity) – здатність певного чинника викликати розвиток пухлин.

Оновлення насіння і садивного матеріалу – періодична заміна

сертифікованого насіння, маточних насаджень багаторічних рослин у порядку сортозаміни або сортооновлення.

Онтогенез (ontogenesis, ontogeny) – 1) індивідуальний розвиток організму, який охоплює всі стадії та зміни від моменту народження до закінчення життя; 2) безперервний процес змін, які відбуваються в організмі впродовж всього життя.

Опадання – передчасне відділення листків, квітів, плодів від рослин під впливом несприятливих умов середовища (шкідники, хвороби, загазованість, сухість повітря тощо).

Опади (precipitation) – процеси переносу маси речовини з атмосфери на землю. Поділяються на два типи: сухі та мокрі опади. Сухі опади – процеси осідання на поверхню землі аерозолів та газів. Мокрі опади – процеси переносу на поверхню землі речовин краплями чи сніжинками.

Опади атмосферні (atmospheric precipitation) – вода в рідкому чи твердому стані, яка випадає на земну поверхню (дощ, сніг, іній, град, роса тощо). У природних умовах опади є нейтральними

або слабокислими (рН більше 5,6), що зумовлено кількістю розчинених солей природного походження і діоксиду вуглецю.

Опади кислотні (acidic precipitation) *див. кислотні дощі.*

Оперативна група – визначений наказом особовий склад, який здійснює чергування в пунктах постійної дислокації і залучається для моніторингу обстановки в разі загрози виникнення надзвичайної ситуації (події) або пожежі, оперативного та ефективного вирішення питань щодо їх ліквідації.

Оперативна обстановка – сукупність обставин і умов у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (події) або пожежі, з урахуванням яких визначаються і уточнюються завдання для органів управління та підрозділів гарнізону.

Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій – спеціальне невійськове об'єднання аварійно-рятувальних та інших формувань, органів управління такими формуваннями системи центрального органу виконавчої влади,

який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Оператор муніципальної системи управління побутовими відходами – комунальне підприємство, уповноважене виконавчим органом відповідної місцевої ради на організацію роботи муніципальної системи управління побутовими відходами.

Оператор потужностей – фізична або юридична особа, в управлінні якої перебуває потужність, що належать їй на праві власності або користування.

Оператор процесу – особа, відповідальна за робочий процес.

Оператор ринку – фізична або юридична особа, яка здійснює виробництво з метою введення в обіг, та/або обіг товарів. До операторів ринку також належать оператори потужностей, які здійснюють забій тварин та/або знищення чи утилізацію товарів.

Оператор ринку ветеринарних препаратів – фізична або юридична особа, за заявою якої було здійснено державну реєстрацію ветеринарного лікарського за-

собу (власник реєстраційного посвідчення) та/або яка здійснює виробництво та/або обіг ветеринарних препаратів та/або обіг діючих речовин (активних фармацевтичних інгредієнтів).

Оператор ринку кормів – юридична або фізична особа, яка здійснює виробництво та/або обіг кормів.

Оператор ринку харчових продуктів – суб'єкт господарювання, що провадить діяльність з метою або без мети отримання прибутку та в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та обіг харчових продуктів та/або інших об'єктів санітарних заходів (крім матеріалів, що контактують з харчовими продуктами) і який відповідає за виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. До них належать фізичні особи, якщо вони провадять діяльність з метою або без мети отримання прибутку та займаються виробництвом та/або обігом харчових продуктів чи інших об'єктів санітарних заходів. Оператором ринку також вважається агропродовольчий ринок.

Операції поводження з відходами – це збирання, перевезення, утилізація, видалення відходів.

Операційна акваторія причалу (причалів) – гідротехнічна споруда в межах портової акваторії, призначена для безпечного підходу суден до причалу та відходу від причалів, маневрування суден під час здійснення швартових операцій, а також маневрування суден між причалами.

Оперон (operon) – *ген.* функціональна область ДНК, що складається з таких елементів: промотора, гена-оператора, гена-термінатора, певного числа структурних генів (цистронів). У типових оперонах оператор діє як контролюючий елемент, що вмикає чи вимикає синтез мРНК. Загалом, оперон координує регуляторну та структурну послідовності генів або набору відповідних генів.

Опис корпоративної системи фармакологічного нагляду – детальний опис внутрішньої системи фармакологічного нагляду власника реєстраційного посвідчення за одним або більше зареєстрованими ветеринарними лікарськими засобами, що вводяться в обіг.

Опис методики вимірювання – настанова, яка включає детальну інформацію щодо усіх етапів, необхідного обладнання та матеріалів, вимірювальної системи та моделі, згідно з якою обчислюють результат.

Описова назвахарчового продукту – назва, що описує харчовий продукт, яка дає змогу споживачам дізнатися про категорію харчового продукту та вирізнити його серед інших подібних харчових продуктів.

Опій (opium) – суміш алкалоїдів опійного маку, серед яких морфін, кодеїн, наркотин, тебаїн, папаверин; володіє наркотичною дією.

Опіка над твариною – догляд за опікуваною твариною для забезпечення її біологічних, видових та індивідуальних потреб, забезпечення заходів з профілактики захворювань тварини та спрямованих на недопущення її безконтрольного розмноження без зміни її ареалу перебування.

Опірність *див. резистентність.*

Оповіщення – доведення сигналів і повідомлень органів управ-

ління цивільного захисту про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, аварій, катастроф, епідемій, пожеж тощо до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

Опорне значення величини (reference quantity / value) – застосовують як основу для порівняння з значеннями величин того самого роду. Приклад: коли ртутний термометр калібрують у калібрувальній лабораторії за допомогою еталонного термометра відповідно до референтної методики вимірювання, то значення, отримані від еталонного термометра, є опорними значеннями величини; відомі значення концентрації для комплексу розчинів, проаналізованих з метою побудови діаграми калібрування, є опорними значеннями величини.

Опромінення (irradiation) – дія різних видів випромінювання на організм людини і тварин, що викликають різноманітні біохімічні та фізико-хімічні реакції.

Оптимум – *біол.* найсприятливіші умови для життєдіяльності організму або перебігу фізіологічного процесу чи біохімічної реакції.

Опустелювання (desertification) – це деградація земель у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах у результаті дії різних факторів, включаючи зміну клімату і діяльність людини.

Оранка (plowing, tillage) – це процес обробки ґрунту плугом з допомогою механічних пристроїв (наприклад, трактору), під час якого відбувається його подрібнення, перевертання та розпушення. Залежно від глибини, можна виділити мілку (глибина до 20 см), звичайну (20-22 см включно), глибоку (понад 22 см) і плантажну оранку (понад 40 см).

Орган з оцінки відповідності – орган (підприємство, установа, організація чи їх структурний підрозділ), що здійснює діяльність з оцінки відповідності, включаючи калібрування, випробування, сертифікацію та інспектування.

Органічні фосфіти (organic phosphites) – первинні, вторинні та третинні естери фосфітної кислоти.

Органи з оцінки відповідності – підприємства, установи, організації чи їхні підрозділи, акредитовані національним органом України з акредитації та уповноважені відповідним центральним органом виконавчої влади на здійснення діяльності з оцінки відповідності у різних сферах.

Організація (organisation) – соціальна група, створена людиною (людьми), для якої характерна наявність функцій управління і планування.

Організація економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) – міжнародна організація, членами якої на сьогодні є 35 країни. 70 країн мають статус партнерів ОЕСР, беручи участь у багатьох сферах її діяльності. За впливом ОЕСР належить до трійки провідних світових економічних установ, поряд з МВФ та Світовим банком. Її діяльність спрямовується на зміцнення й підвищення ефективності економік держав-членів, покращення соціально-економічних умов та ситуації із зайнятістю, забезпечення економічного зрос-

тання як індустріально розвинутих країн, так і тих, що розвиваються.

Організація розширеної відповідальності виробника – юридична особа, що створює систему відповідно Закону, має статус неприбуткової організації, внесена до реєстру виробників та організацій розширеної відповідальності виробника, яка функціонує на принципах солідарного обов'язку її учасників в організації повторного використання чи матеріальної утилізації відходів.

Організм (organism) – 1) жива анатомо-гістологічна структура, яка у функціональному відношенні являє собою єдине ціле; 2) будь-яка форма біологічного існування (включаючи стерильні організми, віруси та віроїди), здатна до самоорганізації, саморегулювання, самовідтворення або передачі спадкових факторів.

Організми ацидофільні – це організми, для життєдіяльності яких необхідна значна кислотність середовища.

Організми гомойотермні *див. гомойотермні організми.*

Організми пойкилотермні – див. *пойкилотермні організми*.

Організми шкідливі (harmful organisms, pests) – особини виду, штаму або біотипів рослин, тварин чи патогенних агентів, які негативно впливають на ґрунт, рослини або продукцію рослинництва, погіршують здоров'я людини, домашніх та сільськогосподарських тварин.

Організований викид – промисловий викид, який надходить в атмосферне повітря через спеціально споруджені газоходи, труби, повітроводи.

Органічна продукція (organic products) – продукція, отримана в результаті сертифікованого органічного виробництва відповідно до вимог Закону.

Органічна продукція аквакультури – риба та інші водні живі ресурси, розведені та вирощені у спеціальних штучних умовах або у визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах.

Органічна сировина – сировина, отримана в результаті сертифікованого органічного вироб-

ництва, яка спрямовується на подальше використання для отримання нової продукції.

Органічне /екологічне / біологічне землеробство – форма господарювання, спрямована на використання екологічно чистих агротехнологій (без застосування легкорозчинних мінеральних добрив, пестицидів та надлишкового ущільнення ґрунту). Поживні речовини повертаються у ґрунт у вигляді перегною, «зеленого добрива» тощо. Основна задача – виробництво екологічно безпечної продукції.

Органічний світ – жива природа, сукупність живих організмів, що населяють біосферу Землі. Відомо більше 1 млн видів тварин та близько 500 тис. видів рослин, які мешкають у воді, на землі, в ґрунті, повітрі та в інших організмах.

Органічні пероксиди (organic peroxides) – органічні речовини чи відходи, що містять бівалентну групу -O-O-, є термічно нестійкими речовинами, які схильні до екзотермічного самоприскорюваного розкладу.

Органогенні елементи (organogenic elements) – біол. хімічні елементи, сумарна частка яких в живих організмах досягає 98% (Оксиген, Карбон, Гідроген і Нітроген).

Оригінальне насіння – насіння, одержане науковими установами в первинних ланках насінництва шляхом послідовного добору родовідних рослин і оцінки їх нащадків з метою відтворення і збереження сорту.

Орієнтовно безпечний рівень, ОБР чи тимчасово допустима концентрація, ТДК – це безпечна концентрація токсиканту у різних середовищах: повітрі (робочої зони чи атмосферному повітрі), воді тощо.

Осадження (sedimentation) – 1) процес перетворення розчиненої речовини в нерозчинну форму при дії фізичних чинників (зміни розчинності, температури, складу розчинника); 2) седиментація твердого матеріалу з рідкого розчину, де його концентрація є більшою, ніж розчинність у даній рідині; 3) утворення нерозчинних сполук у розчині внаслідок хімічної реакції, зокрема між йонами. 4) відділення частинок чи крапельок, суспендованих у

повітрі, під дією високих електричних потенціалів, де заряджені частинки притягаються до протилежно заряджених електродів і там нагромаджуються; 5) процес випадання на землю води у вигляді осадів — дощу, снігу, граду тощо.

Освітленість (illumination) – 1) величина світлового потоку, що падає на одиницю поверхні; 2) потік світла, який падає на поверхню, поділений на площу цієї поверхні.

Осередок інфекційної хвороби – місце (об'єкт, територія), де виявлено джерело інфекції та відповідні фактори передачі інфекції.

Осілля (завчасне) внесення гербіцидів – проводиться в системі основного (зяблевого) обробітку ґрунту з метою знищення багаторічних кореневищних і коренепаросткових видів бур'янів (пирію повзучого, осоту, гірчака рожевого тощо).

Осмоз (osmosis) – 1) дифузія через напівпроникну мембрану компонента з розчину, де хімічний потенціал компонента є вищим, до розчину, де хімічний потенціал компонента менший; 2)

перехід молекул розчинника з розведеного розчину через напівпроникну мембрану в більш концентрований розчин.

Основи (bases) – *хім.* складні речовини, до складу яких входять, зокрема, катіони (або групи атомів) Na^+ , Ca^{2+} , NH_4^+ та гідроксильні групи (OH^-). Сполуки, що складаються з катіону металу та гідроксид-іонів відносяться до гідроксидів. Гідроксиди лужних і лужноземельних металів, які розчинені у воді, називають лугами.

Основна інформація з безпеки заявника – документ, складений заявником, що містить усю відповідну інформацію з безпеки, яка є складовою переліку основних даних заявника.

Основне поле видимості упаковки – зона на упаковці, яку найбільш імовірно бачить споживач при першому погляді на харчовий продукт під час здійснення покупки. Наведення у цій зоні основних характеристик, категорії харчового продукту, знака для товарів і послуг дає споживачу можливість ідентифікувати харчовий продукт.

Основні характеристики пестицидів – препаративна форма, токсичність, можливість чергування з іншими препаратами, транспортабельність, економічна ефективність, гігієнічність, стандартна тара, стійкість в довіллі та при тривалому зберіганні, віддалені негативні наслідки, кумуляція в організмі, норми витрат, безпека при застосуванні.

Особа, що здійснює догляд за тваринами – фізична або юридична особа, за винятком перевізника, яка здійснює догляд за тваринами на постійній або тимчасовій основі.

Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Особлива поживна цінність (щодо кормів) – задоволення особливих поживних потреб організму тварин, у яких процеси засвоєння, всмоктування або обміну речовин є або могли бути тимчасово чи незворотно ослабленими та які можуть отримати користь від споживання цих кормів.

Особливий режим захисту рослин – особливий правовий режим діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, локалізацію і ліквідацію особливо небезпечних шкідників і хвороб у межах населеного пункту, району, області, кількох областей.

Особливо небезпечні інфекційні хвороби – інфекційні хвороби (у тому числі карантинні: чума, холера, жовта гарячка), що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значній кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення.

Особливо небезпечні хвороби, занесені до списку ВООЗТ – інфекційні хвороби тварин, що можуть швидко поширюватися у значних масштабах незалежно

від державних кордонів, які можуть мати значні соціально-економічні наслідки або становити загрозу для здоров'я людини чи тварини і суттєво вплинути на міжнародну торгівлю тваринами та продуктами тваринного походження.

Осушення – комплекс гідротехнічних та меліоративних заходів, спрямованих на усунення надлишку води з ґрунту та його поверхні за допомогою системи закритих чи відкритих каналів. Створює сприятливі умови для аерації ґрунту, підвищує продуктивність угідь, оздоровлює довілля.

Отруєна принада, принада у вигляді недоїдків, ПХ (scrapbait, SB) – недоїдки поживних продуктів, до яких додають певну кількість отруту для знищення тварин чи комах, що споживають принади.

Отруєння, інтоксикація (poisoning, intoxication) – порушення функцій чи ушкодження органів внаслідок дії отруту чи токсинів, що проникли в організм чи утворилися в ньому. Найважливішими умовами дії отруту є її розчинність у рідинному чи жировому середовищі організму,

концентрація речовини та її доза, форма (фізичний стан) і способи введення, індивідуальні особливості організму. Для кожної отруйної речовини визначають дози: *індиферентні* – не спричиняють ніякої реакції; *терапевтичні* – мають лікувальну дію; *токсичні* – спричиняють розлад здоров'я; *летальні* – призводять до настання смерті.

Отруєння гостре (acute poisoning) – наслідок дії на організм завищених доз отруйних речовин, яке діагностується у випадку: а) надходження до організму отрути (при аваріях, помилковому прийомі всередину, розбризкуванні тощо) з подальшими проявами клінічних ознак отруєння; б) яскраво виражених клінічних ознак безпосередньо в момент надходження або через невеликий (звичайно не більше декількох годин) прихований період.

Отруєння концентрованими кислотами і лугами – веде до опіків слизової оболонки ротової порожнини, глотки, стравоходу, шлунку, пізніше – речовин, які всмокталися, діють на життєво важливі органи (печінка, нирки, легені, серце). Концентровані ки-

слоти і луги мають здатність руйнувати тканини. Слизові оболонки є більш чутливими, ніж шкіра, тому вони руйнуються і некротизуються швидше і глибше. Луги легше проникають через тканини і тому пошкоджують їх на більшу глибину. Опікова поверхня рихла, білуватого кольору, розпадається.

Отруєння побутові (household poisoning) – належать до випадкових отруєнь, виникають внаслідок недбалого зберігання і використання токсичних речовин домашнього та господарського вжитку (засобів для знищення гризунів, шкідливих комах, рідин для чищення каналізації, посуду, одягу тощо).

Отруєння харчові – гострі або хронічні захворювання, які виникають внаслідок вживання значно забрудненої деякими видами мікроорганізмів їжі чи яка містить токсичні для організму речовини мікробного та/або не мікробного походження.

Отруєння хронічне (chronic poisoning) – виникає при вживанні упродовж тривалого періоду малих доз отруйних речовин, які кумулюються в організмі, не спричинюючи гострих отруєнь,

проте достатніх для ураження організму. Хронічним отруєнням властиві повільний перебіг та нечітко виразні симптоми.

Отруйні змії – з отруйних змій в Україні розповсюджені лише гадюки. Загалом їх налічується 5 видів: Гадюка звичайна *Vipera berus* L., Гадюка степова *Vipera ursinii* Bonaparte, Гадюка Нікольського *Vipera nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, Гадюка Ренарда *Vipera renardi* Christoph та Гадюка носата *Vipera ammodytes* L., які дуже нерівномірно розповсюджені по країні.

Отруйні комахи – перетинчастокрилі, серед комах зустрічаються як активно- так і пасивно-отруйні види. Апарат активно-отруйних комах у вигляді жала мають бджоли, джмелі, оси, шершні.

Отруйні лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до отруйних центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Отруйні павуки – мешкають в багатьох регіонах, зокрема в сте-

повій зоні України каракурти, розмірами до 1 см, та тарантули – лохматі павуки розмірами 3-4 см. Отрута одних павуків викликає місцеве ушкодження тканин, отрута інших діє в першу чергу на центральну нервову систему. Через 5-10 хв виникає сильний біль у всьому тілі, хворий відчуває підсвідомий страх, не може стояти на ногах, підвищується температура, зростає тиск крові. Такий стан може тривати кілька діб, можливий летальний наслідок.

Отруйні речовини тимчасової дії – мають тривалість дії декілька годин (призводять до подразнення у носі, ротовій порожнині, головного болю, задухи, загальної слабості, зниження температури).

Отруйні рослини див. рослини отруйні.

Отруйність (toxicity) – потенційна небезпека отруйних організмів або їх частин.

Отрути (poisons, venoms) – речовини, які можуть виявляти шкідливий вплив на людей і тварин, порушуючи життєво важливі функції організму, викликаючи патологічні зміни, а в ряді випадків

і смерть. За походженням поділяють на рослинні, тваринні, мінеральні і продукти хімічного синтезу (наприклад, пестициди).

Отрути дихальні (respiratory poisons) – респіраторні агенти, що спричинюють задуху внаслідок заміни кисню на чужорідний газ – бромистий метил та ін.; інгібітори транспорту електронів дихальним ланцюгом (в мітохондріях).

Отрута кумулятивна (cumulative poison) – *екол.* отрута, що накопичується в ланцюгах живлення.

Отрутоносійство (poison bearing) – наявність в організмі отрут (токсичних речовин), які виявляються сучасними методами аналізу при відсутності симптомів інтоксикації; розглядається як небажане явище, оскільки за певних умов отрута може виходити з її депо і викликати інтоксикацію.

Офіційна назва харчового продукту – назва харчового продукту, яка встановлена нормативно-правовим актом або, за його відсутності, національним стандартом, під якою цей харчовий продукт пропонується до реалізації

кінцевим споживачам або закладам громадського харчування.

Офіційний облік продуктивності (щодо тваринництва) – облік продуктивності тварин, що ведеться державними контролерами-асистентами та підтверджується відповідними організаціями, які здійснюють дослідження якісних показників одержаної продукції.

Охорона ґрунтів (soil protection) – система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля.

Охорона зелених насаджень – система адміністративно-правових, організаційно-господарських, економічних, архітектурно-планувальних і агротехнічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення або покращання виконання зеленими насадженнями відповідних функцій.

Охорона земель (land protection) – система правових,

організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Охорона праці (labour protection) – система законодавчих, соціально-економічних, організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних заходів по створення умов, які забезпечують безпеку, збереження здоров'я і працездатність людини в процесі праці.

Охратоксини (ochratoxins) – це група мікотоксинів, похідних кумарину. Основні продуценти охратоксинів гриби *Aspergillus ochraceus* та *Penicillium verrucosum*. Вражають як неперероблені, так і перероблені сільськогосподарські культури, харчові

продукти і корми; характеризуються нефротоксичністю і тератогенною дією.

Оцінка відповідності (conformity assessment) – це комплекс процедур, що демонструють відповідність продукту умовам відповідного технічного регламенту.

Оцінка екологічного ризику, ОЕР (Environmental Risk Assessment, ERA) – це процес оцінки можливості появи змін в біологічній структурі та функціях екосистеми у відповідь на антропогенну діяльність; проводиться на підставі інструктивних документів, затверджених методичних рекомендацій та наявних наукових і статистичних даних про екологічно значущі події, катастрофи, про вплив забруднення на стан біоценозів та ін.

Оцінка ефективності ентомофага – перевірка здатності ентомофага пригнічувати шкідника, проти якого він призначений.

Оцінка земель (land valuation) – визначення продуктивності земель з метою вивчення чинників їх родючості за спеціальними методиками та шкалами.

Оцінка ризику (risk assessment) – *zигієн.* оцінка вірогідності біологічних та економічних наслідків проникнення, укорінення або поширення патогенного агента на певній території. Визначається такими якісними термінами як "високий", "середній", "низький", "незначний".

Оцінка ризику ГМО – науково обґрунтований процес, який складається з ідентифікації небезпеки ГМО, характеристики небезпеки, оцінки впливу, характеристики ризику.

Оцінка ризику кількісна – оцінка ризику, результати якої можуть бути виражені в цифрах.

Оцінка фітосанітарних ризиків – оцінка вірогідності, біологічних, екологічних та/або економічних наслідків занесення чи поширення регульованих шкідливих організмів.

Оцінка якості земельної ділянки – віднесення земельної ділянки до певної категорії якості за природними та набутими властивостями, а також за ступенем забруднення ґрунтів, що впливають на їхню родючість до певних сільськогосподарських культур.

Оціночно-земельна експертиза – основними завданнями експертизи є: а) експертна грошова оцінка земельних ділянок; б) експертна грошова оцінка прав на земельні ділянки; в) визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам та іншим процедурам.

Очищення (purification) – видалення небажаних речовин з поверхні або об'єму певного об'єкта (атмосфери, води, сировини тощо) або очищення відходів (твердих, рідких чи газоподібних) від шкідливих для середовища домішок.

Ш

Пагін (shoot) – один з основних вегетативних органів вищих рослин, має листостеблову структуру (стебло, листя, бруньки).

Пакувальний матеріал – будь-який матеріал, включаючи друковану продукцію, що використовується при пакуванні препарату, за виключенням будь-якого зовнішнього пакування, що використовується при транспортуванні або вантажних операціях. Пакувальні матеріали поділяють на первинні та вторинні залежно від того, призначені вони для безпосереднього контакту з продукцією чи ні.

Пакування – 1) усі операції, включаючи фасування та маркування, які необхідно пройти нерозфасованій продукції, щоб стати готовою продукцією; 2) розміщення одного або кількох первинно запакованих продуктів в іншу упаковку (контейнер); 3) процес затарювання (фасування) певної маси насіння або кількості

садивного матеріалу в упаковку (контейнер).

Пандемія (pandemic) – найвищий ступінь поширення інфекційного захворювання, що охоплює населення всього світу, чи більшої його частини, країни.

Парабіоз (parabiosis) – фізіол. тимчасова втрата збудливою тканиною здатності до властивої їй діяльності під впливом сильних подразнень; особлива фаза реакція збудливої тканини на дію подразників (при певній силі і тривалості їх дії), що супроводжується оборотними змінами основних її властивостей – збудливості і провідності (за Н.С. Введенським).

Паразит (parasite) – біол. організм, який харчується іншими організмами (жертвами) і використовує їх як середовище проживання, але при актах живлення не вбиває жертву (хазяїна).

Паразитизм – 1) існування за рахунок інших видів (популяцій); 2) форма взаємовідносин між різними організмами, за якої один (паразит) використовує іншого (господаря) в якості середовища існування і джерела харчування,

причому обидва партнери знаходяться в антагоністичних відносинах різної гостроти.

Паразитоносій – особина заражена паразитом, від якої можуть заразитись інші особини, причому симптомів хвороби у такого організму можна і не спостерігати, а заражені від нього інші організми можуть тяжко хворіти.

Паразитоценоз – об'єднання популяцій різних паразитів, що населяють певний орган чи весь організм господаря, місця його мешкання.

Паройкія – сусідські стосунки між організмами, які виявляються між ними виключно просторово, не маючи при цьому не тільки безпосереднього фізичного контакту, але спільної участі в процесах живлення, дихання чи в обміні субстратами.

Параметри безпечності – науково обґрунтовані та затверджені центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я; параметри, включаючи максимальні межі залишків, максимальні рівні, допустимі добові дози, рівні включень, недотримання яких у

харчових продуктах може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини.

Парентеральне введення (parenteral administration, infusion) – спосіб введення речовин в організм, минаючи шлунково-кишковий тракт (наприклад, підшкірно, внутрішньовенно).

Парк – самостійний архітектурно-організаційний комплекс площею понад 2 га, який виконує санітарно-гігієнічні функції та призначений для короткочасного відпочинку населення. Залежно від характеру і призначення вони діляться на парки культури і відпочинку, районні, спортивні, дитячі, дендрологічні, історичні, національні, меморіальні, етнографічні парки-музеї, історичні, виставкові, зоологічні, аерофіто-терапії тощо.

Парниковий (тепличний) ефект див. *ефект парниковий*.

Партеногенез (parthenogenesis) – одна з форм статевого розмноження тварин і рослин, за якою яйцеклітини розвиваються без запліднення.

Партія вантажна – вантаж, прийнятий до перевезення від одного відправника на адресу одного або декількох отримувачів по одній або декількох накладних.

Партія водних ресурсів (вирощених) – кількість риби або інших водних живих ресурсів, вирощених в окремому ставку, іншому водному об'єкті (його ділянці), незалежно від об'єму води в них та їх площі.

Партія корму (batch of feed) – визначена оператором ринку кількість корму з однаковою назвою та властивостями, який вироблений за визначений цим оператором період часу за однакових умов виробництва на одній і тій самій потужності.

Партія продуктів лову – кількість продуктів лову одного найменування, гатунку, одного суб'єкта господарювання, вилучених у період не більше п'яти найближчих дат і оформлених одним документом про якість.

Партія продукту (product batch) – будь-яка визначена оператором ринку кількість продукту з однаковою назвою та властивостями, який вироблений за

визначений цим оператором період часу за однакових умов виробництва на одній і тій самій потужності.

Партія харчової продукції (food batch) – кількість продукції одного найменування, гатунку, одного суб'єкта господарювання, виробленої в період не більше п'яти найближчих дат.

Пасіка (apiary) – господарство (ферма) для розведення бджіл з розміщеною поруч з вуликами територією. За виробничим напрямком пасіки розрізняють: а) медотоварні – призначені для одержання продуктів бджільництва (товарного меду, воску бджолиного, прополісу, маткового молочка, бджолиної отрути, збору пилку); б) запилювально-медові – використовуються для запилення садів, ягідників і ентомофільних сільськогосподарських культур і для виробництва меду; в) запилювальні пасіки – призначені для запилення бджолами культур закритого ґрунту (в теплицях, парниках тощо); г) репродуктивні (розплідники) – для відтворення бджіл (виведення бджоломаток, виробництва бджіл і збору маткового молочка); д) племінні – для розмноження, по-

ліпшення і виведення бджіл певної породи, зберігання генофонду бджіл, виведення племінних бджоломаток, виробництва пакетів бджіл і збору маточного молочка; е) карантинні – для витримування бджіл у карантині.

Пасовище (pasture) – 1) землі, покриті багаторічною трав'янистою рослинністю, які систематично використовуються для випасання худоби, не придатні для сінокосів і які не є перелогами. Пасовища підрозділяються на суходільні і заболочені; 2) ділянка трав'яної рослинності, що використовується і підтримується для випасання домашніх тварин; 3) місце, де пасуться тварини (копитні та китоподібні).

Пасовища корінного поліпшення – це площі, на яких в результаті проведення заходів з корінного поліпшення створено новий травостій.

Пасовища поверхневого поліпшення – ділянки пасовищ, на яких в результаті проведених заходів щодо осушення, розчищення деревно-чагарникових насаджень, зрізання купин, посіву трав без оранки природної дер-

нини підвищується продуктивність в 1,5-2 рази порівняно з вихідною.

Пасовища середньо- і сильнокупинисті – це ті, площа яких на 20% покрита купинами.

Пасовища середньозбиті – це ті, травостій яких через підвищене або несвоєчасне пасовищне навантаження впродовж багатьох років витісняється низькопродуктивним, смітним різнотрав'ям.

Пасовища слабозакорчовані / слабозаліснені – ділянки пасовищ, більш або менш рівномірно зарослі деревно-чагарниковою рослинністю, яка займає від 10 до 30% площі ділянки.

Пасовища слабокупинисті – це ті, площа яких на 10-20% покрита купинами.

Пасовища суходільні – ті, що розташовані в сухих улоговинах, на рівнинах, вододілах або схилах в усіх зонах і гірських районах країни, які звожуються головним чином атмосферними опадами, а також в долинах рік, коротко і несистематично затоплюваних.

Пасовища чисті – пасовища на яких немає деревно-чагарникових насаджень, пнів, каміння, купин або вони більш-менш рівномірно покривають до 10% площі ділянки.

Паспорт поводження з відходами – єдиний документ, в якому міститься інформація про відходи, які утворюються в технологічних процесах суб'єктів господарської діяльності, поводження з відходами, в тому числі їх фізико-хімічні властивості, джерела утворення побутових відходів, спеціально відведені місця зберігання та видалення відходів, операції поводження з відходами, заходи щодо зменшення обсягів та запобігання утворення відходів, інша інформація передбачена законодавством.

Паспорт токсикологічний (toxicological passport) – документ, в якому в уніфікованій формі представлені токсикометричні характеристики речовини, відомості про її виробництво, властивості, застосування, методи індикації та рекомендації про заходи захисту.

Паспортизація (certification) – складання паспортів на окремі

речовини, об'єкти живої і неживої природи, одиниці ресурсів, джерела викидів, системи очищення тощо.

Паспортизація об'єкта (certification of the object) – документальне засвідчення наявності належних умов для виробництва, транспортування, зберігання та роботи з відповідними речовинами.

Паста (paste) – 1) густа тістоподібна маса; 2) **паста, ПА (paste, PA)** препаративна форма пестициду у вигляді композиції на основі води, що утворює плівку.

Пастеризація (pasteurization) – спосіб знищення мікроорганізмів тривалим прогріванням при температурі близько 100 °С. Променева пастеризація – знищення мікроорганізмів гамма-випромінюванням.

Патогенез (pathogenesis) – механізми виникнення та розвитку патологічних процесів, хвороб та окремих їх проявів. Розглядається на різних рівнях – від порушень молекулярних до роботи організму в цілому.

Патогенність (pathogenicity) – ступінь хвороботворності; здатність спричиняти патологічні зміни організму чи хворобу.

Патогенні (біологічні) агенти – 1) чинники біотичного походження (пріонної, віроїдної, вірусної, рикетсіозної, бактерійної, грибової етіології, токсини), який здатний спричиняти масові захворювання людей, тварин, рослин, що може призвести до погіршення стану довкілля, заподіяти значних економічних збитків, погіршення умов життєдіяльності населення або обумовити загрозу захворювання і загибелі людей; 2) патогенні для людини, тварин і рослин мікроорганізми, генно-інженерно-модифіковані мікроорганізми, гельмінти, які можуть викликати захворювання, інтоксикацію, або загибель організму; 3) отрути біологічного походження (токсини), біологічний матеріал (біологічні рідини, тканини та екскрети організму).

Патогенні мікроорганізми (pathogens) – мікроорганізми (бактерії, віруси, хламідії, рикетсії, простіші, гриби, мікоплазми), які здатні викликати захворювання організму – господаря (людини, тварини, рослини); харак-

теризуються строгою специфічністю – викликають тільки певну хворобу з характерними симптомами.

Патологічний матеріал (pathological material) – зразки, отримані від живих або мертвих тварин, що містять або можуть містити патологічні зміни, збудників інфекційних чи паразитарних хвороб та призначені для відправки до уповноваженої лабораторії.

Патологія (pathology) – 1) відхилення від норми, ненормальність; 2) наука, яка вивчає хворобливі процеси і викликані ними стани організму.

Патулін (patulin) – органічна сполука, похідна пірану, трикетид, вторинний метаболіт і мікотоксин, який продукується певними видами грибів роду *Aspergillus*, *Penicillium* і *Byssochlamys*. Цей токсин виявляє нефротоксичну (нирки) та імунотоксичну дію.

Педобіонт (pedobiont) – організм, що мешкає в ґрунті.

Пектинові речовини, пектини (pectins) – полісахариди, утворені залишками головним чином

галактуронової кислоти. Присутні у всіх вищих рослинах, особливо в фруктах, і в деяких водоростях.

Пенеклімакс (peneclimax) – стійкий стан рослинності, збідненої під впливом діяльності людини.

Пептиди (peptides) – речовини, до складу яких входять дві та більше амінокислот, які з'єднані між собою пептидними зв'язками (CONH). Проміжні продукти розпаду білків в організмах людини, тварин і рослин.

Пептидні алкалоїди (peptide alkaloids) – алкалоїди, синтезовані рослинами родини крушинових (Rhamnaceae); які містять в молекулі пептидний залишок; представники: франгуланін, зізіфін-А, макронін-А.

Первинна сировина – природні речовини та матеріали, безпосередньо з яких виробляється продукція або які є джерелом енергії.

Первинне виробництво – виробництво та вирощування продукції, у тому числі збір врожаю, доїння, розведення тварин до моменту забою, полювання на тварин,

рибальство та збір врожаю диких рослин.

Первинне виробництво кормів – виробництво сільськогосподарської продукції, включаючи вирощування, збір врожаю, доїння, розведення тварин до моменту забою, або рибальство; результатом є створення продуктів, які не піддаються іншим операціям після їх заготівлі, збирання або ловлі, крім простої фізичної обробки, а саме: очищення, пакування, зберігання, природне висушування або силосування (сінажування).

Первинне пакування – 1) пакування харчових продуктів у будь-яку упаковку (контейнер), що безпосередньо контактує з харчовим продуктом; 2) пакування ветеринарного лікарського засобу – контейнер або будь-яка інша форма індивідуального пакування, що перебуває в безпосередньому контакті з ветеринарним лікарським засобом.

Первинний еталон – еталон, установлений з використанням первинної референтної методики вимірювань або створений як артефакт, обраний за угодою.

Первинні / вихідні дані (primary data) – усі оригінальні записи та документація дослідницької установи або завірені їх копії, які є результатом оригінальних спостережень та дій у ході дослідження.

Первинні документи – дійсні документи, дані та записи: лабораторні записи, службові записки, щоденники суб'єктів або контрольні таблиці для оцінки, журнали, роздруківки приладів, верифіковані й засвідчені копії чи розшифрування фонограм, мікрофіші, фотографічні негативи, мікроплівки або магнітні носії, рентгенівські знімки, адміністративні документи, які використовуються у клінічному випробуванні.

Первинні ланки насінництва – посіви (насадження) розсадників добору і розмноження визнаного сорту доbazового насіння.

Первинні ланки розсадництва – маточні насадження багаторічних рослин, створені з використанням вихідного садивного матеріалу визнаних сортів у базових розсадниках, і садивний матеріал, що з них отримується.

Перевезення відходів (waste transportation) – транспортування відходів від місць їх утворення або зберігання до місць чи об'єктів оброблення, утилізації чи видалення.

Перевірка відповідності (на державному кордоні) – форма державного контролю, яка полягає у візуальному інспектуванні, перевірки сертифікатів та/або документів, які супроводжують вантаж, відповідності маркуванню та вмісту вантажу.

Перевірка фізична (на державному кордоні) – перевірка об'єктів та може включати перевірку транспортних засобів, упакування, маркування, температури, відбір зразків, лабораторні дослідження (випробування), а також інші види перевірок, необхідні для встановлення відповідності законодавству про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Передбачення (foresight) – це метод визначення, опису об'єктів, які ще не існують, але можуть з'явитися і бути виявленими в майбутньому. Наукове передбачення ґрунтується на виявленні закономірностей розвитку явища чи по-

дії, коли відомі причини його зародження, форми функціонування і хід розвитку.

Передозування пестицидів – розрізняють *локальне передозування* (внаслідок смуги перекриття, проходів і поворотів агрегату, використання невідкаліброваних або несправних розпилювачів) та *суцільне передозування* (спричинене помилками при розрахунку необхідної норми витрати пестициду і робочої суміші тощо).

Перелік сортів рослин Організації економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР – офіційний перелік сортів рослин, визнаних придатними для сертифікації країнами, що приєдналися до насінневих схем Організації економічного співробітництва та розвитку.

Перелоги – землі, які раніше оралися, а тепер через певні обставини більше одного року, починаючи з осені, не використовуються для посіву сільськогосподарських культур і не підготовлені під пар. До перелогів не відносять розорані ділянки сінокосів і пасовищ, залишені для природною заростання травостоєм.

Переміщення тварин (animal movement) – процес, результатом якого є зміна господарства, в якому перебуває тварина, або зміна її власника/утримувача.

Переносники паразитів – організми, що так чи інакше (укусом, контактом) передають паразитів від однієї особини до іншої.

Переробка (processing) – переробка всієї або частини серії продукції неприйнятної якості на певній стадії технологічного процесу так, щоб її якість могла стати прийнятною за допомогою однієї або декількох додаткових операцій.

Переробка вилученої з обігу продукції – будь-які технологічні операції, пов'язані із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей вилученої з обігу продукції з метою підготовки її до утилізації або подальшого використання цієї продукції за умови приведення її у відповідність з вимогами нормативно-правових актів і нормативних документів.

Переробка продуктів лову – розбирання, охолодження, заморожування, копчення, соління, маринування, сушіння, в'ялення,

консервування, фасування, нагрівання чи поєднання цих процесів.

Переробка харчового продукту (food processing) – будь-який процес, що істотно змінює первинний харчовий продукт, у тому числі нагрівання, коптіння, консервування, дозрівання, сушіння, маринування, екстракція, екструзія, або комбінація зазначених процесів.

Переробка / перероблення відходів (waste recycling) – здійснення будь-яких технологічних операцій, які пов'язані зі зміною фізико-хімічних чи біологічних властивостей відходів з метою підготовки їх до екологічного безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення.

Переробне молочне підприємство – підприємство, яке закуповує молоко та молочну сировину, має виробничі потужності та умови для переробки молочної сировини.

Пересичений розчин (supersaturated solution) – розчин, в якому розчиненої речовини міститься більше ніж у насиченому розчині за тих же умов (температура, тиск).

Пересувне джерело викиду забруднюючої речовини – джерело викиду, що змінює протягом певного часу свої просторові координати.

Перифітон (periphyton) – сукупність організмів, що заселяють підводні частини суден, гідротехнічні споруди, рослини тощо, які знаходяться у воді.

Перехідний період виробництва органічної продукції – період переходу від виробництва традиційної (неорганічної) продукції (сировини) до виробництва органічної продукції (сировини).

Перехресне забруднення *див. контамінація.*

Перець однорічний *Capsicum annuum* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: септоріоз, альтернаріоз, бура плямистість листків (кладоспоріоз), гнилі, в'янення; б) шкідник: попелиці.

Період елімінації отрути (poison elimination period) – від моменту досягнення максимальної концентрації речовини в крові до повного її виведення.

Період напіввиведення біологічний (elimination half-life,

biological half-life) див. *біологічний період напіввиведення*.

Період напіврозпаду (half-life period) – час, протягом розпадається половина вихідної кількості ядер даного радіонукліда.

Період напіврозпаду біологічний (для речовин) (**biological half-life**) див. *біологічний період напіврозпаду*.

Період очікування – 1) проміжок часу між збиранням врожаю і останньої обробкою культури пестицидами, протягом якого кількість залишків пестициду зменшується до безпечного рівня. Встановлюється на підставі максимально допустимих рівнів (МДР) залишкових кількостей пестицидів; 2) мінімальний період часу між останнім введенням ветеринарного лікарського засобу тваринам та виробництвом харчових продуктів із таких тварин, що за нормальних умов застосування гарантує відсутність залишків ветеринарного лікарського засобу в харчових продуктах у кількостях, шкідливих для здоров'я людини.

Пермакультура, стале сільське господарство (permaculture, permanent agriculture) – система

ведення сільського господарства з мінімальними затратами праці без завдання шкоди довкіллю.

Персистентність / стійкість пестицидів (pesticide persistence) – властивість тривалого збереження пестицидами або їх метаболітами біологічної активності у об'єктах навколишнього середовища (грунті, повітрі, воді тощо). Чим вища персистентність пестициду в об'єктах, тим більша його небезпека для довкілля.

Персистентність токсикантів (toxicant persistence) – властивість речовин тривалий час залишатися токсичними в довкіллі або його окремих компонентах (грунті, атмосфері, гідросфері, рослинах тощо); характеризує міру стійкості токсиканта до природного знешкодження (розкладання чи трансформації).

Перспективна валідація – валідація, що проводиться до початку серійного виробництва продукції, призначеної для продажу.

Первинне джерело інформації, першоджерело – назва класифікації джерела інформаційного матеріалу за послідовністю.

Пестициди (pesticides) – хімічні чи біологічні препарати, які застосовуються для контролю шкідників, хвороб рослин, бур'янів, шкідників продукції рослинництва, зовнішніх паразитів тварин, гризунів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риби, а також регулювання росту рослин і полегшення механізованого збирання врожаю деяких сільськогосподарських культур.

Пестициди за дією на рослини – розрізняють: *дефоліанти* (зумовлюють опадання листя), *десиканти* (зумовлюють висихання рослин на корені), *ретарданти* (стримують ріст рослин і призводять до вкорочення стебел і пагонів), *герміциди* (використовуються для знищення усіх видів мікроорганізмів), *регулятори росту* (впливають на процеси росту і розвитку рослин, комах), *синергісти* (посилюють дію пестицидів), *фуміганти* (для знищення шкідників і збудників хвороб рослин у закритих приміщеннях).

Пестициди за кумулятивністю (pesticide bioaccumulation, pesticides by cumulativeness) поділяють – 1) *надзвичайно кумулятивні речовини* (коефіцієнт кумуляції менший за 1); 2) *речовини з виявленою кумуляцією* (коефіцієнт кумуляції 1 – 3); 3) *речовини з помірною кумуляцією* (коефіцієнт кумуляції 3 – 5); 4) *речовини зі слабо виявленою кумуляцією* (коефіцієнт кумуляції більше 5).

Пестициди за ступенем стійкості у довкіллі – 1) *дуже стійкі* (період розкладання на нетоксичні компоненти понад два роки); 2) *стійкі* (період розкладання на нетоксичні компоненти півроку – два роки); 3) *помірностійкі* (період розкладання на нетоксичні компоненти один – шість місяців); 4) *малостійкі* (період розкладання на нетоксичні компоненти менше одного місяця).

Пестициди за призначенням – поділяють: *інсектициди* (для знищення шкідливих комах), *акарициди* (для знищення рослиноїдних кліщів), *інсектоакарициди* (для одночасного знищення шкідливих комах і рослиноїдних кліщів), *афіциди* (для знищення попелиць), *нематоциди* (для знищення фітопатогенних нематод), *лімациди* (для знищення слимаків), *родентициди* (для знищення гризунів), *фунгіциди* (для знищення збудників грибних захворювань), *бактерициди*

(для знищення збудників бактеріальних хвороб), *гербіциди* (для знищення небажаної трав'яної рослинності), *арборициди* (для знищення небажаної деревної та чагарникової рослинності), *альгіциди* (для знищення водоростей).

Пестициди за ступенем токсичності – розрізняють: 1) *дуже небезпечні речовини* (насичена концентрація більша або дорівнює летальній); 2) *небезпечні речовини* (насичена концентрація більша від порогової і концентрації, яка в окремих випадках спричинює летальний ефект); 3) *малонебезпечні* (насичена концентрація не викликає порогової дії).

Пестициди карбамідні (carbamide pesticides) – пестициди, які становлять собою похідні сечовини і карбамінової кислоти; тіо- і дитіокарбамінової кислоти, алкіларилкарбамати; представники: дикрезил, полікарбацін, ептам, ялан та ін.

Пестициди оловоорганічні (organostannum pesticides) – металовмісні пестициди, до складу яких входить Станум; використовуються у якості акарицидів для знищення кліщів, які стійкі до

фосфорорганічних, галогенорганічних і карбомідних пестицидів; загрозливі забруднювачі води ґрунту; володіють високою здатністю до кумуляції в організмі; представники: діізобутилмалеатдіоктилолово, бутилолово, дитілкаприлат, брестан, вендекс.

Пестициди фосфорорганічні (organophosphorous pesticides) – пестициди, які представляють собою сполуки, в яких фосфор ковалентно зв'язаний з вуглецем; властива здатність пригнічувати активність ацетилхолінестерази; порівняно швидко трансформуються за дієї біотичних і абіотичних факторів середовища; представники: карбофос, метафос, тифос, хлорофос тощо.

Пил (dust) – 1) системи, що складаються з газу і розподілених у ньому частинок твердої речовини; утворюються за механічного розподілу частинок у газі (під час дроблення, перемішування і транспортування твердих матеріалів тощо); розміри твердих частинок пилів становлять від 3 до 70 мкм; 2) рухливі тверді частинки однорідного фізико-механічного і хімічного складу повітрі житлових та виробничих приміщень, промислових зон тощо.

Пилкок (pollen) – порошок з пилоквих зерен – чоловічі гаметофіти рослини. Вони складаються з двох клітин з гаплоїдним набором хромосом – вегетативної (з якої розвивається пилкова трубка) та генеративної (з якої розвиваються спермії).

Питне водопостачання (drinking water supply) – діяльність, пов'язана з виробництвом, транспортуванням та постачанням питної води споживачам, охороною джерел чи систем питного водопостачання.

Підготовка відходів до повторного використання – 1) технологічна операція утилізації побутових відходів, у результаті якої вторинні матеріали, отримані з відходів, підготовлюються таким чином, що їх можна повторно використовувати; 2) операції з відновлення, очищення або ремонту, після яких речовини, предмети можуть бути використані повторно без будь-якої іншої попередньої підготовки.

Підгрунтя – 1) основа, причина чого-небудь; 2) материнська порода на основі якої утворився ґрунт.

Піддослідний тест-об'єкт для оцінки пестициду – окремі види тварин, вищих рослин, грибів, бактерій, прийнятих в лабораторній практиці для випробування і оцінки пестициду.

Підконтрольна тварина (щодо тваринництва) – неплемінна тварина, походження якої визначене за результатами генетичної експертизи походження та аномалій тварин, за продуктивністю якої здійснюється контроль і яка може використовуватися у селекційному процесі відповідно до програм селекції.

Підозра на отруєння (suspected poisoning) – може виникати у випадках виявлення певних ознак або настання раптової смерті, що зумовлює потребу в проведенні токсикологічних досліджень.

Підприємство питного водопостачання – суб'єкт господарювання, що здійснює експлуатацію об'єктів централізованого питного водопостачання, забезпечує населення питною водою за допомогою пунктів розливу (в тому числі пересувних), застосування установок (пристроїв) підготовки питної води та/або виробництво фасованої питної води.

Підприємство централізованого водовідведення – суб'єкт господарювання, що здійснює експлуатацію об'єктів/систем централізованого водовідведення.

Підріст, памолодь – 1) молоді рослини, які ще не встигли досягти висоти дорослих особин виду, та не плодоносять; 2) молоде покоління деревних рослин, під пологом лісу чи не вирубках, що можуть вийти в перший ярус насадження, замінивши старий материнський деревостій.

Підстилка – 1) влєжаний на поверхні ґрунту шар змертвілих, або опалих частин рослин – листя, плодів, квіток, кори та невеликих гілок; 2) пухкий матеріал (солома, тирса, торф тощо), який підстилають домашнім тваринам у приміщеннях.

Піна (foam) – дисперсна система з газовою дисперсною фазою і рідким або твердим дисперсійним середовищем.

Піноцитоз (pinocytosis) – процес захоплення клітинною поверхнею та наступне поглинання рідин і/або розчинених речовин (макромолекули) з оточуючого середовища.

Піретроїди (pyrethroids) – група інсектицидів, яка отримала свою назву внаслідок структурної подібності та близькості механізму дії з природними піретринами, які вперше були виявлені в квітках рослин роду *Piretrum*.

Піроліз (pyrolysis) – термоліз органічних речовин без доступу повітря, що супроводжується розкладанням високо-молекулярних сполук на низькомолекулярні фракції (тверду, рідку і газоподібну).

Післядія (after-effect) – наявність ефекту від дії речовини на організм після припинення контакту з нею.

Післядія пестицидів – пригнічення або активізація життєдіяльності поколінь шкідливого організму протягом кількох генерацій після разового чи багаторазового впливу пестициду.

Порогова концентрація залишкової дії, ПК_{зал.} – концентрація токсиканта, яка визначається на тваринах або рослинах після одноразової інгаляції.

Порогова концентрація (одотротична) ПК_{одор.} – концентрація-

токсиканта, яка визначається відчуттям запаху.

Порогова концентрація хронічної дії, ПК_{хр.} – концентрація токсиканту, яка визначається в експерименті на тваринах при інгаляційній по 4 години 5 разів на тиждень на протязі 4 місяців.

Порошок, що емульгується, ПЕ (emulsifiable powder, EP) – препаративна форма пестициду, яка може містити водонерозчинні компоненти препаративної форми, для застосування як емульсії діючої(их) речовини(н) масла-вода після диспергування у воді.

Порошок, що змочується, ЗП (wetable powder, WP) – препаративна форма пестициду, що використовується як суспензія після диспергування у воді.

Порошок, що диспергується у маслі (олії), МП (oil dispersible powder, OP) – порошкоподібна препаративна форма пестициду, що застосовується у вигляді суспензії після диспергування в органічній рідині.

Плавучий рибницький садок – технологічний пристрій, який розташований у водному об'єкті (його частині), не пов'язаний із

дном, що використовується для здійснення інтенсивної форми аквакультури.

План/протокол дослідження – документ, що визначає мету і схему проведення дослідження, а також включає будь-які поправки до нього.

План аудиту – опис видів діяльності та заходів з проведення аудиту.

План моніторингу хвороби тварин, що підлягає повідомленню – комплекс завдань та заходів, спрямованих на своєчасне виявлення хвороби тварин, що підлягає повідомленню, шляхом збору та аналізу інформації про епізоотичну ситуацію щодо такої хвороби.

Планктон (plankton) – сукупність організмів, які мешкають в товщі води і пасивно переносяться водними течіями.

Планування системи якості – складова частина управління якістю, зосереджена на встановленні цілей у сфері якості та визначенні операційних процесів і відповідних ресурсів, необхідних для досягнення цілей у сфері якості.

Племінна справа – система зоотехнічних, селекційних та організаційно-господарських заходів, спрямованих на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин.

Племінна тварина – чистопородна або одержана за затвердженням програмою породного вдосконалення тварина, що зареєстрована в державних книгах племінних тварин має племінну (генетичну) цінність і може використовуватися в селекційному процесі відповідно до програм селекції.

Племінний облік – визначення та внесення до інформаційних баз даних (автоматизованих систем документів з племінної справи) суб'єктами племінної справи у тваринництві даних про походження, продуктивність, тип та інші якості тварин з метою ведення племінної справи у тваринництві.

Племінні /генетичні ресурси – тварини, сперма, ембріони, яйцеклітини, які мають племінну (генетичну) цінність.

Плинність (fluidity) – властивість тіл деформуватися під дією

зовнішніх впливів (силових, теплових тощо). Характеризується величиною, що обернена до величинив'язкості.

Плодові розсадники, плодорозсадники – земельна ділянка, яка використовуються для вирощування садівного матеріалу плодкових, ягідних культур і виноградників. Складається з маточно-насінного відділу, відділу розмноження та відділу формування. У плодovому розсаднику розмножують і проводять початкове формування рослин, відбирають і підготовляють їх до пересадження. За призначенням поділяються: а) плодові (вирощують садивний матеріал лише плодкових культур); б) мішаного типу (розмножують плодові та ягідні культури).

Плодові рослини (fruit plants) – група полікарпічних рослин, які дають соковиті (сухі) та тверді їстівні плоди.

Плодючість (fertility) – 1) еволюційно вироблена здатність організмів компенсувати природню смертність за нормальних умов розмноження; 2) величина приплоду в сільськогосподарських тварин; 3) генетично закріплений

ступінь легкості та швидкості розмноження.

Пневмоконіоз (pneumoconiosis) – загальна назва професійних хвороб органів дихання, обумовлених впливом виробничого пилу і характеризуються розвитком фіброзу легень.

Побічна реакція (adverse reaction) – *вет.* негативна реакція на лікарський засіб (ветеринарний препарат), яка виникає при застосуванні доз, що звичайно використовуються для профілактики, діагностики, або лікування тварин; серйозна побічна реакція призводить до смерті, чи становить загрозу для життя, спричинює обмеження життєдіяльності, є вродженою аномалією/дефектом розвитку, або обумовлює наявність тривалих чи постійних симптомів у лікований тварин.

Побічне явище (adverse effect) – *мед.* несприятливий медичний прояв у досліджуваного; серйозне побічне явище – це несприятливий клінічний прояв, незалежно від доз препарату; становить загрозу для життя; потребує госпіталізації; призводить до стійкої чи вираженої непрацездатності (інвалідності); є вродженою ано-

малією (вадою) розвитку чипри-зводить до смерті.

Побічні продукти тваринного походження – 1) матеріали, що безпосередньо пов'язані з процесом розведення тварин, наприклад відходи тваринницьких ферм (гній, т.д.), виробництвом м'яса і здійсненням контролю якості (туші тварин, їх окремі частини, пір'я, т.д.), виробництвом хутра (шерсть, кров, т.д.); 2) туша або частини туш забитих, загиблих тварин, сировина та продукти тваринного походження (гній, вміст травного тракту, жиrowa тканина, шлам з центрифуги або сепаратора від переробки молока, яйця, забиті курчата, кров тварин), що не призначені або визнані непридатними для споживання людиною.

Повеневий водоскид – споруда, що призначена для автоматичного скиду з водного об'єкта надлишків води у період весняного паводка або повені.

Поверхнево активні речовини, ПАР (детергенти) (surface-active agents, surfactants, detergents) – хімічні речовини, які знижують поверхневий натяг рідини, полегшуючи розтікання,

у тому числі знижуючи поверхневий натяг на межі двох рідин; зазвичай містять як гідрофільні, так і гідрофобні групи; розчинюються як у неполярних жирах і органічних розчинниках, так і в полярних середовищах (воді); при впливі на організм викликають прояв певного фізіологічного ефекту.

Повідомлення про ризик – обмін інформацією і висновками протягом усього процесу аналізу ризику щодо небезпечних чинників і ризиків, а також чинників, які пов'язані з ризиком і усвідомленням ризику, між спеціалістами з оцінки ризику, особами, що здійснюють управління ризиком, споживачами, операторами ринку та іншими заінтересованими сторонами.

Повідомлення про ризик (ГМО) – взаємний обмін інформацією про ризик ГМО між спеціалістами з оцінки ризику, особами, що здійснюють управління ризиком, заінтересованими торговими партнерами та іншими заінтересованими сторонами.

Повірка засобів вимірювальної техніки – сукупність операцій, що включає перевірку та маркування та/або видачу документа

про повірку засобу вимірювальної техніки, які встановлюють і підтверджують, що зазначений засіб відповідає встановленим вимогам. Проводиться протягом періоду експлуатації через встановлений проміжок часу (міжповірочний інтервал).

Повірка засобів вимірювальної техніки первинна – повірка засобів вимірювальної техніки, що не були повірені раніше.

Повірка засобів вимірювальної техніки позачергова – повірка засобів вимірювальної техніки, що проводиться у таких випадках: за потреби заявника пересвідчитися у придатності засобів вимірювальної техніки до застосування; у разі пошкодження відбитка повірочного тавра, а якщо таке тавро не передбачено – у разі втрати свідоцтва про повірку; під час введення в експлуатацію засобів вимірювальної техніки, що пройшли первинну повірку, у випадках, передбачених технічними регламентами.

Повітропроникність ґрунту – здатність ґрунту пропускати повітря, яка збільшується з ростом барометричного тиску і зменшується зі збільшенням товщини шару ґрунту та його вологості.

Повітря (air) – фізична суміш газів газової оболонки Землі різної хімічної природи (Нітроген – 78%, Оксиген – 20,95, вуглекислий газ – 0,03, інертні гази, газові викиди підприємств і господарств, водяна пара тощо), з яким пов’язана життєдіяльність всіх організмів.

Повітря атмосферне (atmospheric air) – 1) природня суміш газів, що склалася в ході еволюції Землі; 2) повітря поза житловими чи виробничими приміщеннями.

Повітряний шлюз – обмежений простір з двома або кількома дверима між двома або кількома приміщеннями, наприклад, різних класів чистоти, що служить для контролю потоку повітря між цими приміщеннями, коли в них необхідно ввійти.

Поводження з продукцією, що вилучена з обігу – дії, спрямовані на переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу продукції.

Поводження з відходами – дія, що спрямована на запобігання утворення відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, утилізацію, видалення, знешкодження і

поховання. Такі дії передбачають екотоксикологічний контроль за якістю виконання таких операцій і, звичайно, нагляд за місцями видалення чи їх поховання.

Повторна фітосанітарна (арбітражна) експертиза – фітосанітарна експертиза, яка проводиться на вимогу особи, що оскаржує результати попередньої фітосанітарної експертизи.

Повторне використання – цетехнологічна операція, в результаті якої вторинні матеріали, отримані з відходів та які не є відходами, використовуються повторно за тим самим призначенням, за яким вони використовувалися перед тим, як стали відходами.

Поглинання біологічне (biological absorption) – процес проникнення речовини в організм; відбувається через зовнішні покриви – шкіру, легені, шлунково-кишковий тракт.

Погода (weather) – стан атмосфери в конкретному місці в певний момент або за обмежений проміжок часу (доба, місяць, рік). Багаторічний режим погоди називають кліматом.

Поділ клітини (cell division) – процес утворення з батьківської клітини двох і більше дочірніх клітин. Клітини прокаріотів діляться надвоє. У багатоклітинних організмів з поділом клітин пов'язане нестатеве і статеве розмноження, ріст і відновлення багатьох їхніх структур.

Поділ ядра (nuclear fission) – *фіз.* ядерна реакція (екзотермічний процес), при якій ядро важкого елементу розпадається на два (рідше три) ядра, при цьому можливе виділення легких ядер (в основному α -частинок), гамма-квантів та вільних нейтронів. Поділ буває спонтанним (мимовільним) і в результаті взаємодії з іншими частками, перш за все, з нейтронами.

Подразливість, реактивність (irritability) – властивість організму реагувати на вплив навколишнього середовища. Властива рослинним і тваринним організмам, проявляється передусім зміною інтенсивності обміну речовин. Завдяки подразливості організм пристосовується до навколишнього середовища.

Пожежа – неконтрольований процес розповсюдження вогню в

часі і просторі, що створює загрозу життю і здоров'ю людей, навколишньому середовищу, призводить до матеріальних збитків.

Пожежна безпека (fire safety) – відсутність ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю.

Пожежна охорона – вид діяльності, який полягає у запобіганні виникненню пожеж і захисті життя та здоров'я населення, матеріальних цінностей, навколишнього природного середовища від впливу небезпечних чинників пожежі.

Пожежно-технічна експертиза – основні завдання експертизи: а) визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі; б) визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі; в) визначення обставин, які сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі; г) оцінка умов, засобів і способів гасіння пожежі; д) відповідність технічного стану об'єкта протипожежним нормам.

Поживна добавка – будь-яка речовина, додана до корму із поживними цілями.

Поживна цінність харчового продукту – дані про: а) енергетичну цінність; б) вміст поживних речовин: жири насичені, мононенасичені, поліненасичені; вуглеводи – цукри, високомолекулярні спирти (поліоли), крохмаль; сіль; харчові волокна; білки; будь-які з вітамінів або мінеральних речовин, що містяться в харчовому продукті у значних кількостях.

Поживні речовини *див. нутрієнти*.

Позначення придатності – *харч.* позначення, яка застосовується для підтвердження придатності непереробленого харчового продукту тваринного походження для споживання людиною.

Пойкілосмотичні організми – водяні тварини, які не володіють здатністю зберігати постійний тиск крові і тканинної рідини; до них відносяться більшість тварин.

Пойкілотермія – властивість організму змінювати температуру свого тіла залежно від температури довкілля.

Пойкілотермні організми – це: 1) в яких відсутні механізми активної терморегуляції температури тіла; 2) які неспроможні підтримувати температуру тіла на стабільному рівні. До них належать усі безхребетні, а з хребетних – риби, земноводні і плазуни.

Показник загального утворення відходів – критерій обсягу утворення відходів, що розраховується за формулою: $P_{зув.} = 5000 \times M1 + 500 \times M2 + 50 \times M3 + 1 \times M4$, де $M1, M2, M3, M4$ – маса в тонах відходів (утворених за попередній рік), 1, 2, 3 та 4 класів небезпеки відповідно.

Показник токсичності пестицидів – доза отруйної речовини (кількість препарату, що викликає певний ефект); універсальна міра токсичності пестицидів для організму. Вона, зазвичай, виражається в одиницях маси пестициду по відношенню до одиниці маси організму (в міліграмах на кілограм). Показник токсичності позначають символом з указанням величини ефекта: летальна доза (LD_{50}, LD_{100}); летальна концентрація (LK_{50}, LK_{100}); ефективна доза (ED_{50}).

Показники функціональності – вимірювані значення, що використовують для кількісного вираження з метою відображення функціональних характеристик організації, процесу або системи.

Показники шкідливості ґрунту (soil hazard indicators) – розрізняють: *загальносанітарний показник* – визначає вплив токсиканту на процес самоочищення ґрунту та його біологічну активність; *токсикологічний показник* – характеризує ступінь токсичності хімічної речовин для організмів теплокровних експериментальних тварин; *міграційно-водний та міграційно-повітряний показники* визначають процес міграції токсиканту з ґрунту в поверхневі та підземні води чи з ґрунту в атмосферне повітря відповідно.

Показники якості води (water quality index) – сукупність показників, які характеризують органоліптичні та фізичні властивості, біологічний та хімічний склад, концентрацію забруднювальних речовин, що зумовлює її придатність для певних видів використання.

Показники якості посівного матеріалу – чистота, схожість, посівна придатність, енергія

проростання, маса 1000 насінин, натура зерна, вирівняність, пошкодженість шкідниками та вологість. Сортова чистота насіння першої – третьої категорії повинна бути не нижче 98%.

Показники якості продукції – це кількісна характеристика однієї чи декількох властивостей продукції і розглядаються у відповідності до умов її створення, використання чи вживання. Кожна продукція має свою номенклатуру показників, що залежить від її призначення, умов виробництва і експлуатації та багатьох інших чинників.

Показники якості харчового продукту – показники та/або властивості харчового продукту, що застосовуються для виконання одного або кількох завдань: відокремлення традиційного харчового продукту від інших харчових продуктів; встановлення вимог до продуктів для дитячого харчування, для харчових продуктів для спеціальних медичних цілей, а також для харчових продуктів, які є повною заміною звичайних харчових продуктів для контролю ваги; інформування споживачів про властивості харчового продукту, в тому числі шляхом його маркування.

Покрив рослинний – сукупність рослинних угруповань певної ділянки або усієї поверхні Землі.

Полімеризація (polymerisation, polymerization) – процес перетворення мономера або суміші мономерів у полімер шляхом послідовного приєднання молекул (мономерів) до зростаючого ланцюга при їх взаємодії з активними центрами, що знаходяться на його кінці. Включає стадії: ініціювання, ріст ланцюга, обрив ланцюга, може включати передачу ланцюга внаслідок перенесення активного центра на інші частинки та інгібування.

Поле видимості упаковки – сукупність поверхонь упаковки, інформацію з яких можливо прочитати з однієї точки огляду.

Полезахисні лісові смуги – лісові насадження, створені з метою захисту полів сівозмін, зрошувальної й осушувальної мережі від ерозії ґрунтів, посух та інших несприятливих чинників.

Полив (watering, irrigation) – штучне привнесення води за допомогою її розприскування над полем, підведення по борознах або інфільтрації з трубчастих систем зрошення.

Полівольтинність – властивість тварин (комахи) мати декілька поколінь протягом року.

Полігон відходів (landfill) – місце захоронення відходів, призначене для їх розміщення на поверхні чи в землі (підземне), включаючи: а) внутрішні місця для видалення відходів, на яких утворювач відходів здійснює видалення власних відходів на місці утворення; б) постійне місце, на якому відходи зберігаються понад один рік.

Полікарпічні рослини – трав'янисті та дерев'янисті квіткові рослини, які протягом свого життя цвітуть і плодоносять багато разів.

Поліненасичені жири (polyunsaturated fats) – ліпіди, жирні кислоти, які мають два або більше подвійних зв'язків.

Поліоли (polyols) – багатоатомні спирти, які містять у своєму складі кілька гідроксильних груп.

Поліпшені пасовища – ділянки пасовищ, на яких в результаті проведених заходів поверхневого або корінного поліпшення зросла їх продуктивність.

Поліпшуюча порода – порода, яка використовується для поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин інших порід та виведення нових порід, порідних типів, ліній, родин.

Політика (організації) – наміри та спрямованість організації, офіційно сформульовані її найвищим керівництвом.

Політика в сфері якості – загальні наміри та спрямованість організації, пов’язані з якістю, офіційно сформульовані найвищим керівництвом.

Поліхлоровані біфеніли (ПХБ) – це одні із найнебезпечніших отрут серед хлорорганічних сполук, які практично не руйнуються у природному середовищі. Сполуки із різним вмістом хлору (від 40 до 60%), які утворюються при хлоруванні біфенілу (дифенілу). Усі хлорзаміщені похідні дифенілу відповідають загальній формулі $C_{12}H_nCl_n$ (1–10 атомів Cl сполучені з будь-яким атомом C дифенілу, молекулу якого утворює два бензольних кільця). Можливе існування понад 200 індивідуальних сполук цього типу, проте у продажі присутні не більше половини з них.

Поліцукри, глікани, полісахариди – високомолекулярні вуглеводи, що складаються з залишків моноцукрів (целюлози, крохмалю, глікогену, хітину, пектинових речовин, гепарину та ін.).

Полонина – субальпійські луки Українських Карпат, що розташовані на зглажених поверхнях рельєфу.

Польове оцінювання – оцінювання стану та сортових якостей насінневих посівів, багаторічних насаджень, насіння і садивного матеріалу.

Полювання (hunting) – дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і саме добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах.

Полютант, забруднювач довкілля (pollutant) – речовина, як правило антропогенного походження, яка забруднює довкілля і здатна негативно впливати на життєдіяльність організмів. Розрізняють антропогенне комунальне, промислове чи с.-г. забруднення.

Поляриметрія (polarimetry) – метод фізичних досліджень, заснований на вимірі ступеня поляризації світла і кута повороту площини поляризації світла при проходженні його через оптично активні речовини. Пропорційність між величиною кута повертання та концентрацією оптично активної речовини дозволяє використовувати цей метод для кількісного аналізу.

Полярограф (polarograph) – прилад для якісного і кількісного аналізу речовин у розчині вольтамперометричним методом.

Помідор їстівний *Lycopersicon esculentum* Mill. (хвороби) – септоріоз, альтернаріоз, фітофтороз (бура гниль плодів), бура плямистість листків (кладоспоріоз), чорна гниль плодів (диплодіоз), верхівкова гниль, бактеріальний рак, чорна бактеріальна плямистість (бородавчатість помідорів), тютюнова мозаїка, огіркова мозаїка, штрихуватість (стрик), бронзовість (верхівковий хлороз, плямисте в'янення томату), стовбур.

Помірний подразник – речовина, що при одноразовому нанесенні на шкіру і слизові оболонки очей лабораторних тварин в кон-

центрованому виді і при повторній дії у вигляді робочого розчину чинить помірно виражене подразнення шкіри (2,1–4,0 бала) і слизових оболонок. У людей наслідком контакту з такою речовиною є помірно виражене подразнення.

Попереджувачий нагляд (preventive control) – міри по забезпеченню виконання санітарно-гігієнічних правил і норм в процесі проектування і створення нових будов, технологічних процесів, очисних споруд тощо.

Поправка до протоколу – письмовий опис змін або формальне роз'яснення тексту протоколу.

Популяційна динаміка – дослідження змін розміру популяцій, їх склад за віком та іншими ознаками, взаємодії між популяціями, та біологічних і екологічних процесів, що впливають на ці зміни.

Популяційний еквівалент населеного пункту – показник навантаження стічної води органічними речовинами, що застосовується для визначення необхідності впровадження централізованого водовідведення у населе-

ному пункті та поступове запровадження заходів щодо ступеня очищення стічних вод.

Популяційний ризик – агрегована міра очікуваної частоти ефектів серед всіх особин, які зазнали впливу (наприклад, 20 випадків захворювання на рак у популяції окремого району, міста тощо).

Популяція (population) – 1) сукупність особин одного виду, які тривалий час (багато поколінь) населяють певну територію, вільно схрещуються між собою та ізольовані від інших популяцій даного виду; 2) усе населення певної територіальної одиниці (країни, провінції, міста тощо); 3) особини близьких видів (наприклад, мишоподібні гризуни), що разом мешкають на спільній території.

Поріг запаху – 1) мінімальна кількість пахучої речовини, запах якої можна відчутти органолептично; 2) кількість розбавлень проби стічних вод чистою водою, після яких зникає неприємний запах.

Поріг сенсibiliзуючої дії – мінімальна доза речовини, що спри-

чинює розвиток слабковиражених ознак сенсibiliзації у поодиноких тварин.

Поріг специфічної / вибіркової дії (threshold of specific / selective effect) – мінімальна концентрація (доза) речовини, яка викликає зміну функцій окремих органів та систем, що виходять за межі пристосувальних фізіологічних реакцій.

Поріг хронічної дії – мінімальна доза речовини, при дії якої в організмі (за конкретних умов введення сполуки та стандартної статистичної групи тварин) виникають зміни, що виходять за межі фізіологічно пристосувальних реакцій або яка характеризує приховану (тимчасово компенсовану) патологію.

Поріг чутливості (sensitivity threshold) – мінімальний рівень (доза) чинника, який взаємодіє з системою-об'єктом (в тому числі і біологічною), при досягненні якого вона переходять у новий стан; подолання порога чутливості конкретного структурно-функціонального рівня відбувається внаслідок подолання порога стійкості нижче розміщеного рівня.

Поріг шкідливої дії, лімітуюча ознака шкідливості, ЛЮШ – мінімальна концентрація (доза) речовини, яка викликає зміни, що виходять за межі пристосувальних фізіологічних реакцій організмів або порушують стійкість екосистеми; поріг шкідливої дії приблизно в 10 разів вище дози недіючої.

Порічка, смородина *Ribes nigrum* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: борошниста роса, антракноз, септоріоз (біла плямистість), стовпчаста іржа смородини, бокальчаста іржа, вертицильозне в'янення, облямівка жиллок, махровість (риверсія) смородини; б) шкідники: бруньковий кліщ, склівка, попелиці.

Пористість ґрунту (soil porosity) – сумарний об'єм пор в одиниці об'єму ґрунту у відсотках. Чим вища пористість, тим нижча фільтраційна спроможність ґрунту, зокрема, пористість піщаного ґрунту становить 40%, торф'яного 82%. При пористості 60-65% в ґрунті створюються оптимальні умови для процесів самоочищення від біологічних і хімічних забруднень.

Порогова доза / концентрація – мінімальна кількість чинника,

яка при його взаємодії із системою-об'єктом викликає її зміни, що вже реєструється; мінімальна кількість речовини в міліграмах на 1 кг живої маси організму або на 1 дм³ повітря (для газоотруйних речовин), що викликає ефект в організмі.

Порогова маса небезпечних речовин – нормативно встановлена маса окремої небезпечної речовини чи сумарна маса небезпечних речовин різних категорій.

Порода (breed) – це цілісна група тварин спільного походження, що склалася під впливом творчої діяльності людини в певних господарських і природних умовах, кількісно достатня для тривалого розведення "в собі" та вдосконалення, має господарську й племінну цінність, чітку специфічність за типом, кількісними та якісними показниками продуктивності.

Породна група (щодо тваринництва) – це група тварин, створена шляхом докорінного поліпшення певної частини породи при чистопородному розведенні або схрещуванні тварин різних порід, має господарську і племінну цінність, чітку специфічність за ти-

пом, відтворною здатністю, кількісними та якісними показниками за різними напрямками продуктивності.

Поросль – 1) молоді пагони, що з'явилися з сплячих чи придаткових бруньок, на пеньку або корінні дерев чи чагарників; 2) молоді рослини або пагони, що відрастають (наприклад, пагони трави).

Порошок, що змочується ЗП (wetable powder, WP) – порошкова препаративна форма пестициду, що використовується як суспензія після диспергування у воді, що придатна до обприскування.

Порошок, що емульгується, ПЕ (emulsifiable powder, EP) – порошкоподібна препаративна форма пестициду, яка може містити водонерозчинні компоненти препаративної форми, для застосування як емульсії діючої(их) речовини(н) масло-вода після диспергування у воді.

Портовий оператор, стивідорна компанія – суб'єкт господарювання, що здійснює експлуатацію морського терміналу, проводить вантажно-розвантажувальні ро-

боти, обслуговування та зберігання вантажів, обслуговування суден і пасажирів, а також інші пов'язані з цим види господарської діяльності.

Порушені землі – землі, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних явищ.

Посівні якості насіння – сукупність показників, що характеризують придатність насіння до сівби.

Послуга з утилізації побутових відходів – здійснення комплексу технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей побутових відходів з метою підготовки їх до екологічно безпечного видалення та складається з підготовки їх до повторного використання, матеріальної чи енергетичної утилізації.

Поствакцинальні ускладнення – важкі та (або) стійкі розлади здоров'я, викликані застосуванням медичних імунобіологічних препаратів.

Постійна верифікація процесу – альтернативний підхід до валідації процесу, при якому показники виробничого процесу постійно контролюють та оцінюють.

Постраждалі внаслідок надзвичайної ситуації – особи, здоров'ю яких заповдіяна шкода внаслідок надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру.

Потенціація (potentiation) – явище підсилення ефекту при комбінованому впливі декількох речовин; при потенції ефект виявлений у більшому ступені, ніж сума ефектів ізольованого впливу тих же речовин при тих же умовах.

Потенційно небезпечний об'єкт – об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Потомство – 1) особини наступних поколінь відносно попередніх; 2) сукупність потомків однієї певної особини чи пари.

Поточна верифікація процесу – документований доказ того, що протягом серійного виробництва процес залишається у контрольованому стані.

Поточний сигнал – у регулярних звітах з оцінки співвідношення користь-ризик сигнал, який все ще аналізується на момент кінцевого терміну подання даних.

Потрапляння небезпечної речовини у довкілля – відбувається в результаті виробничих і транспортних аварій та стихійних лих. Причинами аварій на виробництві, що використовує хімічні речовини, найчастіше бувають порушення правил транспортування і зберігання, недотримання правил охорони праці, вихід з ладу агрегатів, механізмів, трубопроводів, несправність засобів транспортування, розгерметизація ємностей зберігання, перевищення нормативних запасів.

Потужність викиду забруднюючої речовини – кількість забруднюючої речовини, що надходить в атмосферне повітря за одиницю часу.

Потужність кормовиробництва

– будь-які споруди, будівлі, приміщення, обладнання та інші засоби, включаючи транспортні засоби, а також територія, що використовуються у виробництві та/або обігу кормів.

Потужності – будь-які території, будівлі, споруди, приміщення, обладнання, транспортні засоби, що використовуються для розведення, вирощування, утримання, переміщення (транспортування), тренування, змагання, виставок, конкурсів, вилову, забою або обігу тварин; виробництва та/або обігу біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу, ветеринарних препаратів, лікувальних кормів; знищення, утилізації або іншого поводження з побічними продуктами тваринного походження.

Похибка вимірювання (measurement error)

– *мат.* відхилення результату вимірювання від істинного значення вимірюваної фізичної величини. За формою вираження похибки вимірювання поділяються на *зведені, абсолютні* (виражають в одиницях вимірюваної величини) та *відносні* (виражають як відношення абсолютної похибки до резуль-

тату вимірювання). За закономірностями виникнення та прояву похибки бувають *систематичні та випадкові*. За джерелами виникнення похибки вимірювання бувають *інструментальні, методичні та особисті* (похибки оператора). До окремої групи відноситься *надмірна* похибка – похибка вимірювання, яка істотно перевищує очікувану за даних умов. Результат наводиться у вигляді значення $\pm$ похибка зі зазначенням одиниці вимірювання.

Похибка вибірки (репрезентативності) – похибка, що характеризує неспівпадіння між ознаками вибірки та ознаками генеральної сукупності, яка виникає через те, що обстежено не всю генеральну сукупність, а тільки її частину. Пов'язується з використанням лише частини сукупності для визначення значення, яке екстраполюється на всю сукупність.

Поширеність хвороби рослин – це кількість уражених рослин чи окремих їх органів (листки, стебла, колос, зерно) у відсотках від загальної кількості обстежених на площі ділянки чи поля.

Пошкодження зелених насаджень – надання шкоди корене-

вій системі, стовбуру, кроні, гілкам деревно-чагарникових порід, а також газонам, квітникам, але яка не припинила їх росту.

Предмет дослідження екотоксикології – екологічні аспекти токсикокінетики, токсикодинаміки, токсикометрії, реакції-відповіді живих систем, оцінки ризику й шкодочинності токсинів у довкіллі, а також способи і технології профілактики отруєння й детоксикації навколишнього середовища.

Представлення кормів – форма, зовнішній вигляд, упаковка, спосіб та/або умови розміщення і демонстрації кормів, що пропонуються до реалізації.

Прекоцени, антиювенільні препарати (precocenes) – антагоністи ювенільних гормонів, пригнічують секрецію або блокують їх синтез; спричиняють порушення нормального розвитку, метаморфозу або репродуктивної функції комах. Використовуються в якості «антигормональних» інсектицидів.

Прекурсор, попередник (precursor) – 1) хімічна речовина, вихідний компонент або учасник проміжних реакцій при

синтезі будь-якої речовини; 2) *хім.* попередник у синтезі сполуки; 3) *екол.* попередник політанта в хімічних процесах, що відбуваються в довкіллі; 4) *фарм.* речовина, яка використовується при одержанні субстанції для ліків.

Премікс (premix) – це однорідна суміш подрібнених біологічно активних речовин (вітамінів, кормових форм мікроелементів, амінокислот, ферментів та інших препаратів біологічно активних речовин) та наповнювача, яка виробляється за науково обґрунтованими рецептами і застосовується для збагачення кормів, кормосумішей, білково-вітамінних добавок та інших кормових добавок. Використовується в комбікормовій, харчовій та інших промисловостях.

Препарат комбінований (combined agent) – 1) препарат, який складається із суміші діючих речовин різного призначення, вплив яких поширюється на значну кількість шкідливих організмів; 2) препарат, що складається з двох або кількох діючих речовин, які належать до різних хімічних груп. Вони мають ширший спектр дії і дають змогу

більш повно використати позитивні властивості кожного компонента.

Препарат порівняння – досліджуваний препарат або препарат, що перебуває на ринку, тобто активний контроль, або плацебо, використовувані для порівняння в межах клінічного випробування.

Препаративна форма (формуляція) пестицида (pesticide formulation) – суміш активних інгредієнтів (діючої речовини) пестициду і допоміжної речовини, що володіє встановленими хіміко-фізичними властивостями. Більшість препаративних форм уже готові для використання, інші перед застосуванням необхідно розбавити. Якщо формуляція рідка, то в якості розчинника містить воду або олію. Для твердих і суспензійних формуляцій характерним є твердий наповнювач. Ад'юванти, або допоміжні речовини, служать для додання препарату необхідних властивостей, їх поділяють на активатори і поліпшувачі. Розрізняють наступні препаративні форми (формуляції): водорозчинні гранули, водна емульсія, водорозчинний концентрат, водний розчин, водно-суспензійний

концентрат, гранули, емульсія масляна, емульсія водна, змочуваний порошок, концентрат емульсії, концентрат суспензії, кристалічний порошок, дуст, порошок, паста, рідина, розчинний порошок, суспензійний концентрат, суха текуча суспензія, пігулки та інші.

Пресерви (preserves) – солоний продукт з риби, інших водних живих ресурсів з додаванням консервантів чи антисептиків, розфасованих у герметизовану тару, що підлягає зберіганню при температурі від 0 °С до- 15°С.

Прибережні лісові насадження (coastal forest plantations) – лісові насадження, розташовані по берегах рік, озер, ставків та інших водойм з метою регулювання водного режиму, запобігання розмиву берегів, замуленню водойм і поліпшення навколишнього середовища.

Прив'язний спосіб утримання великої рогатої худоби – застосовують переважно на молочній і м'ясо – молочних фермах. Такому утриманню віддається перевага також на племінних фермах. Цей спосіб характеризується тим, що тварини взимку, перебувають у стійлах корівників на прив'язі, а

влітку – на вигульних майданчиках або в таборах.

Прийнятна ідентифікація – *біол.* передбачас: для великої і дрібної рогатої худоби, коней, свиней, собак та кішок – повсюдну ідентифікацію та облік в індивідуальному порядку за допомогою неповторюваного ідентифікатора; для свійської птиці, птахів, бджіл, комах, риб, ракоподібних, молюсків, жаб, амфібій та рептилій – колективну ідентифікацію за епізоотологічною одиницею або групою належності за допомогою неповторюваного групового ідентифікатора; для інших товарів – наявність маркування.

Прикордонний інспекційний пост – об'єкт, розташований у пункті пропуску через державний кордон, включаючи пункти на автомобільних шляхах, залізничних станціях, аеропортах, морських і річкових портах, де здійснюється державний контроль вантажів з товарами, що переміщуються через державний кордон; в разі потреби здійснюється відповідний медичний огляд пасажирів, екіпажів, бригад тощо з метою виявлення осіб з симптомами інфекційних хвороб.

Прикормлювання, прикормка, підгодовування – розкладання корму з метою приваблювання тварин до певного місця (для подальшого спостереження, підгодовування чи лову); разове розкладання корму в місцях лову безпосередньо в процесі риболовлі для приваблювання риби.

Приміська зелена зона – територія за межами міської зони, зайнята лісами, лісопарками та іншими озеленими територіями, яка виконує захисні і санітарно-гігієнічні функції і є місцями відпочинку населення.

Приміська зона (suburban area) – територія, що забезпечує просторовий та соціально-економічний розвиток міста.

Принадаготова до використання, ПР (ready for use baits, RB) – препаративна форма пестициду для приваблення і поїдання цільовими шкідливими організмами; найчастіше їх використовують проти гризунів, рідше – проти деяких комах (сарани, совки та ін.); в складі принад використовують високотоксичні родентициди, іноді вводять аттрактанти.

Принади отруєні (пестициди) – використовуються в боротьбі зі шкідниками та шкідливими гризунами шляхом обробки кормового продукту отруйними речовинами, як правило, інсектицидами кишкової дії. У польових умовах бувають двох типів: концентруючі та кормові.

Принцип мовчазної згоди – згідно з яким суб'єкт господарювання набуває право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності без отримання відповідного документа дозвільного характеру, за умови якщо суб'єктом господарювання або уповноваженою ним особою подано в установленому порядку заяву та документи в повному обсязі, але у встановлений законом строк документ дозвільного характеру або рішення про відмову у його видачі не видано або не направлено.

Приплід – одночасно новонароджені особини від певних батьків.

Приріст біомаси (biomass gain) – кількісне збільшення живої речовини популяції, віднесене до одиниці часу.

Природна резистентність (natural resistance) – здатність організму протистояти агресивному впливу патогенних чинників біотичної і абіотичної природи, у тому числі збудникам інфекційних та інвазійних хвороб і продуктів їх життєдіяльності (екзо- і ендотоксинам).

Природний геохімічний фон (natural geochemical background) – це середня величина природної варіації вмісту хімічних елементів у компонентах довкілля, яка сформована до того часу, коли це довкілля зазнало антропогенного забруднення.

Природні кормові ресурси водних об'єктів (природна кормова база) – сукупність живих рослинних і тваринних організмів та їх відмерлих решток (детрит), які використовуються гідробіонтами як природні корми.

Природні столові води – води з мінералізацією менше 1 г/дм³, застосовуються для пиття без обмежень.

Природно-промислова система – це комплекс господарських і промислових об'єктів, що перебуває у взаємозв'язку з навколишнім природним середовищем. У

цій системі має місце обмін речовиною, енергією й інформацією, взаємний вплив і взаємодія елементів.

Природокористування (nature management) – 1) сукупність всіх форм використання природного потенціалу та заходів його збереження; містить: а) вилучення та переробку природних ресурсів, їх відновлення та відтворення; б) використання та охорону природних умов середовища життя; в) збереження (підтримування), відтворення і раціональна зміна екологічного балансу природних систем, що слугує основою збереження природно-ресурсного потенціалу розвитку суспільства; 2) сукупність виробничих сил, виробничих відносин та відповідних організаційно-економічних форм і установ, які пов'язані з первинним привласненням, використанням та відтворенням людиною об'єктів довкілля для задоволення її потреб; 3) використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва з метою задоволення матеріальних та культурних вимог суспільства; 4) сукупність впливів людства на планету Земля; 5) комплексне дослідження загальних і спеціаль-

них принципів раціонального використання природних ресурсів людським суспільством.

Присадибна ділянка – це ділянка землі, що передається у власність громадян для обслуговування житлового будинку.

Пристовбурна лунка – верхній горизонт посадкової ями, обнесений по периметру земляним валком заввишки 6 - 10 см, влаштований для кожної рослини або загальний для групи рослин.

Пристосування див. адаптація.

Притулки для тварин (animal shelters) – неприбуткові установи, спеціально призначені для утримання тварин постійно або тимчасово та облаштовані згідно з вимогами чинного законодавства.

Причал – гідротехнічна споруда, яка має швартовні та відбійні пристрої і призначена для стоянки та обслуговування суден, обслуговування пасажирів, у тому числі для їх посадки на судна чи висадки, проведення вантажно-розвантажувальних робіт.

Прияружні і прибалкові лісові смуги – лісові насадження, створені поблизу брівок ярів.

Проба, зразок (sample) – певна частина (порція матеріалу), відібрана за визначеними правилами з її загальної маси з метою дослідження складу, якостей, властивостей; розрізняють: проба аналітична; проба об'ємна, проба репрезентативна, проба первинна та ін.

Проба дублікатна – одна з двох проб, відібраних за однакових умов однаковим способом. Використовується для перевірки однаковості проб, чим відрізняється від офіційної проби, яка використовується при залагодженні спорів у юридичному порядку.

Проба репрезентативна / арбітражна – проба відібрана за спеціальною процедурою, що адекватно відбиває властивості всієї вихідної сукупності, які є предметом дослідження. Ступінь репрезентативності проби може бути обмеженим або затратами або умовами при її відборі.

Проблема екологічна (environmental problem) – порушення екологічної рівноваги внаслідок господарської діяльності, яка проявляється в негативних змінах стану природних екосистем і

викликає зворотній вплив природи на здоров'я людини і системи її життєзабезпечення.

Пробовідбірник індивідуальний (personal sampler) – компактний і портативний прилад для індивідуального відбору проб і/або вимірювання вмісту шкідливих речовин в зоні дихання персоналу.

Прогноз (prognosis) – передбачення, передрікання розвитку чогось на підставі певних даних.

Прогноз впливу на довкілля – передбачення змін у природному середовищі в результаті впливу на нього спроектованого, чи того що будується, або нещодавно введеного у експлуатацію промислового об'єкта, споруди або їхньої сукупності.

Прогноз погоди (weather forecast) – науково обґрунтоване передбачення майбутнього стану погоди на певній території у певний час.

Прогноз шкідливості – передбачення рівня поширення та розвитку комах, кліщів, нематод, гризунів, бур'янів і хвороб.

Програма аудиту (audit program) – один чи кілька аудитів, запланованих на конкретний період часу і спрямованих на досягнення конкретної мети.

Програма ООН з довкілля, ЮНЕП (United Nations Environment Programme, UNEP) – міжнародна програма ООН, яка охоплює проблеми, пов'язані з довкіллям та сталим розвитком, спрямована на вирішення найгостріших проблем сучасної екологічної кризи (опустелювання, деградації ґрунтів, погіршення якості і зменшення кількості прісних вод, забруднення Світового океану).

Продовольча та сільськогосподарська організація, ФАО (Food and Agriculture Organization, FAO) – спеціалізована продовольча і сільськогосподарська організація ООН, заснована в 1945 р. Займається питаннями продовольчих ресурсів, продовольчої безпеки та розвитку сільського і промислового господарства у світі. Штаб-квартира ФАО знаходиться в Римі.

Продукти рослинного походження (харчові) – ягоди, овочі, фрукти та інші харчові продукти

рослинного походження, призначені для споживання людиною у їжу.

Продукти лову – вилучені риба та інші водні живі ресурси.

Продукти молочні (dairy products) – продукти, одержані з молока або молочної сировини, які можуть містити харчові добавки, необхідні для виробництва, за умови, що ці добавки ні частково, ні повністю не замінюють складових молока (молочний жир, молочний білок, лактозу).

Продукти переробки зернових – борошно, крупа, комбікорм, клейковина, солод, побічні продукти переробки зерна, зокрема висівки, макуха і шрот.

Продукти тваринного походження – продукти, отримані з тварин та призначені для фармацевтичного, хірургічного, сільськогосподарського або промислового використання.

Продуктивні тварини (призначені для виробництва харчових продуктів) – тварини, які вирощуються, відгодовуються та утримуються для виробництва харчових продуктів для споживання людиною.

Продуктивність біологічна, біопродуктивність – сукупність процесів генерації, трансформації, поглинання і проходження енергії через еколого-біологічні системи різних рівнів: від окремих організмів до біогеоценозу (екосистеми); властивість окремих популяцій або співтовариства (біоценозу) в цілому відтворювати свою біомасу, тобто утворювати органічну речовину у формі тих чи інших організмів. Слід відрізняти біопродуктивність від біологічної продукції. Мірою біопродуктивності служить величина продукції (біомаси), яка створюється за одиницю часу на одиницю простору. Матеріально-енергетичну основу біологічної продуктивності складає продукція первинна. Вивчення біопродуктивності природних систем – необхідна основа раціонального використання, охорони і забезпечення відтворення біологічних ресурсів Землі.

Продукція (production, output, product) – 1) матеріальний результат трудової діяльності або виробничих процесів, що має корисні властивості і призначений для використання споживачем; 2) речовина, препарат або товар, виготовлений у ході виробничого

процесу (крім послуг); 3) будь-яка продукція (товари) вітчизняного виробництва або імпортована на митну територію України, призначена для споживання та (або) виробництва іншої продукції, у тому числі напівфабрикати і сировина, а також матеріали, які використовуються у процесі її виробництва, зберігання, транспортування, реалізації, пакування та маркування.

Продукція аквакультури – всі види об'єктів аквакультури, які одержані в результаті здійснення господарської діяльності, а також вироблена з них харчова та нехарчова продукція, у тому числі харчова та запліднена ікра.

Продукція біологічна (biological products) – асиміляція речовин і включення їх в організми, тобто ріст і розмноження; продукція органічної речовини, яка створюється організмами в процесі своєї життєдіяльності. Продукцію біологічну ділять на первинну і вторинну, чисту і валову.

Продукція первинна (primary products) – 1) *екол.* приріст органічної речовини, утвореної за певний час автотрофними організмами (наприклад, зеленими

рослинами, або ціанобактеріями) з простих неорганічних компонентів; 2) *харч.* продукція первинного виробництва, яка включає продукти рослинного походження, продукцію тваринництва, рибальства, мисливства.

Продукція полювання – добути шляхом полювання або придбані (набуті) будь-яким іншим шляхом туші мисливських тварин, їх частини (м'ясо, субпродукти, шкури, роги, черепи, ікла тощо), а також відловлені живі мисливські тварини.

Продукція проміжна (харчова) – частково оброблена сировина, яка має пройти наступні виробничі етапи до того, як вона стане нерозфасованою продукцією.

Продукція, отримана з використанням ГМО – продукція, в тому числі харчові продукти, ветеринарні препарати і корми, технологія виробництва якої передбачає використання генетично модифікованих організмів на будь-якому етапі.

Продуценти (producers) – автотрофи і хемотрофи, що виробляють органічні речовини з неорганічних.

Проектна документація – затвержені текстові та графічні матеріали, якими визначаються місто-будівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні, технологічні вирішення, а також кошториси об'єктів будівництва.

Прозорість (води, повітря) – властивість води і повітря пропускати промені світла. Залежить від фізичних властивостей та наявності у середовищі домішок.

Прокаріоти (prokaryotes) – організми, що не мають сформованого клітинного ядра, ДНК та/або РНК перебувають у цитоплазмі (віруси, бактерії та ціанобактерії).

Проліферація (proliferation) – розростання тканини організму внаслідок поділу та росту клітин організму.

Промислові тваринницькі підприємства – це спеціалізовані підприємства з достатнім рівнем концентрації виробництва, комплексною механізацією і елементами автоматизації виробничих процесів. Відрізняють наступні принципи функціонування: ритмічності і точності виробництва, стандартизації та типізації рішень і підходів

(породи тварин, способи їх утримання, тип годівлі, марки машин та обладнання тощо), високий рівень кваліфікації спеціалістів і обслуговуючого персоналу.

Просо посівне *Panicum miliaceum* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: сажка (звичайна (летюча сажка), дрібноспорова сажка), склероспороз, септоріоз, меланомоз, бура плямистість (гельмінтоспориоз), бактеріальна плямистість, смугастий бактеріоз, меланоз (підплівкове ураження ядра), мозаїка; б) шкідники: просяний комарик, просяна муха.

Простежуваність (traceability) – згідно українського законодавства: можливість ідентифікувати оператора ринку, час, місце, предмет та інші умови поставки, достатні для встановлення походження харчових продуктів; тварин, призначених для виготовлення харчових продуктів; матеріалів, що контактують з харчовими продуктами; речовин, що призначені для включення, або очікується, що вони будуть включені в харчові продукти, на всіх стадіях виробництва, переробки та обігу.

Простежуваність в НАССР – можливість відслідкувати рух харчового продукту на визначених

етапах виробництва, переробки та розповсюдження. Для визначення джерела проблем безпечності харчових продуктів, необхідно мати системи, здатні простежувати харчовий продукт у прямому й зворотному напрямі уздовж усього харчового ланцюга. Система простежуваності «від споживача до виробника» має назву трейсинг (tracing), а в зворотному напрямі «від виробника до споживача» – трекінг (tracking).

Протеїди – складні білки, які становлять собою сполуки білків (протеїнів) з небілковою речовиною, якою можуть бути метали і/або органічні сполуки (вуглеводи – глікопротеїди; ліпіди – ліпопротеїди тощо).

Протеїни (proteins) – прості білки, ті до складу яких входять лише амінокислоти.

Протекція (protection) – підтримка, проява позитивного впливу.

Протокол (protocol) – документ, що описує завдання, дизайн, методологію, статистичні аспекти та організацію випробування. Крім того, протокол звичайно містить отримані раніше дані й обґрунтування дослідження, однак ці розділи можуть бути наведені

в інших документах, на які робляться посилання в протоколі випробування.

Протокооперація, факультативний симбіоз – взаємовигідне, але не обов'язкове співіснування організмів, користь з якого мають всі учасники. Наприклад, раки-відлюдники і актинії.

Протон (proton) – елементарна частинка з масою 1,00758 атомних одиниць маси ($1,6850 \cdot 10^{-24}$ г) і електричним зарядом +1 (позитивний $4,8 \cdot 10^{-10}$ абсолютної електростатичної одиниці).

Протоплазма (protoplasm) – вміст багатьох неклітинних утворів, а також рослинних і тваринних клітин, мікроорганізмів.

Протруйник (disinfectant) – препарат для обробки насінневого або садивного матеріалу сільськогосподарських культур з метою захисту насіння і рослин від ураження та пошкодження шкідливими організмами.

Протруювання насіння (seed dressing) – обробка насіння сільськогосподарських культур пестицидами для знезаражування від збудників грибкових і бактеріальних хвороб, а також для захисту сходів

від ґрунтових шкідників. Насіння цукрових буряків і кукурудзи обробляють централізовано на насінневих заводах. Насіння інших культур протруюють у господарствах, застосовуючи завчасну (за 1-2 міс. до сівби), передпосівну (за 10-15 днів) або припосівну (у день сівби) обробку.

Профілактика (prophylaxis) – комплекс заходів, спрямований на недопущення виникнення хвороб тварин, в тому числі введення ветеринарного лікарського засобу тварині або групі тварин до появи клінічних ознак захворювання з метою попередження захворювання чи інфікування.

Профілактика захворювань екстрена – комплекс невідкладних заходів, які здійснюються при підозрі на зараження особового складу підрозділу, який знаходився в осередку біологічного зараження. Для екстреної профілактики інфекційних захворювань застосовуються антибіотики, імунобіологічні препарати та інші лікарські засоби. Вона поділяється на *загальну екстрену профілактику* – безпосередньо від моменту виникнення ризику зараження до визначення збудника інфекційного захворювання

(токсину) та на *специфічну екстрену профілактику* – після визначення збудника інфекційного захворювання (токсину).

Профілактичне застосування пестициду – застосування пестициду до початку пошкодження або зараження культури рослин шкідниками.

Профілактичний карантин тварин – система ветеринарно-санітарних заходів, що застосовуються перед та/або після переміщення тварин з метою запобігання занесенню або поширенню хвороб тварин.

Профілактичне щеплення – введення в організм людини медичного імунобіологічного препарату для створення специфічної несприйнятливості до інфекційної хвороби.

Процедура оцінки відповідності (продукції) – будь-яка процедура, яка безпосередньо чи опосередковано використовується для визначення того, що задані вимоги виконуються.

Процедура проведення екологічної експертизи – передбачає підготовку обґрунтованого еколого-експертного висновку в результаті

проведення ряду робіт: а) перевірка наявності та повноти необхідних матеріалів і реквізитів на об'єкти екологічної експертизи та створення еколого-експертних комісій (груп) відповідно до вимог законодавства (підготовча стадія); б) аналітичне опрацювання матеріалів екологічної експертизи, в разі необхідності натурні обстеження і проведення на їх основі порівняльного аналізу і часткових оцінок ступеня екологічної безпеки, достатності та ефективності екологічних обґрунтувань діяльності об'єктів екологічної експертизи (основна стадія); в) узагальнення окремих експертних досліджень одержаної інформації та наслідків діяльності об'єктів експертизи, підготовка висновку екологічної експертизи та подання його зацікавленим органам і особам (заключна стадія).

Процедура фітосанітарної перевірки – це дії з визначення фітосанітарного стану об'єктів регулювання.

Процентна вологість – відношення кількості водяної пари в одиниці маси сухого повітря до такої її кількості, яка була б у випадку насиченої пари при тій же температурі, виражене в процентах.

Процентна похибка – відносна похибка, виражена в процентах, тобто помножена на 100 %.

Процес (process) – сукупність ряду послідовних, взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення певного результату; послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком; послідовна зміна станів об'єкту в часі.

Процес управління сигналами-ветеринарного лікарського засобу – передбачає оцінку даних ветеринарного фармакологічного нагляду для визначення будь-яких змін балансу «ризик-користь» ветеринарного лікарського засобу з метою виявлення ризиків для здоров'я людини або тварини та довкілля.

Псевдосинергізм – явище підвищення токсичності при комбінуванні хімічних сполук, що відбувається за рахунок збільшення дози препарату, яку одержує організм.

Психотропні засоби (psychotropic agents / drugs) – здійснюють вплив на психічні функції, емоційний стан та поведінку людини. По характеру дії поділяються на: 1) нейролептики; 2) транквілізатори; 3) антидеприсанти;

4) психостимулятори; 5) галюциногени (останні не застосовуються в якості лікарських засобів).

Птахи, що утримуються в умовах неволі – відмінні від свійської птиці, включаючи птахів, які утримуються для розважальних заходів, виставок, змагань, племінних цілей або реалізації.

Птахоферма – господарство, яке займається розведенням свійської птиці.

Пташиний базар – масове колоніальне гніздування птахів, як правило, на скелях, що круто обриваються на березі.

Пункт відповідності якості питної води – місце відбору проб води, в якому встановлюється відповідність якості води гігієнічним вимогам.

Пункт відправлення (щодо тварин) – місце, де тварин вперше завантажують у транспортний засіб, або будь-яке місце, де тварини були вивантажені та утримувались протягом щонайменше 10 год, за винятком пунктів зупинки або перевантажування.

Пункт карантину рослин – спеціально облаштоване місце, в

якому визначається фітосанітарний стан об'єкта регулювання.

Пункт призначення (для тварин) – місце, де відбувається кінцеве розвантаження тварин із транспортного засобу, за винятком пунктів перепочинку або пунктів перевантажування.

Пункт розливу питної води – місце розливу питної води (з автоцистерн, свердловин, каптажів тощо) в тару споживача.

Пункт тимчасового утримання тварин – спеціально обладнані приміщення або частини приміщень, призначені для тимчасового утримання домашніх тварин у разі їх вилову чи тимчасової ізоляції.

Пуринові алкалоїди (purine alkaloids) – алкалоїди, які містять залишок пурину; синтезуються різними видами рослин і деяких тварин. Представники: ксантин, теофілін, теобромін і кофеїн та ін.

Пустир – згарище, або вирубка, що перебуває понад 10 років у безлісовому станію.

Пустище – тип рослинності з переважанням вічнозелених чагар-

ників та багаторічних трав звичайно за участю мохів та лишайників.

Пшениця м'яка *Triticum aestivum* L., тверда *Triticum durum* Desf. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: сажки (тверда, летюча, карликова, стеблова), іржа (стеблова (лінійна), бура листкова, жовта), борошниста роса, септоріоз листя (колоса), фузаріоз колоса, піренофороз (жовта плямистість), альтернаріоз, оливкова плісень, темнобура плямистість, кореневі гнилі (звичайна (гельмінтоспоріозна), фузаріозна, офіобольозна), церкоспороз (гниль кореневої шийки, очкова плямистість стебел, ламкість стебел), ризоктоніозна прикоренева гниль (гострооблямівкова плямистість), випрівання, снігова плісень, склероціальна гниль, тифульозна гниль, пліснявіння насіння, чорний плямистий бактеріоз, базальний бактеріоз, звичайна (російська) мозаїка, смугаста мозаїка пшениці, мозаїка стоколосу, карликовість (блідо-зелена карликовість), ензимо-мікозне виснаження зерна; б) шкідники: жужелиця, попелиці, п'явиця, мухи, клоп черепашка.

Р

Рабатка – квітник у вигляді вузької смуги завширшки 0,6 - 3 м, який влаштовують уздовж доріжок і фасадів будинків, навколо пам'ятників, партерів тощо.

Рад – позасистемна одиниця поглинутої дози іонізуючого випромінювання: $1 \text{ рад} = 10^{-2} \text{ Гр} = 10^{-2} \text{ Дж/кг}$.

Радикал (radical) – *хім.* стійка група атомів у молекулі, що переходить без змін від однієї хімічної сполуки до іншої.

Радикали вільні (free radicals) – атоми або їх групи, що мають неспарені електрони; вони надзвичайно реакційно активні, у звичайних умовах нестійкі.

Радіаційний зважуючий фактор – показник відносної біологічної ефективності іонізуючих випромінювань; в залежність від типу випромінювання і його енергії варіює від 1 до 20.

Радіація (radiation) – 1) випромінювання, наприклад іонізуюча

радіація (γ -радіація, α - , β - та інші частинки), сонячна радіація; 2) променеподібне розповсюдження чогось від центру.

Радіоактивні лікарські засоби – лікарські засоби, які застосовуються в медичній практиці завдяки їх здатності до іонізуючого випромінювання.

Радіоактивність (radioactivity) – самовільне перетворення ядер одного хімічного елемента, в ізотопи іншого, яке супроводжується випромінюванням електромагнітних хвиль, елементарних частинок або ядер атомів.

Радіоактивність природна – наявність у земній корі, ґрунті, повітрі, в рослинних і тваринних організмах радіонуклідів природного походження, а також радіонуклідів, які безперервно утворюються під час впливу космічного випромінювання. Значна частина природних радіонуклідів міститься у гірських породах. Природна радіоактивність вод залежить від місця їх походження, хімічного складу навколишніх порід, клімату, умов тощо.

Радіонуклід (radionuclide) – радіоактивний атомі хімічного еле-

менту, розпад якого супроводжується випромінюванням частинок (α -, β - та ін.) або електромагнітного випромінювання.

Радіопротектори, радіозахисні засоби (radioprotectors) – хімічні сполуки, які застосовують для захисту біологічних об'єктів або зменшення уражаючої дії на організм іонізуючого випромінювання.

Радіотоксини (radiotoxins) – речовини різної природи, що утворюються в організмі при дії іонізуючого випромінювання і беруть участь у формуванні променевого ураження.

Райграс пасовищний *Lolium perenne* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: тверда сажка, лінійна іржа, корончаста іржа, борошниста роса, септоріоз, склеротиніоз, ріжки, склероспороз, офіобольозна коренева гниль, чорна плямистість, жовто-бура плямистість (сколекотріхоз), облямована плямистість (ринхоспороз), гелмінтоспороз; б) шкідники: мухи, п'явиця, комарики.

Район промислу – рибогосподарський водний об'єкт (його частина), в якому проводиться промисел водних біоресурсів.

Райони масового поширення небезпечних комах і кліщів – території, на яких під час обстеження та проведення обліку чисельності були зареєстровані: а) чисельність комарів або мокреців – 20 і більше особин за 20 хвилин обліку на собі, або 5 особин на 1 кв. м на дньовці в період піку чисельності; б) чисельність мошок або гедзів – 5 і більше особин за 20 хвилин обліку на собі в період піку чисельності; в) наявність на території іксодових (Ixodidae) і аргазових (Argasidae) кліщів, незалежно від їх чисельності; г) наявність гамазових кліщів родин Dermanyssidae, Macronyssidae, Hirstionyssidae, Haemogamasidae, Laelaptidae і кліщів-тромбікулід родин Trombiculidae, Leeuwenhoeekiidae та виявлення в цьому районі природних осередків інфекційних та паразитарних хвороб, збудників яких поширюють ці членистоногі; д) наявність москітів родини Phlebotomidae та природних осередків хвороб, збудників яких передають ці комахи; е) наявність на території кліщів родини Pyroglyphidae.

Районування / зонування земель – це поділ території (приро-

дно-сільськогосподарський, еколого-економічний, протиерозійний та інші) з урахуванням природних та агробіологічних вимог щодо вирощування сільськогосподарських культур, а також територій, які мають відповідну схожість за визначеними ознаками.

Рандомізований метод (randomized method) – нелінійна процедура обробки випадкових вибіркового даних в основних і контрольних групах з метою мінімізації впливу факторів, що не контролюються, на результат досліджень. Застосовується для уникнення упередженості та зведення до мінімуму систематичної помилки.

Ранкер – ґрунт, який складається з одного гумусного горизонту, що лежить безпосередньо на кремністій материнській породі.

Ратициди (raticides) – хімічні препарати, що застосовуються переважно у вигляді отруйних принад для знищення пацюків.

Раціональне природокористування (rational nature management, rational use of nature, environmental management) – система діяльності, яка

призвана забезпечити економне використання природних ресурсів, а також найбільш ефективний режим їх відтворення з урахуванням перспективного розвитку господарств та збереження здоров'я людей; комплексна еколого-економічна діяльність, що полягає в науково обґрунтованому, плановому, ефективному використанні і споживанні природних ресурсів разом з вимогами щодо їх охорони, відтворення, захисту навколишнього середовища з урахуванням можливих екологічно шкідливих наслідків експлуатації природних багатств.

Реабілітація дикої природи / диких тварин (wildlife rehabilitation) – процес надання допомоги покаліченим, осиротілим та постраждалим тваринам з метою забезпечення їх виживання після випуску у природні місця існування.

Реабілітація медична (medical rehabilitation) – комплекс лікувальних заходів, спрямованих на відновлення і розвиток порушених фізіологічних функцій хворої людини, на виявлення і активізацію компенсаторних можливостей її організму з метою забезпе-

чення у подальшому умов для повернення інваліда до активного самостійного життя.

Реагент, реактант – *хім.* речовина, що є учасником хімічної реакції; сполука, яка вступає в реакцію із субстратом; сполука або певна композиція, яка вступає з аналізованою речовиною у відповідну реакцію, що супроводиться певним ефектом (випаданням осаду, газовиділенням, зміною оптичних властивостей тощо).

Реагування на надзвичайні ситуації – скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну.

Реадаптація – повна адаптація організму до умов раніше звичного середовища, що стало для нього новим, наприклад через тривалу відсутність впливу.

Реакліматизація гідробіонтів – діяльність із вселення гідробіонтів (реакліматизантів) у водні об'єкти (їх частини) їх природного ареалу з метою відновлення або поповнення чисельності популяцій тих видів організмів, які вважаються зниклими або перебувають на межі зникнення в місцях природного поширення.

Реактивація – 1) *біол.* відновлення життєздатності клітин, органів чи організмів; 2) перехід *in vivo* залишків пестициду (токсину) з іммобілізованої форми або форми попередника в активний (токсичний) стан в результаті десорбції, розриву лабільних зв'язків та інших процесів; 3) *ген.* відновлення життєздатності клітин або вірусів, втраченої в результаті впливу мутагенного або летального фактора.

Реакція (reaction) – 1) дія, яка виникає у відповідь на той чи інший вплив; 2) процес і результат взаємодії системи-чинника з системою-об'єктом при переході останньої в новий стан (набуття

нових властивостей і якостей); 3) різка зміна, перехід до стану, який змінений по відношенню до попереднього; 3) відповідь системи-об'єкта на дію системи-чинника; 4) хім. перетворення речовин.

Реакція багатостадійна (multi-stage reaction) – 1) відбувається внаслідок одночасного або послідовного перебігу кількох реакцій; 2) складається не менше, ніж із двох послідовних елементарних стадій (етапів), в результаті якої утворюється хоча б одна проміжна сполука.

Реакції розкладу / розкладання – класифікують наступним чином: біодеградація (біологічний розклад, біорозкладання) – в результаті дії живих організмів; сольволіз – реакція обмінного розкладу між розчиненими речовинами та розчинником (наприклад, гідроліз); радіоліз – при дії іонізуючого випромінювання; термоліз – при дії підвищеної температури; електроліз – при дії електричного струму; хімічні реакції, під час яких з молекул однієї складної речовини утворюються молекули кількох простих або складних речовин.

Реалізація – передача, обмін, поставка за договором та відчуження іншим шляхом товару, від однієї особи до іншої безвідносно від того, чи відбулася реалізація платно та/або в іншій формі.

Регенерація – відновлення структури ушкоджених органів чи тканин організму (загоювання ран тощо).

Регламенти застосування – сукупність вимог щодо застосування, зокрема пестицидів і агрохімікатів.

Регресія (regression) – 1) повернення до попереднього (колишнього) стану; 2) функціональний зв'язок між середнім значенням випадкової змінної та відповідним значенням однієї чи більше змінних, які визначені експериментально.

Регульований некарантинний шкідливий організм (regulated non-quarantine pest) – некарантинний шкідливий організм, наявність якого в насінневому та садивному матеріалі справляє економічно неприйнятний вплив на очікуване використання цих рослин і внаслідок чого підлягає регулюванню.

Регульований шкідливий організм (regulated pest) – карантинний організм або регульований некарантинний шкідливий організм.

Регульовані некарантинні бактеріальні хвороби рослин в Україні – кільцева гниль картоплі *Clavibacter michiganensis* subsp. *Sepedonicum* (Spieckermann & Kotthoff), бактеріальна плямистість листя кісточкових *Xanthomonas arboricola* pv. *pruni* (Smith) Vauterin et al., чорна бактеріальна плямистість пасльонових *Xanthomonas vesicatoria* (ex Doidge) Vauterin et al.

Регульовані некарантинні бур'яни в Україні – айлант найвищий (китайський ясен) *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle.

Регульовані некарантинні вірусні хвороби рослин в Україні – віроїд веретеноподібності бульб картоплі *Potato spindle tuber pospiviroid*, вірус плямистості томату (вілт) *Tomato spotted wilt tospovirus*.

Регульовані некарантинні нематоди в Україні – стеблова нематода картоплі *Ditylenchus destructor* Thorne, стеблова нематода *Ditylenchus dipsaci* Filipjev.

Регульовані некарантинні шкідливі комахи в Україні – японська паличкоподібна щитівка *Lopholeucaspis japonica* Cossk., каліфорнійська щитівка *Quadraspidiotus perniciosus* Comst., виноградна філоксера *Viteus vitifolii* Fitch.

Регулювання чисельності диких тварин – вилучення (відстріл та відлов) диких тварин за умови, що їх чисельність на конкретній території загрожує життю та здоров'ю людей, свійських тварин, завдає значних збитків сільському, лісовому чи мисливському господарству, порушує природний баланс видів, загрожує існуванню інших видів диких тварин; підтримання чисельності і структури популяції господарсько значущих тварин в оптимальному для людини стані: зростання – для корисних і пригнічення – для шкідливих у певний період і у певному місці.

Регулятори росту рослин, PPP (plant growth regulators, PGRs) – природні або синтетичні низькомолекулярні речовини, які при виключно малих концентраціях суттєво змінюють процеси життєдіяльності рослин (проростання насіння, коренеутворення,

закладання генеративних органів, досягання тощо). Вони містять збалансований комплекс фіторегуляторів, біологічно активних речовин, мікроелементів.

Регулятори росту, розвитку і розмноження комах, РРР – 1) загальний клас природних і синтетичних сполук, які беруть участь у регулюванні росту і метаморфози у комах (ювеноїди, інгібітори ювенільних гормонів та ін.); 2) синтезовані і виділені з природних джерел біологічно активні речовини різного хімічного складу, які малотоксичні або майже нетоксичні для ссавців ($LD_{50} > 10$ г/кг) і діють на системи і функції комах, які або відсутні, як у теплокровних тварин (линяння, метаморфози, діпаузи), або регулюються, як у хребетних тварин, іншими речовинами. РРР, порушуючи метаболізм та фізіологічні механізми життєзабезпечення і розвитку комах, призводять до їх загибелі.

Редуценти (decomposers) – деструктори, організми, переважно бактерії і гриби, які в ході своєї життєдіяльності мінералізують мертву органічну речовину, перетворюючи її на прості неорганічні сполуки, які після цього використовуються продуцентами.

Резорбтивний механізм ушкоджуючої дії токсиканта – виникає після всмоктування токсиканта клітинами організму і проявляється прямим (первинним) ефектом дії на обмежену групу клітин чи органів та опосередкованим (вторинним) непрямим вибірковим впливом у біохімічні процеси.

Реєстр виробників органічної продукції – перелік осіб, яким надано право виробляти (вирощувати, переробляти) органічну продукцію (сировину).

Реєстр зерна (заставного зерна) – система обліку інформації про зерно (заставне зерно), що прийняте зерновими складами на зберігання у визначеному обсязі й до визначеного строку.

Реєстраційне досьє – комплект документів, що додаються до заяви про державну реєстрацію (зміну умов державної реєстрації) ветеринарного лікарського засобу (ветеринарного препарату), на підставі яких можна зробити обґрунтований висновок щодо його безпечності, якості та ефективності.

Реєстраційний номер ветеринарного лікарського засобу – кодова позначка, яка присвоюється ветеринарному лікарському засобу під час його державної реєстрації і зберігається незмінною протягом всього періоду перебування його в обігу.

Реєстрація безпритульних тварин (registration of homeless animals) – процес обліку та ототожнення тварин шляхом збирання та занесення відповідної інформації щодо тварини до загальної електронної бази даних тварин, котрі мають власників або опікунів, видача опікунам тварин реєстраційних посвідчень та відмітних знаків (жетонів) для зареєстрованих, стерилізованих та вакцинованих проти зооантропонозних захворювань тварин з метою контролю за чисельністю тварин в населених пунктах.

Реєстрація домашніх тварин (pet registration) – система обліку тварин, яку здійснює орган місцевого самоврядування, шляхом присвоєння тварині індивідуального номера та внесення відповідної інформації до загальної електронної бази домашніх тварин.

Реєстрація продуктивних тварин – внесення до Єдиного державного реєстру тварин даних про ідентифіковану тварину, її власника/утримувача, господарство, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж.

Реєстрація та облік тварин, що мають власників – процес обліку та ототожнення тварин шляхом збирання та занесення відповідної інформації щодо тварини та її власника до загальної електронної бази даних тварин, котрі мають власників або опікунів, видача власникам тварин реєстраційних посвідчень та відмітних знаків (жетонів) з метою контролю за чисельністю тварин в населених пунктах та за дотриманням власниками тварин ветеринарних та санітарно-епідеміологічних вимог.

Режим водних об'єктів санітарний (sanitary conditions of water facilities) – сукупність процесів природного самоочищення вод водних об'єктів від забруднювачів органічної природи, що відбуваються за рахунок біохімічних і хімічних перетворень і залежать від активності водної екосистеми.

Резидеграція – біологічне розкладання речовин мікроорганізмами в кореневій зоні рослин.

Резистентність *див. стійкість*.

Резистентність фітопатогенних грибів до фунгіцидів – це рівень чутливості, який виявляють популяції грибів до фунгіцидних речовин. Розрізняють польову і фізіологічну резистентність.

Резорбтивні механізми ушкоджуючої дії токсикантів – виникають після всмоктування токсиканта і проявляються прямим (первинним ефектом дії на обмежену групу клітин чи орган) та опосередкованим (вторинним непрямым внаслідок біохімічних процесів) впливом дії.

Результат вимірювання (measurement result) – набір значень величини, що вимірювались у визначений спосіб.

Рекомбінація (recombination) – 1) розміщення складових частин чогось у новому напрямку; 2) *ген.* перерозподіл генетичного матеріалу батьків у нащадків, який обумовлює комбінативну мінливість живих організмів.

Рекомендації за результатами аудиту – опис порядку організації заходів, рекомендованих для усунення виявлених порушень/недоліків та для зниження недоліків у системах контролю управління.

Реконструкція галузі тваринництва – в умовах нових форм організації виробництва продукції, потребує здійснення будівельно-монтажних робіт та технічного переоснащення існуючих ферм на базі прогресивних технологій і нових засобів механізації з метою підвищення ефективності використання капіталовкладень, кормових та енергетичних ресурсів, зниження долі ручної праці.

Рекреаційна зона (recreational area) – спеціально виділена генеральним планом і організована територія в місті і зеленій зоні, призначена для відпочинку населення.

Рекреаційні послуги у сфері аквакультури – діяльність, яка пов'язана з організацією відпочинку, в тому числі з наданням права на здійснення любительського та спортивного добування (вилову) об'єктів аквакультури, а також створенням умов для спостереження за гідробіонтами з

метою задоволення естетичних і пізнавальних потреб.

Рекультивация (recultivation) – відновлення родючості ґрунту і рослинного покриву після техногенного впливу.

Рекуперация (recuperation) – 1) повторне отримання і використання речовин, які витрачаються при технологічних процесах (розчинників, мастил, води та ін.); 2) уловлювання і використання відходів виробництва (газів при коксуванні вугілля, тепла продуктів згорання палива тощо).

Ремедіація (remediation) – 1) набір технологій для очищення об'єктів довкілля від забруднювачів; 2) процес вилучення забруднювачів з навколишнього середовища, зокрема з ґрунту, підземних та поверхневих вод, а також атмосфери з метою захисту здоров'я людини та довкілля.

Ремонтно-маточні стада об'єктів аквакультури – різновікові групи гідробіонтів, у тому числі їх статевозрілі особини (плідники), призначені для одержання статевих продуктів (статевих клітин) та/або потомства об'єктів аквакультури.

Репарація (reparation) – *ген.* функція клітин, яка полягає в здатності відновлення структури дезоксирибонуклеїнової кислоти, пошкодженої, зокрема, за впливу фізичних або хімічних чинників.

Репелент (repellent) – хімічна сполука, що використовується переважно для відлякування комах та інших тварин, які шкідливі для людини, свійських тварин або корисних рослин. Ці хімічні речовини малотоксичні для теплокровних тварин і людей. Однак серед них є сполуки, які здатні подразнювати шкірний покрив, мають неприємний запах і належать до середньо- та високотоксичних.

Репеленти маскувальні, дезорієнтуючі – при застосуванні нейтралізують або знищують природні запахи, які приваблюють шкідників.

Репеленти ольфофакторні, руміганти – це п'янкі речовини, які діють на нервові закінчення нюхових органів членистоногих і заважають їм у виборі об'єкта для живлення.

Репеленти протисмакові – речовини, які негативно діють на органи смаку та нюху комах при

безпосередньому контакті з обробленою поверхнею рослин.

Респіратори (respirators) (протиаерозольні респіратори) – засоби індивідуального захисту дихальних шляхів від інфекцій, що передаються повітряно-краплинним шляхом (туберкульоз, кір, вітряна віспа тощо), під час деяких процедур (бронхоскопія, інтубація трахеї, санація трахеобронхіального дерева, збір мокротиння тощо) коли патогенні мікроорганізми потрапляють у повітря у вигляді дрібнодисперсного аерозолю. У цих випадках потрібно використовувати респіратори класів захисту FFP3 і FFP2. Респіратори слід використовувати і для догляду за пацієнтами, що мають невідому інфекцію. Під час догляду за пацієнтом з коронавірусною інфекцією медичним працівникам рекомендовано використовувати респіратор класу захисту не нижче FFP2.

Ресурс (resource) – речовина чи об'єкт, які необхідний організму, популяції, угрупованню, суспільству для підтримання нормального існування, росту, розмноження, отримання матеріальних і духовних благ.

Ресурси біологічні (biological resources) – біологічні компоненти біосфери, створені життєдіяльністю продуцентів, консументів і редуцентів.

Ресурси вичерпні – природні ресурси, пряма чи опосередкована експлуатація яких може призвести до їх виснаження (викопні мінеральні ресурси, багато видів промислових тварин, лікарські рослини тощо).

Ресурси відновлювані (renewable resources) – усі об'єкти матеріального світу, що знаходяться в межах біосферного колообігу речовин, здатні до самовідновлення (через розмноження, або природні цикли відновлення) за терміни, порівнювані з темпами господарської діяльності людини (рослини, тварини, ґрунти, повітря тощо).

Ресурси ґрунтово-земельні (soil and land resources) – ресурси всіх сільськогосподарських угідь (орні землі, сінокоси, пасовища тощо) або всього ґрунтового покриття незалежно від умов його використання.

Ресурси не відновлювані (non renewable resources) – частина

природних ресурсів, які не само-відновлюються в процесі колообігу речовин у біосфері, або відновлюються в сотні і тисячі разів повільніше, порівняно з їх використанням (вугілля, нафта, торфовища, корисні копалини і тощо).

Ресурси рослинні – уся фітомаса (надземна та підземна) вищих і нижчих рослин незалежно від того, використовується вона в даний момент людиною чи ні.

Ретарданти (retardants) – речовини, які пригнічують ріст рослин, що призводить до вкорочення стебел та пагонів.

Ретинол (retinol) – жиророзчинний вітамін, антиоксидант. У чистому вигляді нестабільний, зустрічається як в рослинних, так і тваринних продуктах. Тому виробляється і використовується у вигляді ретинолу ацетату і ретинолу пальмітату. В організмі синтезується з бета-каротину.

Референс-лабораторія – акредитована лабораторія, уповноважена компетентним органом згідно з вимогами законодавства України для проведення робіт, визначених регламентуючими документами.

Референтна доза/концентрація, RfD/RfC – добовий вплив хімічної речовини протягом життя, що встановлюється з урахуванням всіх наявних сучасних наукових даних та, імовірно, не призводить до виникнення ризику для здоров'я чутливих груп населення.

Референтні зразки ГМО – еталонний (референтний) матеріал ГМО, значення властивостей якого є достатньо однорідними та придатними, щоб оцінювати метод вимірювання чи встановлювати певні властивості матеріалу.

Рефлекторні механізми ушкоджуючої дії токсиканта – зумовлені розвитком відповіді рефлексогенної зони, на яку вплинув токсикант (властиві тваринному світу).

Рецепт (recipe) (ветеринарний рецепт) – документ встановленого зразка, виданий ліцензованим ветеринарним лікарем або у випадках, визначених законом, іншим спеціалістом ветеринарної медицини, на підставі якого здійснюється виготовлення та/або реалізація ветеринарного лікарського засобу або лікарського засобу, призначеного для лікування

людини, з метою лікування тварини.

Рециклінг (recycling) – операція з відновлення, в результаті якої відходи переробляються на продукцію, матеріали або речовини. Ця операція включає перероблення органічного матеріалу, проте не включає відновлення енергії чи перероблення на матеріали, що будуть використовуватися як паливо або матеріали для зворотного заповнення.

Рециркуляція (recirculation) – повторне використання матеріальних ресурсів, що дозволяє економити сировину та енергію, і зменшувати утворення відходів.

Речовина (substance) – 1) різновид матерії, що має атомно-молекулярну структуру. Частинки речовини мають масу спокою, не рівну нулеві. Це те, з чого складаються фізичні тіла; 2) матеріальна субстанція природного або синтетичного походження, яка є об'єктом хімічного дослідження, характеризується однорідністю, має певні сталі властивості і елементний склад. Це може бути проста речовина, низькомолекулярна сполука, полімер, напр., цукор, полістирол.

Речовина біологічно активна (biologically active substance) – речовина, яка підвищує активність життєвих процесів організму; приводить до біохімічних, фізіологічних, генетичних та інших змін, що відбуваються у живих клітинах та організмі. Головним джерелом надходження до організму є ліки, харчові та інші продукти. Залежно від концентрації (доз) може викликати несприятливі наслідки або неспецифічні реакції організму.

Речовина задушливої дії – призводить до токсичного набряку легень (оксид азоту, фосген).

Речовина інфікуюча (infectious substance) – містить життєздатні мікроорганізми чи їх токсини, які викликають захворювання у тварин чи людей.

Речовина мутагенна (mutagenic substance) – речовина (наприклад, сполуки свинцю, ртуті, радіоактивні речовини тощо), яка при потрапінні до живого організму здатна викликати мутації; при дії на статеві клітини, мутагенний вплив виявляється у наступних поколіннях.

Речовина небезпечна (hazardous / dangerous)

substance) – хімічна, токсична, вибухова, окислювальна, горюча речовина, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля; сукупні властивості речовин, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним та культурним цінностям.

Речовина неорганічна (inorganic substance) – 1) речовина, що не має рослинного чи тваринного походження (мінерал, вода, метал); 2) речовина, до складу якої входять одна або кілька неорганічних сполук.

Речовина органічна (organic substance) – утворюється прямо чи опосередковано з живої речовини або продуктів їх життєдіяльності; присутня в атмосфері, поверхневих і підземних водах, осадах, ґрунтах і гірських породах.

Речовина отруйна (сильнодіюча) – це речовина, яка, потрапляючи всередину організму через органи дихання, травлення

або через шкіру, здатна викликати значний негативний вплив чи навіть смерть.

Речовина подразнююча / подразнювальна (irritant, irritating substance) – речовина, що викликає розвиток запального процесу в тканинах при контакті; спричинює подразнення слизових оболонок, дихальних шляхів, очей, легень, шкіри.

Речовина токсична (toxic substance) – речовина, яка викликає в організмі прояв негативного ефекту і/або отруєння; за токсичним ефектом впливу на організм людини хімічні речовини поділяють на загальнотоксичні, подразнюючі, сенсibiliзуючі, канцерогенні, мутагенні, що впливають на репродуктивну функцію; в залежності від значення дози смертельної середньої речовини відносять до одного з чотирьох класів: 1-й клас небезпеки, надзвичайно токсична речовина – 15 і менш мг/кг маси тіла; 2-й клас небезпеки, високотоксична речовина – 16–150 мг / кг маси тіла; 3-й клас небезпеки, помірно токсична речовина – 151–5000 мг / кг маси тіла; 4-й клас небезпеки, малотоксична речовина – більше

5000 мг / кг маси тіла; для пестицидів ухвалено особливу класифікацію.

Речовина шкідлива (harmful substance) – речовина, вплив якої на живий організм може призвести до прояви негативного ефекту в даного організму або у його нащадків; будь-яка речовина, в залежності від дози і тривалості експозиції може бути шкідливою.

Речовини / відходи, здатні самозайматися – речовини або відходи, які здатні самочинно розігріватися за нормальних умов перевезення чи здатні нагріватися при контакті з повітрям, а потім займатися.

Речовини біогенні (biogenic substances) – 1) речовини, необхідні для існування живих організмів; 2) речовини, що виникли в результаті біотичної та/або абіотичної трансформації залишків живих організмів; 3) речовини, синтезовані живими організмами.

Риба та інші водні живі ресурси, водні біоресурси – сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До водних живих ресурсів

належать: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, у тому числі молюски, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини.

Рибництво (fish farming) – штучне розведення і відтворення риби та інших водних живих ресурсів.

Рибницьке господарство (fish farm) – єдиний майновий комплекс, до складу якого входить рибогосподарська технологічна водойма або їх комплекс, гідротехнічні споруди, інші споруди (пристрої), будівлі, устаткування, інвентар тощо, земельні ділянки, що призначений для розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури.

Рибницький басейн – штучно створена споруда (пристрій) різних конструкцій, яка з технологічних потреб наповнюється водою та призначена для утримання та вирощування об'єктів аквакультури.

Рибницький садок – різновид рибницького ставка або споруда (пристрій), який з технологічних потреб наповнюється водою та призначений і використовується для тимчасового зберігання об'єктів аквакультури, переднерестового утримання плідників тощо.

Рибницький ставок – рибогосподарський водний об'єкт, призначений для розведення, утримання та/або вирощування об'єктів аквакультури.

Рибогосподарська меліорація – комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію показників гідрологічного, гідрохімічного, гідробіологічного режимів та підвищення біологічної продуктивності водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, поліпшення умов природного відтворення та якісного складу гідробіонтів з метою їх збереження та раціонального використання.

Рибогосподарська технологічна водойма – штучно створена водойма спеціального технологічного призначення, що визначається технічним проектом та/або паспортом, яка наповнюється

штучно за допомогою гідротехнічних споруд і пристроїв та призначена для створення умов існування і розвитку об'єктів аквакультури.

Рибогосподарські водні об'єкти – водотоки, водойми або їх окремі ділянки, що використовуються для рибогосподарських цілей. Вони поділяються на 3 категорії: а) вищої категорії – ділянки водних об'єктів в місцях розташування нерестилищ, зимувальних ям і масового нагулу особливо цінних видів риби, мешкання промислових водних ссавців, а також охоронних зонах господарств будь-якого типу для штучного розведення та вирощування цінних видів риби, водних тварин і рослин; б) першої категорії – водні об'єкти, які використовуються для збереження і відтворення цінних видів риби, що мають високу чутливість до вмісту кисню; в) другої категорії – водні об'єкти, що використовуються для інших рибогосподарських потреб.

Рибозбірно-осушувальний канал – канал, що розташований у ложі рибогосподарської технологічної водойми та призначений для відведення води з неї, осушування поверхневого шару ґрунту

дна водойми та орієнтованого руху об'єктів аквакультури з водойми до рибовловлювача під час технологічного скиду води.

Ризик (risk) – 1) можливість виникнення негативної події (біологічних та економічних наслідків несприятливого впливу на здоров'я тварин та/або людей чи довкілля), а також вірогідні масштаби її наслідків протягом певного періоду часу; 2) можливість виникнення шкідливого впливу на здоров'я людини та ступінь цього впливу, що походить з небезпечного (небезпечних) чинника (чинників) у харчовому продукті; 3) ступінь імовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин на території об'єкта підвищеної небезпеки і/або за його межами; 4) визначення шляхом розрахунку величини вірогідності негативної події (захворювання, смертельного випадку тощо під час надзвичайного випадку, аварії, катастрофи).

Ризик ГМО – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу на здоров'я людини та довкілля при здійсненні генетично-інженерної

діяльності та поводженні з ГМО протягом певного періоду часу.

Ризик для здоров'я – імовірність розвитку негативних наслідків для здоров'я у окремих індивідів або групи осіб, які зазнали певного впливу хімічної речовини. Характеризується величиною, що лежить в межі (0...1), де 0 означає відсутність ефекту, а 1 – обов'язковий його прояв.

Ризик допустимий (acceptable risk) – ймовірність виникнення негативного ефекту (наприклад, отруєння) від впливу будь-якого чинника, яка мала настільки, що нею можна знехтувати; термін використовують для опису середньої чутливості (або стійкості) групи особин до певного чинника.

Ризик екологічний – ймовірність виникнення негативних змін у довкіллі, або віддалені несприятливі наслідки змін, які виникають внаслідок негативного впливу на довкілля; – вірогідність появи негативних змін в навколишньому середовищі на всіх рівнях (від локального до глобального), викликаний надзвичайними ситуаціями природного, антропогенного і техногенного характеру.

Ризик індивідуальний (individual risk) – оцінка імовірності розвитку негативного ефекту у індивіда, наприклад, ризик розвитку раку у одного індивіда із 1000 осіб, які зазнавали певного впливу (ризик 1 на 1000 або 10^{-3}); ймовірність смерті індивідуума від певного впливу, що розраховується для всієї тривалості життя або для одного року; термін використовують для опису індивідуальної чутливості (або стійкості) до якого-небудь чинника.

Ризик колективний (collective risk) – визначають за кількістю смертей від деякої причини, що діє протягом певного інтервалу часу на певну кількість людей.

Ризик прийнятний – ризик, який не перевищує на території об'єкта підвищеної небезпеки і/або за її межами гранично допустимого рівня.

Ризик токсичний – очікувана частота прояву негативного ефекту у особин популяції, яка підлягає впливу певної речовини.

Ризосфера (rhizosphere) – прикоренева зона рослини, шар ґрунту (2-3 мм), що прилягає до коріння рослини і потрапляє під

безпосередню дію корневих виділень і ґрунтових мікроорганізмів, містить безліч бактерій, які харчуються відмерлими клітинами. В ризосфері мешкають численні найпростіші і нематоди, що харчуються бактеріями. Ґрунт, що не є частиною ризосфери, називається основним ґрунтом.

Ринковий нагляд – постійне спостереження за відповідністю сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження, введених в обіг, технічним регламентам, повнотою і достовірністю інформації про таку продукцію.

Ринок зерна – система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням.

Рицина *Ricinus communis* L. – рослина у насінні якої міститься отрута білкової природи – глікопротеїд рицин. Цей білок незворотно і специфічно зв'язує вуглеводи. Прийом всередину насіння

рослини викликає ентерит, блювоту і кольки, кровотечі з шлунково-кишкового тракту, порушення водно-електролітного балансу і смерть впродовж 5–7 днів. Шкода здоров'ю є непоправною. Люди, що вижили, не можуть повністю відновити здоров'я, бо рицин руйнує білки тканин. Вдихання порошку рицину у такий самий спосіб вражає легені.

Рівень біологічної безпеки (biosafety level) – це набір заходів безпеки для біологічного захисту, необхідних для ізоляції небезпечних біологічних агентів у закритому лабораторному приміщенні. Рівень мікроорганізмів і патогенів варіює від найнижчого рівня біологічної безпеки 1 до найвищого рівня 4.

Рівень включень – харч. максимально допустима кількість (вміст) речовини або інгредієнта, яка може бути в харчовому продукті або додаватися до нього.

Рівень граничний (threshold level) – теоретичне значення концентрації речовини, що характеризує перехід за певних умов від його максимального впливу, що не викликає (негативного) ефекту, до мінімального впливу, що викликає (негативний) ефект.

Рівень дози допустимий (permissible doselevel) – кількісний гігієнічний норматив безпечного рівня (концентрації) впливу речовини за певний період.

Рівень допустимий залишковий (acceptable residue level) – концентрація речовини в харчових або кормових продуктах, при вживанні яких не перевищується допустиме добове споживання цієї речовини.

Рівень дози неефективний *див. доза найвища неефективна NOAEL.*

Рівень (речовини) критичний (action level, critical level) – концентрація речовини в повітрі, ґрунті, воді або іншому середовищі, при якій необхідне прийняття заходів по недопущенню виникнення негативних наслідків або їх ліквідації, таких як вилучення і деструкція забруднених субстратів, евакуація місцевого населення і усунення джерела забруднення.

Рівень трофічний (trophic level) – сукупність організмів, що займають певне положення в загальному ланцюгу живлення та характеризуються певною формою організації та утилізації енергії;

перший рівень – продуценти (без посередників); другий – консументи первинні (фітофаги); третій – консументи вторинні {хижаки і паразити консументів первинних); четвертий – хижаки вторинні і паразити консументів вторинних; п'ятий – паразити і надпаразити.

Рівні організації живої матерії – ієрархічно супорядні рівні організації біосистем, що відображають рівні їх ускладнення. Виділяють наступні структурні рівні життя: молекулярний, клітинний, тканинний, органний, організмовий, популяційно-видовий, біогеоценотичний та біосферний.

Рівновага екологічна – баланс природних або змінених людиною природних компонентів середовища і процесів, що зумовлює тривале або необмежене в часі існування даної екосистеми.

Рівновага природна – первинна екологічна рівновага, створена на основі балансу незмінних або мало змінених діяльністю людини компонентів, що формують середовище, і природних процесів; одна з найважливіших ознак живих систем, здатність цих систем розвиватися з досягненням клімаксу в ході сукцесії.

Рідина (liquid) – речовина або суміш, яка при температурі 50 °С має тиск пару, що не перевищує 300 кПа (3 бара); речовина або суміш, яка не є повністю газоподібною при температурі 20 °С та нормальному тиску 101,3 кПа; речовина або суміш, яка має точку плавлення або початкову точку плавлення при температурі не вище 20 °С та нормальному тиску 101,3 кПа.

Рідкі гетерогенні системи – поділяються на класи: *Емульсії* – системи, які складаються з рідкого дисперсійного середовища, в якому знаходяться зважені частинки декількох або однієї рідини. *Суспензії* – системи, що складаються з рідкого дисперсійного середовища, в якій знаходяться зважені тверді частинки. *Піни* – системи, що складаються з рідкого дисперсійного середовища, в якій знаходяться зважені частинки газів.

Різноманітність видова – загальна кількість видів однієї трофічної групи, угруповання або екосистеми, що визначає можливість екологічного дублювання в проведеному потоку енергії ланками ланцюга живлення.

Різотрав'я – група трав'янистих рослинна певній площі, сформована численними видами трав, за винятком злаків, бобових і осок; різноманітні трави, що ростуть уперемішку.

Рікетсії – промітивні прокаріоти, облігатні паразити.

Рілля – земельна площа, яка систематично обробляється сільськогосподарським знаряддям з метою посіву одно- або багаторічних культур (крім багаторічних трав для кормових угідь), а також чисті пари, включаючи посіви багаторічних трав у полях сівозмін зі строком користування, передбаченим сівозмінами, і вивідні поля. До рілли не відносять ділянки поліпшених сінокосів і культурних пасовищ, розорані на період оновлення травостою, а також зайняті посівами попередніх культур (протягом не більше двох років), розорані з метою створення на них багаторічних пасовищ або поліпшених сінокосів.

Ріпак *Brassica napus* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: несправжня борошниста роса (пероноспороз), чорна плямистість (альтернаріоз), фомоз (рак стебла, некроз кореневої шийки),

біла гниль (білостеблність, склеротиніоз), сіра гниль (ботрідіоз), світла плямистість (циліндроспоріоз), біла плямистість (кільцева плямистість, сіростеблність), борошниста роса, вертицильозне і фузаріозне в'янення, випрівання, снігова пліснява, тифульоз, чорна ніжка, кореневі гнилі, пліснявіння насіння; б) шкідники: квіткоїд, стручкова вогнівка.

Річка, ріка – водотік звичайних розмірів, що тече по встановленому руслу в межах утвореної ним долини і наповнюється за рахунок поверхневого і підземного стоків власного водозбірної басейну.

pH – від'ємний десятковий логарифм концентрації іонів Гідрогену у розчині: $pH = -\lg [H^+]$. За pH розрізняють нейтральне середовище ($pH = 7$), кисле середовище ($pH < 7$) та лужне середовище ($pH > 7$).

pH-метр – прилад для визначення від'ємного логарифму концентрації іонів Гідрогену у розчині.

Робоча зона – простір висотою до 2 м над рівнем підлоги, на якому знаходиться постійне чи

тимчасове місце перебування працівника.

Робоча суміш для обприскування (щодо пестицидів) – дисперсна система, що здебільшого складається із трьох компонентів: розчинника (дисперсійне середовище, частіше вода, інколи масло); тонкоподрібнених часточок пестициду, які перебувають у завислому стані в основному середовищі (дисперсна фаза); допоміжних речовин –інгредієнтів, що сприяють поліпшенню якості робочої суміші.

Робочий еталон – еталон, який використовується для регулярних калібрувань або повірки засобів виміральної техніки.

Родентицид (rodenticides) –хімічні сполуки (пестициди) різної природи для боротьби з гризунами, високотоксичні для інших теплокровних тварин і людини. Основні групи шкідників проти яких застосовують родентициди – 1) гризуни, які пошкоджують сільськогосподарські культури в процесі вирощування чи при зберіганні; 2) гризуни, що мають санітарно-епідеміологічне значення - синантропні види і види, які виявляються в приміщеннях

(житлові будинки, дитячі та лікувальні установи, харчові підприємства тощо). Родентициди знищують гризунів при надходженні до шлунково-кишкового тракту чи інгаляційно (фуміганти). Залежно від швидкості дії поділяються на препарати *гострої дії* (викликають швидку 100% гибель гризунів при споживанні разової дози препарату) і *хронічної дії* (характеризуються кумуляцією діючої речовини та тривалим патологічним процесом). Відрізняються широким спектром препаративних форм (дуст, рідина, гель, паста, гранули).

Родина (щодо тваринництва) – група високопродуктивних племінних маток, які походять від видатної родоначальниці й мають подібні з нею певні біологічні та господарські ознаки, що стійко передаються потомству.

Родючість ґрунту (soil fertility) – здатність ґрунту задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі та теплі в достатній кількості для їхнього нормального розвитку, які в сукупності є основним показником якості ґрунту.

Розбавлений розчин (diluted solution) – 1) розчин, в якому сума мольних часток усіх розчинених речовин є набагато меншою від одиниці; 2) розчин, концентрація якого настільки мала, що не спостерігається взаємного проникання окремих макромолекул, а його в'язкість лінійно зростає з концентрацією; 3) колоїдний розчин, в якому окремі колоїдні частинки не взаємодіють одна з одною.

Розбавлення (dilution) – 1) додавання певної кількості розчинника чи розбавника в розчин з метою пониження концентрації розчиненої в ньому речовини; 2) спосіб пониження концентрації у водних викидах шляхом додавання чистої води.

Розбавник – це суха або рідка концентрована синтетична суміш спеціально підібраних компонентів, які забезпечують життєздатність і фертильність сперматозоїдів упродовж зберігання сперми поза організмом.

Розріджувач (diluent, thinner) – 1) компонент (зокрема інертний), що додається до розчину чи суміші твердих речовин, газів для пониження концентрації розчину

або відносного вмісту компонентів суміші; 2) рідка чи суха речовина, що додається в суміш для зменшення концентрації активного інгредієнта.

Розведення масове (ентомофагів) – розведення великої кількості ентомофагів в штучних умовах.

Розвиток організму (organism development) – процес поступового утворення дорослого організму із зиготи (заплідненої яйцеклітини).

Роздільне збирання відходів – збирання відходів, за якого відходи формуються окремо за їх видами та властивостями з метою сприяння специфічному їх обробленню.

Роздрібна торгівля (щодо кормів) – діяльність із реалізації кормів кінцевому користувачу та будь-які пов'язані з цим дії, зокрема, поводження, переробка, зберігання та презентація кормів у місцях їх реалізації або доставки кінцевому користувачу.

Розмноження, відтворення, репродукція (reproduction) – здатність усіх живих організмів ство-

рювати подібних собі особин; біологічний процес для утворення нових організмів, відтворення собі подібних. Поділяється на статеве і безстатеве (нестатеве).

Розмноження відсадками – передбачає загортання ґрунтом пагона материнської рослини з метою утворення на ньому нової кореневої системи, після чого такий пагін відділяють. Розрізняють: вертикальні (айва, парадизка, дусен), горизонтальні, дугові (малина, смородина, порічки та ін.) відсадки.

Розмноження кореневими пасинками – розмножуються рослини, які утворюють кореневу поросль (вишня, слива, малина тощо).

Розмноження сланкими пагонами або вусами – розмножують рослини, що мають стебла, які стеляться поверхнею землі і здатні у вузлах укорінюватись. У такому випадку на кожному вузлі утворюється нова самостійна рослина. Цей спосіб широко використовують для розмноження суниці садової.

Розпливання (deliquescence) – властивість твердої (звичайно кристалічної) речовини вбирати

воду з повітря, при цьому вона розчиняється у поглинутій воді з утворенням концентрованого розчину; кристали лугів на повітрі розтікаються (розпливаються).

Розповсюджувач – будь-яка інша, ніж виробник або імпортер, фізична чи юридична особа в ланцюгу постачання продукції, яка надає продукцію на ринку.

Розрахунки гідрологічні – дослідження закономірностей виникнення та розвитку стоку річок у різні фази їх формування, які включають до себе: розрахунки характеристик стоку води, головних гідрометеорологічних складових, водного балансу, стоку наносів, термічного режиму, динаміки водних мас, а також гідрохімічних характеристик та розбавлення стічних вод.

Розсадники добору – ланка розмноження насіння, що відбирається від кращих рослин для подальшого закладення розсадників розмноження.

Розсадництво – галузь рослинництва, що забезпечує виробництво, створення маточних насаджень.

Розчин (solution) – гомогенна термодинамічно стійка система, що складається з двох і більше незалежних компонентів. Компонент, концентрація якого суттєво більша концентрації інших компонентів, називається розчинником. Розчинена речовина – рівномірно розподілена по всьому об'єму розчинника. Залежно від агрегатного стану, поділяють на рідкі, тверді і газоподібні.

Розчин нормальний (normal solution, N) – розчин, що містить 1 г/екв розчиненої речовини в 1 дм³ розчину.

Розчин стандартний – розчин з точно відомою концентрацією, приготований з використанням стандартних речовин відомої чистоти описаним способом.

Розчинення (dissolution) – це процес взаємодії речовин з переходом їх у іонну або колоїдну форми та утворенням нових гомогенних сполук.

Розчинний концентрат, РК (soluble concentrate, SL) – препаративна форма пестициду; рідкі препарати, що містять діючу речовину у розчинній формі, та розроблені тільки для речовин,

яким властива висока розчинність у воді. Використовуються у мінімальному об'ємі робочого розчину.

Розчинний у воді порошок – 1) тонко подрібнена до порошкоподібного стану тверда речовина, що добре розчиняється у воді; 2) *див. водорозчинний порошок (препаративна форма пестициду).*

Розчинник (solvent) – індивідуальна хімічна сполука або суміш, здатна розчиняти різні речовини, тобто утворювати з ними гомогенні системи змінного складу. Для систем рідина-газ, рідина-тверде тіло за розчинник вважають рідину, для систем рідина-рідина – компонент, що знаходиться в надлишку. Відповідно до хімічної класифікації всі розчинники підрозділяються на неорганічні (вода, кислоти, СО₂ та ін.) і органічні (спирти, кетони, нітросполуки, бензини, петролейний етер, суміші спиртів і етерів та ін.).

Розшарування емульсії – макроскопічне відокремлення компонентів емульсії при дії сили тяжіння. Відокремлена фракція може збиратися як зверху, так і

знизу, залежно від відносної густини диспергованої та неперервної фаз.

Роса – дрібні краплі води, які утворились в результаті конденсації за умов охолодження повітря.

Рослини (plants) – одна з основних груп живих організмів на Землі. Усі рослини поділяються на 2 відділи: справжні зелені водорості (Chlorophyta) і вищі рослини (Streptophyta), до якого відносять деякі складніші зелені водорості та всі наземні рослини. Більшість наземних рослин – фотосинтезуючі зелені рослини, які є автотрофами.

Рослини багаторічні (perennial plants) – це рослини, розвиток яких відбувається понад два вегетаційні періоди.

Рослини дводомні (dioecious plants) – рослини, які мають одностатеві квітки; рослини, в яких одностатеві чоловічі (тичинкові) і жіночі (маточкові) квітки (або чоловічі і жіночі статеві органи в неkwіткових рослин) розташовані на різних особинах.

Рослини лікарські (medicinal plants) – дикорослі та культурні

рослини або їхні частини (насіння, бруньки, квіти, плоди, стебла, кореневища), що використовуються в медицині для виготовлення лікарських препаратів.

Рослини однодомні (monoecious plants) – рослини, у яких чоловічі та жіночі статеві органи (тичинкові й маточкові квітки – у kwіткових рослин, архегонії і антеридії – у архегоніальних рослин, оогонії і антеридії – у нижчих рослин) містяться на одній і тій самій рослині.

Рослини отруйні (токсичні) (poison plants) – це умовно відокремлена група рослин, які, потрапивши в організм, створює серйозний ризик виникнення хвороби, травми або смерті у людей чи тварин. Отруйні речовини (глюкозиди, ефірні олії, алкалоїди, органічні кислоти, смоли та інші хімічні сполуки) можуть міститися у всій рослині загалом, або в різних її частинах. Поділяються на: а) *смертельно отруйні* (найвищий ступінь токсичності), б) *сильноотруйні* (середній ступінь), в) *отруйні* (низький ступінь токсичності).

Рослини сільськогосподарські (agricultural plants, crops) – рослини, які представлені сортами

(гібридами), що використовуються для виробництва сільськогосподарської сировини і продуктів харчування.

Рослини трав'янисті, трави (herbal plants) – *бот.* життєва форма наземних рослин, що не утворюють дерев'янистого стебла, а всі надземні частини (тобто над землею) відмирають в кінці кожного вегетаційного періоду; переважно стосується багаторічних рослин.

Рослинність (vegetation) – сукупність рослинних угруповань (фітоценозів) планети в цілому, або її окремих регіонів та місцевості.

Ртутьорганічні пестициди (organomercuric pesticides) – металлоорганічні пестициди, у складу яких входить Меркурій; використовують у якості фунгіцидів і бактерицидів для обробки, як правило насіння; наявність залишкових кількостей в харчових продуктах не допускається; в Україні застосування заборонено.

Рукавички (gloves) – *мед.* засіб індивідуального захисту. Медичним працівникам рекомендовано використовувати нестерильні нетальковані нітрилові рукавички з

манжетою до середини передпліччя. Рукавички надягають останніми з усіх засобів індивідуального захисту, обов'язково поверх манжетів халату. Необхідність застосування рукавичок: а) коли є передбачуваний безпосередній контакт з кров'ю або іншими біологічними рідинами, слизовими оболонками та потенційно інфікованими матеріалами; б) коли є безпосередній контакт із пацієнтами, які інфіковані патогенами, що передаються контактним шляхом; в) під час роботи із потенційно забрудненим обладнанням і поверхнями. Рукавички заборонено мити чи обробляти дезінфектантами, щоб використовувати повторно.

Рухома фаза (хроматографія) – флюїд, що проходить через або вздовж стаціонарної фази в певному напрямку.

Рядкове застосування пестицидів – обприскування просапних культур, за якого робочий розчин розподіляється безпосередньо на рослини в рядках.

Рясність – чисельність особин того чи іншого виду в угрупованні, що визначається кількома показниками або балами за спеціальними методами і шкалами.

С

Сад (garden) – 1) ділянка землі, яка насаджена фруктовими деревами, кущами, ягідниками; 2) упорядковані масиви зелених насаджень площею, призначені для короточасного відпочинку населення. За характером використання можуть бути: міські сади, сади біля видовищних споруд, сади житлових районів і мікрорайонів, міжквартальні сади та інші; 3) земельна ділянка, зайнята деревними або чагарниковими насадженнями (зернятковими, кісточковими, горіхоплідними, цитрусовими, субтропічними та іншими породами).

Сад ботанічний – створена для наукових цілей колекція живих рослин дикої флори, які висаджені на певній території.

Сад зоологічний – колекція диких тварин, які розміщені у клітках або просторах вольєрах, часто в межах невеликого парку.

Саджанці (seedlings) – три-чотирирічні деревні чи чагарникові

рослини, які вирощують з сіянців або живців для створення садів, озеленення населених пунктів та лісорозведення.

Саджанці дворічки – щеплені саджанці другого року, рослини, після щеплення яких пройшло два роки і які піддаються формуючим обрізуванням та восени будуть готові до висаджування у сад на постійне місце вирощування.

Саджанці однорічки – щеплені саджанці першого року, тобто рослини, щеплені у попередній рік.

Садиба – земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями.

Садивний матеріал – рослини та їхні вегетативні органи (частини), придатні для відтворення цілісного організму рослин; поділяється на категорії: вихідний, базовий, сертифікований.

Садивний матеріал вихідний – безвірусні рослини або частини рослин сортів, клонів, створені внаслідок селекційної роботи для подальшого розмноження.

Садозахисні лісові смуги – лісові насадження створені навколо садів, виноградників, розсадників, плантацій з метою захисту їх від шкідливих вітрів і поліпшення мікроклімату.

Сажа – дисперсний вуглецевий продукт чорного кольору, який утворюється внаслідок неповного згорання або термічного розкладання вуглеводів.

Самовільне зайняття земельної ділянки – будь-які дії, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, за винятком дій, які відповідно до закону є правомірними.

Самоізоляція (self-isolation) – перебування особи, стосовно якої є обґрунтовані підстави щодо ризику інфікування або поширення нею інфекційної хвороби, у визначеному нею місці (приміщенні) з метою дотримання протиепідемічних заходів на основі зобов'язання особи.

Саморегуляція екосистеми – це її здатність до самостійного відновлення балансу внутрішніх властивостей після негативного впливу.

Самоочищення ґрунту – це перетворення, які обумовлюють відновлення первісного стану ґрунту.

Санація – 1) оздоровлення; 2) заходи з модернізації екологічно забруднених підприємств і/або очищення забрудненої території.

Санітарія (sanitation) – галузь гігієни; система гігієнічних заходів (додержання правил особистої гігієни, контроль за умовами праці тощо), спрямованих на оздоровлення умов побуту і праці людини.

Санітарна бойня – ізольоване приміщення, обладнане для забою хворої (підозрілої у захворюванні) худоби і знезаражування продуктів забою.

Санітарна охорона території України – система організаційних, медико-санітарних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних та протиепідемічних заходів, спрямованих на за-

побігання занесенню та поширенню на території України особливо небезпечних інфекційних хвороб, а в разі їх виникнення – на недопущення поширення цих хвороб за межі України, а також на запобігання ввезенню на територію України товарів, хімічних, біологічних і радіоактивних речовин, відходів та інших вантажів, небезпечних для життя та здоров'я людини.

Санітарне та епідемічне благополуччя населення – це стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами.

Санітарний (фітосанітарний) захід – проводиться з метою: захисту життя або здоров'я тварин чи рослин від ризиків, що виникають внаслідок проникнення, укорінення чи поширення шкідливих організмів, хвороб, організмів, які є носіями хвороб, а також хвороботворних організмів; захисту життя або здоров'я людей та/або

тварин від ризиків, що виникають від добавок, забруднюючих речовин, токсинів, хвороботворних організмів, які містяться у харчових продуктах або кормах; захисту життя або здоров'я людини від ризиків, що виникають внаслідок хвороб, які переносяться тваринами, рослинами або продукцією, що виробляється з них, чи внаслідок проникнення, укорінення або поширення шкідливих організмів. Санітарні або фітосанітарні заходи, зокрема, включають усі нормативно-правові акти, які стосуються питань забезпечення безпечності харчових продуктів, здоров'я тварин і карантину рослин; виробничі процеси та способи виробництва; процедури випробувань, інспекції та ухвалення; карантинні режими, включаючи відповідні вимоги щодо перевезення тварин чи рослин або щодо матеріалів, необхідних для їх виживання під час перевезення; положення щодо відповідних статистичних методів, процедур відбору зразків та методів аналізу ризику; вимоги щодо пакування та маркування, які стосуються безпечності харчових продуктів.

Санітарний захід безпечності харчових продуктів – застосування будь-яких законів, постанов та інших нормативно-правових актів, вимог та процедур для захисту життя і здоров'я людей від ризику, що виникає від споживання харчових добавок, забруднюючих речовин, токсинів або хвороботворних організмів у харчових продуктах, підконтрольних санітарній службі, та харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, виконання яких є обов'язковим. Санітарні заходи включають, зокрема, обов'язкові параметри безпечності кінцевого продукту; методи переробки та виробництва; процедури експертизи, інспектування, сертифікації та ухвалення; положення щодо відповідних статистичних методів; процедури відбору зразків та методів оцінки ризику; вимоги щодо пакування та етикетування, які безпосередньо стосуються безпечності харчових продуктів.

Санітарні та протиепідемічні (профілактичні) заходи – комплекс організаційних, адміністративних, інженерно-технічних, медичних, нормативних, екологічних, ветеринарних та інших заходів, спрямованих на усунення

або зменшення шкідливого впливу на людину факторів середовища життєдіяльності, запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб і масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та їх ліквідацію.

Санітарно-епідеміологічний норматив – встановлене дослідженнями припустиме максимальне або мінімальне кількісне та (або) якісне значення показника, що характеризує фактор середовища життєдіяльності за медичними критеріями (параметрами) його безпечності для здоров'я людини та здоров'я майбутніх поколінь, а також стан здоров'я населення за критеріями захворюваності, розповсюдженості хвороб, фізичного розвитку, імунітету тощо.

Санітарно-епідеміологічний сертифікат – разовий документ, виданий органами державної санітарно-епідеміологічної служби, що підтверджує безпеку для здоров'я та життя людини окремих видів товарів широкого вжитку (парфумерно-косметичних виробів, товарів дитячого асортименту, виробів побутового призначення тощо) на підставі результатів проведених санітарно-хімічних, токсикологічних, фізико-

хімічних, радіологічних, мікробіологічних та інших досліджень.

Санітарно-епідемічна ситуація

– стан середовища життєдіяльності та обумовлений ним стан здоров'я населення на певній території в конкретно визначений час.

Санітарно-протиепідемічні

правила і норми – нормативно-правові акти (накази, інструкції, правила, положення тощо) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, вимоги яких спрямовані на запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб.

Сапоніни (saponins) – біологічно активні глікозиди рослинного походження, більшість з яких виявляє поверхневу та гемолітичну активність і токсичність відносно холонокровних тварин. Залежно від хімічної структури поділяють на дві групи: стероїдні та тритерпенові.

Сапробіонти, сапроби (saprobionts, saprobes) – організми (перш за все бактерії, водорості, безхребетні), що живуть у водах, які забруднені органічними речовинами.

Сапрол – суміш крезолу з мінеральними мастилами. Застосовується для дезінфекції.

Сапропель (sapropele) – мулові відклади лагун і озер, які складаються, в основному, з органічних речовин, а саме залишків водних організмів.

Сапрофіти (saprophytes) – організми (зокрема, певні гриби, бактерії, деякі рослини), які живляться залишками рослин і тварин, перетворюючи органічні речовини в неорганічні, тим самим приймаючи участь у коломобігуречовин в природі.

Сатурнізм (saturnism) – інтоксикація Плюмбомом або його сполуками.

Свинець (Плюмбум) – важкий метал, концентрація в крові людини не повинна перевищувати 15 мкг/100 см³, у вагітних і дітей – 7 мкг/100 см³. ГДК у питній воді – 50 мкг/дм³, у повітрі населених пунктів – 2 мкг/м³.

Свійська птиця (domestic bird) – деякі види птахів (кури, індички, качки, гуси, цесарки, перепели та голуби), що розводяться людиною для одержання від них продукції (яєць, м'яса,

пуху, пір'я), а також з декоративною та спортивною метою. Птиця поділяється на сухопутну(кури, індики, цесарки, перепели, голуби) та водоплавну (гуси, качки).

Свійські тварини (domestic animals) – це тварини, які повністю або частково утримуються людиною, живуть з людиною та розводяться нею. Використовуються для виробництва харчових продуктів, побічних продуктів тваринного походження та інших сільськогосподарських цілей, а також утримуються для особистих, некомерційних цілей.

Світлолюбні рослини, геліофіти – рослини, які потребують для свого розвитку багато світла. Листки містять менше хлорофілу і мають більш активне дихання, ніж листки тіньовитривалих рослин.

Сезон – 1) пора року (весна літо осінь, зима); 2) частина року, на яку припадають певні явища природи, або певні види господарської діяльності людини, відпочинку, спорту тощо.

Сезон полювання – період року (конкретна дата початку та закін-

чення), протягом якого дозволяється полювання на певний вид мисливських тварин.

Селекційне досягнення – створена в результаті цілеспрямованої творчої діяльності група племінних тварин (порода, породний тип, лінія, родина тощо), що має нові генетичні ознаки, які стійко передає потомству, та за показниками продуктивності перевищує попередні типи тварин.

Селективність *див. вибіркова токсичність.*

Селекційно-племінна робота у сфері аквакультури – комплекс науково обґрунтованих технологічних заходів, спрямованих на поліпшення генетичної структури, якісних та продуктивних показників об'єктів аквакультури, створення та впровадження нових селекційних досягнень у сфері аквакультури.

Селекція (selection) – 1) виведення нових і поліпшених існуючих сортів сільськогосподарських рослин та порід свійських тварин; 2) наука що розробляє теорію і методи створення нових та вдосконалення існуючих форм рослин, тварин у т.ч. мікроорганізмів.

Сенсибілізатори – речовини, що діють як алергени. Це, наприклад, розчинники, формалін, лаки на основі нітро- та нітрозосполук.

Сенсибілізація (sensibilization) – 1) підвищення чутливості організмів до повторного впливу певних подразників – деяких речовин, температури, світла тощо; 2) імунологічний процес, який виникає в організмі після контакту з алергеном.

Сенсорна добавка – будь-яка речовина, що додається у корм для покращення або зміни його органолептичних властивостей (кольору, запаху, смаку) або візуальних характеристик харчових продуктів тваринного походження.

Сепсис (sepsis) – системна запальна реакція організму людини й тварин у відповідь на генералізацію місцевого інфекційного процесу, що спричинене проникненням в кров та тканини організму патогенних мікроорганізмів та продуктів їх життєдіяльності.

Середнє значення поживної речовини – значення, що обумовлює вміст поживної речовини у харчовому продукті, враховуючи

сезонні коливання, динаміку споживання та інші чинники, які можуть зумовити коливання фактичного значення цього показника.

Середньоєфективна доза, ЕД₅₀ *див. доза середня ефективна, ЕД₅₀.*

Середньолетальна доза, ЛД₅₀ *див. доза середня летальна/смертельна, ЛД₅₀.*

Середньолетальна концентрація, ЛК₅₀ *див. концентрація середня летальна/смертельна, ЛК₅₀.*

Середня смертельна доза при введенні у шлунок – доза токсину, що спричинює загибель 50% тварин при одноразовому введенні в шлунок (при спостереженні протягом двох тижнів).

Середня смертельна доза при нанесенні на шкіру – доза токсину, що спричинює загибель 50% тварин при одноразовому нанесенні на шкіру (при спостереженні протягом двох тижнів).

Середовище життєдіяльності людини – сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визнача-

ють умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо.

Середовище існування – умови життя (сукупність абіотичних і біотичних чинників) окремого організму або біоценозу загалом, що впливають на ріст, розвиток та відтворення організму.

Середовище поживне (nutrient medium) – середовище, яке застосовують для вирощування мікроорганізмів.

Середовище системи – 1) чисельність зовнішніх по відношенню до неї об'єктів; 2) ближнє оточування системи, при взаємодії з яким система переважно формує і проявляє свої основні властивості, функціонує і розвивається.

Серія – визначена кількість вихідної сировини, пакувальних матеріалів або продукції, що піддається обробці в одному або в ряді послідовних технологічних процесів таким чином, що можна розраховувати на однорідність продукції.

Серія ветеринарного лікарського засобу (ветеринарного

препарату) – визначена виробником кількість ветеринарних лікарських засобів (ветеринарних препаратів) з однаковою назвою та властивостями, що вироблені за один технологічний цикл або в ході послідовних технологічних циклів, за однакових умов на одній і тій самій потужності.

Сертифікат аудита – документ, складений аудитором на підтвердження факту проведення аудита.

Сертифікат на насіння – документ про відповідність, що засвідчує сортові або посівні якості насіння.

Сертифікат на насіння Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння (International Seed Testing Association, ISTA) – сертифікат, виданий згідно з правилами та в порядку, встановленими Міжнародною асоціацією з контролю за якістю насіння (ISTA).

Сертифікат на садивний матеріал – документ про відповідність, що засвідчує сортові або товарні якості садивного матеріалу.

Сертифікат племінних (генетичних) ресурсів – документ встановленої форми про походження, продуктивність, тип та інші якості тварин, сперми, ембріонів, яйцеклітин, складений на основі даних офіційного обліку продуктивності, офіційної оцінки за типом.

Сертифікація (certification) – підтвердження відповідності третьою стороною, яке стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу.

Сертифікація насіння і садивного матеріалу – комплекс заходів, спрямованих на визначення сортових і посівних якостей насіння та сортових і товарних якостей садивного матеріалу з метою документального підтвердження відповідності вимогам законодавства у сфері насінництва та розсадництва.

Сертифіковане насіння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження базового насіння.

Сертифікований садивний матеріал багаторічних рослин – безвірусні рослини сортів, клонів, отримані від розмноження базового садивного матеріалу і

призначені для закладення промислових насаджень.

Сигнал – інформація, що походить з одного або декількох джерел (у тому числі спостережень і досліджень), яка свідчить про виявлений новий потенційний зв'язок або новий аспект відомого зв'язку між фактором впливу і явищем або сукупністю взаємопов'язаних явищ, як несприятливих, так і сприятливих, і яка вважається достатньо достовірною, щоб обґрунтувати її перевірку.

Сидерати (siderates) – це культури, які висівають на полях із подальшим заорюванням на піку вегетації в ґрунт. Виконують роль органічних добрив, насичують орний шар ґрунту поживними речовинами та покращують його родючість.

Сидерація – агротехнічний прийом, що полягає в заорюванні в ґрунт сидеральних культур – спеціально вирощених на зелене добриво рослин.

Сила дії токсиканта – показник, який визначається необхідною для ураження кількістю токсиканта, що припадає на одиницю маси тіла: $W = M_t / g$, де M_t – маса

токсиканта в організмі, мг; g – маса тіла, кг.

Сили цивільного захисту – аварійно-рятувальні формування, спеціалізовані служби та інші формування цивільного захисту, призначені для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій.

Силос – соковитий корм для сільськогосподарських тварин, законсервований з метою тривалого зберігання.

Сильний подразник – токсикант, який при одноразовому нанесенні на шкіру лабораторних тварин і слизову оболонку очей кроликів в концентрованому виді або у вигляді робочого розчину чинить різко виражену подразнюючу дію (4,1–6,0 бала при дії на шкіру (опіки слизових оболонок і рогівки ока). У людей наслідком контакту з концентрованим препаратом або повторної дії робочих розчинів є токсичні дерматити, виражене подразнення слизових оболонок очей та дихальних шляхів.

Сильнозбиті пасовища – ті, травостій яких через надмірне пасовищне навантаження впродовж

багатьох років зріджується, знижується урожайність і якість корму, переважає смітне різотрав'я.

Симбіоз (symbiosis) – більш-менш тривале взаємовигідне співжиття двох або більшої кількості різних організмів. Розрізняють факультативний (можливе самотійне життя організму) та облігатний (самотійне існування неможливе).

Симбіонти (symbionts) – організми, що перебувають в симбіозі.

Симптом (symptom) – любе суб'єктивне відчуття проявлення дії певної речовини на організм або розвитку захворювання.

Синантропні дикі тварини – тварини, середовищем існування яких є умови, повністю або частково створені діяльністю людини.

Синдром (syndrome) – сукупність ознак симптомів, характерних для даного захворювання.

Синергізм (synergism) – 1) *фарм.* наслідок дії спільного використання лікарських речовин, що проявляється в потенціюванні ефекту окремо взятих речовин; 2) підвищення рівня токсичності

препарату, що складається із суміші речовин, порівняно з токсичністю окремих компонентів.

Синергізм справжній – явище підвищення токсичності речовин після їх надходження до організму, що пов'язане з біологічними процесами, які в ньому відбуваються.

Синергісти – хімічні речовини, які володіють однонаправленою дією, що взаємно підсилюється.

Синергісти пестицидів – речовини, що посилюють дію пестицидів.

Синоїкія, квартиранство – симбіотична форма співжиття, при якій один організм (квартирант) використовує інший, отримує користь для себе та при цьому не завдає шкоди іншому.

Синтетичні піретроїди (synthetic pyrethroids) – характеризуються високою інсектицидною дією і селективністю проти комах (порушують передачу нервових імпульсів, паралізують), задовільним біологічним розкладанням у довкіллі. Їх розподіляють на дві групи: 1) *фотолабільні піретроїди* (розкладаються під дією сонячного світла і тому

використовуються лише в побутових приміщеннях); 2) *фотостабільні піретроїди*, (які мають необхідну персистентність на рослинах). Синтетичні піретроїди становлять 80 – 90 % загального асортименту інсектицидів.

Синтетичні феромони (synthetic pheromones) – речовини, які приваблюють самців комах.

Сировина (вихідні матеріали) – будь-яка речовина (субстанція) певної якості, що використовується у виробництві ветеринарних лікарських засобів, крім пакувальних матеріалів, мийних, дезінфекційних та мийно-дезінфекційних засобів.

Сировина вторинна (secondary raw materials) – це речовини та матеріали, отримані в результаті підготовки до відновлення та/або відновлення відходів (у тому числі рециклінгу), які використовуються замість первинної сировини; речовини та матеріали, які добувають з раніше використаних предметів або матеріалів (відходи виробництва, макулатура, металобрухт тощо).

Система (system) – 1) будь-яка матеріально-енергетична, або

концептуальна сукупність взаємозв'язаних складових, об'єднаних прямими та зворотними зв'язками в певну єдність; 2) чисельність елементів, які є неділимыми для даної системи, що зв'язані певними внутрішніми відношеннями і зв'язками між собою, що їх об'єднує, а також як цілісне утворення має зовнішні відношення і зв'язки; це інтегроване утворення, єдність; 3) сукупність органів, тканин, їх частин, що представляють собою певну єдність і зв'язаних загальною функцією (наприклад, серцево-судинна, нервова, дихальна та інші системи).

Система аналізу небезпек і критичних точок контролю, НАССР (Hazard Analysis Critical Control Points, НАССР) – система, яка ідентифікує, оцінює і контролює небезпечні фактори, що є визначальними для безпечності харчових продуктів. Система є науково обґрунтованою, що дозволяє гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації та контролю небезпечних чинників. Основна мета впровадження системи НАССР є забезпечення безпеки харчової продукції та кормів на всіх

етапах харчового ланцюга «від лану - до столу».

Система біологічна (biological system) – 1) система, яка складається з живих організмів; 2) сукупність гетерогенних елементів, які взаємодіють між собою і утворюють цілісний біологічний об'єкт – клітину, тканину, організми, біологічне угруповання тощо.

Система величин (system of quantities) – *фіз.* сукупність фізичних величин разом із сукупністю несуперечливих рівнянь, які пов'язують ці величини. Генеральна конференція з мір і ваг погодила та визначила сім основних величин: довжина – метр (м); маса – кілограм (кг); час – секунда (с); сила струму – ампер (А); термодинамічна температура – кельвін (К); кількість речовини – моль; сила світла – кандела (кд).

Система відкрита (ГМО) – система здійснення генетично-інженерної діяльності, що передбачає контакт ГМО з населенням та довкіллям при запланованому вивільненні їх у довкілля, застосуванні у сільськогосподарській практиці, промисловості, меди-

щині та в природоохоронних цілях, передачі технологій та інших сферах обігу ГМО.

Система гарантування виконання зобов'язань за складськими документами на зерно – комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення належного виконання зобов'язань зерновими складами перед власниками зерна, збереження стабільності ринку послуг із зберігання зерна та на захист прав і законних інтересів володільців складських документів на зерно у разі неспроможності зернового складу чи у разі невиконання зерновим складом зобов'язань за складськими документами на зерно.

Система гарантування стерильності – загальна сукупність заходів, що вживаються для забезпечення стерильності продукції.

Система гетерогенна / неоднорідна (heterogeneous system, heterogenous system) – фізико-хімічна система, що складається з двох або кількох фаз. Залежно від фізичного стану фаз розрізняють: суспензії, емульсії, піни, пили, дими і тумани.

Система замкнена (ГМО) – система здійснення генетично-інженерної діяльності, при якій генетичні модифікації вносяться в організм або ГМО, культивуються, обробляються, зберігаються, використовуються, підлягають транспортуванню, знищенню або похованню в умовах існування систем захисту, що запобігають контакту з населенням та довкіллям.

Система інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу – сукупність суб'єктів відносин, що знаходяться у відповідних взаємозв'язках, а також принципів, форм, методів, організаційних та економічних важелів, спрямованих на створення, випробування, виробництво, реалізацію, використання й обслуговування технічних засобів для агропромислового комплексу.

Система керування (control system) – систематизований набір засобів впливу на підконтрольний об'єкт для досягнення цим об'єктом певної мети. Об'єктом системи керування можуть бути як технічні об'єкти так і люди.

Система насінництва та розсадняцтва – комплекс взаємопов'язаних організаційних, наукових і агротехнологічних заходів, спрямованих на забезпечення виробництва, реалізації та використання насіння і садивного матеріалу сортів рослин.

Система обробітку ґрунту (tillage system) – сукупність окремих заходів обробітку, виконаних у певній послідовності з метою створення найкращих умов для вирощування культурних рослин.

Система оповіщення – комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури і технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

Система питного водопостачання – сукупність технічних засобів, включаючи мережі, споруди, устаткування (пристрої), для централізованого та нецентралізованого питного водопостачання.

Система розширеної відповідальності виробника – комплекс економічних, фінансових, адміністративних та організаційних заходів для забезпечення відповідальності виробників продукції за управління стадією відходів у життєвому циклі продукції та матеріалів.

Система утримання тварин (animal husbandry system) – сукупність варіантів утримання тварин протягом всіх періодів року чи всього виробничого циклу відповідно до заданого технологічного процесу.

Система централізованого водовідведення – сукупність технічних засобів, включаючи мережі, споруди, устаткування (пристрої), для централізованого відведення та очищення стічних вод, що пов'язані єдиним технологічним процесом.

Систематика (systematics, taxonomy) – 1) біологічна наука, основним завданням якої є опис існуючих і вимерлих видів та побудова їх природної системи, тобто такої, яка відображала б шляхи історичного розвитку та споріднені зв'язки окремих груп організмів; 2) класифікація та групування предметів і явищ.

Системи управління (management system) – сукупність взаємопов’язаних або взаємодійних елементів організації для формування політик, встановлення цілей і процесів для її досягати. Розрізняють: автоматизовані системи управління (АСУ) – працюють за участю людини в контурі керування; системи автоматичного керування (САК) – працюють без участі людини в контурі керування.

Системи управління якістю, СУЯ (quality management systems, QMS) – сукупність взаємопов’язаних та/або взаємодіючих елементів організації, які дають змогу спрямовувати та контролювати діяльність організації щодо якості; сукупність всіх аспектів системи, що впроваджує політику в сфері якості та забезпечує досягнення цілей в сфері якості; функціонування системи зводиться до ретельно налагодженого і взаємоузгодженого виконання всіх видів діяльності підприємства таким чином, щоб мінімізувати можливість виникнення невідповідностей на будь-якому етапі створення продукції.

Системний гербіцид (systemic herbicide) – речовина, здатні пересуватися по судинній системі

рослин. Потрапивши на листя, стебла чи корені рослин, системні гербіциди поширюються по всій рослині, спричинюючи її загибель. Застосування препаратів системної дії особливо ефективно проти бур’янів, що мають добре розвинену кореневу систему, особливо багаторічних.

Системний оператор (system operator) – особа, яка відповідає за працездатність, технічне обслуговування комп’ютеризованої системи та захист даних.

Ситуація (situation) – сукупність умов і обставин, що створюють певне середовище.

Ситуація аварійна у природокористуванні – нетривале різке порушення технологічних циклів використання природних ресурсів, що призводить до несприятливих наслідків аж до екологічної катастрофи та виникнення стихійного лиха.

Ситуація екологічно конфліктна – локальне або регіональне погіршення стану довкілля (антропогенно зумовлене забруднення атмосфери, води, деградація ґрунту тощо), що розглядається як загроза для населення регіону.

Сівозміна – науково обґрунтоване вирощування у певній послідовності кількох видів рослин на одній земельній ділянці.

Сіль харчового продукту – еквівалентний вміст солі, величина якого обчислюється за формулою: кількість солі = кількість натрію $\times 2,5$.

Сільськогосподарська техніка – трактори, самохідні шасі, самохідні сільськогосподарські, дорожньо-будівельні, меліоративні машини та інші механізми.

Сільськогосподарські рослини
див. рослини сільськогосподарські.

Сільськогосподарські тварини
див. тварини сільськогосподарські.

Сіножать – земельна ділянка, що використовується, в основному, для одержання сіна.

Сінокоси (hayfield) – земельні ділянки, покриті багаторічною трав'янистою рослинністю, які систематично використовують для сінокошення. Залежно від природно-історичних властивостей сінокоси підрозділяються на заливні, суходільні і заболочені.

Сінокоси заливні (floodplain grasslands) – це сінокоси з різнотравною рослинністю, розміщені в річкових долинах, заплавах рік і низинах, які систематично заливаються водами на тривалий час, що впливає на характер рослинності.

Сінокоси корінного поліпшення – високопродуктивні ділянки сінокосів, на яких проведено комплекс заходів з корінного поліпшення і створено новий травостій. У заплавах рік і на схилах підвищеної ерозійної небезпеки залуження може проводитися без руйнування дернини.

Сінокоси суходільні – сінокоси, розміщені в сухих лощинах, балках, на рівнинних ділянках, вододілах або схилах, на незначних пониженнях місцевості серед ріллі і на лісових полянах в усіх зонах і гірських районах країни, що зволюються головним чином атмосферними опадами, а також у долинах мілких рік і струмків, які періодично заливаються талими водами на нетривалий період. Переважно це сінокоси нормального, а іноді й недостатнього зволоження.

Сірководень, H₂S (hydrogen sulfide / sulphide) – має різкий,

неприємний, подразливий запах і дуже сильну токсичність. В атмосфері сірководень повільно окиснюється до сірчаного ангідриду.

Сірковуглець, CS₂ (carbon disulfide / disulphide) – безбарвна рідина з неприємним запахом. Погано розчиняється у воді. Випари сірковуглецю легкозаймисті, а в суміші з повітрям – вибухають. Вдихання пари сірковуглецю діє на людину наркотично: з'являється головний біль, оніміння кінцівок, порушення дихання, а за високих концентрацій і тривалого впливу настає глибокий наркоз, зникають усі рефлекс, смерть.

Сіянець (seedling) – рослина деревних або чагарникових порід, вирощена з насіння і призначена для дорощування в саджанець чи для безпосередньої посадки на постійне місце.

Скарифікація – штучне пошкодження оболонки насіння деяких рослин для кращого вбирання ним вологи, яка потрібна для набрякання та проростання.

Сквер – упорядкована та озеленена ділянка площею від 0,02 га до 2,0 га, яка є елементом архітектурно-художнього оформлення

населених місць, призначена для короткочасного відпочинку населення.

Склад (composition) – 1) кількісне співвідношення між елементами в речовині, виражене у вигляді процентного вмісту елементів за масою або у вигляді пропорції атомів кожного елемента в молекулі; 2) кількісна і якісна характеристики компонентів системи.

Склад видовий – біол. перелік видів, що входять у певне угруповання або населяють конкретну територію.

Склад ґрунту гранулометричний / механічний (granulometric composition of soil) – це співвідношення маси (відносний вміст у процентах) фракцій твердих частинок різної величини; кількісне співвідношення окремих не агрегованих частинок різного розміру, що містяться в ґрунті. Розрізняють фракції: каміння (понад 3 мм), гравій (1–3 мм), пісок (від 0,25 до 1 мм), пил (від 0,001 до 0,05 мм), мул (0,0005 до 0,001 мм) та колоїдні частинки (менше за 0,0001 мм).

Складські документи на зерно – товаророзпорядчі документи,

що видаються зерновим складом власнику зерна як підтвердження прийняття зерна на зберігання та посвідчення наявності зерна і зобов'язання зернового складу повернути його володільцеві такого документа.

Скринінг (screening) – 1) біологічна або хімічна оцінка потенційно шкідливих ефектів, що можуть бути спричинені промисловими відходами; 2) відбір та аналіз з метою моніторингу комплексних проб відходів та викидів промислових підприємств.

Слабкий алерген – токсикант, що при внутрішньошкірному введенні у вухо морським свинкам в стандартній дозі 200 мкг або при 20-кратному нанесенні на шкіру спричинює сенсibiliзацію у поодиноких тварин (менше 30%).

Слабкий подразник (weak irritant) – токсикант, що при одноразовому нанесенні на шкіру і слизові оболонки очей лабораторних тварин в концентрованому вигляді чинить слабку подразнюючу дію на шкіру (0,1–2,0 бала) та слизові оболонки очей. При повторній дії робочого розчину подразнення не виникає.

Смертельна (летальна) доз див. доза летальна.

Смертність (mortality) – статистичний показник, що оцінює кількість смертей; відношення кількості особин, померлих за одиницю часу (часто за рік), до їх умовної кількості (найчастіше до 100 або до 1000 особин), що мешкають на певній території, або до всього об'єму популяції.

Смолоносні рослини – рослини, в тканинах яких утворюються смоли, або бальзами, що являють собою продукти обміну речовин і нагромаджуються в смоляних ходах стовбура, коренів, листків, у жовнях кори тощо.

Соланін (solanine) – глікоалкалоїд (азотовмісний глікозид), який утворюється в молодих, пророслих бульбах картоплі, в її плодах і паростках, а також у багатьох рослин родини пасльонових.

Соли – клас хімічних сполук електrolітів, утворених аніонами кислотних залишків та катіонами різного походження (переважно катіонами металів).

Солоність води – градація вмісту розчинних солей у природній

воді: прісна вода (до 05–1 г/дм³), солонувата (від 1 до 3 г/дм³), слабкосолонна (від 3 до 10 г/дм³), солонна і дуже солонна вода (від 10 до 50 г/дм³) і ропа або розсіл (понад 50 г/дм³).

Сольватація – 1) взаємодії розчиненої речовини з розчинником за рахунок електростатичних сил, вандерваальсівських або хімічних взаємодій; 2) утворення структури з молекул розчинника навколо молекул або іонів розчиненої речовини.

Соматичні клітини (somatic cells) – клітини, з яких складається тіло людини або тварини за виключенням репродуктивних клітин.

Соняшник однорічний *Helianthus annuus* L. (хвороби) – біла гниль (склеротиніоз), сіра гниль, вугільна (попеляста) гниль, бура суха гниль кошиків, несправжня борошниста роса (пероноспороз), альтернаріоз, фомоз, фомопсис (темно-сіра плямистість стебел), іржа, септоріоз (бура плямистість листків), аскохітоз, філостиктоз (коричнева плямистість), церкоспороз, вертицильозне і фузаріозне в'янення, борошниста роса, бак-

теріальне в'янення рослин, бактеріоз стебел і кошиків, концентрична плямистість, мозаїка, позеленіння квіток соняшника, вовчок.

Сорбенти (sorbents) – тверді тіла або рідини, здатні вбирати газу, пару, або розчинені речовини.

Сорбція (sorption) – процес вбирання твердими тілами або рідинами (сорбентами) газів, пари та розчинених речовин. Розрізняють адсорбцію (вбирання поверхневим шаром сорбенту) та абсорбцію (вбирання всім об'ємом сорбенту).

Сорго зернове *Sorghum bicolor* (L.) Moench (хвороби та шкідники) – а) хвороби: сажки (летюча, покрита, дрібнопухирчаста), коричнева плямистість (гельмінтоспоріоз), церкоспороз, пліснявіння і гнилі насіння, бактеріальна плямистість, штрихувата (червоно-коричнева) плямистість, бактеріальна стеблова гниль; б) шкідник: попелиці.

Сорт (sort, grade, kind) – 1) рід товару (сировини або готової продукції), що має певні якісні ознаки; 2) (**cultivar**) – різновид культивованих рослин, отрима-

них в результаті селекції; 3) у широкому розумінні – розряд, якісний різновид.

Сорт рослин (cultivar) – окрема група культурних рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів.

Сортовий контроль – комплекс заходів із визначення сортових якостей насіння, садивного матеріалу або маточних насаджень багаторічних рослин.

Сортові якості насіння і садивного матеріалу – сукупність морфологічних ознак, за якими визначається належність рослини до відповідного сорту.

Сортування відходів (waste sorting) – діяльність або операція, пов'язана з механічним розподілом відходів за їх фізико-хімічними властивостями, матеріальними складовими, енергетичною цінністю, іншими показниками з метою їх підготовки до оброблення.

Соція – серійна одиниця (відповідає соцієті) в угрупованні, що розвивається.

Соя культурна *Glycine max (L.) Merr.* (хвороби та шкідники)

– а) хвороби: пліснявіння насіння, кореневі гнилі, фузаріозне в'янення і вертицильозне в'янення (вілт), біла і сіра гнилі, південна склероціальна гниль, вугільна гниль, несправжня борошніста роса (пероноспороз), борошніста роса, іржа, аскохітоз, септоріоз (іржаста плямистість), антракноз, церкоспороз, бактеріальне в'янення, сім'ядольний бактеріоз (бактеріоз насіння і сходів), кутаста плямистість (бактеріальний опік), пустульний бактеріоз (іржасто-бура плямистість), зморшкувата мозаїка, жовта мозаїка; б) шкідник: соєва зернова міль.

Спадковість (heredity) – здатність організму передавати потомству свої ознаки та властивості, а також тип обміну речовин і перетворення енергії.

Спалах масового розмноження – різке багатократне збільшення чисельності організмів якого-небудь виду, що відбувається циклічно, періодично або без видимих закономірностей і продовжується тривалий час.

Спалах хвороби – офіційно підтверджений випадок захворювання на хворобу тварин, що підлягає повідомленню.

Спалювання (burning, combustion) – дія і процес горіння; поширений метод термічної обробки відходів.

Спектр біоекологічний – конкретний склад екобіоморф певної території.

Спектр видовий – склад видів вегетуючих рослин або тварин, які живляться і розмножуються на певній території.

Спектр нормальний – *екол.* біоекологічний склад життєвих форм рослин земної кулі, %: фанерофіти – 43, хаметофіти – 9, мікрофіти – 27, геофіти – 4, гідрофіти – 13, епіфіти – 3.

Спектроскопія атомно-абсорбційна (atomic absorption spectroscopy) – метод кількісного визначення елементарного складу зразка за атомними спектрами поглинання.

Спектроскопія інфрачервона (infrared spectroscopy) – метод визначення структури сполукбазується на здатності молекул поглинати інфрачервоне випромінювання.

Специфікація вимог – набір вимог власника та користувача, а також інженерні вимоги, що є

необхідними і достатніми для створення здійснюваного проекту, який відповідатиме призначенню.

Специфічність методу досліджень – здатність до визначення вмісту тільки досліджуваного складника у аналітичному зразку.

Спеціалізація тваринництва – створенні відокремлених галузей і підприємств або окремих виробничих підрозділів всередині підприємств чи об'єднань для випуску однорідної продукції; може бути реалізована на трьох рівнях: внутрішньогосподарська, міжгосподарська та галузева.

Спеціалізована аварійно-рятувальна служба – професійна аварійно-рятувальна служба, яка має підготовлених рятувальників та відповідні засоби цивільного захисту і призначена для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з особливим ризиком для життя та здоров'я, зокрема для гасіння газових фонтанів, проведення водозлазних та гірничорятувальних робіт.

Спеціалізована служба цивільного захисту – підприємства, установи, організації, об'єднані для виконання завдань у сфері цивільного захисту відповідної функціональної спрямованості.

Спеціаліст ветеринарної медицини – ветеринарний лікар, фелдшер або інший фахівець з відповідною освітою (кваліфікацією), який здійснює діяльність з профілактики, оздоровлення, діагностики, лікування тварин, виконання ветеринарно-санітарної експертизи або інших ветеринарно-санітарних заходів.

Спеціальне взуття (special footwear) – до цієї категорії належать: чоботи, півчоботи, черевики, півчеревики, валянки, бахіли, калоші, боти і т. ін. Працівників необхідно забезпечити спецвзуттям при роботі з небезпечними біологічними і хімічними чинниками, виконанні будівельних, ливарних, сталеплавильних, ковальських робіт, коли існує небезпека падіння предметів, а також у приміщеннях, де підлога залита водою, мастилами тощо. Деякі види спецвзуття мають посилену підошву для захисту ступні від гострих предметів (наприклад, цвяхів, що можуть

стирчати на будівельному майданчику).

Спеціальне використання водних живих ресурсів – усі види використання риб, інших водних живих ресурсів (за винятком любительського та спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюється шляхом їх вилучення (лов, добування, збирання тощо) з середовища перебування.

Спеціальні сировинні зони – регіони або окремі господарства, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва і тваринництва, придатної для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування.

Спеціальні транспортні засоби – засоби авіаційного, морського, річкового, залізничного або автомобільного транспорту, що використовуються виключно для перевезення тварин з урахуванням їх біологічних, видових та індивідуальних особливостей.

Спеціальний одяг (special clothing/clothes) – до цієї категорії належать: костюми, куртки, комбінезони, халати, плащі, фартухи тощо. Основні вимоги, яким повинен відповідати спецодяг

зводяться до наступного: забезпечувати необхідний захист від дії несприятливих чинників, бути зручним, не обмежувати рухових можливостей працівника. Спеціальний одяг залежно від захисних властивостей поділяється на групи (підгрупи), які мають наступні позначення: М – для захисту від механічних пошкоджень; З – від загальних виробничих забруднень; Т – від підвищеної чи пониженої температури; Р – від радіоактивних речовин; З – від електричного струму, електричних і електромагнітних полів; П – від пилу; Я – від токсичних речовин; В - від води; К – від розчинів кислот; Щ – від лугів; О – від органічних розчинників; Н – від нафти, нафтопродуктів, мастил та жирів; Б – від шкідливих біологічних чинників.

Співокиснення – радикально-ланцюговий процес окиснення сумішей двох або більше речовин молекулярним киснем.

Співосадження – захоплення іншого компонента з середовища на поверхню твердої фази осаду основного компонента або в його об'єм при осадженні. Відбувається внаслідок утворення змішаних кристалів, адсорбції, оклюзії чи механічного захоплення.

Споживач питної води – юридична або фізична особа, яка використовує питну воду для забезпечення питних фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових та господарських потреб.

Сполуки для обприскування – це дисперсні системи (істинні і колоїдні розчини, суспензії та емульсії). Дисперсійним середовищем у цих системах є вода, дисперсною фазою – тверді або рідкі часточки токсиканту (зокрема, пестициду), розподілені в цьому дисперсійному середовищі.

Спортивні тварини (sports animals) – сільськогосподарські тварини, що не мають харчового значення і протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, для задоволення естетичних і спортивних потреб.

Способи надходження токсикантів (до організму) – поділяються на: *шлунково-кишкові* (через рот та органи травлення), *контактні* (крізь покривні тканини), *системні* (проникають у рослини і роблять отруйними їх соки), *фуміганти* (потрапляють в організм через органи дихання).

Способи щеплення рослин – а) щеплення живцем (прищепою є живець – частина пагона) – копулірування, за кору, у боковий розріз, у розщип, у напіврозщип та інші; б) окулірування, або щеплення вічком, (прищепою є брунька з частиною кори та деревини (щиток)); в) наближення або аблакування – спосіб щеплення, який полягає у зрощуванні пагонів двох сусідніх рослин, не відокремлених від стовбура.

Спостереження (observation) – процес збирання та обробки даних, наукове дослідження ході якого здобувається знання про зовнішні сторони, властивості та відносини досліджуваного об'єкта.

Сприятливі умови життєдіяльності (людини) – стан середовища життєдіяльності при якому відсутній будь-який шкідливий вплив на здоров'я людини, та забезпечує нормальні функції організму.

Спроможність процесу – здатність процесу створювати продукцію, яка відповідатиме вимогам до цієї продукції.

Спрямоване застосування гербіциду – обприскування гербіцидами вегетуючих бур'янів за умови виключення безпосереднього потрапляння робочої рідини на культурні рослини.

Сп'яніння (intoxication) – сукупність психічних, вегетативних і неврологічних розладів, які виникають внаслідок гострого отруєння нейротропними речовинами; зазвичай характеризується зміною психічного збудження.

Стабільність екологічна (ecological stability) – здатність екосистем протистояти дії абіотичних чинників і чинників біотичного середовища, включаючи антропогенні впливи. Розглядають як екологічну рівновагу, тобто відносну стійкість видового складу живих організмів, їх чисельності, продуктивності, сезонних змін, біологічного кругообігу речовин.

Ставкова аквакультура – діяльність з розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури з використанням рибницьких ставків, штучно створених водойм (руслів, балочних або одамбованих ставків), відокремлених від материнських водних

об'єктів (їх частин), лиманів, обводнених торфових кар'єрів тощо.

Ставок – штучно створена водойма місткістю не більше 1 млн. кубічних метрів.

Стадії виробництва та обігу харчових продуктів – будь-які стадії, у тому числі виробництво, зберігання, транспортування, реалізація або постачання харчових продуктів кінцевому споживачу.

Стадія розвитку (development stage) – один з якісно (функціонально) різних станів природної системи, що розвивається. Для організму комахи: яйце, личинка, лялечка, імаго (доросла комаха); для сукцесії лісової екосистеми після вирубування: фаза чагарників, молодняку, жердняку, досягаючого та стиглого лісу.

Стадо – 1) тривале або постійне об'єднання тварин, у якому здійснюються всі основні функції життя: добування корму, захист від хижаків, міграції, розмноження, вирощування молодняку; 2) група домашніх тварин, як правило одного виду, дібрана людиною з певною метою.

Стандарт (standard) – 1) розроблений документ, затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального та багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів; не містить вимог щодо безпечності товару, встановлених ветеринарно-санітарними заходами, та може включати або бути цілком присвячений вимогам щодо позначення, упаковки, маркування та етикетування товару чи процесу, а також вимогам до термінології, яка вживається щодо процесу, товару чи послуги; 2) норма, зразок, модель, мірило; 3) прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам за якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, масою, розміром об'ємом тощо.

Стандартизація (standardization) – встановлення в державному масштабі єдиних норм і вимог, які пред'являються до сировини, напівфабрикатів, готових виробів, приладів, виробничим процесами тощо.

Стандартна операційна процедура, СОП (standard procedures, SOP) – це докумен-

тально оформлений набір інструкцій або послідовних дій, які необхідно здійснювати для виконання тієї чи іншої роботи; сприяє тому, що процес роботи та його результати є послідовними, узгодженими, прогнозованими і відтворюваними.

Стандартне відхилення (середнє квадратичне) (**standard deviation**) *mat.* – ступінь відхилення усіх значень ознаки від свого середнього показника, що допомагає визначити, наскільки змінюється певна величина: чим більше стандартне відхилення, тим ширший діапазон змін значень цієї величини.

Статус шкідливого організму (в зоні) – визнання державними органами у сфері карантину рослин присутності або відсутності на даний час шкідливого організму в зоні, включаючи за необхідності дані про його географічне поширення, на підставі експертної думки, що базується на поточних та минулих повідомленнях про шкідливий організм та іншій інформації.

Стаціонарне джерело викиду забруднюючої речовини – джерело викиду, що зберігає свої просторові координати протягом

певного часу і здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Створений наноматеріал – матеріал, виготовлений з певною метою, розмір якого становить 100 нанометрів чи менше, або який складається з окремих дискретних функціональних частин, всередині або на поверхні, які мають розмір 100 нанометрів чи менше, у тому числі структури, скупчення, сукупності, які зберігають властивості, характерні для нанодіапазону (від 1 до 100 нанометрів): а) властивості, що стосуються великих поверхонь наноматеріалів; б) специфічні фізико-хімічні властивості, що мають матеріали.

Стемпінг-аут – комплекс проти-епізоотичних заходів, що здійснюються під керівництвом відповідного головного державного ветеринарного інспектора, включаючи забій хворих та інфікованих тварин стада, а у разі необхідності – тварин іншого стада, які могли мати прямий або опосередкований контакт з тваринами інфікованого стада. Під час стемпінг-ауту всі тварини, стосовно яких існує підозра на захворювання, незалежно від того, вакциновані вони чи ні, забиваються,

їхні туші знищуються шляхом спалювання, захоронення або в інший спосіб, що гарантує недопущення поширення інфекції через туші або інші продукти забитих тварин, а також здійснюються заходи з очищення та дезінфекції, рекомендовані відповідними міжнародними організаціями.

Стеригматоцистин

(sterigmatocystin) – мікотоксин, який по хімічній будові та механізму дії подібний афлатоксинам, продуцентом якого є деякі види роду *Aspergillus*.

Стерилізація (sterilization) – 1) знищення або знешкодження мікроорганізмів на хірургічній чи лабораторній апаратурі, інструментах, у середовищах за допомогою високої температури, хімічних речовин тощо; 2) кастрація тварин з метою уникнення одержання від них потомства.

Стерильність (sterility) – 1) відсутність здатності до розмноження; 2) відсутність мікроорганізмів в середовищі, об'єкті, організмів.

Стериланти – хімічні сполуки, які при введенні до організму по-

збавляють його здатності до розмноження.

Стериланти комах – це хімічні сполуки або фізичні фактори, які позбавляють комах здатності розмножуватись. Променеву стерилізацію найчастіше проводять гамма-випромінюванням.

Стимулююча доза речовини – доза речовини, що зумовлює підсилення життєдіяльності організму.

Стимулятори росту рослин – хімічні речовини, які за певних умов прискорюють ростові процеси в рослинах.

Стихийне лихо (disaster, natural disaster) – природне явище, що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків.

Стихія – потенційно загрозові природні процеси, а саме – урагани, повені, землетруси, цунамі, торнадо, посухи, виверження вулканів, суховії, ерозія ґрунтів, град, снігопади, селеві потоки,

які закономірно притаманні певним районам та географічним зонам земної кулі.

Стійкість, сталість (persistence)

– 1) тривале існування будь-чого, незважаючи на внутрішні та зовнішні впливи; збереження в незмінному стані; 2) існування будь-чого протягом більш тривалого періоду ніж звичайно; 3) природне сповільнення деградації природного середовища під впливом забрудників чи антропогенних чинників.

Стійкість групова – стійкість шкідливого організму щодо двох або кількох речовин, схожих за хімічним складом, механізмом дії, які належать до однієї хімічної групи.

Стійкість екосистеми

(ecosystem sustainability) – здатність системи активно зберігати свою структуру і характер функціонування у просторі та часі за дії змінних умов зовнішнього середовища.

Стійкість до токсикантів – *екол.*

здатність популяції в силу природної генетичної мінливості витримати без негативних наслідків дію хімічних сполук.

Стійкість зелених насаджень –

здатність насаджень зберігати характер функціонування в умовах дії як антропогенних факторів, так і природних негативних факторів.

Стійкість набута – це здатність

організму до виживання і розмноження в умовах систематичного застосування пестицидів.

Стійкість перехресна, крос-резистентність (cross-resistance) –

1) прояв стійкості у живих організмів до токсикантів певної групи, отримана внаслідок обробки їх токсикантами з іншого хімічного класу; 2) мікроорганізми, що володіють стійкістю до одного антибіотика, одночасно стійкі і до інших, які подібні за механізмом дії.

Стійкість природна – особливість окремих видів, що зумовлена

біологічними і біохімічними властивостями організму; поділяється на видову, статеву, фазову (стадійну), вікову, добову, сезонну.

Стійкість рослин (plant resistance) –

здатність рослин витримувати вплив тих чи інших несприятливих чинників до-

вкілля (зимостійкість, жаростійкість, посухостійкість, солестійкість, стійкість проти певних хвороб та хімічних речовин, радіостійкість тощо).

Стійкість токсиканта у сільськогосподарських культурах – показник, що характеризує швидкість деградації токсиканта у вегетуючих сільськогосподарських культурах та сільськогосподарській сировині.

Стійкість речовини (токсиканта, пестициду) **у довкіллі** *див. персистентність*.

Стратегічні об'єкти портової інфраструктури – гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідро-графічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухом суден.

Стратегія – план досягнення довгострокової чи загальної цілі.

Стратегія контролю – запланований комплекс контрольних заходів, заснований на розумінні продукції та процесу, що забезпечує показники процесу та якість продукції.

Стрес (stress) – неспецифічна відповідь (неспецифічний компонент відповіді) живої системи на екстремальні стимули різної природи, які виходять як з середини, так і із зовні системи, загрожуючи порушенню гомеостаза; супроводжуються перебудовою захисних систем в організмі.

Стресор (stressor) – чинник, який викликає в організмі стан напруження.

Стриатоксин (striatoxin) – отрута молюска *Conus striatus*, володіє нейротропними та кардіотропними властивостями.

Стрічкове внесення гербіцидів – локальне нанесення тільки на ті місця поля, які не можуть бути оброблені ґрунтообробними знаряддями, тобто у зоні рядка посіву на ширину 15-20 см. При цьому витрата робочої рідини та препаратів зменшується у 2-4 рази залежно від ширини міжрядь.

Ступінь вибіркової дії пестициду – оцінюють за індексом токсичності (ІТ), який визначається як відношення ЛД₅₀ найменш токсичного препарату до ЛД₅₀ іншого препарату.

Ступінь озеленення – відношення площі озелених територій до загальної площі міста, одиниці його адміністративного ділення або окремої функціональної території, розрахована у відсотках.

Ступінь окиснення (oxidation state) – це умовна величина заряду атома елемента виходячи з припущення, що молекула складається тільки з іонів; умовна величина заряду елемента, якщо вважати, що в речовині спільна електронна пара повністю належить атому більш електронегативного елемента; використовують для запису окисно-відновних реакцій.

Ступінь токсичності – *гігієн.* рівень смертельного впливу токсикантів на живий організм, які поділяють на: особливо токсичні (ЛД₅₀ до 50 мг/кг); дуже токсичні (ЛД₅₀ відповідно від 50 до 200 мг/кг); середньотоксичні (ЛД₅₀ відповідно від 200 до 1000 мг/кг); малотоксичні (ЛД₅₀ більше 1000 мг/кг).

Суб'єкт господарської діяльності – 1) зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа (підприємство, установа, організація) незалежно

від організаційно-правової форми і форми власності та фізична особа-підприємець, які проводять діяльність; 2) юридична особа незалежно від форми власності, фізична особа, яка здійснює виробництво, переробку та реалізацію продукції.

Суб'єкт господарювання у сфері управління відходами – юридична особа або фізична особа-підприємець, що здійснює збирання, перевезення, відновлення та видалення відходів відповідно до законодавства.

Суб'єкти аквакультури – юридичні чи фізичні особи, які здійснюють рибогосподарську діяльність у сфері аквакультури.

Субдослідник – будь-який член дослідницького колективу (наприклад, ординатор, науковий співробітник), що перебуває в підпорядкуванні у дослідника та уповноважений ним для виконання процедур випробування та/чи прийняття відповідальних рішень.

Сублетальна доза токсиканту – доза препарату, що за одноразового введення спричиняє порушення функції організму без смертельних наслідків.

Субстанція *див. речовина*.

Субстрат (substrate) – 1) *хім.* хімічна сполука (як правило, органічна), яка під дією реагенту перетворюється в продукт реакції; 2) *біохім.* вихідний продукт, який перетворюється ферментом в результаті специфічної взаємодії в кінцевий продукт; 3) поверхня, на якій розташований предмет; 4) *біол.* живильне середовище для рослин і мікроорганізмів; 5) *рослинництво* земельна суміш різного складу для посіву, живцювання, посадки і вирощування рослин.

Судновий хід – водний простір, призначений для транзитного руху суден між портами, позначений на місцевості і на карті та визначений засобами навігаційного обладнання.

Судноплавний канал (ship canal) – гідротехнічна споруда, природний або штучний водний шлях для безпечного підходу суден до портів, для проходу суден або для сполучення окремих водних басейнів.

Судова медицина (forensic medicine) – самостійна медична дисципліна, яка вивчає і вирішує медичні та біологічні проблеми, що

виникають в слідчій і судовій практиці.

Судово-ветеринарна експертиза – включає: експертизу тварин живих (свійські, дикі, мисливські, зоопаркові (екзотичні)); трупів тварин (анатомічно-цілі, фрагментовані, скелетизовані); сировини для ветеринарно-біологічної промисловості); кормів тваринного походження, кормових добавок; речових доказів (послід, блювотні маси тварин тощо); документів (матеріали досудових розслідувань і судових справ, зокрема протоколи розтину, акти епізоотичного обстеження господарства, журнал реєстрації і лікування хворих тварин, журнал видачі ветеринарних документів тощо). Основними експертизи є: а) оцінювання тяжкості спричинених пошкоджень, ступеня розладу здоров'я живих тварин, втрати їх продуктивності, оцінка своєчасності та повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних, карантинних заходів тощо; б) встановлення насильницької смерті внаслідок вогнепальних пошкоджень, отруєння чи інших причин; в) оцінювання своєчасності та повноти

проведення заходів, передбачених чинним ветеринарним законодавством; комплексні ветеринарно-товарознавчі дослідження живих тварин; г) вирішення питань у сфері технології тваринництва та ветеринарної медицини; д) дослідження фактичних даних, що мали місце під час догляду, лікування, профілактичних заходів (своєчасність та адекватність надання ветеринарної допомоги тварині; відповідність дій фахівця вимогам ветеринарної медицини); е) встановлення відповідності ветеринарних документів чинному законодавству України.

Судово-медична токсикологія – це галузь судової медицини і токсикології, що вивчає отруєння з метою вбивства, самогубства або які виникають у результаті нещасних випадків на виробництві й у побуті.

Судово-медичні токсикологічні експертизи речових доказів – виконуються з метою виявлення, ідентифікації, кількісного визначення або виключення отруйних, наркотичних, сильнодіючих речовин, продуктів їх перетворення, головним чином в органах і біологічних рідинах орга-

нізму людини, а також у фармакологічних препаратах, їжі, предметах тощо.

Судово-хімічна експертиза – вирішує питання: а) про концентрацію шкідливих речовин у воді, ґрунті, рослинах, тваринах, рибі; б) про склад певних речовин (пестицидів, невідомих речовин тощо); в) про реакційну здатність і токсичність виявлених речовин; г) час їх збереження речовин у тому або іншому природному об'єкті; д) про походження речовин з одного або різних джерел; е) про можливість утворення токсичних хімічних сполук у певних умовах. Об'єктами дослідження такої експертизи є проби води, ґрунту, риби, тваринних і рослинних організмів.

Сукуленти (succulents) – рослини з соковитим листям (агава, алоє) або стеблами (кактуси, деякі молочаї), які ростуть в сухій місцевості; відносяться до ксерофітів.

Сукцесія (succession) – 1) заміна одних організмів іншими; 2) ряд послідовних змін рослинного покриву (фітоценозів) з часом.

Сумація (summation) – явище простого складання ефектів комбінованого впливу різних речовин або ефектів повторної дії однієї і тієї ж речовини на організм.

Сумісність (compatibility) – здатність двох чи більше субстанцій змішуватись без небажаної зміни своїх хімічних чи фізичних властивостей.

Сумісність пестицидів – можливість змішування кількох препаратів без втрати їх фізичних, хімічних і токсичних властивостей.

Суміш (mixture) – це система, яка складається з двох або більше компонентів (речовин); сукупність різних речовин, з яких може складатись одне фізичне тіло. Кожну речовину, що міститься в суміші, називають компонентом, при їх змішуванні нова речовина не виникає.

Суміші неоднорідні / гетерогенні (heterogeneous mixture, nonhomogeneous mixture) – утворюються при змішуванні двох і більше речовин, які не розчиняються одна в одній (не утворюють однорідних систем) і не реагують хімічно; формують так звані дисперсні системи; між ними існує поверхня розділу.

Суміші однорідні / гомогенні (homogeneous mixture) – це суміші, у яких компоненти змішані на молекулярному рівні (однофазний матеріал); їх неможливо виявити навіть при використанні потужних оптичних приладів. Наприклад, водні розчини цукру, кухонної солі, спирту, оцтової кислоти, металічні сплави, повітря.

Суниця садова *Fragaria* × *ananassa* Duchesne (хвороби) – коренева гниль, біла плямистість, бура плямистість, коричнева плямистість, борошниста роса, сіра гниль, біла і чорна гнилі, фузаріозне і вертицильозне в'янення рослин, фітофтороз, крапчастість, зморшкуватість листків, пожовтіння країв листя, або жовтуха.

Супер екотоксиканти – хімічні сполуки, які навіть в невеликій кількості володіють високою персистентністю і кумуляцією; можуть спричиняти мутагенну, тератогенну і канцерогенну дію на живі організми.

Супутні об'єкти – ті, що можуть переносити або передавати хвороби тварин іншим тваринам або людям, включаючи соломку, сіно,

упряж та інші предмети, що супроводжують тварин або використовуються для самих тварин.

Супутня валідація – валідація, що здійснюється у виняткових випадках на підставі значних переваг для пацієнта, при якій серії, вироблені під час виконання протоколу валідації, дозволяють до реалізації.

Сурогат (surrogate) – замітник, що має деякі загальні властивості натурального продукту, але позбавлений основних його якостей.

Сурфактант (surfactant) – поверхнево-активна речовина; речовина, яка знижує поверхневий натяг рідини і сприяє змочуванню нею твердих поверхонь.

Суспендована речовина – 1) дуже подрібнена речовина, частинки якої настільки малі, що осідають повільно і на довший час зависають у повітрі; 2) завислі нерозчинні тверді частинки, що можуть бути вилучені фільтруванням.

Суспензійна полімеризація – полімеризація, яка відбувається в краплях малорозчинного у воді мономера, диспергованого в ній у присутності емульгаторів.

Суспензія (suspension) – 1) неоднорідна система, в якій частинки твердої фази зависли в рідкому дисперсійному середовищі. Залежно від розмірів твердих частинок суспензії умовно підрозділяють на грубі, тонкі і каламуть; 2) механічна суміш змочуваного порошку і рідини, в якій порошок не розчиняється, а перебуває у завислому стані.

Суспо-емульсія, СЕ (suspo-emulsion, SE) – гетерогенна препаративна форма пестициду, що складається зі стабільної дисперсії діючих речовин у формі твердих часток і дрібних глобул у суцільній водній фазі.

Суходіл – 1) балка з широким плоским дном або долина, яка заповнюється лише талими водами; 2) верхні частини схилів та вододіли більш сухі, ніж навколишнє середовище та сухі ділянки серед боліт та заболочених земель.

Сухостій – відмерлі, висохлі на пні стоячі дерева.

Суцільне обприскування пестицидом – обприскування пестицидом, при якому робоча рідина рівномірно розподіляється по всій оброблюваній площі.

Сфера призначення – перелік процедур оцінки відповідності та видів продукції, стосовно яких згідно з відповідним технічним регламентом призначено орган з оцінки відповідності.

Схема реакції – сукупність стадій та етапів реакції, що припускаються дослідником, з врахуванням відомих кінетичних

закономірностей, структурних і стереохімічних даних, які пояснюють перебіг реакції в загальних рисах чи більш детально.

Схема планування території – документація, яка розробляється та визначає принципові рішення розвитку, планування, забудови, використання територій та їх окремих частин.

T

T-2 токсин (T-2 toxin) – мікотоксин; є трихотеценом типу А; вторинний метаболіт, який продукується грибами роду *Fusarium* (*F. sporotrichioides* Sherb., *F. poae* (Reck.) Wollenw). Дуже токсичний для еукаріотичних організмів.

Таблетка (tablet) – 1) тверда дозована лікарська форма для внутрішнього застосування або для виготовлення інших лікарських форм; отримується шляхом пресування лікарських та допоміжних речовин; 2) **таблетка, ТБ (tablet, TB)** – препаративна форма пестициду у вигляді спресованої таблетки (однорідні за формою та розмірами, зазвичай круглі, з плоскою або випуклою поверхнею); найбільшого поширення набула при виробництві фумігантів на основі алюмінію фосфіду і магнію фосфіду.

Таблетка, що диспергується у воді (water dispersible tablet, WT) – препаративна форма пестициду у вигляді таблеток, які використовують для утворення дисперсії діючої речовини після дезінтеграції у воді.

Таблиці виживання – розрахункові таблиці для визначення ймовірності виживання новонародженого організму (людини, рослини, тварини) до кожної з наступних вікових груп та зміни такої ймовірності з віком особини.

Таксація – оцінка кількості чогось, визначення його ціни, цінності.

Таксис (taxis) – рухові реакції певних клітин та їх груп (сперматозоїди, зооспори та ін.), нижчих тварин і рослин, мікроорганізміву відповідь на стимул, які зумовлені будь-яким однобічним зовнішнім подразником.

Таксон (taxon) – група організмів, які пов'язані тим чи іншим ступенем спорідненості, спільними властивостями та ознаками, що дає можливість присвоїти їй певну таксономічну категорію того чи іншого рангу – вид, рід, родина, клас тощо. Одиниця в систематиці рослин і тварин, завжди позначає конкретні біологічні об'єкти.

Таксони отруйних тварин – тип Губки (Polifera or Spongia); тип Кишковопорожнинні (Coelenterata or Cnidaria); тип Плоскі черви (Plathelminthes): клас Сисуни (Trematoda), клас Стьошкові (Cestoda); тип Круглі черви (Nemathelminthes): клас Власне круглі (Nematoda); тип Кільчасті черви (Annelidae): клас Багатощетинкові (Polychaeta), клас Малощетинкові (Oligochaeta); тип Немертини (Nemertini): клас Озброєні (Anopla), клас Неозброєні (Enopla); тип Молюски (Mollusca): клас Черевоногі (Gastropoda), клас Двостулкові (Bivalvia); тип Членистоногі (Arthropoda): клас Павукоподібні (Arachnida), підклас Скорпіони (Scorpiones), підклас Сінокосці (Opiliones), підклас Павуки (Aranei), підклас Кліщі (Acari), клас Морські павуки (Pantopoda), клас Комахи (Insecta), (ряд Перетинчастокрилі (Hymenoptera), ряд Жуки, або Твердокрилі (Coleoptera), ряд Двокрилі (Diptera), ряд Воші (Anoplura), ряд Клопи, або Напівтвердокрилі (Hemiptera or Heteroptera), ряд Метелики, або Лускокрилі (Lepidoptera), група Багатоніжки (Myriapoda)); тип Хордові (Chordata), підтип Хребетні

(Craniata, або Vertebrata): клас Круглороті (Cyclostomata), ряд Міногоподібні (Petromysoniformes), клас Хрящові риби (Chondrichthyes), ряд Катраноподібні (Squaliformes), ряд Хвостоколоподібні (Dasyatiformes), клас Кісткові риби (Osteichthyes), ряд Окунеподібні (Pesciformes), ряд Скорпеноподібні (Scorpaeniformes), ряд Вугроподібні (Anguilliformes), клас Земноводні (Amphibia), ряд Хвостаті (Caudata), ряд Безхвості (Anura), клас Плазуни (Reptilia), ряд Лускаті (Squamata), підряд Змії (Ophidia, або Serpentes), клас Савці (Mammalia), ряд Комахоїдні (Insectivora).

Талій (thallium) – токсичний важкий метал, сильна клітинна отрута, летальна доза для людини – 0,8-1,0 г.

Тарантул *Lycosa singoriensis* Laxmann – отруйний паук родини Lycosidae, посідає друге місце за токсичним впливом на людину і тварин серед павуків України, довжина тіла від 25 до 35 мм, поширений у пустельній, степовій та лісостеповій зонах України. Токсичність цільної отрути тарантула ЛД₅₀ для мишей – 15 мг/кг.

Таутомери (tautomers) – ізомери, які відрізняються локалізацією атома Гідрогену і подвійного зв'язку.

Тваринний світ (fauna) – тваринне населення всієї земної кулі. Характеризується видовим складом та чисельністю.

Тварина видатна (щодо тваринництва) – це тварина певної породи, типу, лінії, стада, оцінене за походженням, власною продуктивністю, спадковим якість і має значні переваги по прояву морфологічних, продуктивних чи інших господарсько-корисних ознак.

Тварина неплеменна – тварина, що не має даних про походження відповідно до вимог племенного обліку.

Тварини аквакультури – водні тварини (гідробіонти), що є об'єктами аквакультури.

Тварини активно отруйні – 1) тварини, що мають спеціальні органи, які продукують отруту. Розрізняють **озброєні активно отруйні (venomous animals)**, що мають пристосування для ураження і введення отрути в організм жертви (зуби у змій, жало в

комах, колючки та шипи у риб) і **неозброєні отруйні (poisonous animals)**, які виділяють отруту та не доставляють її активно, а завдяки контакту отруйного секрету залоз (шкірні залози амфібій, анальні залози комах) з породами жертви або з її слизовими оболонками.

Тварини безпритульні – 1) домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини; 2) покинуті, загублені, що втекли, або іншим чином залишилися поза межами свого утримання без догляду людини домашні, сільськогосподарські, спортивні тварини, а також ті з них, що утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини.

Тварини вторинноотруйні (secondary poisonous animals) – це тварини, що акумулюють екзогенні отруйні речовини, їх отруйність не є видовою ознакою і має спорадичний характер.

Тварини дикі (wild animals) – це тварини природним середовищем існування яких є дика природи утримуються у напіввільних умовах (не утримуються в

неволі). До них відносяться: хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) табезхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки, імаго тощо).

Тварини домашні (pets) – це тварини, які утримуються людиною, живуть у когось-небудь вдома. Домашньою твариною може бути і приручена дика тварина (вовки, лиси, зміїтощо).

Тварини непродуктивні – це тварини, які не призначені для споживання людиною - вирощуються, вигодовуються та утримуються, але не використовуються для споживання людиною (тварини для виготовлення хутра, домашні тварини, тварини, яких утримують у лабораторіях, зоопарках та цирках).

Тварини отруйні (poisonous animals) – це тварини, що синтезують чи містять токсичні речовини, які поділяються на: а) *первинно отруйні*, до яких відносять тварини, що виробляють отруйний секрет в спеціальних залозах або мають отруйні продукти метаболізму. Як правило, це є видовою ознакою і зустрічається у

всіх особин даного виду; б) *вторинно отруйні* тварини, що акумулюють екзогенні отрути і проявляють токсичність тільки при потрапленні у травну систему жертви.

Тварини продуктивні – тварини, які призначені для виробництва харчових продуктів – вирощуються, відгодовуються та утримуються для виробництва харчових продуктів.

Тварини сільськогосподарські (farm animals) – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини.

Тваринництво (animal husbandry) – галузь агропромислового виробництва, забезпечує у достатньому обсязі потреби населення країни важливими продуктами харчування (такими як молоко, м'ясо, яйця), галузь рослинництва – незамінними органічними добривами, а промисловість – деякими видами сировини.

Тваринницька ферма – це підрозділ сільськогосподарського підприємства будь-якої форми власності, яке об'єднує поголів'я

тварин того чи іншого виду, основні і допоміжні споруди та інвентар, необхідний для виробничої діяльності, можуть бути племінні або товарні. *Племінні ферми* – призначені для поліпшення існуючих і виведення нових порід худоби і птиці. *Товарні ферми* – виробляють різну тваринницьку продукцію: молоко, м'ясо, яйця, шерсть, що йде на задоволення потреб населення і промисловості. Залежно від біологічного виду тварин розрізняють ферми великої рогатої худоби, свиноферми, вівчарські ферми, птахохферми, звіроферми і ін.

Тваринницький комплекс – це велике спеціалізоване підприємство індустріального типу з виробництва м'яса, молока, яєць. Виробничий процес характеризується вузькою спеціалізацією, великим обсягом продукції, поглибленим поділом праці із застосуванням комплексної механізації і автоматизації. У птахівництві такі комплекси називають птахофабриками. У напрямку тваринництва можуть бути комплекси з виробництва молока, яловичини, свинини. За спеціалізацією і виробничій структурі – із закінченим виробничим циклом,

що спеціалізуються на виробництві одного-двох видів продукції, або спеціалізуються на певному етапі виробництва продукції (репродукції, дорощуванні, відгодівлі) і здійснюють тільки частину технологічного процесу.

Тваринницькі потужності – території, будівлі, споруди, приміщення, обладнання, транспортні засоби, що використовуються для розведення, вирощування, утримання, переміщення (транспортування), тренування, змагання, виставок (огляду), конкурсів, вилову, забою або обігу тварин, виробництва та/або обігу репродуктивного матеріалу.

Тверде тіло (solid) – *фіз.* агрегатний стан речовини, який на відміну від інших агрегатних станів (рідина, плазма та газ) характеризується стабільністю форми. Атоми твердих тіл здійснюють незначні теплові коливання.

Тверді аерозолі (дими) *див. дим.*

Тверді побутові відходи (municipal solid waste, solid household waste) – залишки речовин, матеріалів, предметів домогосподарств, а також суб'єктів господарювання, установ, організацій, крім відходів, пов'язаних з їх

виробничою діяльністю, що не можуть у подальшому використовуватися за призначенням.

Телергони (telergones) – активнодіючі різноманітні за складом речовини, що виділяються тваринами і діють на організми того самого (гомотелергони або феромони) чи іншого (гетеротелергони) видів.

Темний період доби – період доби, що починається за годину після заходу сонця і закінчується за годину до сходу сонця.

Температура (temperature) – фізична величина, що характеризує тепловий стан тіла, системи, об'єкту. Температурний чинник на Землі має різко виражені добові та сезонні коливання, що, у свою чергу, зумовлює відповідний біологічний ритм явищ у природі.

Температура плавлення чи затвердіння (melting point, freezing point) – температура, при якій тверде кристалічне тіло здійснює перехід у рідкий стан і навпаки. Це важлива фізична властивість речовин.

Тензиди – поверхнево активні речовини, які концентруються на межі поділу вода-повітря.

Теніациди (taeniocides) – хімічні речовини (пестициди), які використовуються для боротьби з стьожковими червами.

Тенуазонова кислота (tenuazonic acid) – це мікотоксин, який продукується грибами *Alternaria* та *Phoma*; він є потужним інгібітором синтезу еукаріотичного білка.

Тепловіддача – виділення теплоти у доквілля організмами в процесі їх життєдіяльності.

Терапевтична доза (лікувальна) – кількість речовини, яка зумовлює певний лікувальний ефект.

Терарій, тераріум (terrarium) – приміщення для утримання дрібних наземних хребетних тварин.

Тератогенез (teratogenesis) – виникнення відхилень в процесі ембріонального розвитку.

Тератогени (teratogens) – хімічні речовини, зокрема пестициди або фізичні чинники (зокрема, іонізуюче випромінення), вплив яких на зародок на перших ета-

пах вагітності призводить до вродженого каліцтва або загибелі плоду.

Тератогеннадія, тератогенність (teratogenicity) – це властивість токсикантів викликати порушення процесів ембріогенезу з виникненням аномалій розвитку плоду.

Територія (territory) – 1) частина земної поверхні у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні ресурси чи створені в результаті діяльності людей умови (наприклад, територія заповідника); 2) певначастина земної поверхні з визначеними кордонами або межами (наприклад, територія парку).

Територія особливо охоронна – територія, акваторія, в межах якої розташовані цінні об'єкти або явища природного чи антропогенного походження (гейзери, інженерні споруди, пам'ятки садово-паркового мистецтва), а також території для захисту довкілля (лісосмуги, зелені зони тощо).

Термін придатності лікарських засобів (expiration date, period of validity) – це час, протягом

якого лікарський засіб не втрачає своєї якості за умови зберігання відповідно до вимог нормативно-технічної документації.

Термін придатності харчової продукції – термін, установленний виробником, протягом якого органолептичні, фізико-хімічні, медико-біологічні та інші показники харчової продукції у разі дотримання відповідних умов зберігання повинні відповідати вимогам нормативних документів.

Термічне оброблення відходів – технологічний процес з оброблення відходів при температурі вище 850°C.

Термокарст – процес просідання ґрунту, утворення западин, улоговин тощо внаслідок танення багаторічно-мерзлих ґрунтів і гірських порід, що містять лід.

Терморегуляція (thermoregulation) – здатність організму підтримувати сталу температуру тіла при зміні температури довкілля.

Термостійкий одяг – захисний одяг, для захисту від підвищених температур, контакту з гарячими поверхнями, відкритого вогню і

теплових випромінювань, а також від контакту з розпеченим металом, іскор, бризок, розжареної металеві стружки.

Термостійкість (heat resistance, thermal stability, heat stability) – здатність рослин переносити досить низькі температури (морозостійкість) або сильну жару (жаростійкість) без незворотніх ушкоджень.

Термосфера – дуже розріджений шар атмосфери в межах від 80 до 800 км над поверхнею Землі, що характеризується температурою 1500 °С у вищих її шарах (після висот 200- 300 км).

Термофіл – організм, що витримує підвищену температуру та може рости при температурах вище від 45 °С.

Тероризм (terrorism) – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Терофіти – життєва форма, властива однорічним рослинам (монокарпічним), які переживають несприятливі пори року у вигляді насіння або спор.

Тест (test) – 1) коротке стандартне завдання; 2) метод випробування, що застосовується в різних галузях науки для одержання кількісної характеристики певних явищ, або рівня та об'єму знань.

Тест експозиції (exposuretest) – визначення вмісту токсичної речовини чи її метаболітів в біологічних об'єктах з метою встановлення дози потрапляння речовини в організм чи ступеня забруднення довкілля.

Тест-зразок – об'єкт, що є предметом дослідження.

Тест-культура (рослинна) – сільськогосподарська рослина, яка використовується для оцінки фітотоксичності речовини в лабораторних умовах; сільськогосподарські рослини, в яких визначається вміст токсичних речовин при обстеженні території.

Тест-система (test system) – будь-яка біологічна (тварина, ізо-

льований орган, клітина, культура тканин або клітин, клітинні органели, мікроорганізми тощо), хімічна або фізична системи та їх комбінації, що використовуються при проведенні дослідження.

Тест-об'єкт, тест-організм (test object, test organism) – організм, який використовується при оцінці токсичності хімічних речовин, природних та стічних вод, ґрунтів, донних відкладень, кормів та ін.

Техніка безпеки (safety engineering) – система організаційних і технічних заходів та засобів, які попереджують вплив шкідливих виробничих чинників на персонал.

Технічна специфікація – документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна задовольняти продукція, процес або послуга.

Технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх до-

держання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю).

Технічний паспорт земель сільськогосподарського призначення – містить відомості щодо розміру земельної ділянки; місця розташування (адресу); належності до державної чи комунальної власності; грошової оцінки земельної ділянки та її стартової ціни; природнього і господарського стану земельної ділянки; цільового призначення.

Технічний регламент (technical regulations) – нормативно-правовий акт, затверджений рішенням Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, спільними або окремими рішеннями європейських законодавчих органів – Європейської Комісії, Європейської Ради, Європейського Парламенту, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. Технічний регламент може також містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи

етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва. Технічний регламент не містить санітарні заходи.

Технічні засоби для АПК – машини, механізми, обладнання, устаткування, технологічні комплекси і лінії з них, які використовуються в сільському господарстві, харчовій та переробній промисловості для вирощування, збирання, зберігання та перероблення сільськогосподарської продукції, а також для надання послуг з технічного сервісу.

Технічні засоби при застосуванні пестицидів і агрохімікатів – спеціальні машини, механізми та пристрої для обробки об'єктів пестицидами та внесення органічних і мінеральних добрив.

Технічні умови (specification) – 1) документ, затверджений оператором ринку, в якому визначені технічні вимоги до продукції та/або процесів її виробництва; 2) комплекс умов і вимог до інженерного забезпечення процесу, що мають відповідати його розрахунковим параметрам.

Техногенний – той, що спричинений дією технічних засобів (методів).

Техногенна аварія див. *аварія техногенна*.

Техногенна безпека (techno-tronic security, technogenic safety) – це відсутність ризику виникнення аварій та/або катастроф на потенційно небезпечних об'єктах, а також у суб'єктів господарювання, що можуть створити реальну загрозу їх виникнення. Характеризує стан захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Техногенне навантаження див. *навантаження техногенне*.

Технологічна водойма – штучно створена водойма спеціального технологічного призначення, що визначається технічним проектом та/або паспортом, яка наповнюється штучно за допомогою гідротехнічних споруд і пристроїв.

Технологічна добавка – будь-яка речовина, додана до корму з технологічними цілями.

Технологічна експертиза – встановлює відповідність технологічних режимів виробництва затвердженим нормативним вимогам.

Технологічний процес виготовлення – усі операції, пов'язані з виготовленням продукції, які починаються з одержання вихідної сировини та матеріалів, продовжуються обробкою, пакуванням і маркуванням та завершуються одержанням готової продукції.

Технологічний регламент виготовлення лікарського засобу – нормативний документ, в якому визначено технологічні методи, технічні засоби, норми та нормативи виготовлення лікарського засобу.

Технологічний сервіс АПК – діяльність, спрямована на виконання технологічних процесів і операцій з вирощування, збирання, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції, агрохімічних, меліоративних, транспортних та інших робіт, прокату і оренди технічних засобів.

Технологічний тероризм – кримінальні правопорушення, які вчиняються з терористичною ме-

тою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, що створює загрозу надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становить небезпеку для населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру.

Технологічні нормативи використання питної води – максимально допустимий обсяг технологічних витрат води при її виробництві та транспортуванні, використанні на власні потреби підприємствами питного водопостачання та утриманні зон санітарної охорони.

Техносфера (technosphere) – 1) частина біосфери, яка змінена людиною за допомоги прямого або опосередкованого впливу технічних засобів в цілях найкращої відповідності соціально-економічним потребам людства; 2) частина біосфери, яка корінним чином змінена людиною в технічні та техногенні об'єкти (будівлі, дороги та ін.); 3) практично замкнена технологічна система утилізації залучених до господарського обігу природних ресурсів.

Тили – *ботан.* вирости, що закупорюють просвіт судин рослин. Утворюються в старих судинах, коли деревина з тих чи інших причин перестає функціонувати (з настанням несприятливих умов, перед опаданням листків, з віком тощо).

Тимофіївка лучна *Phleum pratense* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: сажка, стеблова (лінійна) іржа, жовта іржа, чорна плямистість листків, бура плямистість, біла плямистість (мастигоспоріоз), жовто-бура плямистість (сколекотріхоз), облямівкова плямистість (ринхоспоріоз), задушлива плісень, або чохликуватість злаків, борошниста роса, гетероспоріоз, септоріоз, бактеріальне в'янення, бактеріоз; б) шкідник: п'явиці.

Тимчасове зберігання відходів – зберігання відходів протягом одного року з моменту їх утворення у спосіб, що не становить загрози довкіллю та здоров'я людини, з метою подальшої передачі суб'єктам господарювання у сфері управління відходами.

Тимчасово погоджений викид – гранична кількість забруднюючих речовин, встановлена для підприємства на відповідний

строк до досягнення ГДВ з врахуванням впровадження повітроохоронних заходів і на рівні викидів підприємств аналогічних по потужності та технологічних процесах.

Тимчасово погоджений скид речовини – показник максимально допустимої в одиницю часу кількості (маси) речовини, що відводиться із зворотними водами у водний об'єкт, який встановлюється після кожного етапу реалізації плану заходів щодо досягнення ГДС речовин та щорічно з виділенням етапів зниження скиду речовин протягом року.

Тип – *біол.* найвища систематична категорія (таксон), що об'єднує споріднені класи тварин. Деякі типи поділяють на підтипи, що об'єднують класи.

Тип біоценозу – сукупність біоценозів, однорідних за біотичною частиною та її динамікою.

Тип ґрунту – основна таксономічна категорія ґрунтових класифікацій. Характерні ознаки типів ґрунту виявляються в морфологічних особливостях ґрунтового профілю, хімічному і мінералогі-

чному складі, біологічних та фізичних властивостях ґрунту. Найпоширені так звані зональні типи ґрунтів (підзолисті, чорноземи, сірі лісові та ін.), які утворюють цілі ґрунтові зони.

Тип ландшафту – вища таксономічна одиниця топологічної класифікації ландшафтів, яка об'єднує всі подібні за генезисом, морфологічною структурою фізико географічними процесами ландшафти.

Тип пасовиська – угруповання угідь, що використовуються для випасання худоби і мають близький видовий склад рослин, кормову цінність різнотрав'я та інші біологічні та господарські ознаки.

Тип рослинності – найвища класифікаційна одиниця рослинності, сукупність схожих за будовою і зовнішнім виглядом рослинних формацій.

Типовий штам – представник виду мікроорганізмів, визначений як такий систематичним довідником.

Титр (titer, titre) – *хім.* кількість грамів розчиненої речовини у 1

см³ розчину: $T=A/V$, де A – кількість розчиненої речовини, г; V – об'єм, см³.

Титрування (titration) – хімічний метод об'ємного аналізу, полягає у поступовому додаванні розчину речовини (титрант) з титром певної концентрації до розчину досліджуваної речовини, кількість якої треба встановити. Кінець реакції фіксується хімічним (напр., за зміною забарвлення індикатора) або фізичним (напр., за скачком потенціалу) методами. Вміст речовини розраховують за витратою титранту до точки еквівалентності відповідно до стехіометрії реакції.

Тканини (fabrics) – комплекси клітин, подібних за будовою і об'єднаних спільністю походження та функцій, які вони виконують.

Товарна аквакультура – продукція аквакультури, яка одержана внаслідок людської діяльності з метою її подальшої реалізації.

Товарні якості садивного матеріалу – сукупність біометричних показників садивного матеріалу, у тому числі санітарного стану, згідно з якими ведеться сортування і визначення господарської

придатності садивного матеріалу.

Токсемія (toxemia) – отруєння організму, що пов'язане з циркуляцією в крові токсинів, які потрапляють із зовні або утворюються в самому організмі.

Токсичні речовини, токсиканти (toxicants) – речовини та сполуки різної будови, що викликають патологічні зміни аж до розвитку незворотних уражень органів, систем, організмів екологічних систем. Поділяються на біологічного та небіологічного походження, сполуки органічні та неорганічні, синтетичні речовини.

Токсиканти легеневі – токсиканти, що уражують органи дихання, зокрема легені, викликають їх набряк (оксид азоту та інші).

Токсиканти ниркові – токсиканти, що викликають ураження нирок та сечовивідних органів (сполуки важких металів, щавлева кислота тощо).

Токсиканти промислові – речовини промислового призначення (розчинники, паливо, охолоджу-

ючі рідини, хімічні реагенти, фарби, пластифікатори тощо).

Токсиканти серцеві (cardiac toxicants) – токсиканти, що викликають порушення серцевого ритму і ураження серцевого м'яза (серцеві глікозиди, солі барію, калію тощо).

Токсикація рослин – один із методів хімічного захисту рослин, який полягає в передпосівній обробці насіння, зокрема, пестицидами або припосівного внесення їх у формі гранул у ґрунт.

Токсикодинаміка (toxicodynamics) – це розділ загальної токсикології, що вивчає вплив токсичних речовин на організм.

Токсикоз (toxicosis) – явище загального отруєння організму речовинами, які утворюються в самому організмі.

Токсикоз бактеріальний – гостре захворювання при вживанні їжі, що містить токсин, який накопичується внаслідок розвитку специфічного збудника, якого в харчових продуктах вже може і не бути. До бактеріальних токсикозів відносять ботулізм та стафілококовий токсикоз.

Токсикоінфекції – гострі, інколи масові захворювання, які виникають при вживанні їжі, яка містить значні кількості живих збудників і їх токсинів, що виділяються при загибелі мікроорганізмів.

Токсикокінетика (toxicokinetics) – це розділ загальної токсикології, який охоплює вивчення закономірностей і механізмів надходження токсичних речовин до організму, їх локалізацію, метаболізм і виведення з нього.

Токсикологічна хімія (toxicological chemistry) – наука, що вивчає методи виділення, очищення, виявлення та кількісного визначення токсичних та отруйних речовин, а також їх метаболітів в різних об'єктах: біологічному матеріалі тваринного і рослинного походження, стічних водах, атмосферному повітрі, ґрунті, сільськогосподарській продукції тощо.

Токсикологія (toxicology) – наука, що вивчає властивості отрут (шкідливих і отруйних речовин), механізми їхньої дії на організми і розробляє методи діагностики, лікування та профілактики отруєнь. Поділяється на: судову, промис-

лову, харчову, військову, екологічну тощо.

Токсикологія агрономічна (agricultural toxicology) – розділ токсикології, що вивчає властивості речовини (зокрема, пестицидів), які використовуються в агрономії, їх вплив на ссавців, комах, кліщів, нематод, бактерії, віруси, рослини, агробіоценози, навколишнє середовище в цілому; теоретичні основи синтезу пестицидів, розробки і удосконалення способів їх раціонального застосування, які обмежують негативну дію на довкілля.

Токсикологія екологічна, еко-токсикологія (ecological toxicology, ecotoxicology) – 1) наука, яка структурно вивчає шляхи надходження та міграцію токсикантів у довкіллі, закономірності їх впливу на світ живої природи, а також визначає характер змін у живих організмах на екосистемному рівні; 2) прикладна наука, яка досліджує природні та техногенні компоненти, які за певних умов можуть бути токсичними для екологічних систем і безпосередньо людини, закономірності нагромадження та міграції токсикантів в екологічних ланцюгах і циклах, механізми їх природного

і штучного знешкодження, а також способи запобігання забруднення довкілля.

Токсикологія промислова (industrial toxicology) – розділ токсикології (загальної), що вивчає шкідливі речовини, котрі є початковими, проміжними, кінцевими або побічними продуктами промислового виробництва, і розробляє відповідні гігієнічні нормативи, профілактичні та лікувальні заходи.

Токсикологія профілактична (preventive toxicology) – розділ токсикології, який вивчає міри попередження потенціальної небезпеки дії токсичних речовин на живі організми і екосистеми.

Токсикологія сільськогосподарська (agricultural toxicology) – вивчає шкідливі речовини, що використовують в аграрному секторі (рослинництві, овочівництві, тепличному господарстві, садівництві, виноградарстві, у тваринництві й ветеринарії, а також у зберіганні й переробці с.-г. продукції) і розробляє відповідні гігієнічні нормативи, профілактичні і лікувальні заходи.

Токсикоманія (toxicomania) – загальна назва хвороб, які проявляються при постійному прийомі деяких речовин і розвитком, у зв'язку з цим, хронічної інтоксикації.

Токсикометрія (toxicometry) – 1) сукупність методів і способів для кількісної оцінки токсичності речовин; 2) це сукупність методів і прийомів досліджень для кількісної оцінки токсичності й небезпеки шкідливих речовин.

Токсини (toxins) – речовини біологічного походження (виробляються живими клітинами або організмами) та спричиняють отруєння. До них відносяться мікробні токсини; токсини водоростей; токсини нижчих грибів (мікотоксини); отрути тваринного походження (зоотоксини); токсини рослинного походження тощо.

Токсини біогенні (biogenic toxins) – це токсини органічної природи (поліпептиди, білки, курмарини і т.д.), що продукуються організмами.

Токсини за принципом дії – поділяють наступним чином: некротоксини – спричиняють некроз (смерть) клітин, з якими вони стикаються, і знищують усі типи

тканин; гемотоксини – ушкоджують кровоносні судини і викликають кровотечу; міотоксини – ушкоджують м'язи; нейротоксини – впливають на нервові системи тварин; нефротоксини – ушкоджують нирки; кардіотоксини – ушкоджують серце; гемолітичні токсини – ушкоджують червоні кров'яні тільця.

Токсини мікробні (microbial toxins) – речовини, що синтезуються мікроорганізмами і проявляють негативний вплив на інші живі організми. Розрізняють: екзотоксини (виділяються у середовище при житті), ендотоксини (виділяються у середовище після загибелі мікробів), мезотоксини (токсичні речовини, які не міцно пов'язані зі строю мікробної клітини і можуть частково проникати у середовище культивування із живих мікробів).

Токсикологія – наука, що вивчає властивості отруту тваринного, рослинного і мікробного походження, а також токсичний процес внаслідок ураження отрутами, хімічну природу отруту, їх токсикокінетику і токсикодинаміку. Основні розділи зоотоксикологія, фітотоксикологія та токсикологія мікроорганізмів.

Токсична доза (toxic dose) – кількість речовини, яка викликає токсичні прояви.

Токсичність (toxicity) – 1) властивість деяких хімічних елементів, сполук чи біогенних речовин спричинювати патологічні зміни живого організму або призводити до його загибелі. Залежить від дози, форми або способу впливу на організм; 2) міра несумісності токсичної речовини з життям.

Токсичність гостра (acute toxicity) – здатність речовини в певному діапазоні концентрації після введення однієї дози викликати токсичний ефект (отруєння) при дії на організм протягом короткого періоду часу.

Токсичність зворотної води – це властивість викликати патологічні зміни або загибель організмів, що зумовлено присутністю в ній токсичних речовин. Токсичність води встановлюється методом біотестування. Показник токсичності визначається: необхідною кратністю розбавлення зворотної води (кількісний показник); класом токсичності зворотної води (якісний показник).

Токсичність інгаляційна (inhalation toxicity) – небезпечність речовини при проникненні в організм через органи дихання.

Токсичність репродуктивна (reproductive toxicity) – 1) здатність токсиканту в експерименті на тваринах індукувати порушення репродуктивної функції на рівні доз, при оцінці ризику яких встановлена величина безпечного рівня не може бути гарантована в реальних умовах застосування; 2) несприятливий вплив на статеву функцію та фертильність у дорослих чоловіків і жінок, а також на розвиток потомства.

Токсичність речовин гостра інгаляційна за класами – інгаляційний шлях надходження в організм: а) вдихання газів, ppmV: *I клас небезпеки* – $0 <$ категорія $1 \leq 100$; *II клас небезпеки* – $100 <$ категорія $2 \leq 500$; *III клас небезпеки* – $500 <$ категорія $3 \leq 2500$; *IV клас небезпеки* – $2500 <$ категорія $4 \leq 20000$; г); б) вдихання пари, мг/л: *I клас небезпеки* – $0 <$ категорія $1 \leq 0,5$; *II клас небезпеки* – $0,5 <$ категорія $2 \leq 2$; *III клас небезпеки* – $2,0 <$ категорія $3 \leq 10$; *IV клас небезпеки* – $10 <$ категорія $4 \leq 20$; в) вдихання пилу, аерозолів, мг/л: *I клас небезпеки* – $0 <$ категорія $1 \leq$

$0,05$; *II клас небезпеки* – $0,05 <$ категорія $2 \leq 0,5$; *III клас небезпеки* – $0,5 <$ категорія $3 \leq 1,0$; *IV клас небезпеки* – $1,0 <$ категорія $4 \leq 5,0$.

Токсичність речовин гостра оральна за класами (acute oral toxicity) – оральний шлях надходження в організм, мг/кг: *I клас небезпеки* – $0 <$ категорія $1 \leq 5$; *II клас небезпеки* – $5 <$ категорія $2 \leq 50$; *III клас небезпеки* – $50 <$ категорія $3 \leq 300$; *IV клас небезпеки* – $300 <$ категорія $4 \leq 2000$.

Токсичність речовин шкірно-резорбтивна – визначає ураження шкіри і ступінь проникнення речовини в організм крізь непошкоджену шкіру. Поділяється на: 1) *гостро виявлена* – ЛД₅₀ при надходженні хімічних сполук крізь шкіру менше 300 мг/кг, шкірно-оральний коефіцієнт (відношення ЛД₅₀ при нанесенні на шкіру до ЛД₅₀ при введенні сполуки в шлунок, який характеризує ступінь шкірної резорбції ЛД₅₀) менший за 1; 2) *виявлена* – ЛД₅₀ крізь шкіру 300 – 1000 мг/кг, шкірно-оральний коефіцієнт 1 – 3; 3) *слабко виявлена* – ЛД₅₀ на шкіру понад 1000 мг/кг, шкірно-оральний коефіцієнт більш як 3.

Токсичність оральна (oral toxicity) – ураження організму при потраплянні хімічних сполук у шлунок.

Токсичність пестициду – властивість препарату у певних дозах порушувати нормальну життєдіяльність шкідливого організму і спричиняє його загибель. Залежить від наступних факторів: біотичні (особливості фізіологічних і біохімічних систем організмів, вік, стать тощо), абіотичні (сукупність факторів неживої природи, клімат, світло, температура, вологість повітря і ґрунту, вітер тощо), хіміко-фізичні властивості пестицидів (просторова будова молекул, дисперсність, липкість, змочуваність тощо). Розрізняють місцеву, загальну або резорбційну токсичність. Міра токсичності пестициду – доза, яка виражається в одиницях маси хімічної речовини чи сполуки по відношенні до одиниці маси оброблюваного об'єкта (мг/кг), об'єму (концентрація в мг/дм³) або на об'єкт (мкг/особина).

Токсичність хронічна (chronic toxicity) – ураження або пошкодження організму при постійному надходженні речовини у невеликій кількості протягом тривалого періоду.

Толерантність (tolerance) – 1) адаптивність видів до певних умов середовища; 2) терпимість, виносливість, стійкість живих організмів до зовнішнього впливу; 3) діапазон між мінімальним та максимальним впливом антропогенної речовини.

Тонкошарова хроматографія (thin-layer chromatography) – метод розділення і аналізу сумішей речовин, який ґрунтується на їх різній сорбованості тонким шаром сорбенту (нерухома фаза) при руху по ньому розчинника (рухома фаза), що містить компоненти суміші. Як нерухома фаза використовується силікагель, оксид алюмінію, целюлоза та ін., як рухома – органічні розчинники (наприклад, спирти, кетони, феноли) та їх суміші. Різні компоненти проходять різні відстані.

Торибони (torybones) – феромони страху і тривоги, які викликають реакцію занепокоєння, утечі, або у деяких організмів – нападу з метою оборони.

Торф – продукт неповного розкладання рослинних решток в умовах надлишкової вологості, дефіциту повітря, внаслідок чого ці рештки муміфікуються з частковою гуміфікацією.

Точка роси (dew point) – таке співвідношення температури, вологості повітря і температури поверхні, при якому на поверхні починає утворюватись конденсат – продукт переходу рідини з газового стану в рідкий стан. В основному залежить від вмісту пари води в повітрі. Якщо охолодження відбувається внаслідок змішування теплого вологого повітря з холоднішим сухим – утворюється туман.

Точність вимірювань (accuracy of measurement) – це характеристика, що виражає ступінь відповідності результатів вимірювання істинному значенню вимірюваної величини.

Точність вимірювального приладу – ступінь наближення показів приладу до істинного значення вимірюваної фізичної величини.

Тоя або аконіт – отруйні багаторічні трав'яні рослини (рід *Aconitum*), усі частини якої містять алкалоїди. Перш за все – це аконітіни, смертельна доза якого для людини є 1,5–6 мг. Аконітин дуже швидко всмоктується слизовими оболонками рота і кишківника, швидко проникає крізь шкіру. Уже через кілька хвилин

(!) виникає відчуття оніміння у ділянці проникнення токсину, яке розповсюджується по тілу. Згодом настає повна втрата чутливості, активне потовиділення, іноді пронос. При збільшенні концентрації настає смерть.

Травма, пошкодження (injury) – порушення цілості і функцій органів та тканин тіла людини чи тварини внаслідок ушкодження за дії чинників довкілля; поділяється на: механічна, термічна, хімічна тощо.

Травостій (grass thickness) – надземна частина трав у рослинних угрупованнях; трав'яний покрив природних або сіяних лугів, сінокосів, пасовищ.

Традиційна продукція АПК – продукція, виготовлена за загальноприйнятними технологіями виробництва сільськогосподарської продукції, у якій можна використовувати хімічні засоби захисту, синтетичні мінеральні добрива, консерванти, штучні барвники, стимулятори росту, гормони, антибіотики, ароматизатори, стабілізатори, підсилювачі смаку тощо, відповідно до законодавства.

Традиційні молочні продукти – масло, сири; а також кисломолочні продукти, вироблені із застосуванням заквасок на чистих культурах молочнокислих бактерій – ацидофілін, простокваша, ряжанка, сметана, сир кисломолочний; кефір – із застосуванням заквасок на кефірних грибах.

Транскордонне перевезення відходів – транспортування відходів в режимі імпорту, експорту або транзиту.

Транскордонний вплив аварії – шкода, заподіяна населенню та довкіллю однієї держави внаслідок аварії, яка сталася на території іншої держави.

Транскрипція (transcription) – *ген.* процес копіювання генетичної інформації, закодованої в лінійній послідовності нуклеотидів у одній нитці ДНК, у точно комплементарну послідовність РНК, який здійснюється шляхом матричного синтезу.

Транслокаційний показник шкідливості – показник, який характеризує перехід токсиканта з орного шару ґрунту через коріння рослин у зелену масу та плоди.

Трансляція (translation) – *ген.* синтез поліпептиду за матрицею молекули мРНК, тобто з перенесенням нуклеотидної послідовності мРНК в амінокислотну послідовність синтезованого поліпептиду. Процес відбувається на рибосомах. Це передача інформації закодованої в мРНК у послідовність амінокислот білку, що утворюється.

Трансмівні хвороби (vector-borne diseases) – група паразитарних та інфекційних захворювань людини і тварин, збудники яких передаються членистоногими (мухи, комарі, москити).

Транспозон (transposon) – рухливий елемент ДНК, що може вклинюватись у нове місце в плазмідах чи хромосомах незалежно від рекомбінаційної системи клітини-господаря. Прокаріотичні транспозони можуть нести гени, що передають господареві нові фенотипні властивості, такі як стійкість до антибіотиків.

Транспортний засіб (vehicle) – а) автотранспортний засіб (моторний транспортний засіб) разом із причепом або напівпричепом; б) рухомий склад залізниці (локомотив разом із з'єднаними

залізничними вагонами або платформами); в) будь яке судно (у тому числі самохідні та несамохідні ліхтери та баржі, а також судна на підводних крилах), судно на повітряній подушці.

Транспортування тварин (transportation of animals) – перевезення тварин, що здійснюється одним або кількома транспортними засобами, а також пов'язані з ним операції, включаючи завантаження (вивантаження), перезавантаження і відпочинок в місцях зупинки, до моменту вивантаження тварин за місцем призначення.

Трансформаційна подія (ГМО) – зміна генетичного матеріалу організму за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах.

Трансформація (transformation) – зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. 1) *біол.* зміна рослинних угруповань внаслідок впливу антропогенних чинників, наприклад вирубування; 2) *ген.* генетична модифікація клітини шляхом введення і подальшої експресії в ній чужорідного генетичного матеріалу (ДНК); 3)

екол. перетворення речовин під впливом фізичних, хімічних і біологічних чинників довкілля; 4) злаякісна трансформація – набуття клітинами організму тварини ознак пухлинної клітини.

Трансформація абіотична (abiotic transformation) *див. абіотичне перетворення.*

Тривалість життя рослини – проміжок часу від сходів до природної смерті рослин, може становити від десятків хвилин до тисяч років.

Тривалість пестицидної дії препаратів – інтервал часу після застосування препарату, протягом якого він впливає на шкідливий організм.

Тригліцериди (triglycerides) – органічні речовини, продукти естерифікації карбонових кислот і трьохатомного спирту гліцерину, які складають основу більшості тваринних жирів.

Триптофіт – патогенний гриб, який уражає споживача лише змінюючи або ослаблюючи його.

Тритикале *Triticosecale* Wittm. & A. Camus (хвороби та шкідники) – а) хвороби: бура листовка іржа, борошниста роса, септоріоз

листя (колоса), ринхоспоріоз, церкоспорильоз, тифульоз, кореневі гнилі, снігова пліснява, фузаріоз колосу; б) шкідник: попелиці.

Трихограми – види роду *Trichogramma*. Паразити яєць багатьох видів комах. Деякі види широко використовують в більш ніж 100 країнах світу методом сезонної колонізації для захисту агроценозів, лісових та декоративних насаджень від шкідливих лускокрилих комах.

Трихоми – вирости епідермісу (волоски, лусочки та ін.) на тілі рослин.

Трихомонада – мікроорганізм роду *Trichomonas*, найпростіший з класу джгутикових, який паразитує у багатьох ссавців, птахів, риб.

Трихотецени (trichothecenes) – мікотоксини, які синтезуються грибами родів *Cephalosporium*, *Fusarium*, *Myrothecium*, *Stachybotrys*, *Trichoderma* і *Trichothecium*; містять 12,13-епоксисесквітерпеноїдний залишок (трихотекан); відомо понад 80 хімічно споріднених мікотоксинів, які поділяють на 4 групи: А (Т-2

токсин, НТ-2 токсин, діацетоксисцирпенол), В (дезоксиніваленол, ніваленол, фузаренон Х, трихотецин), С (кратокол, кратоцин) і D (верукарін, роридіні); проявляють тератогенні, цитотоксичні, імунодеперсивні, дерматотоксичні властивості.

Трихофіти – рослини, які існують за рахунок капілярної вологи ґрунту.

Тропофіти – рослини, що пристосувались до існування в зонах з регулярним чергуванням вологої і посушливої пір року шляхом регулювання свого водного балансу.

Трофічні ланцюги див. ланцюги живлення.

Трофічність (trophicity) – абсолютне і відносне багатство екотопів на поживні речовини; характеристика у межах певного однорідного місцезнаходження (ґрунту, водойми) життя за його біологічною продуктивністю, що зумовлена вмістом біогенних елементів.

Трофофіл – листок, що виконує функцію живлення.

Трясовина – болото, багно в якому під покривом мохів, трави

чи торфу є шар води або мулу. Утворюється внаслідок заростання водойми рослинністю.

Туман (fog, mist) – 1) накопичення продуктів конденсації водяної пари (водяних крапель, кристалів), завислих у повітрі безпосередньо над землею поверхнею, що виникає внаслідок охолодження повітря від земної поверхні, або через випаровування з поверхні теплих водойм в охоложене повітря; 2) загальний термін, що застосовується до

суспензій крапельок рідини з розміром > 10 мкм у газі. У метеорології термін стосується аерозолі крапельок води, наявність яких у повітрі зменшує видимість до відстані < 1 км.

Туман токсичний – сукупність газоподібних забруднювальних речовин, забрудненого пилу та пару у повітрі. Аерозоль, що складається з диму, туману і пилу (смог) – утворюється в результаті викидів у атмосферу при спалюванні палива, роботи хімічних підприємств.

У

Узгоджена на глобальному рівні система класифікації та маркування хімічних речовин (УГС) (Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals, GHS) – це міжнародно узгоджений стандарт, керований Організацією Об'єднаних Націй, який був створений для заміни різноманітних схем класифікації та маркування небезпечних матеріалів у всьому світі на єдину, зрозумілу для всіх універсальну систему. Основні елементи УГС включають стандартизовані критерії випробувань на безпеку, універсальні сигнальні піктограми та узгоджені таблиці даних про безпеку. Система УГС була впроваджена в законодавство Європейського Союзу як Постанова (ЕС) № 1272/2008.

Угіддя – ділянка території або акваторії, яка відрізняється від сусідніх своїм використанням (сільськогосподарські, лісові, рибні, мисливські) чи природними особливостями.

Угрупування – сукупність видів, об'єднаних між собою певними взаємозв'язками, певною територією проживання і впливом комплексу умов існування.

Укіс – кількість скошеної зеленої маси рослин з певної площі.

Укорінення – проникнення відростаючих корінців висаджених рослин у ґрунт, що дає їм змогу закріпитись механічно та забезпечити достатнє живлення.

Ультрамалооб'ємне обприскування – нанесення пестицидів без розведення у тонкодисперсному стані на поверхню, що піддається обробці з нормою витрат рідини 1 – 10 дм³/га. Потребує спеціальних препаративних форм пестицидів.

Ультрамикроелементи (ultra-microelements) – хімічні елементи, масова частка кожного з яких у живих організмів складає не більше 10⁻¹² %.

Ультрафільтрація (ultra-filtration) – 1) процес розділення речовин, завдяки якому з розчину вилучається розчинена речовина, розміри молекул якої значно більші за молекули розчинника (напр., макромолекул), завдяки

тому, що гідравлічний тиск протискає тільки розчинник крізь відповідну мембрану, яка звичайно має розмір пор у межах 0.001 — 0.1 мкм; 2) метод очистки води, в якому використовуються молекулярні сита чи мембрани з достатньо малими порами.

Умови едафічні – сукупність характеристик ґрунту (механічний і хімічний склад, вологість, аерація тощо), які важливі для проживання тварин, рослин, грибів та найпростіших.

Умови екстремальні – граничні (мінімальні чи максимальні) умови, що є жорсткими для існування організмів; визначають межі толерантності виду до екологічних чинників, наприклад, температури, вологості, солоності тощо.

Умови існування – сукупність чинників середовища, потрібних виду чи угрупованню для нормального розвитку.

Умови скиду зворотних вод (стічних, скидних, дренажних) – сукупність встановлених на сучасний період і на перспективу характеристик витрат, складу і властивостей зворотних вод, режиму і місця їх скиду до водного

об'єкта. Серед них: а) категорія зворотних вод (промислові, комунальні та ін.); б) фактична витрата зворотних вод; в) затверджена витрата зворотних вод для встановлення тимчасово погоджених скидів (ТПС) речовин; г) затверджена витрата зворотних вод для встановлення гранично допустимих скидів (ГДС) речовин; д) затвержені ТПС речовин; е) затвержені ГДС речовин; є) фактичні концентрації речовин; ж) тимчасово погоджені концентрації речовин, які відповідають ТПС; з) допустимі концентрації речовин, які відповідають ГДС; и) встановлені властивості зворотних вод (температура, запах, присмак та ін.); і) найменування водного об'єкта – приймача зворотних вод, тип і місце знаходження їх випуску, щодо якого здійснюється розрахунок умов і контроль скиду зворотних вод; ї) режим скиду (протягом доби або місяця, або сезонів, або року).

Умовно-патогенні мікроорганізми (conditionally pathogenic microorganisms) – мікроби, які при зниженні природної резистентності макроорганізму, здатні викликати захворювання; для

них характерна відсутність нозологічної специфічності (той самий вид мікробів може викликати запальні процеси різних органів і тканин, і, навпаки, різні види мікробів здатні викликати гнійно-запальні процеси того самого органа чи тканини).

Універсальний (universal) – 1) різносторонній, всебічний; 2) придатний для багатьох цілей з різноманітним призначенням, які виконують різноманітні функції.

Упаковка (packaging) – продукція для пакування, основним призначенням якої є відмежування товарів від навколишнього середовища, а також: захист товарів від пошкоджень і втрат у процесі обігу (транспортування, зберігання та реалізації), покращення зовнішнього вигляду товарів та інформування покупців про найменування, виробника та інші характеристики. Упаковка поділяється на споживчу (формує одиницю товару для покупця), групову (об'єднує кілька одиниць товару) та транспортну (вміщує та/або обмежує групову упаковку для більш ефективного її транспортування).

Уповноважена лабораторія – акредитована лабораторія, якій

компетентний орган надав право досліджувати (випробовувати) об'єкти санітарних заходів для цілей державного контролю.

Уповноваження (щодо діяльності) – надання підприємствам, установам, організаціям чи їхнім підрозділам, акредитованим національним органом України з акредитації, права на здійснення діяльності у певній сфері.

Упорядкування мисливських угідь – науково обґрунтована оцінка та інвентаризація типів мисливських угідь, видового, кількісного та якісного складу мисливських тварин певного господарства або окремого регіону, розроблення (з урахуванням природних та економічних умов) режиму ведення мисливського господарства з визначенням заходів щодо охорони, раціонального використання, відтворення мисливських тварин, збереження та поліпшення стану угідь.

Управління, керування (control, management) – скоординовані дії щодо спрямування та контролювання діяльності організації.

Управління відходами – збирання, перевезення, відновлення (у тому числі сортування) та видалення відходів, включаючи нагляд за такими операціями та подальший догляд за об'єктами видалення відходів.

Управління змінами (change management) – це збалансована система управління ресурсами (людськими і технічними), пов'язана зі змінами; процес постійного коригування напряму діяльності організації, оновлення її структури і пошуку нових можливостей; сукупність робіт, які полягають у визначенні і впровадженні нових цінностей, стосунків, норм, які підтримують нові способи виконання роботи.

Управління знаннями – систематичний підхід до набування, аналізу, зберігання та розповсюдження інформації.

Управління популяціями – штучне регулювання чисельності, статево-вікового складу популяцій, а в разі потреби вилучення з них небажаних за морфологічними чи іншими ознаками особин.

Управління ризиком (risk management) – 1) процес вибору

альтернативних рішень на підставі результатів оцінки ризику та у разі необхідності вибору і впровадження відповідних засобів управління (контролю), включаючи коригувальні заходи; 2) процес ідентифікації небезпеки, вибору та здійснення заходів, що застосовуються з метою зниження ризику.

Управління ризиком ГМО – процес вибору альтернативних рішень на підставі результатів оцінки ризику ГМО та, в разі необхідності, вибору і впровадження відповідних засобів управління (контролю), включаючи регуляторні заходи.

Управління якістю (quality control) – формування політики у сфері якості та встановлення цілей у сфері якості, а також процеси для досягнення цих цілей через планування якості, забезпечування якості, контролювання якості та поліпшування якості.

Ураган – вітер руйнівної сили з швидкістю понад 35 м/с.

Урожай – корисна продукція, яку одержують у результаті вирощування сільськогосподарських культур або використання дикорослих видів чакаквакультури.

Урожайність – продукція рослинництва на одиницю площі.

Урочище – природно-територіальний комплекс, закономірно складена група однорідних ділянок природи (фацій), яка відособлена більш-менш чіткими природними або антропогенними межами; будь-яка частина місцевості, не подібна на іншу ділянку навколишньої місцевості.

Успадкування (inheritance) *біол.* – 1) кількісна характеристика зумовленої генотипом мінливості ознак при її передачі від покоління до покоління; 2) процес передачі спадкової інформації від одного покоління організмів іншому.

Установка для спалювання відходів – будь-яка стаціонарна або мобільна технічна одиниця та обладнання, призначене для термічного оброблення відходів, із відновленням утворюваного при горінні тепла або без такого, шляхом спалювання відходів за допомогою окислювання, а також інших процесів термічного оброблення, як то піроліз, газифікація, плазмовий процес, якщо речовини, що утворюються в результаті оброблення, у подальшому спалюються.

Утилізація (utilization) – 1) доцільне використання відходів або залишків виробництва для отримання корисної продукції; 2) повернення частки чи усієї кількості речовини після хімічних процедур, в яких вона бере участь.

Утилізація вилученої з обігу продукції – використання продукції як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів.

Утиль (waste, junk) – відходи, речі тощо, які непридатні до використання за прямим призначенням.

Утримання зелених насаджень – дотримання режиму їх використання з проведенням агротехнічних заходів, що сприяють нормальному ростові.

Утримання мисливських тварин у напіввільних умовах – утримання добутих в установленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, де вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщуватися за межі штучно ізольованої ділянки мисливського угіддя.

Утримання мисливських тварин у неволі – утримання мисливських тварин у відповідних спорудах, де вони не мають можливості житися природними кормами та самостійно виходити за межі таких споруд.

Утримання тварин в домашніх умовах – обмеження природної волі утримання тварин, що включає їх вільне переміщення за межами квартири, подвір'я окремого будинку.

Утримувач тварин – 1) юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність з утримання, розведення, продажу, переміщення,

забою, утилізації, надання послуг зі штучного осіменіння тварин, організації виставок тварин на підставі повноважень, наданих їй власником тварин; 2) фізична або юридична особа, у тому числі оператор потужностей (оператор ринку), яка здійснює утримання та/або обіг тварин.

Ущільнення ґрунту (soil compaction) – небажане трамбування ґрунту важкою сільськогосподарською технікою, що приводить до погіршення його структури, поверхневого заболочування та інших небажаних явищ, які знижують його родючість.

Ф

Фагоцитоз (phagocytosis) – процес, при якому клітини (найпростіші, або спеціально призначені для цього клітини крові і тканин організму – фагоцити) захоплюють і перетравлюють тверді частинки (бактерії, фрагменти клітин).

Фактична врожайність застрахованої культури – кількість врожаю застрахованої культури у центнерах на одиницю площі у рік збирання врожаю, застрахованого за Договором. Визначається шляхом ділення загальної кількості (маси) врожаю, встановленої на застрахованих полях (ділянках) біологічним методом або методом контрольного обмолоту, на сумарну площу полів (ділянок) застрахованої культури, прийнятих длястрахування.

Фактор *див. чинник.*

Фактор виробничий небезпечний (hazardous production factor) – виробничий фактор, вплив якого на персонал може

приводить до травм раптового різкого погіршення здоров'я або смерті.

Фактор екологічний *див. чинник екологічний.*

Фактор канцерогенного потенціалу (CPF), фактор нахилу (SF) (cancer potency factor, CPF or cancer slope factor, CSF) – величина, що характеризує міру додаткового індивідуального канцерогенного ризику або ступінь збільшення ймовірності розвитку раку за впливу канцерогену.

Фактор поліпшення – інструмент або процес, що забезпечує засоби для досягнення мети.

Фактор ризику (risk factor) – чинник, що провокує або збільшує ризик розвитку певних ефектів (захворювань).

Фактори передачі збудників інфекційних хвороб – забруднені збудниками інфекційних хвороб об'єкти середовища життєдіяльності людини (повітря, ґрунт, вода, харчові продукти, продовольча сировина, кров та інші біологічні препарати, медичні інструменти, предмети побуту тощо), а також заражені збудниками інфекційних хвороб живі

організми, за участю яких відбувається перенесення збудників інфекційних хвороб від джерела інфекції до інших осіб.

Фальсифіковані пестициди і агрохімікати – це продукція, яка не відповідає встановленим вимогам, що висуваються до пестицидів і агрохімікатів, у тому числі вимогам щодо маркування та пакування, розміщення інформації про товар на його упаковці тощо, та/або продукція, на упаковці якої зареєстрований знак для товарів та послуг використано з порушенням прав власника.

Фанерофіти – це життєва форма рослин, бруньки відновлення у яких знаходяться високо над поверхнею ґрунту. Це дерева і чагарники, крім того, до них були віднесені епіфіти, які зростають на деревах. Прикладами можуть бути тополя (дерево), ліщина (чагарник), орхідея (епіфіт), омела (напівпаразит).

Фармакогнозія – розділ фармакології, що вивчає лікарські рослини, лікарську сировину рослинного та тваринного походження, а також продукти їх переробки.

Фармакодинаміка (pharmacodynamics) – розділ фармакології, що вивчає фармакологічну та терапевтичну дію лікарських засобів, сукупність ефектів, що спричинені лікарськими засобами, механізми їх дії, розвиток дії ліків у часі.

Фармакокінетика (pharmacokinetics) – розділ фармакологічної науки, що вивчає процеси поглинання, розподілу, метаболізму та екскреції лікарських засобів в організмі людини і тварин у часі.

Фармакологія безпеки – розділ фармакології, що вивчає можливість шкідливого фармакодинамічного впливу лікарських засобів на фізіологічні функції живого організму.

Фармакопейна стаття – нормативно-технічний документ, який встановлює вимоги до лікарського засобу, його упаковки, умов і терміну зберігання та методів контролю якості лікарського засобу.

Фасціація (fasciation) – деформація органів рослин, при якій вони стають плоскими, стрічкоподібними; іноді при цьому ор-

гани зростаються між собою. Належить до аномалій розвитку в результаті ураження певними вірусами, бактеріями, кліщами, мікоплазмами чи впливу стимуляторів росту, добрив, пестицидів, іонізуючого випромінювання тощо.

Фауна (fauna) – 1) сукупність усіх видів тварин, що склалася еволюційно-історично, які мешкають чи мешкали в геологічному минулому на певній території (акваторії); 2) перелік видів тварин, що мешкають на певній території (акваторії).

Фауна ґрунтова (soil fauna) – сукупність тварин, яка склалася еволюційно, що постійно мешкають у ґрунті (одноклітинні, членистоногі, хребетні тощо).

Феноли (phenols) – органічні сполуки ароматичного ряду, у яких гідроксильна група (–ОН) безпосередньо сполучена з бензольним ядром. Розрізняють: одноатомні (фенол); двоатомні (гідрохінон, пірокатехін та ін.); багатоатомні (пірогалол). У воді розчиняються лише найпростіші феноли. Використовуються як дезінфікуючі, антисептичні засоби, антиоксиданти, небезпечні забрудники. Важлива сировина у

виробництві препаратів, пестицидів тощо.

Фенологія – 1) наука про сезонні явища в живій і неживій природі; 2) наука що реєструє і вивчає явища, що пов'язані з змінами пір року, сезонні фази розвитку рослин та активності тварин (сплячка, відтворення, діапауза, линняння, міграції).

Фенотип (phenotype) – сукупність властивостей і ознак організму, що склалися в процесі індивідуального розвитку (онтогенезу) на основі взаємодії генотипу з умовами довкілля.

Ферма, фермерське господарство (farm) – сільськогосподарське підприємство, яке створене на власній, орендованій, або наданій на інших умовах землі і працює за рахунок сил власника чи орендатора з застосуванням найманої праці або без неї.

Фермент (enzyme) – 1) біологічний каталізатор білкової природи, пришвидшує хімічні реакції в живих організмах (*in vivo*), а також *in vitro*. Бувають прості (протеїни) та складні (протеїди). У молекулах складних ферментів є білкова частина (апофермент) та сполуки небілкової природи

(кофермент); 2) біологічні каталізатори білкової природи, які синтезуються клітинами живих організмів і каталізують хімічні реакції обміну речовини і перетворення енергії (метаболізм).

Феромони (pheromones) – це біологічно активні пахучі речовини або їх комплекси (комбінації), що продукуються спеціалізованими залозами тваринами і виділяються в довкілля та модифікують поведінку, фізіологічний, емоційний стан або метаболізм інших особин того ж виду; біологічні маркери власного виду, керують нейроендокринні поведінкові реакції, процесами розвитку, а також процесами, пов'язаними з соціальною поведінкою і розмноженням. Феромони, у тому числі їх хімічні аналоги, успішно застосовуються в боротьбі з комахами-шкідниками (пастки з феромонами використовуються для масового знищення комах-шкідників, а в ряді випадків - і для обліку їх чисельності).

Феромони комах – це біологічно активні речовини, які продукуються спеціалізованими залозами комах і виділяються у довкілля для подачі різних сигналів; розрізняють декілька груп феромонів комах залежно від їх

функцій: 1) статеві (приваблювання особин протилежної статі, стимуляція спарювання, формування і зміни статевих ознак, стимуляція статевого дозрівання та розмноження); 2) занепокоєння; 3) агрегації (скупчення); 4) слідові; 5) мітки (мічення). Більшість феромонів є поліфункціональними – виконують декілька функцій, наприклад, приваблювання, мітки тощо.

Феромони ссавців – це біологічно активні пахучі речовини, які виділяються у довкілля спеціалізованими залозами, що розміщені в різних ділянках тіла. За їх розміщенням розрізняють головні, тулубові, генітальні (в ділянках статевих органів), персональні (в ділянках промежини), анальні, хвостові та інтердигітальні (міжпальцеві) залози. Існують залози на шиї (наприклад, верблюди), спині (дамани), під пахвою (шимпанзе, горили), в основі хвоста (лисиці), на підшвах (соболь) тощо. У деяких тварин пахучі феромони надають певного запаху слині, сечі, екскрементам. Для дитинчат ссавців притаманні наступні феромони, залежно від функцій: 1) пошук сосків матері, ссання; 2) приваблювання до матері; 3) індикація

переваги певних запахів у подальшому житті особин. Для *дорослих ссавців* притаманні наступні феромони, залежно від функцій:

- 1) індивідуальне пізнання та віддавання переваги;
- 2) ідентифікація статі;
- 3) виявлення стресу;
- 4) копулятивна поведінка;
- 5) впізнання особи свого виду, групи;
- 6) комунікація стресу і занепокоєння;
- 7) вибір місця годування;
- 8) маркування продуктів харчування;
- 9) мічення території та маршруту;
- 10) агоністична поведінка;
- 11) виявлення рангу особин у групі;
- 12) приваблення дитинчат до самок.

Фертильність – репродуктивний потенціал, який оцінюється за кількістю чи частотою яйцекладок або парувань, що забезпечують запліднення.

Фізико-хімічне забруднення повітря – це аерозольне забруднення повітря дрібнодисперсними рідкими або твердими речовинами (смог, дим).

Фізичне забруднення (physical pollution) – пов'язане зі зміною фізичних властивостей середовища: температури (теплове забруднення); хвилових параметрів (світлове, шумове, електромагні-

тне забруднення); радіаційних параметрів (радіаційне, радіоактивне забруднення) тощо.

Фізіологія (physiology) – фундаментальна біологічна наука, яка вивчає процеси життєдіяльності цілісного організму і окремих його частин: клітин, субклітинних структур, тканин, органів, функціональних систем, їх взаємозв'язок і взаємодію організму як єдиного цілого із зовнішнім середовищем.

Філобіонт – організм, що мешкає серед листя в кронах дерев чи чагарників.

Філогенез (phylogenesis) – історичний розвиток, як живих організмів у цілому, так і окремих таксономічних груп.

Філотаксис (phyllotaxis) – закономірність розташування листків у рослин.

Фітоалексини (phytoalexins) – це особливі антибіотики, що утворюються тільки у вищих рослинах.

Фітобентос – сукупність рослинних організмів, які поширені на дні водойм.

Фітоволатилізація – поглинання забруднювачів рослинами

та їх випарювання через наземні тканини рослин.

Фітогормони (phytohormones) – біологічно активні речовини; гормони рослин, які регулюють ріст і розвиток рослин; можуть синтезуватися як самими рослинами, так і існуючими з ними мікроорганізмами або отримані штучним шляхом.

Фітодеградація (phytodegradation) – деградація рослинами і симбіотичними мікроорганізмами органічних забруднень.

Фітоекстракція – поглинання і накопичення забруднювачів рослинами.

Фітоіндикація (phytoindication) – метод оцінювання різних чинників, умов, явищ, режимів середовища на основі певних видів рослин чи рослинних угруповань. Базується на основі зв'язку видів з умовами їх існування. Дас можливість швидко та надійно візуально фіксувати на великих територіях не лише статистичні властивості, ознаки, а й динамічні зміни довкілля.

Фітомаса (phytomass) – сумарна маса рослинних організмів, окремих рослин та їх груп у будь-

якому природному угрупованні.

Фітонциди (phytoncides) – хімічно активні органічні речовини рослинного походження, що володіють біоцидною та бактеріостатичною дією на мікроорганізми. Виділяються рослинами в атмосферу. Виконують захисну роль для рослин, підвищують чистоту і стерильність повітря.

Фітопланктон (phytoplankton) – сукупність вільно плаваючих рослинних організмів, головним чиним водоростей, які населяють поверхневі шари прісних і морських вод.

Фіторемедіація (phytoremediation) – комплекс методів очищення стічних вод, ґрунтів і атмосферного повітря з використанням зелених рослин.

Фітосанітарія – заходи, які спрямовані на забезпечення здоров'я рослин завдяки зменшенню запасу шкідливих організмів та їх негативного впливу.

Фітосанітарна діагностика – принципи, методи, ознаки, технічні засоби, за допомогою яких визначаються види комах, кліщів, нематод, гризунів, бур'янів та хвороби рослин.

Фітосанітарна експертиза – перевірка та аналіз об'єктів регулювання в лабораторних умовах на предмет наявності або відсутності регульованих шкідливих організмів.

Фітосанітарна процедура – порядок, встановлений центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики у сфері карантину рослин, та спосіб застосування фітосанітарних правил, включаючи проведення огляду, обстеження, аналізу, інспектування та здійснення контролю за знезараженням об'єктів регулювання.

Фітосанітарний сертифікат – сертифікат, що засвідчує фітосанітарний стан об'єктів регулювання.

Фітосанітарний стан – 1) наявність або відсутність регульованих шкідливих організмів в об'єктах регулювання; 2) сукупність шкідливих організмів, рівень їх чисельності, інтенсивності розвитку та потенційної загрози.

Фітосанітарні заходи та правила – будь-які заходи, включаючи усі відповідні закони, нормативно-правові акти, вимоги та процедури, що є обов'язковими

для виконання органами державної влади та особами; встановлені нормативно-правовими актами правила із запобігання занесенню та/або поширенню карантинних організмів та обмеження економічного впливу регульованих некарантинних шкідливих організмів, включаючи процедури фітосанітарної сертифікації.

Фітостабілізація (phyto-stabilization) – забезпечення рослинами переходу хімічних сполук у менш рухому та активну форму (знижує ризик поширення забруднень).

Фітотоксикологія (phyto-toxicology) – наука, що вивчає морфологічні ознаки отруйних рослин, ареал їх розповсюдження, місця росту, умови, за яких вони можуть спричинити отруєння, про клінічний перебіг, патологоанатомічні зміни, методи встановлення діагнозу, терапію і профілактику отруєнь.

Фітотоксини (phytotoxins) – це синтезовані рослинами токсичні речовини, які, здебільшого, призначені для самозахисту від травоядних тварин.

Фітофаги – рослиноїдні тваринні організми.

Фітофармакологія (phyto-pharmacology) – наука, основним предметом якої є вивчення пестицидів та інших токсикантів, їхніх фізико-хімічних і токсикологічних властивостей, дії на біологічні об'єкти, а також правильного їх використання. Завдання фітофармакології – вивчення сучасного асортименту пестицидів; вивчення фізико-хімічних і токсиколого-гігієнічних властивостей пестицидів; вивчення природи і механізму їх дії на шкідливі, корисні, теплокровні організми, рослини; наукове обґрунтування регламентів раціонального використання пестицидів; розробка і удосконалення законів та підзаконних нормативно-правових актів України з питань захисту рослин та використання пестицидів.

Фітофтора (Phytophthora) – рід грибів із класу ооміцетів, які паразитують на культурних рослинах і викликають в них захворювання – фітофторози.

Фітоценоз (phytocenosis) – рослинне суспільство, природне угруповання рослин, які знаходяться у тісній взаємодії між собою і умовами довкілля.

Флора (flora) – сукупність видів рослин, що склалися історично, які населяють певну територію (акваторію), або населяли її в минулі геологічні часи.

Флюороз (fluorosis) – захворювання, що викликано хронічною інтоксикацією Фтором.

Фонова якість води (природна) – 1) якість води водного об'єкта, що сформована під впливом природних процесів; 2) якість води, що сформована природними процесами за відсутністю антропогенного навантаження або в умовах тривалого неінтенсивного впливу антропогенних факторів, які важко піддаються регулюванню.

Фоновий створ – створ, розташований на водному об'єкті безпосередньо до місця впливу скидання зворотних вод з урахуванням напрямку течії.

Форезія – одна з форм біотичної взаємодії організмів різних видів, за якого один з них забезпечує іншому захист, опору або транспортування.

Формація рослинна – таксономічна одиниця, що об'єднує рослинні асоціації, едифікатори яких

належать до одного ботанічного виду (монодомінантні формації), або асоціації, що формуються одночасно кількома видами (полідомінантні формації). До перших належать, наприклад, асоціації ялинового лісу, до других – формація різнотравних степів.

Форми аквакультури – організаційно-технологічний розподіл рибогосподарської діяльності з вирощування об'єктів аквакультури за рівнем інтенсифікації виробництва (інтенсивна, напівінтенсивна та екстенсивна).

Формування довкілля життя – одна з форм природокористування, спрямована на створення найсприятливіших умов життя людини. При цьому слід враховувати всі потреби людей щодо якості довкілля: фізіологічні (чисте повітря, енергетично цінна їжа, якість питної води тощо), додаткові (ландшафт, звичний клімат тощо) та компенсаторні (наприклад, потреба туризму).

Фотоліз (photolysis) – руйнування (деградація) під впливом світла.

Фотосенсибілізація (photosensitization) – це підвищення чутливості організму (частіше

шкіри і слизових оболонок) до дії ультрафіолетового або видимого випромінювань.

Фотосинтез (photosynthesis) – біохімічний процес багатоступеневого окисно-відновного засвоєння діоксиду вуглецю та води рослинами та деякими бактеріями за допомогою енергії світла, абсорбованого на першій стадії хлорофілом, що виконує роль сенсифікатора. В результаті фотосинтезу синтезується глюкоза та інші органічні речовини і молекулярний кисень.

Фототрофи – організми, які для отримання енергії використовують світло.

Фракція ґрунтова – група ґрунтових часток, що мають однакові або близькі розміри.

Фреатофіти – рослини, які за своєю водою з глибини ґрунту за допомогою потужної кореневої системи, що здатна проникати до рівня ґрунтових вод (фінікова пальма, верблюжа колючка). Вони пристосовані до існування в аридних зонах. Завдяки цій властивості фреатофіти є надійними індикаторами місця та глибини залягання ґрунтових вод у сухих степах і пустелях.

Фузаріотоксини (fusariotoxins) – мікотоксини, які продукуються грибами родини *Fusarium* (дезоксініваленол, тріхотецени, зеараленон, фумонізини, фузарохроманон, мониліформин, ауурофузарин).

Фузарохроманон (fusarochromanone) – 2,2-диметил-5-амино-6-(3'-амино-4'-оксибутирил) – 4-хромон; мікотоксин, які продукується *Fusarium equiseti* (Corda) Sacc.; викликають дисхондроплазію у курей та індиків і збільшують смертність курячих ембріонів.

Фумігант (fumigant) – пестицид, хімічна речовина якого в газоподібному стані за певної температури, тиску та концентрації знищує шкідливі організми. Використовується для боротьби з шкідниками і збудниками хвороб рослин і паразитів тварин шляхом обкурювання газами або парами. Розрізняють: рідини під тиском (при зниженні тиску перетворюються на газ), леткі рідини (їх препаративні форми не перебувають під тиском) та тверді форми (виділяють газ в умовах високої вологості або за наявності водяної пари).

Фумігатор – машина для обробки фумігантами ґрунту, насаджень та місць зберігання сільськогосподарської продукції.

Фумігація (fumigation) – метод боротьби зі шкідниками шляхом обробки хімічною речовиною (фумігантом) в газоподібному стані. Застосовується для: 1) знезараження різних приміщень, ґрунту, насіння та певних рослинних продуктів від шкідників; 2) захисту від шкідників і збудників хвороб грибного та бактеріального походження, що ґрунтується на використанні отруйної (токсичної) пари, газу, диму, туману, аерозолю.

Фумігація наметова (tent-fumigation) – застосовується для фумігації (окурювання) рослин і кущів, а також зерна, яке зберігається відкрито. Принципово не відрізняється від фумігації у складських приміщеннях, не поступається їй ефективністю і полягає в створенні тимчасового переносного укриття над об'єктом, що піддається фумігації.

Фумонізини (fumonisins) – мікотоксини, які продукуються *Fusarium verticillioides* (Sacc.) Nirenberg (syn *F. moniliforme* та *F. proliferatum* (Matsush.) Nirenberg

ex Gerlach & Nirenberg; містять діетер пропан-1,2,3-трикарбонової кислоти і 2-аміно-12,16-діметил-3,5,10,14,15-пентагідроксиейкозана; у якості забрудника характерні, в основному, для кукурудзи і продуктів її переробки; інгібують біосинтез *de novo* сфінголіпідів, викликають зменшення в сироватці крові комплексу сфінголіпідів при одночасному збільшенні сфінгозину і сфінганину; представники: B1, B2 і B3.

Фунгіциди (fungicides) – 1) речовини, які застосовуються для боротьби з грибовими інфекціями у тварин; 2) хімічні речовини (пестициди), які використовуються для захисту рослин від збудників грибних хвороб. За характером дії фунгіциди поділяють на дві групи: *захисні* (профілактичні) і *лікувальні* (викорінюючі).

Фунгіциди біологічні – це препарати живих організмів, продукти їх життєдіяльності, що використовуються для захисту рослини в період її вегетації від хвороб, які викликають грибні та бактеріальні збудники. Біологічні фунгіциди володіють значним діапазоном дії, що дозволяє захистити рослини від широкого спектру хвороб, в тому числі: пліснявіння насіння,

кореневих гнилей, снігової плісняви, борошнистої роси, бурої роси, фітофторозу, альтернаріозу, фузаріозу, фомозу, кокомікозу, бактеріозів і різного роду плямистостей і гнилей.

Фунгіциди для використання в період вегетації рослин – передбачає захист вегетуючих органів рослин від ураження фітопатогенними організмами і обмеження розвитку хвороб.

Фунгіциди для використання в період спокою рослин – використання фунгіцидів у період спокою плодових, ягідних насаджень і винограду. Мета – знищення зимуючих стадій збудників хвороб, які зберігаються на рослинах, уражених рослинних рештках, на поверхні ґрунту та інших місцях.

Фунгіциди для обробки посівного і садивного матеріалу (протруйники) – знезаражують або дезінфікують насіннєвий або садивний матеріал, а також захищають рослини від ураження фітопатогенними організмами у ґрунті і сходів від аерогенної інфекції.

Фунгіциди контактні (локальні) – фунгіциди, що призводять до загибелі збудника хвороби при безпосередньому контакті з

ними (при обробці ними рослин залишаються на поверхні). До цієї групи належать неорганічні препарати сірки, міді, похідні дитіокарбамінової кислоти та ін. Застосовують їх у періоди, що передують масовому поширенню збудників хвороб і діють на патогена до того, як відбувається зараження рослин.

Фунгіциди системні (внутрішньорослинні) (**systemic fungicides**) – проникають всередину рослини, поширюються по

судинній системі і пригнічують розвиток збудника хвороби або проявляють лікувальний ефект. Результативність системного фунгіциду залежить від часу надходження фітопатогену у тканину рослини.

Функція шкоди – *екол.* залежність між кількістю шкідливих викидів або інших змін середовища життя та завданими ними економічними (соціально-економічними, господарськими) збитками.

Х

Халат робочий (smock-frock, smock, overall) – засіб індивідуального захисту шкіри та для попередження забруднення одягу під час роботи. Якщо халат не є водостійким, треба використовувати фартух. Халат має бути завдовжки до середини литок і з довгими рукавами, світлого кольору, щоб легше можна було ідентифікувати забруднення, з петлями для пальців або з еластичною манжетою, щоб рукави не закручувалися. Куртки, клінічні та лабораторні халати, які надягають поверх особистого одягу для зручності чи ідентифікації, не є засобами індивідуального захисту.

Халатність (negligence) – невиконання або неналежне виконання посадовою особою своїх службових обов'язків через недбале чи несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним

законом правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб.

Хамефіти – життєва форма рослин з пагонами, які не відмирають взимку і у яких бруньки відновлення знаходяться до поверхні ґрунту (до висоти 25 см) і, як правило, зимують під снігом (брусниця, чорниця, багаторічні трав'янисті рослини тощо).

Характеристика небезпеки (hazard characterization) – узагальнення та аналіз наявних даних щодо гігієнічних нормативів, безпечних рівнів впливу (референтних доз та концентрацій), критичних органів/систем та негативних ефектів, що можуть виникати за дії певної речовини або групи речовин.

Характеристика ризику (risk characterization) – завершальний етап оцінки ризику, на якому узагальнюються дані попередніх етапів і пов'язаних з ними невідзначеностей з метою обґрунтування висновків і рекомендацій, необхідних для управління ризиком.

Характеристика якісна (qualitative characteristic) – вла-

стивість явища, тіла або речовини, що не має кількісного значення, вона може бути описана лише словесно: колір у хімічних експрес-тестах, молекулярні послідовності нуклеотидів тощо.

Характеристики підозрюваного матеріалу (об'єкта) – зовнішній вигляд (наявність попереджувальних написів, знаків радіаційної небезпеки), фізичні та хімічні характеристики, на підставі яких можна зробити висновки про його природу, властивості, радіонуклідний та хімічний склад, а також про можливе призначення, походження.

Харчова продукція аквакультури – перероблені продукти лову, призначені окремо чи з іншою харчовою продукцією для подальшої переробки та (або) споживання.

Харчовий ланцюг, трофічний ланцюг (food chain, trophic chain) – *екол.* набір взаємовідношень між різними групами організмів, які визначають послідовність перетворення біомаси та енергії в екосистемі. Харчовий ланцюг складається із ланок (групи організмів), кожна з яких пов'язана з сусідніми ланками відносинами «їжа - споживач».

Завершаючою ланкою є деструктори, а саме гетеротрофи, які розкладають мертві організми та органічні залишки.

Харчовий ланцюг (food chain) – *харч.* послідовність стадій і видів діяльності з виробництва, переробки, розповсюдження, зберігання харчових продуктів та їх компонентів, поводження з ними від первинного виробництва до споживання.

Харчовий продукт (food product) – речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), що призначений для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна) та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки.

Харчовий продукт / інгредієнт новітній – харчовий продукт чи інгредієнт, який суттєво відрізняється від звичайних харчових продуктів або інгредієнтів, що присутні на ринку, та потребує оцінки з точки зору його впливу на здоров'я споживача.

Харчовий продукт для контролю ваги – спеціально розроблений та виготовлений харчовий продукт, призначений для вживання під час дотримання низькокалорійного раціону харчування для зменшення ваги, який заміняє щоденний раціон харчування.

Харчовий продукт для спеціальних медичних цілей – спеціально розроблений та виготовлений продукт, який споживається під наглядом лікаря. Він призначений для часткової або повної заміни звичайного раціону харчування пацієнтів з обмеженою, ослабленою або порушеною здатністю приймати, перетравлювати, засвоювати звичайні харчові продукти або певні поживні речовини, що містяться в них; також може призначатися для повного або часткового годування пацієнтів.

Харчовий продукт небезпечний – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або непридатним для споживання. Під час встановлення шкідливості харчового продукту враховуються: можливий короткостроковий чи довгостроковий вплив харчового продукту на здоров'я людини, яка його споживає, та на майбутні покоління; можливий

накопичувальний ефект токсичності; особлива чутливість організму тієї категорії споживачів, для якої він призначений.

Харчовий продукт неперероблений – харчовий продукт, який не піддавався переробці, крім розрізання, виділення кісток, рублення, ламання, зняття шкіри, чищення, тримінгу, зняття шкарлупи або іншої оболонки, охолодження, замороження та розмороження.

Харчовий продукт неправильно маркований – харчовий продукт вважається неправильно маркованим, якщо маркування не відповідає вимогам Закону України.

Харчовий продукт непридатний – харчовий продукт, який містить сторонні речовини та/або предмети, пошкоджений в інший спосіб та/або зіпсований у результаті механічних, та/або хімічних, та/або мікробних факторів.

Харчовий продукт тваринного походження – молоко, м'ясо, риба, молюски і ракоподібні, у тому числі свіжі, охолоджені або заморожені; яйця, мед та їх похідні; інші продукти, виготовлені з

частин тварин, окремих їх органів та/або тканин і які призначені для споживання людиною.

Харчовий продукт фасований – будь-яка представлена кінцевому споживачеві окрема одиниця, що складається з харчового продукту та упаковки, в яку вміщено цей продукт, таким чином, щоб її вміст не можна було змінити, не відкривши або не пошкодивши при цьому упаковки. Зазначений термін не поширюється на харчові продукти, що упаковуються в місцях продажу, у тому числі на прохання споживача.

Харчові волокна (dietary fibers) – вуглеводні полімери з трьома або більше мономерними ланками, які стійкі до процесу травлення та адсорбції в тонкому кишечнику людини, і які повністю або частково ферментуються мікрофлорою в товстому кишечнику; впливають на процеси травлення і всмоктування поживних речовин. Більшість харчових волокон – некрохмальні полісахариди: целюлоза, геміцелюлози, олігосахариди, запасні полісахариди рослин, камеді, слизи, пектинові речовини, а також лігнін – полімер фенольної природи.

Харчові добавки (food additives) – речовини природного і штучного походження, які самі по собі не використовуються як харчовий продукт, але додаються до сировини або готового продукту з технологічних міркувань: для продовження терміну зберігання (корсенванти), поліпшення смаку, запаху, зовнішнього виду та текстури тощо. Розроблена схема нумерації, яка подана в збірнику Кодексу Аліментаріус, для найпоширеніших харчових добавок, згідно з якою кожній добавці присвоєно унікальний номер – E-номер.

Харчування раціональне (rational nutrition) – фізіологічно повноцінне харчування здорових людей з урахуванням їх статі, віку, характеру праці та інших чинників, що сприяє збереженню здоров'я, опірності шкідливим чинникам довкілля, фізичній і розумовій працездатності.

Хвороба (disease) – порушення фізіологічного стану організму, яке супроводжується патогенетичними змінами і приводить до зниження адаптаційної здатності; патологічний процес, який проявляється порушенням морфології, метаболізму та/чи фізіологічного стану організму під впливом

патогенних чинників різної етіології (пестициди, віруси, бактерії, гриби, радіоактивне опромінення, механічне ушкодження тощо) або несприятливих умов довкілля.

Хвороба променева гостра (acute radiation syndrome, acute radiation sickness) – захворювання, що розвивається внаслідок прямої дії радіації на організм. Розрізняють 4 ступені хвороби: I – *легкий* (розвивається при опроміненні в дозі 1– 2,5 Гр, закінчується одужанням упродовж 2–2,5 міс.); II – *середній* (при опроміненні в дозі 2,5–4 Гр, а при запізнілому лікуванні може бути летальний кінець); III – *тяжкий* (при опроміненні в дозі 4–10 Гр. Зростає частота летального перебігу хвороби); IV – *дуже тяжкий* (при опроміненні в дозі 10 Гр і більше. Смерть настає на 3–4 добу). Профілактика – заходи, спрямовані на зменшення рівня опромінення.

Хвороба променева хронічна (chronic radiation sickness) – захворювання, що розвивається внаслідок тривалого впливу іонізуючого випромінювання в малих дозах. Перші симптоми виявляються через 2-5 рр. від початку

опромінення. Змінюється система кровотворення, функція ЦНС, знижується функція ендокринних залоз, спостерігається астеничний синдром (в'ялість, безсоння, слабкість, втрата апетиту). Профілактика і лікування – повноцінне харчування, стимулятори нервової системи (елеутерокок, женьшень, лимонник), вітаміни (аскорбінова кислота, вітаміни B, P).

Хвороба тварин (animal disease) – патологічний стан тварин, спричинений різною етіологією, в тому числі виникнення інфекцій та інвазій у тварин із клінічними та патологічними проявами або без них, що спричинені одним або кількома збудниками хвороби. Підлягає повідомленню – хвороба тварин, яка внесена до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері ветеринарної медицини, про випадки виявлення або підозру щодо наявності якої необхідно негайно повідомляти територіальний орган компетентного органу.

Хвороби інвазійні (invasive diseases) – такі, які викликані за-

раженням людей або тварин комахами, гельмінтами, найпростішими тощо.

Хемосинтез – автотрофний тип живлення бактерій (сіркобактерії, нітрифікуючі, водневі), що ґрунтується на здатності синтезу органічних речовин з неорганічних за рахунок енергії, яка отримується при окисненні ними інших неорганічних речовин.

Хемотрилізатори (chemosterilizers) – речовини, які використовуються для стерилізації шкідників з метою запобігання їх розмноження.

Хемотерапевтичний коефіцієнт *див. коефіцієнт безпеки.*

Хижак (predators) – тварини або деякі рослини, що ловлять і поїдають тваринні організми, як об'єкт живлення.

Хижацтво – спосіб добування поживи і живлення організму (тварини і зрідка рослин), за якого вони ловлять, умертвляють і поїдають інших тварин.

Хімічна формула (chemical formula) – сукупність символів та цифр, що стисло відображають будову речовини з використанням хімічних символів.

Хімічний елемент (chemical element) – вид атомів з однаковим зарядом ядра, тобто атоми з однаковим числом протонів у ядрі, що характеризується певною сукупністю властивостей.

Хімічний зв'язок (chemical bond) – взаємодія між атомами, яка зумовлює їх утримання в молекулах чи кристалах, наслідком якої (крім мінімуму потенціальної енергії системи) є істотний перерозподіл електронної густини між атомами. Розрізняють: ковалентний, іонний, донорно-акцепторний, металічний зв'язки.

Хімера (chimera, chimaera) – організм чи орган, який складається з клітин або тканин, що виникли з різних зигот і утворюється внаслідок мутацій, рекомбінацій, порушень клітинного поділу, або штучно шляхом пересадки тканин і щепленням у рослин.

Хімічна екологія, екологія хімічна (chemical ecology) – наука про природні речовини (алелохімікати), використання речовин лише з метою контролю між- та внутривидової взаємодії у живій природі, досліджує всю сукупність хімічних зв'язків та хімічні взаємодії, що пов'язані з життям.

Хімічна імунізація рослин (chemical immunization of plants) – обробка рослин хімічними речовинами для регуляції процесу захисних реакцій. Хімічні імунізатори здатні проникати в рослини, асимілювати та впливати процеси обміну, підвищуючи стійкість до хвороб навіть в наступних поколіннях. Способи хімічної імунізації: передпосівна обробка насіння хімічними речовинами; внесення хімічних сполук в сухому або в рідкому вигляді в ґрунт; обприскування хімікатами рослин в польових умовах (позакореневе підживлення); введення хімікатів в стовбур деревних порід. Використовуються, зокрема, мінеральні добрива, мікроелементи, а також такі речовини як родан, гідрохінон, бруштинова кислота тощо.

Хімічна реакція (chemical reaction) – процес перетворення однієї чи кількох хімічних речовин з утворенням інших речовин.

Хімічна речовина (chemical substance) – 1) речовина постійного складу, що може бути описана через хімічну структуру частинок, які її утворюють. Мас-стали, характерні для неї фізичні властивості: густина, кут заломлення, електропровідність тощо;

2) означає або окрему речовину, або складову суміш чи препарату, виготовлену промисловим способом або отриману природним шляхом, яка не містить жодних живих організмів.

Хімічна речовина небезпечна, НХР (hazardous chemical) – хімічна речовина, безпосередня чи опосередкована дія якої може спричинити загибель, гостре чи хронічне захворювання або отруєння людей і завдати шкоди довкіллю.

Хімічне споживання кисню, ХСК або хімічна потреба в кисні, ХПК (chemical oxygen demand, COD) – кількість кисню, яка необхідна для повного окиснення органічних речовин, що містяться в пробі води, мг/дм³; такі елементи як С, Н, S, Р та інші (крім N), які присутні в органічній речовині, окиснюються до CO₂, H₂O, P₂O₅, SO₃. Величина, яка характеризує загальний вміст у воді органічних та неорганічних відновників, які здатні реагувати з сильними окисниками. Екологічно нормований показник якості води.

Хімічний аналіз *див. аналіз хімічний.*

Хімічний метод захисту рослин – полягає у застосуванні пестицидів (хімічних засобів захисту рослин), які здатні викликати загибель різноманітних видів шкідливих організмів або порушувати їх розвиток.

Хімічний стан підземних вод – показник якості масиву підземних вод, який визначається за окремими групами забруднюючих речовин.

Хімічний стан поверхневих вод – показник якості масиву поверхневих вод, який визначається за окремими групами забруднюючих речовин.

Хімічний стресор – хімічна речовина, яка здатна викликати фізіологічні зміни, хворобу або навіть смерть живого організму, внаслідок антропогенного впливу на довкілля.

Хімічні аварії (катастрофи) (**chemical accidents**) – події на підприємствах, агровиробництві, транспорті та продуктопроводах, які можуть супроводжуватися викидом (виливом) в атмосферу і на прилеглу територію небезпечних хімічних речовин, таких як пестициди, хлор, аміак, синильна

кислота, фосген, сірчаний ангідрид тощо.

Хімічні методи знешкодження відходів – це методи, які включають додавання до маси відходів хімічних реагентів: 1) осадження – обмінні іонні реакції з утворенням у воді малорочинних речовин, що випадають у вигляді осадів; 2) окиснення/відновлення – переведення сполук у важкорозчинні у воді гідрооксиди (важкі метали, радіонукліди), а також руйнування структури молекули (нітрати, ціаніди, хлорорганічні сполуки); 3) комплексоутворення (іммобілізація) – застосування неорганічних в'язучих речовин (цемент, сілікати калію і натрію, вапно, зола) і гелеутворюючих речовин (целюлозу, бентоніт).

Хімічно небезпечний об'єкт, ХНО – промисловий об'єкт (підприємство), на якому знаходяться одне, або декілька небезпечних хімічних речовин (до ХНО не належить залізниця).

Хімія довкілля (environmental chemistry) – вивчення хімічних перетворень природних та антропогенних речовин у довкіллі, включаючи визначення, моніто-

ринг, переміщення та хімічні реакції речовин у повітрі, воді, ґрунті.

Хімія ліків, фармацевтична хімія (pharmaceutical chemistry) – розділ хімії, що охоплює дослідження хімічного механізму перетворення ліків, методах їх розробки (дизайн) та синтезу, якісного та кількісного аналізу. Включає також хімію природних лікарських речовин (дослідження структури, синтез, аналіз).

Хіназолінові алкалоїди (quinazoline alkaloids) – алкалоїди, які синтезуються рослинами, їх відносять до 9 родин, в тому числі акантових (Acanthaceae), рутових (Rutaceae) і парнолистних (Zygophyllaceae); містять залишок хінозолону, пірідо- або піролідінохіназоліна; основні представники: пеганін, дезоксіпеганін та ін.

Хінін (quinine) – це алкалоїд із сильним гірким смаком міститься в корі хінного дерева; володіє жарознижувачими і знеболювальними властивостями, є противомаларним засобом.

Хінолізидинові алкалоїди (quinolizidine alkaloids) – алка-

лоїди, які синтезуються рослинами родини мареві (Chenopodiaceae), лататтєві (Nymphaeaceae), а також родів ракитник (Cytisus), дрок (Genista), люпин (Lupinus), софора (Sophora), термопсис (Thermopsis), леонтица (Leontice); містять залишок хінолізидина; представники: лупінін, ангустіфолін, діметамін, пахікарпін, термопсін, цитізін та ін.

Хінолінові алкалоїди (quinoline alkaloids) – алкалоїди, які синтезуються рослинами 13 родин, в тому числі рутових (Rutaceae); містять залишок хіноміна; основні представники: хінін, ехінопсин та ін.

Хлорування води (water chlorination) – обробка питної води або стічних вод хлором з метою їх знезараження.

Хмара небезпечної хімічної речовини, хмара НХР – це хмара, яка виникає протягом певного часу внаслідок випару небезпечної хімічної речовини з поверхні, на яку відбувся її розлив.

Хроматограма – 1) у тонкошаровій чи паперовій хроматографії це картина розподілу хроматографічних зон компонентів

суміші на адсорбенті після проявлення; 2) в інших видах хроматографії – це діаграма (лінія), що описує величину, яка залежна від концентрації аналізованих компонентів суміші в динаміці проходження суміші речовин через хроматографічну колонку.

Хроматографія (chromatography) – метод розділення та аналізу суміші речовин, що ґрунтується на різному розподілі речовин між рухомою та нерухомою фазами. Класифікують: за агрегатним станом фази (системи газ-рідина, газ-тверде тіло, рідина-тверде тіло, рідина-рідина), за механізмом розділення (молекулярна, іонообмінна, осадова і розподільча); за технікою проведення розділення (колонкова, капілярна, тонкошарова).

Хроматографія іонообмінна (ion-exchange chromatography, ІЕС) – метод рідинної хроматографії, який базується на розділенні сумішей іонів, які відрізняються по здатності до іонного обміну з нерухомою фазою.

Хроматографія паперова (paper chromatography) – розділення суміші, яке засноване на різних швидкостях пересування її компонентів вздовж паперу при

поступовому переміщенні по ньому елюента (органічних розчинників).

Хромоген (chromogen) – хімічна сполука, що містить хромофорну групу, яка відповідальна за її забарвлення. Знаходиться в клітинах організму людини, тварин і рослин, забарвлюється при окисленні і є відновленою формою дихальних пігментів.

Хромосома (chromosome) – структурний елемент клітинного ядра рослинних і тваринних організмів, який є основним носієм генетичної інформації (генів); здатна до відтворення зі збереженням структурно-функціональної індивідуальності в ряду поколінь; в каріотипі диплоїдного організму кожна хромосома представлена двомагомолічними хромосомами, одна з яких походить від материнського організму, а інша – від батьківського.

Хромофор (chromophore) – група атомів в молекулі, що обумовлює забарвлення сполуки; відповідає за її оптичні властивості, поглинання та випромінювання світла.

Хронобіологія (chronobiology) – розділ біології, який вивчає умови виникнення, природу, закономірності і значення різних біологічних ритмів (біоритми); розділ біології, який вивчає циклічні процеси в біологічних системах різного рівня організації.

Хронотоксикологія (chronotoxicology) – наука про вплив біологічних ритмів на чутливість організму до дії токсичних речовин.

Хутрові тварини – будь-які непродуктивні тварини, які вигодуються, вирощуються та утримуються для виробництва хутра.

Щ

Царство (kingdom) – *біол.* найвища таксономічна категорія в системі організмів, названа офіційно Міжнародними кодексами ботанічної і зоологічної номенклатури, а також Міжнародним кодексом номенклатури бактерій.

Цвітер-іон, цвінтер-іон (zwitterion) – іон, який містить як позитивний так і негативний електричний заряд.

Целюлоза (cellulose) – природний полісахарид. Складається із залишків β -D-глюкози, сполучених між собою β -1 $\rightarrow$ 4-глюкозидним зв'язком. Основна складова стінки рослинних клітин.

Ценобіонти (cenobionts) – індивіди чи особини як члени біотичного угруповання (біоценозу).

Ценоз (cenosis) – *екол.* історично сформоване угруповання, що населяє ділянку поверхні землі з більш-менш однотипними умо-

вами існування. Розрізняють, зокрема, зооценоз, фітоценоз, мікробіоценоз.

Централізоване водовідведення – господарська діяльність із відведення та очищення стічних вод за допомогою системи централізованого водовідведення.

Централізоване питне водопостачання – господарська діяльність із забезпечення споживачів питною водою.

Цефалоспорини (cephalosporins) – бета-лактамі антибіотики, в основі хімічної структури яких лежить 7-аміноцефалоспоринова кислота. Хімічно і фармакологічно подібні до пеніцилінів. Діють бактерицидно, викликаючи швидкий лізис бактерій.

Цибуля посівна *Allium cepa* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: несправжня борошниста роса (пероноспороз), сажка, іржа, шийкова гниль, біла гниль деңьця, мозаїка, жовта смугастість (карликовість); б) шкідник: мухи.

Цикл (cycle) – сукупність взаємозв'язаних явищ, процесів, що

створюють закінчене коло розвитку протягом якогось проміжку часу.

Цикл біогеохімічний – система незамкнених і незворотних колообігів хімічних речовин з неорганічної природи через рослини та тваринні організми. Здійснюється з використанням сонячної енергії (фотосинтез) та енергії хімічних реакцій (хемосинтез).

Цикл води, гідрологічний цикл (hydrological cycle) – процес переміщення води з повітря (конденсація) на землю (опади) та знову в атмосферу (випаровування).

Цикл життєвий (life cycle) – послідовність стадій розвитку, через які проходить більшість видів у процесі онтогенезу. У нижчих організмів – період від поділу до поділу, у вищих багатоклітинних організмів – період від народження або появи зиготи до смерті.

Цикл трикарбонових кислот, цикл лимонної кислоти, цикл Кребса (citric acid cycle, tricarboxylic acid cycle, Krebs cycle) – циклічний ферментативний процес перетворення ди- та трикарбонових кислот (напри-

клад, цитринової), що утворюються як проміжні продукти в організмах при розпаді білків, жирів та вуглеводів.

Цикли біологічні (biological cycles) – періодично повторювані в організмах та їхніх угрупованнях (популяціях, біоценозах) зміни біологічних явищ, які виникли в процесі еволюції внаслідок пристосування до циклічних змін умов зовнішнього середовища.

Циклічність (cyclicality) – закономірне повторення процесів в середовищі, наприклад циклічність коливань земної кори, припливи та відпливи, циркуляція атмосфери, води в океанах тощо.

Цикломорфоз – зміна послідовних поколінь особин одного виду у зв'язку з сезонними відмінностями в умовах життя.

Цикута отруйна *Cicuta virosa* L. – рослина з родини окружкових, містить дуже отруйну речовину – цикутотоксин (переважно у кореневищі). Вживання в їжу чи для самолікування може спричинити смерть. Працювати з нею (навіть висушеною) треба в масці. Може викликати опіки і дерматити.

Циркадні ритми (circadian rhythms) – група біологічних ритмів з періодом близьким до геофізичних і астрономічних констант: сонячної доби (24 год), місячної доби (24,8 або 12,4 год), місяця (29,53 доби) та астрономічного року.

Циркуляція речовин у довкіллі (circulation of substances in environment) – переміщення речовин у навколишньому середовищі з повітряними потоками, водами річок, ґрунтовими водами, по харчових та інших ланцюгах.

Цис-транс-ізомеризація (cis-trans isomerization) – взаємоперетворення геометричних ізомерів під впливом хімічних або фізичних чинників (певних реагентів, нагрівання, фотоабсорбція та ін.); цис-форма є більш лабільною, ніж транс.

Цитоліз (cytolysis) – повне або часткове руйнування клітин шляхом повного чи часткового розчинення.

Цитоплазма (cytoplasm) – внутрішньоклітинна драглиста речовина, яка містить субклітинні структури.

Цитохром (cytochrome) – кон'югований протеїн, що містить гем як простетичну групу. Пов'язаний з транспортом електронів та з редокс-процесами.

Цитринін (citrinin) – мікотоксин, який продукується грибами родів *Penicillium* Link і *Aspergillus* P. Micheli ex Haller; характеризується нефротоксичною дією, а також антибіотичною активністю відносно грампозитивних і грамнегативних бактерій.

Ціаніди (cyanides) – солі синильної кислоти (ціаністи метали); викликають тканинну гіпоксію та гіпоксемію.

Ціанобактерії, синьо-зелені водорості (cyanobacteria, blue-green algae) – група фототрофних одноклітинних або ниткоподібних і багатоклітинних організмів, що характеризуються фотосинтезом та прокаріотичним типом.

Цілина – вкрита природною, переважно трав'янистою рослинністю земля, яка зовсім, або протягом тривалого часу не розорювалась.

Ціль – результат, який має бути досягнуто.

Цільовий профіль якості препарату – очікуваний набір показників якості пестицидного препарату, який в ідеалі буде досягнутий для забезпечення необхідної якості препарату з урахуванням його безпеки та ефективності.

Цільовий таксон (ГМО) – відособлена група організмів, до якої належать ГМО, які споріднені між собою спільністю ознак і властивостей, у результаті чого таким організмам може бути присвоєна таксономічна категорія.

Цінність кормова (fodder value) – загальна поживність корму, яка використовується у тваринництві для збалансування раціонів за поживними речовинами (характеризується обмінною енергією, вмістом протеїну, сирого жиру, цукрів, вітамінів, макро- та мікроелементів тощо).

Цінність поживна (nutritional value) – кількість засвоюваних організмом поживних хімічних речовин (органічних і неорганічних).

Цукри (харчові продукти) – всі моносахариди та дисахариди, що містяться в харчовому продукті.

Ч

Чагарник, кущ – 1) зарості багаторічних, відносно низькорослих дерев'янистих рослин, у яких немає центрального стовбура (малина, таволга, ліщина тощо); 2) багаторічна дерев'яниста рослина, у якої немає головного стовбура або він мало виявлений.

Часник *Allium sativum* L. (хвороби та шкідники) – а) хвороби: фузаріоз, біла гниль деньця, шийкова гниль, іржа, рожева гниль кореня, аспергильоз (чорна пліснява), пеніцильоз (голуба пліснява), несправжня борошниста роса (пероноспороз), бактеріальна гниль; б) шкідник: часниковий кліщ.

Частинка – найпростіша при даному розгляді складова частина речовини, яка зберігає свої властивості та вступає у взаємодію з іншими частинками як окрема одиниця. Найважливішими є елементарні частинки та молекулярні частинки.

Частка – хім. відношення двох величин одного роду, де в чисельнику стоїть величина, що стоїть одного компонента системи, а в знаменнику – сума величин всіх складників системи.

Частка масова (щодо елемента) – визначається як відношенням маси, що припадає на певний хімічний елемент у речовині (сполуці), до маси всієї речовини.

Частка молярна (molar ratio) – відношення кількості речовини складника до загальної кількості речовини в суміші.

Частка об'ємна – частка об'єму, який певний складник займає в загальному об'ємі тіла.

Частка каталітичної активності – величина, що визначається як частка від ділення каталітичної активності певного ізоциму на каталітичну активність усіх ізоцимів у системі.

Частота мутацій (mutation frequency / rate) – показник, який характеризує зміни в послідовності ДНК (мутації) певного організму чи гену. Звичайно вимірюється в кількості замін на одиницю часу.

Часточки тверді аерозольні – тверді, завислі в повітрі часточки різноманітного походження (пил, аерозолі, мікрокристали морських солей, пестицидів тощо).

Чеканка рослин – видалення певної кількості молодих вегетативних і квітконосних пагонів з метою прискорення плодоношення тих, що залишилися (бавовник), або розростання листя (тютюн).

Чемериця біла *Veratrum album* L. – багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 1,6 м. В Україні зростають чемериця біла та чемериця чорна *Veratrum nigrum* L. Українські ботаніки відокремлюють третій вид – чемерицю Лобеля *Veratrum lobelianum Bernh.* Найбільш токсичною частиною чемериці є м'ясисте кореневище. Алкалоїди чемериці діють на нервову систему людини, блокують передачу нервових імпульсів, спричиняють зупинку дихання та серцебиття. Смерть настає за мізерних концентрацій алкалоїдів у крові. Симптоми отруєння з'являються впродовж кількох годин після вживання: нудота, блювота, втрата координації рухів, параліч і смерть. На основі чемериці розробляють ліки проти раку.

Червона книга України – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.

Чергування поколінь – 1) у тварин – послідовна зміна в життєвому циклі певного виду двох, або кількох поколінь, що відрізняються одне від одного морфологічними ознаками, фізіологічними особливостями і способом життя; 2) у рослин – чергування в циклі розвитку двох поколінь: статевого (гаметофіту) і нестатевого (спорофіту).

Чинник, фактор (factor, agent) – 1) те, що призводить до якогось стану або спричинює якийсь ефект; 2) зовнішня (екзогенний) або внутрішня (ендогенний) по відношенню до біологічної системи дія, що впливає на неї.

Чинник / фактор абіотичний (abiotic factor) – компоненти чи

властивості неживої природи (температура, освітленість, вологість, рельєф, вітер, рівень радіації, газовий склад повітря, атмосферний тиск, сольовий склад води тощо), які прямо чи опосередковано впливають на організми та їхні угруповання.

Чинник антропогенний (anthropogenic factor) – це чинник, який пов'язаний з діяльністю людини (запланованою чи випадковою).

Чинник біотичний (biotic factor) – 1) прямий (фізичний, хімічний або інформаційний) вплив одного живого організму на інший; 2) різні форми взаємодії між особинами в популяціях.

Чинник біогенний, середовище утворюючий (biogenic factor) – зміна абіотичних умов під впливом життєдіяльності організмів.

Чинник біоценотичний (biocenotic factor) – чинник, джерелом якого є сукупна діяльність організмів, що складають біоценоз, прямий та опосередкований вплив їх на середовище.

Чинник едафічний – визначається ґрунтовими особливостями (особливостями ґрунтів).

Чинник екзогенний (exogenous factor) – чинник, який діє із зовні, може бути як зовнішніми, так і внутрішніми (ендогенним), наприклад, отруйна речовина має зовнішнє походження, але при потраплянні в організм стає внутрішнім чинником.

Чинники екологічні або фактори середовища (ecological factor, environmental factor) – сукупність усіх чинників середовища (температура, вологість, світло, гравітація, субстрат, живі організми тощо), що діють на живий організм або надорганізмову систему (моноцен, демоцен, плейоцен, біом, біосфера); причина, обставина, рушійна сила певного екологічного явища, яке впливає на організми.

Чинник екстремальний (extreme factor) – будь-який вплив, інтенсивність якого перевищує звичайні пристосовні реакції живої системи, однак не призводить до негайного її руйнування.

Чинник ендогенний (endogenous factor) – чинник, який діє із середини.

Чинник індіферентний (indifferent factor) – чинник,

який не є необхідним (байдужий) для життєдіяльності організмів у дозі, за якої біологічний об'єкт не відчуває ніякого впливу від нього.

Чинник обмежувальний / лімітуючий (limiting factor) – той, що встановлює межі перебігу будь-якого процесу, явища або існування організму (виду угруповання; чинник /фактор) середовища, що обмежує прояви життєдіяльності організмів при зміні його кількісної величини вище або нижче оптимальної.

Чинник шкідливий – 1) виробничий чинник, вплив якого на працюючого в певних умовах призводить до травм чи різкого погіршення здоров'я; 2) будь-який вплив, не бажаний для людини.

Чисельність організмів (number of organisms) – 1) кількість особин певного виду на одиниці площі; 2) загальна кількість екземплярів у популяції виду або на певній території.

Чорний каракурт *Latrodectus tredecimguttatus* Rossi – павуки-тенетники родини Theridiidae, середніх розмірів, чорного оксамитового кольору, поширений у

смузі південної степової зони України, у тому числі Криму. Каракурти дуже плодовиті та періодично (1 раз на 10-12 або 25 років) спостерігаються спалахи масового розмноження. Найнебезпечнішими є самки каракуртів, їхня отрута у 15 рази сильніша за дію отрути гримучої змії.

Чужорідний вид див. вид адвентивний.

Чужорідні види гідробіонтів – види або підвиди водних біоресурсів, які з'являються за межами їх природного ареалу та поза зоною їх природного потенційного розподілу, а також генетично змінені організми незалежно від місця їх перебування та просторового розподілу.

Чутливість (sensitivity) біол.– 1) властивість живих організмів реагувати на дію чинників навколишнього середовища, найменша сила, яку відчуває організм, є порогом його чутливості; чим нижчий цей поріг, тим вища чутливість організму; 2) ступінь реакції біоіндикатора на речовину або фізичний чи біологічний чинник, що діють на нього; 3) ступінь проявлення ефекту при дії на організм будь-якого чинника, в тому числі токсичної речовини.

Чутливість реакції (sensitivity of reaction) – 1) *хім.* найменша кількість речовини, яку можна визначити даним методом; 2) у метрології та аналітичній хімії чутливість характеризують нахилом калібрувальної кривої (зміна величини відповіді вимірювального приладу, поділена на відповідну зміну стимулу, тобто того, що викликає цю відповідь).

Чутливість повинна залежати тільки від процесу хімічного вимірювання, а не від обраної шкали.

Чутливість методу (sensitivity of method /technique) – мінімальна концентрація речовини, яку можна виявити і виміряти даним методом із заданою довірчою ймовірністю.

Ш

Швидкість дифузії (diffusion rate) – число молекул, які продифундували через одиницю площі за одиницю часу. Вона зростає, якщо існує велика різниця концентрацій, а також зі зростанням температури. Зменшується зі збільшенням тиску, молекулярної ваги та молекулярних розмірів.

Швидкість зникання, швидкість витрати (rate of disappearance) – *хім.* швидкість витрати реагенту у випадку, коли він витрачається повністю (до нуля). Так називають також швидкість зменшення концентрації певного реагенту або проміжної речовини після досягнення нею максимальної концентрації (при постійному об'ємі системи).

Швидкість каталізованої реакції – *хім.* різниця між швидкістю реакції, проведеною в однакових умовах уприсутності та за відсутності каталізатора.

Швидкість корозії – кількість речовини, що перетворюється в

продукти корозії з одиниці поверхні за одиницю часу.

Швидкість росту (growth rate) – 1) (біотехнологія) міра швидкості росту чи відтворення організмів культури, звичайно виражена як питома швидкість росту (збільшення маси клітин чи їх кількості за одиницю часу в одиниці маси); 2) швидкість (темп) зростання популяції (тобто зміна її розміру за певний проміжок часу) за оптимальних умов – специфічна швидкість росту.

Шибляк – тип середземноморської рослинності, в якій переважає угруповання з посухостійких теплолюбивих листопадних чагарників та низькорослих дерев.

Шкірно-парентеральний коефіцієнт див. коефіцієнт шкірно-парентеральний.

Шкала вірності видів – *біол.* ступінь вірності видів, його приналежності до певного угруповання чи певних умов довкілля, виражений в балах.

Шкала екологічна (ecological scale) – будь яка шкала оцінки екологічного значення певного компонента довкілля або явища в екосистемі для окремого виду

чи організму або їх угруповання.

Шкала засолення ґрунтів – шкала, що відображує ступінь засоленості (кислотності та лужності) ґрунтів.

Шкала життєвості – бальна система оцінки життєвості виду в угрупованні на основі врахування фаз його розвитку.

Шкала Кельвіна – абсолютна температурна шкала, одиниці градусів якої називаються Кельвінами (К). Співвідношення між шкалами Кельвіна та Цельсія описується рівнянням: $K = ^\circ C + 273,15$.

Шкала сили вітру (Бофорта) – дванадцятибальна шкала, прийнята Всесвітньою метеорологічною організацією; умовний розподіл сили вітру за швидкістю та впливом на довкілля: 0 балів – штиль, 0 м/с; 2 бали – легкий, 2,4 м/с; 6 балів – сильний, 12,3 м/с; 9 балів – шторм, 22,6 м/с; 12 балів – ураган, 34,8 м/с тощо.

Шкала Фаренгейта – температурна шкала, за якою температура замерзання води становить 32 °F, а кипіння 212 °F.

Шкала якості води (water quality scale) – індекс якості води, що враховує поширення, тривалість та ступінь її забруднення. Якість води природних водойм зумовлює її придатність як екологічної ніші для життя рослин і тварин. Наявність і дослідження індикаторних організмів у біоценозі водойми дає змогу оцінити стан і придатність її як джерела питної води, для зрошення тощо.

Шкала якості довкілля – індекс якості навколишнього середовища – умовний показник, що ґрунтується на реакції людського організму на зовнішні впливи, але визначається технічними методами.

Шквал – різке посилення швидкості вітру (до 30 м/с і вище) протягом короткого часу на обмеженій території, що супроводжується змінами напрямку вітру.

Шкідники (pests) – види живих організмів (комахи, кліщі, мікроорганізми, нематоди, гризуни), які здатні заподіяти шкоду рослинам і тваринам, продукції рослинного і тваринного походження та продуктам харчування, що становить загрозу здоров'ю людини.

Шкідники сільськогосподарських рослин – організми, які завдають шкоди культурним рослинам: штам або біотип рослин, тварин, патогенний агент, шкідливий для рослин чи продуктів рослинного походження, у тому числі комахи, кліщі, грибки, бактерії, віруси, нематоди, бур'яни та сегетальна рослинність.

Шкода – збитки, економічні та соціальні втрати, що виникають внаслідок певних подій, явищ, у тому числі, зміни природного середовища чи його забруднення.

Шкода від забруднення довкілля – фактичні або можливі збитки народного господарства, пов'язані із забрудненням довкілля. Крім одномоментної шкоди може виникати перманентна (наприклад, у випадку ерозії ґрунтів, їх засолення) або така, що зростає з часом.

Шкода, яка не спричинила втрати професійної працездатності – шкода, за якої не втрачається здатність працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією або за іншою адекватною їй професією (фахом).

Шкода, яка заподіяна особі внаслідок агресивної або непередбачуваної дії тварини – шкода, яка призвела до погіршення стану фізичного або психічного здоров'я людини, ушкодження майна, якщо існує причинно-наслідковий зв'язок між дією цієї тварини і заподіяною шкодою.

Шкодочинність (harmfulness) – це потенційна здатність шкідливого організму чи хвороби призводити до втрати врожаю, наприклад, шкодочинність сажкових хвороб дуже висока.

Шлунково-кишкові токсиканти – речовини, у тому числі рослинного походження (отрути), що вражають різні відділи травного тракту.

Шляхи надходження екзогенних речовин до організму тварин – а) пероральний; б) інгаляційний (пари сенільної кислоти, діоксид вуглецю, ФОС); в) через шкіру; г) внутрішньом'язовий, підшкірний, внутрішньовенний; д) через ранову та опікову поверхні; е) через кон'юнктиву очей; є) інгаляційні отруєння; ж) порожнинні (при потраплянні отрути в ніс, вухо та ін.).

Штам (strain) – чиста культура генетично однорідних мікроорганізмів або вірусів, яка може бути виділена з різних об'єктів (грунту, води, харчових продуктів тощо); існують музеї (колекції) штамів.

Штами мікроорганізмів (strains of microorganisms) – генетично однорідні популяції мікроорганізмів у межах виду з певними стабільними специфічними морфологічними ознаками та біологічними властивостями.

Штраф – грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України.

Штучне розведення (відтворення) водних біоресурсів – діяльність з розведення (відтворення), вирощування об'єктів аквакультури, пов'язана з їх подальшим перенесенням до водних об'єктів для відновлення природних популяцій, поповнення запасів водних біоресурсів та збереження біорізноманіття.

Штучний добір (artificial selection) – вибіркове

розмноження тварин, рослин або інших організмів з метою виведення нових сортів та порід, які володіють бажаними якостями.

Штучний фотосинтез (artificial photosynthesis) – хімічний ендоергічний процес, який відтворює природний процес фотосинтезу; в якому для синтезу сполук використовуються кванти світла і фотокаталізатор. Прикладом може бути реакція розщеплення води на Гідроген та Оксиген.

Штучно створена земельна ділянка – земельна ділянка, створена (намита, насипана, створена із застосуванням інших технологій) в межах акваторії порту. Вона може примикати до існуючих земельних ділянок, в тому числі штучно створених, або бути ізольованою від інших ділянок.

Штучно-мінералізовані води – це води, які отримані шляхом розчинення солей у воді: водопровідній (з поверхневих чи підземних джерел водопостачання), мінеральній (натуральній) чи демінералізованій. Води штучно-мінералізовані повинні відповідати вимогам ДСТУ "Води штучно-мінералізовані. Технічні умови".

Щ

Щепа (wood chips) – деревина встановлених розмірів, отримана в результаті подрібнення деревинної сировини рубильними машинами і спеціальними пристроями.

Щеплення (grafting) – зрощення частини однієї рослини з іншою. У щеплених рослин розрізняють верхню (надземну) частину – прищепу, яка виростає з прищепленої бруньки або живця та нижню (підземну) – підщепу. Підщепою може бути сіянець (рослина вирощена із насіння) або вегетативно одержана рослина. Цим способом розмножують всі деревні та кущові форми плодкових і ягідних культур тощо.

Щільність ґрунту (soil density) – це маса одиниці об'єму ґрунту з

природною вологістю і непорушеним станом. Одиниця виміру – г/см^3 . Величина залежить від мінерального складу, вологості (підвищення обумовлює зростання щільності), пористості (зниження цього показника веде до підвищення щільності), вмісту гумусу та структури.

Щільність популяції – кількість особин в популяції на одиницю об'єму або поверхні.

Щільно упакована структура – кристалічна структура, що має щільно упаковані атоми. Термін використовується щодо ґраток або кристалічних систем.

Щорічна національна квота (на імпорт озоноруйнівних речовин) – визначений Монреальським протоколом щорічний обсяг споживання озоноруйнівних речовин, що дозволений для України, становить 16,42 тон озоноруйнівного потенціалу.

Ю

Ювенільність (juvenility) – віковий стан організмів від народження до статевої зрілості (у тварин); період від появи проростків до цвітіння (у рослин).

Ювенільні гормони (juvenile hormones) – група гормонів комах, що регулюють їх постадійний розвиток, визначають зростання та розвиток личинкових органів, гальмують метаморфоз; виробляються прилеглими тілами (*corpora allata*), за хімічною природою – сесквітерпени. Є антагоністами стероїдного гормону екдизону, що стимулює линьку та метаморфоз. Присутність ювенільного гормону в гемолімфі сприяє збереженню ювенільного вигляду і перешкоджає метаморфозу.

Ювеноїди (juvenoids) – синтетичні аналоги ювенільного гормону. Перешкоджають перетворенню личинок в лялечки або викликають загибель при завершенні личинкового або лялечко-

вого розвитку. У якості інсектициду використовуються на стадіях метаморфозу для боротьби з комахами, у яких шкідливими є дорослі особини. Перспективні у боротьбі з попелицями, непарним шовкопрядом, комахами, мухами, тарганами.

ЮНЕП див. *Програма ООН з довкілля*.

Юридична особа (legal person) – це суб'єкт права (компанії, асоціації, партнерства, корпорації, філії тощо) зареєстрований у порядку, встановленому законом.

Юридичний ризик (legal risk) – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання сторонами умов договорів у зв'язку з їх невідповідністю вимогам законодавства.

Юридичні особи-нерезиденти – юридичні особи з місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави.

Юридичні особи-резиденти – юридичні особи з місцезнаходженням на території України,

які здійснюють свою діяльність на підставі законів України.

Юридичні закони у природокористуванні (правові) – зібрання основних юридичних норм, що регулюють користування будь-якими природними ресурсами

(атмосфери, надр, лісів, тваринного світу тощо) у межах держави.

Ютія (гітія) – підводний озерний або лагунний мул у вигляді пластичної або еластичної маси.

Я

Яблуня домашня *Malus domestica* Borkh (хвороби та шкідники) – а) хвороби: парша, чорний рак, цитоспороз (інфекційне всихання), плодова гниль (моніліоз), звичайний (західноєвропейський) рак, борошниста роса, філостиктоз, молочний блиск, кореневий бактеріальний рак, бактеріальний рак кори яблуні, мозаїка яблуні, хлоротична плямистість листків яблуні, борознистість деревини, проліферація («відьмині мітли») яблуні; б) шкідники: попелиця, кліщі, яблуневий квіткоїд, плодожерка, щитівки.

Явище переносу (transfer phenomena, transport phenomena) – фіз. явище, при якому відбувається необоротне перенесення маси (дифузія), енергії (теплопровідність), імпульсу напрямленого руху частинок (внутрішнє тертя).

Явище погоди (weather phenomena / phenomenon) – фізичний процес в атмосфері, що

супроводжується значними якісними змінами її стану.

Явище стихійне – будь-яке природне явище, нерідко руйнівне. У таких випадках говорять про стихійне лихо.

Ягідник – земельна ділянка зайнята культурними чагарниковими, напівчагарниковими і трав'янистими рослинами, які дають їстівні плоди.

Ядерна ланцюгова реакція *див. ланцюгова реакція.*

Яйцепродукти (egg products) – продукти переробки яєць (меланж, білок, жовток, порошок тощо).

Яйце – 1) *харч.* поширений продукт харчування людини (захищена від зовнішнього впливу оболонкою чи шкаралупою сукупність білка і жовтка), зазвичай в їжу вживаються курячі, перепелині, рідше качині і страусині яйця; 2) *біол.* яйцеклітина – жіночі гамети тварин та інших організмів, яким властива оогамія; 3) *біол.* яйцеклітина або зародкова форма (запліднена яйцеклітина) тварин, що виділяється в зовнішнє середовище.

Яйцеклітина, ооцит (egg, ovum, oocyte) – жіноча статеві клітина живих організмів, з якої в результаті запліднення чи патогенезу розвивається новий організм.

Яйця інкубаційні – призначені для інкубації, відкладені свійською птицею або птахами, що утримуються в умовах неволі.

Яйця, вільні від специфічних патогенів, SPF – інкубаційні яйця, отримані від курей, вільних від специфічних патогенів, які призначені для діагностичного чи фармацевтичного використання.

Яйця, призначені для споживання – харч. яйця в шкаралупі (за винятком розбитих, інкубаційних та приготовлених яєць), які отримані від птахів та є придатними для безпосереднього споживання людиною або для приготування яєчних продуктів.

Якісна оцінка ризику див. *оцінка ризику*.

Якісний аналіз див. *аналіз якісний*.

Якість води (water quality) – 1) термін, що використовується для опису хімічних, фізичних та біологічних характеристик води для

того, щоб визначити її відповідність для певних практичних потреб. У кожному конкретному випадку набір контрольованих властивостей води, які визначають її якість, може бути різним; 2) характеристика складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних цілей використання.

Якість довкілля (environmental quality) – відповідність умов оточуючого середовища (довкілля) потребам організмів, що перебувають у ньому.

Якість ентомофага (при масовому розведенні) – сукупність властивостей (фізіологічних, екологічних, поведінкових) ентомофага, які необхідні для його ефективного використання при біологічному захисті рослин.

Якість життя (quality of life) – показник задоволення потреб особини в навколишньому середовищі; розглядається в природному, природно-соціальному та соціально-економічному аспектах.

Якість земельної ділянки – узагальнена характеристика земельної ділянки (в певних межах), з

визначеними категоріями якості ґрунтів.

Якість зерна та продуктів його переробки – сукупність споживчих властивостей зерна та продуктів його переробки, які відповідають вимогам державних стандартів, технічних умов, фітосанітарних і ветеринарно-санітарних норм та інших нормативних документів.

Якість лікарського засобу /ветеринарного препарату – сукупність властивостей, які надають йому здатність задовольняти споживачів відповідно до свого призначення і відповідають вимогам, встановленим законодавством.

Якість повітря (air quality) – термін, що використовується для опису хімічних, фізичних та біологічних характеристик повітря з метою визначення його впливу на людину певний період часу без шкоди для її здоров'я або для нормального росту та розвитку тварин та рослин. Кількісними показниками є концентрації забрудників. Різні країни керуються різними стандартами щодо оцінки якості повітря.

Якість товарів (quality of goods)

– сукупність властивостей та характерних рис товарів, що здатні задовольнити потреби (вимоги) тих, хто їх використовує.

Якість харчової продукції (food quality)

– характеризується еколого-гігієнічною безпекою (нешкідливість та доброякісність) продукції та харчовою цінністю (споживча і біологічна), яка обумовлюється вмістом поживних речовин, енергетичною цінністю, наявністю біологічно активних речовин, перетравністю, засвоєннямтощо.

Якість чинника – безрозмірна

величина, яка показує кратність перевищення ефекту дії даного чинника порівняно з ефектом дії еталонного чинника при рівних дозах.

Якість яєць – *харч.* ступінь від-

повідності яєць органолептичним, фізико-хімічним, медико-біологічним та іншим показникам.

Яма відстійна (settling pit, slush pond/pit)

– певний резервуар для збирання і первинного очищення в процесі відстоювання стічних вод.

Яружні лісові насадження – лісові насадження, розташовані по дну і укосах ярів і балок.

Ярус – структурна частина фітоценозу, відособлена від інших морфологічно, флористично, екологічно та фітоценозно.

Ячмінь звичайний *Hordeum vulgare* L. (хвороби та шкідники)
 – а) хвороби: сажки (тверда (кам'яна, покрита), летюча, чорна (несправжня) летюча), іржа (стеблова (лінійна), жовта, карликова), борошниста роса, кореневі

гнилі, темно-бура плямистість, смугаста плямистість, сітчаста плямистість, облямівкова плямистість (ринхоспоріоз), септоріоз, фузаріоз колоса, дендрофомоз, смугастий (лінійний) бактеріоз, бактеріальний опік), базальний бактеріоз (бактеріальна плямистість), плямистий, або чорний бактеріоз, вірус жовтої мозаїки ячменю (мозаїчна жовтуха ячменю), жовта карликовість ячменю, штрихувата мозаїка, або несправжня штрихуватість; б) шкідник: попелиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенюк Ю. Д., Остапченко Л. І., Скопенко О. В. Біохімія: терміни і нумература ферментів: навчальний посібник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 356 с.
2. Бех П.О., Капля О.А., Хижняк С.В., Войціцька Н.В. Англо-Українсько-російський словник біохімічних термінів. – К.: Фітосоціоцентр, 2005.– 355 с.
3. Гайченко В.А., Чайка В.М. Екологія: короткий тлумачний словник. – К.: Компринт, 2017. – 238 с.
4. Глосарій термінів з хімії / укл. Й.Опейда, О.Швайка – Донецьк, 2008, 738 с.
5. Добрива, пестициди та агрохімікати. <https://agrarii-razom.com.ua/preparatyvni-formy>
6. Екологічна біохімія: навчальний посібник /В.М. Ісаєнко, В.М. Войціцький, Ю.Д. Бабенюк, С.В. Хижняк та ін. – К.: Книжкове видавництво НАУ, 2005. – 440 с.
7. Екологічна токсикологія : навчально-методичний посібник /М. Петровська. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка,2014. – 116 с.
8. Екологія – охорона природи: словник-довідник 2020 <https://subject.com.ua/ecology/conservation/index.html>
9. Екологія життя. <https://eco-live.com.ua/eco-term/400>
10. Екотоксикологія : навч. посібник / В.В. Снітинський, П.Р. Хірівський, П. С. Гнатів, Ю.Я. Корінець, Н.Є. Панас. – Херсон : Олді-плюс, 2019. – 394 с.
11. Жегунов Г.Ф. Законы биологии. Природа жизни: учебное пособие. – Харьков: Консум, 2006. – 304 с.

12. Жирнов В.В., Савченко Д.А. Біоконверсія відходів. Частина І: підручник. – К. ДДП «Експо-Друк», 2017. – 302 с.
13. Косяченко К.Л., Гала Л.О., Ейбен Г.С. Наукове узагальнення термінів з належних практик у фармації: методичні рекомендації. – К: Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, 2019. – 47 с.
14. Кутлахмедов Ю.О., Войціцький В.М., Хижняк С.В. Радіобіологія: підручник. – ВПЦ «Київський університет», 2011. – 543.
15. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія. Охорона природи: словник-довідник. – К.: Т-во «Знання», 2002. – 550 с.
16. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів / укл. Г.Є. Гончаренко, С.В.Совгіра. – К.: Наук. світ, 2010. – 67 с.
17. Термінологія аналітичного вимірювання. Вступ до VIM 3/ за ред. В. Барвік та Е. Прічард: переклад першого видання настанови Eurachem 2011 р. – К.: ТОВ "Юрка Любченка", 2015. – 82 с.
18. Термінологія законодавства (станом на 07.07.2020)
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/a/name>
19. Фітопатологія: підручник / І.Л. Марков, О.В. Башта, Д.Т. Гентош, О.П. Дерменко, М.Й. Піковський. – К.: Фенікс, 2017 – 419 с.
20. Хижняк С.В., Баранов Ю.С., Демченко В.Ф., Войціцький В.М. Пестициди та їх еколого-токсикологічна оцінка: монографія.– К.: РВВ НУ-БіП України, 2019– 226 с.
21. Хільчевський В.К., Забокрицька М.Р., Кравчинський Р.Л. Екологічна стандартизація та запобігання впливу відходів на довкілля – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – 192 с.
22. Шелест З. М., Войціцький В. М., Гайченко В. А., Байрак О. М. Біологія: підручник для студентів ВНЗ. – К.: «Кондар», 2007. – 760 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Данчук Вячеслав Володимирович, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НАН ВО України, головний науковий співробітник Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Ушкалов Валерій Олександрович, доктор ветеринарних наук, професор, академік НААН України, професор кафедри епізоотології, мікробіології і вірусології Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Войціцький Володимир Михайлович, доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Хижняк Світлана Володимирівна, доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Дрозда Валентин Федорович, доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач науково-дослідного відділу дослідження проблем біорізноманіття, синергетики та сталого розвитку Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Волощук Наталія Михайлівна, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного сектору фітосанітарної експертизи та сертифікації насіння Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК, Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Виговська Лілія Миколаївна, доктор ветеринарних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного відділу мікробіологічних досліджень Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Данчук Олексій Володимирович, доктор ветеринарних наук, доцент, академік НАН ВО України, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Одеського державного аграрного університету.

Мідик Світлана Вікторівна, кандидат ветеринарних наук, вчений секретар УЛЯБП АПК, завідувач науково-дослідного відділу моніторингу безпеки продукції АПК Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Іщенко Людмила Мар'янівна, кандидат ветеринарних наук, завідувач науково-дослідного відділу молекулярно-біологічних досліджень Української лабораторії якості та безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Дана робота виконана в рамках наукового проєкту 0120U102085
Міністерства освіти і науки України.

н а у к о в е   в и д а н н я

Данчук Вячеслав Володимирович
Ушкалов Валерій Олександрович
Войціцький Володимир Михайлович
Хижняк Світлана Володимирівна
Дрозда Валентин Федорович
Волощук Наталія Михайлівна
Виговська Лілія Миколаївна
Данчук Олексій Володимирович
Мідик Світлана Вікторівна
Іщенко Людмила Мар'янівна

АГРОЕКТОКСИКОЛОГІЯ

(словник-довідник найбільш вживаних
агроекотоксикологічних термінів)

За редакції Ушкалова Валерія Олександровича

Редактор:
Коректор:
Упорядкування:
Верстка:

Підп. до друку 21.05.2021

Видавець ФОП Ямчинський О.В.

03150, Київ, вул. Предславинська, 28

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 6554 від 26.12.2018 р.

Формат 60×84/16. Тираж 800 пр. Ум. друк. арк. 26,85. Зам № 68

Виготовлювач ТОВ “ЦП “КОМПРИНТ”

03150, Київ, вул. Предславинська, 28

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 4131 від 04.08.2011 р.